

Nyelvtudományi Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI
BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI:

HAJDÚ PÉTER és RÉDEI KÁROLY

78. kötet 1. szám

Budapest, 1976

Nyelvtudományi Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Szerkesztő bizottság:

BERECZKI GÁBOR
DEME LÁSZLÓ
FÓNAGY IVÁN
HAJDÚ PÉTER
JUHÁSZ JÓZSEF
N. KAKUK ZSUZSA
KÁLMÁN BÉLA
KÁROLY SÁNDOR
KOVÁCS FERENC
LAKÓ GYÖRGY
RÉDEI KÁROLY
TAMÁS LAJOS

Felelős szerkesztő:

HAJDÚ PÉTER

Szerkesztő:

RÉDEI KÁROLY

Technikai szerkesztő:

HONTI LÁSZLÓ

A szerkesztőség címe:

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI INTÉZETE
1014 BUDAPEST I., SZENTHÁROMSÁG U. 2.
I. EMELET; 1250 BUDAPEST I. PF. 19.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI 1900 Budapest V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a PKHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámára.

Egyes példányok beszerezhetők a 1055 Budapest V., Bajcsy-Zsilinszky út 76. sz. alatti hírlapboltban.

Előfizethető és példányonként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓNÁL, 1363 Budapest V., Alkotmány u. 21. Telefon 111—010. Pénzforgalmi jelzőszámunk: 215-11 488.,

az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-
ban, 1368 Budapest V., Váci u. 22.
Telefon 185—680.

Nyelvtudományi Közlemények

A
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI
HAJDÚ PÉTER ÉS RÉDEI KÁROLY

HETVENNYOLCADIK KÖTET

BUDAPEST

1976

INTERNATIONAL CONFERENCE

ON THE
TEACHING OF
SCIENCE

1958

1958

A sumer—magyar nyelvrokonítás

(Adalékok egy jelenség természetrajzához)

Engedtessek meg, hogy cikkemet¹ egy talán esetlegesnek látszó, de valójában rendkívül jellemző történetkével kezdjem. 1973 telén a körzeti orvosunk rendelőjében recepteket írtam. Az orvost egy idős, nyugdíjas kollégája helyettesítette. Amikor a recept fejének kitöltéséhez munkahelyemet kérdezte meg, s kiderült, hogy ókori történeti tanszéken dolgozom, a bácsi letette a tollat, és csillogó szemmel mesélni kezdett egy — úgymond — lenyűgözően érdekes, a magyarságotudatot gyökeresen átalakító könyvről, amely engem szakma szerint is közelről érdekelhet. A könyvismertetés több mint fél órán át tartott, a többi beteg türelmetlenkedett; a bácsit végül az asszisz-

¹ A cikk egy, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 1974. március 12-én tartott előadásom alapján készült. Az előadáshoz annak idején hozzászólt ELEKES LAJOS, HAHN ISTVÁN és BÁLINT CSANÁD; értékes kiegészítő megjegyzéseiket ezúton is köszönöm. Köszönetem illeti továbbá MÓCSY ANDRÁST, DIÓSZEGI ISTVÁNT és DOMOKOS PÉTERT, akik a szöveg végleges kidolgozására buzdítottak. — A *sumer* szó használatát illetően itt tartom szükségesnek megjegyezni a következőket. A nyelv elnevezése Európában — a kezdeti idők bizonytalansága után — az akkád nyelvű forrásokban használt névformához igazodott. A *šumerû* magyarul legjobban a *sumer*, tudományos átírásban a *šumer* formában adható vissza, ezért én következetesen ezt használom. A *sumer* mellett a régebbi magyar irodalomban a név más formáival is találkozhatunk: *sumér*, *sumír* vagy *sumír*, *szumír* stb. Ezek közül a *sumér* kétségen kívül a francia írásmód (*sumérien*) nyomán keletkezett, betűjejtéssel; a *sumír* az assziriológia egy rég letűnt korszakából maradt fenn, azokból az időkből, amikor az *e* és *i* tartalmú ékjeleket mind *i*-vel fonétizálták (pszeudo-itacizmus); a *sumír* második szótagjának magánhangzója már a magyarban nyúlt meg, merő tévedésből; a *szumír* pedig a nyugat-európai nyelvek kényelmességre törő átírásának kezdő mássalhangzóját honosította. A név eredeti (akkád) formájában a szókezdő mássalhangzó vitathatatlanul *s*, a második szótag magánhangzója pedig ugyancsak vitathatatlanul rövid, bár magyar megfelelőjénél valószínűleg zártabb képzésű *e*. A név hangalakját legutóbb részletesen tárgyalta C. WILCKE, in: P. GARELLI (Éd.): *Le palais et la royauté*. (Archéologie et Civilisation.) Paris 1974. 202 skk., kül. 230. Minthogy a szóhasználat ma ingadozást mutat, a helyes forma, a *sumer*, azt hiszem, egyelőre még nagyobb nehézségek nélkül elterjeszhető volna. — Még egy megjegyzés, cikkem egyik, új képzési szavához. A *sumer* nyelvvel és kultúrával foglalkozó tudomány-szakot — az ékiráskutatás vagy a szó tágabb értelmében vett assziriológia egyik ágát — a nemzetközi szakirodalom egyöntetűen a *sumerológia* névvel illeti. Ezt a szót én is kizárólag ebben az értelemben használom. Amde a magyar sajtóban a *sumerológia* használata terén bizonyos zavar mutatkozik: tekintettel a *sumer*—magyar nyelvrokonítás elméletére, a szó hovatovább lebecsülő, pejoratív jelentést vesz fel. (Vö. pl. legutóbb VITÁNYI IVÁN rövid megjegyzésében, amelynek tartalmával egyébként messzemenően egyetértek magam is: *Valóság* 18/2 [1975]: 99.) Hogy az ily módon kibontakozó fogalomzavarnak elejét vegyük, a *sumer*—magyar nyelvrokonítást célszerűnek látszik kirekeszteniünk a *sumerológia* jelentésköréből. Ennek érdekében én a *sumer*—magyar nyelvrokonítást alább a „*sumer*—magyarológia” szóval fogom jelölni.

tensző szakította félbe. A könyv, amelyet az orvos a figyelmembe ajánlott, **BADINY JÓS FERENC** munkája volt.²

Az apró esemény, úgy vélem, minden szempontból jellemző a helyzetre. A sumer—magyar rokonság híveivel a mai magyar hétköznapiakban bárhol találkozhatunk. A hívők között igen sok az idős, a nyugdíjas, de a kör — tegyük hozzá, most már újabb riportok nélkül — nem korlátozódik kizárólag rájuk, vonzza a fiatalabb korosztályokat is. S végül, ezek a tanok itthon leginkább az orvosok, a műszaki értelmiség és a tanárok között terjedtek el.

Mikor kezdődött a térhódítás? Pontos dátumokkal aligha szolgálhat bárki is, a jelenség azonban szemünk előtt zajlott és zajlik, így néhány adat is elég ahhoz, hogy kronológiai mércét állítson emlékeink, hétköznapi tapasztalataink mögé. A Kossuth Könyvkiadó megbocsáthatatlan baklövése volt, hogy — nyilván gyanútlanul — a kezdeményező szerepét játszotta, amikor 1964-ben **BOBULA IDA** könyvének³ egy részét szennzációs olvasmányként közzétette.⁴ Az ókori kelet kutatói annak idején megrökönyödve vették kezükbe a publikációt, **DOBROVITS ALADÁR** írásban emelt szót ellene a kiadónál, tiltakozására egy önkritikus levél volt a válasz, ez azonban a helyzeten már nem változtathatott.⁵ Az *Élet és Tudomány* ugyancsak 1964-ben közölte **SCHEDDEL ANDOR** kis cikkét a legrégebb számnevekről, amelyeket azonosnak tartott a magyarral.⁶ A *Nógrád* c. lap 1965-ben közölte **BELITZKY JÁNOS** (különben jónevű levéltáros és történetíró) nyilatkozatát,⁷ majd a *Palócföld* c. irodalmi és művészeti antológia, két részben, terjedelmes dolgozatát,⁸ amelyekben Európa földrajzi neveinek tetemes részét a magyarral hozta összefüggésbe, ugyan nem Bobula irányzatának követőjeként, de ezzel mégis egy irányban haladva.

Ezt megelőzően magyarországi sajtótermék csupán elvétve közölt „sumer—magyarológiai” munkákat, ezek azonban — mint pl. **PASS LÁSZLÓ** cikke az *abrakadabra* szóról, mellesleg mondva, egyházi fórumon⁹ — megmaradtak kuriózumnak.

Néhány évvel később viszont megindult a sajtó népszerűsítő közleményeibe csempészett utalások özöne. **MARON FERENC**, aki a *Magyar Nemzet* hasábjain mindhalálig fáradhatatlanul hordta külföldi veretű garasait a régészeti dilettantizmus perselyébe, a Veszprém megyei Adorjánháza egyik földrajzi nevében őssumer szót fedezett fel,¹⁰ **TÖRÖK SÁNDOR** a *Népszava*

² **BADINY JÓS FERENC**: *Káldeától Ister-gamig, I. A sumir őstörténet*. Buenos Aires 1971.

³ **BOBULA IDA**: *A sumér—magyar rokonság kérdése*. Buenos Aires 1961.

⁴ **I. BOBULA**: *A sumér kultúra*. In: *Univerzum* 93 [1964]: 78—86. Budapest. Forrásként itt a szerző angol tanulmányai vannak feltüntetve (ezekhez 1. alább, 12. és 17. jegyzet), a szövegezés azonban az imént, a 3. jegyzetben említett könyvet követi.

⁵ A könyv ezt követően aránylag nagy példányszámban terjedt el Magyarországon is.

⁶ **SCHEDDEL ANDOR**: *A legrégebb számok*. *Élet és Tudomány* 19/14 [1964]: 660—662.

⁷ Utazás az időben. Az őshazáról, vándorlásokról, az etruszk és sumér kérdéssről nyilatkozik **Belitzky János**. *Nógrád* 1965. december 5. (Tóth Elemér.)

⁸ **BELITZKY JÁNOS**: *Beszámoló egy készülő tanulmányról*. In: *Palócföld. Nógrádi írók és művészek antológiája* Salgótarján 1965. 76—103. **BELITZKY JÁNOS**: *Válasz néhány kérdésre*. In: *Palócföld* stb. Salgótarján 1965. 59—79. — *Bírálatához* 1. **HAJDÚ PÉTER** alább, a 39. jegyzetben első helyen idézett tanulmányát, 14. 1., jegyzet.

⁹ **PASS LÁSZLÓ**: *Az ABRAKADABRA megfejtése*. *Theológiai Szemle* ÚF 4 (1961): 234—237. — *Vö.* alább, 32. jegyzet is.

¹⁰ **MARON FERENC**: *Hóttasfák, Katyor, Avas*. Az egész ország gyűjti a régi földrajzi neveket. *Magyar Nemzet* 1969. december 9.

„Szép Szó” c. mellékletében közölt őstörténeti sorozatában jobb ügyszó méltó lelkesedéssel kivonatolta — persze, szalonképesség céljából, a források megnevezése nélkül, sőt egyáltalán, hallgatva a sumerekről is — a „sumer—magyarológus”-ok óshaza-elméleteit.¹¹ E két példát csupán véletlenszerűen ragadtam ki, gyűjtésemben számos hasonló akad.

A kronológia teljesen egyértelmű: a sumer—magyar nyelvrokonítás magyarországi ostroma az 1960-as évek derekán kezdődött. A mozgalom a nyugati magyar emigráció köreiből mintegy fél évtizeddel korábban bontakozott ki. Hangadóit, akiknek nevéhez a kiadványok többsége fűződik, nagyrészt a II. világháború körüli — de főként utáni — években kerültek külföldre, elgondolásai azonban az első másfél évtized során alig keltettek visszhangot emigráns társaik körében. Az a közeg, amely a sumer—magyar rokonság eszméjét végül is befogadta, majd hangosan terjeszteni kezdte, s végül Magyarországra is eljuttatta, csak 1956—57-ben „szakadt külföldre”. Külön nem kutattam az Országos Széchényi Könyvtár gazdag hungaricagyűjteményében, amelynek az e cikk témájába vágó része amúgy is jobbára zárt anyag, de az általánosítást enélkül is lehetővé teszik a többé-kevésbé véletlenül kezembe került kiadványok — ezekre alább rendre hivatkozni fogok.

A sumer—magyar nyelvrokonítás új hullámát BOBULA IDA első, angol nyelvű könyve indította meg.¹² Ez a munka Magyarországon teljesen észrevétlen maradt. Közvetett adatok arra utalnak, hogy a nyugati magyar emigráció sem fogadta kitérő lelkesedéssel.¹³ A tudományos élet állásfoglalására pedig mi sem jellemzőbb, mint hogy mindössze két recenzió foglalkozott vele. Az egyik, MAURICE LAMBERT, a neves francia sumerológus tollából, hűvösen elutasító;¹⁴ a másik, a kiváló LOTZ JÁNOSÉ, maga a teljes megsemmisítés.¹⁵ Ezt követően BOBULA egy sor kisebb tanulmányt tett közzé, nagy-

¹¹ Vö. többek között TÖRÖK SÁNDOR: Az ókor első „térképei” Ázsia szívében. Nép-szava 1970. augusztus 20.

¹² I. BOBULA: Sumerian Affiliations. A Plea for Reconsideration. Washington, D. C. 1951 = Herencia de Sumeria. Mexico 1967. (Museo de las Cultura, Ser. Científica, 2.)

¹³ Erre vonatkozóan elég, ha utalunk azokra a visszatekintésekre, amelyek BOBULA könyvének egykori fogadtatását írják le; vö. pl. a Sumir Híradó. Magyar Newsletter 1. számában (1973. november): „Miért van az, hogy amint valaki a »sumir-kérdést« komolyabb formában felveti, azonnal megindul ellene a személyes támadások özöne, ... a kétségek keltése, ... a lekicsinylés bizonyos — elsősorban »magyar« körök részéről? Dr. Bobula Ida léte veszélyben forgott csak azért, mert a sumir és magyar szavakat egyeztetette. ...” stb. Ugyanitt olvasható BOBULA egy nyilatkozata is: „Mikor az ötvenes években próbáltam közölni szumir kutatásaim eredményeit, a magyarság hatalmas ellenségeinek ércfalába ütköztem. Magas pozíciókból, pénzzel, ígéretekkel, fenyegetésekkel, vesztegetéssel befolyásolták az emigráns lapok szerkesztőit, hogy ne közöljék írásaimat.” A cikk egyébként a sumer—magyar nyelvrokonítás elleni ármánynak tulajdonítja, hogy a nézet egyik hirdetőjét Amerikában suhancok agyonverték, egy másik hívőjét az országúton halálra gázolták. [!] — Vö. alább, 16. jegyzet.

¹⁴ M. LAMBERT: Revue d'Assyriologie 46 [1952]: 217—221; a recenzió legpozitívabb mondata így hangzik: „... à notre avis, le rapprochement avec les hongrois n'est pas a priori utopique...; il est possible que les Sumériens viennent d'Asie Centrale...” Ezzel a kérdéssel alább még foglalkozni fogok; itt csak annyit jegyzek meg, hogy ami M. LAMBERT véleményében megengedő elismerésnek látszik, voltaképpen csak kutatás-történeti reflexió.

¹⁵ J. LOTZ: Word 8 [1952]: 286—287. Ebben a recenzióban ilyen mondatok olvashatók: „... the author is unfamiliar with even elementary techniques of comparative linguistics”; „the author shows a sovereign disregard for historical and comparative facts of Hungarian” stb.

részt tiszavirág életű emigráns lapokban vagy folyóiratokban,¹⁶ olykor angolul.¹⁷ Tanulmányait végül JÓŠ FERENC — a későbbi BADINY JÓŠ FERENC — formálta magyar nyelvű könyvvé Buenos Airesben, a GR. KÁROLYI ISTVÁN elnöklete alatt működő Sumér—Magyar Tudományos Társaság megbízásából.¹⁸ Ez a könyv vált aztán ismertté mind a nyugati magyar emigráció köreiből, mind pedig Magyarországon.

BOBULA munkássága nyomán a sumer—magyar nyelvrokonítás irodalma valóságosan burjánzani kezdett. Első hívei, pl. GOSZTONYI KÁLMÁN,¹⁹ TELEKINÉ KOVÁCS ZSUZSÁNNA²⁰ és mások, még csak részletkérdésekkel foglalkoztak, később azonban átfogó tanulmányok láttak napvilágot, röplapszerű kiadványokon,²¹ néhány lapos füzetekben, mind nyomtatva, mind sokszorosítva,

¹⁶ BOBULA első magyar nyelvű cikkeit — amelyekből a fent, a 3. jegyzetben idézett könyve összeállt — felsorolja [BADINY] JÓŠ FERENC, a kötet 125 k. lapján; a cikkek a Fáklya, Új Magyar Út, Magyar Könyvtár c. lapokban, ill. gyűjteményben jelentek meg. — BOBULA nézeteit heves bíráló fogadta, vö. pl. FOLTINY ISTVÁN, in: Civitas Dei. A Magyar Katolikus Tudományos és Művészeti Akadémia Évkönyve. I. New York 1956. 111—122; TARCZ SÁNDOR: Krónika 1954. márc.—jún.; vö. fent, 13. jegyzet, és alább, 60. jegyzet is.

¹⁷ Így pl. I. BOBULA: The Great Stag. A Sumerian Divinity and Its Affiliations. Anales de historia antigua y medieval. Buenos Aires 1953. 119—126; Sumerian Technology. A Survey of Early Material Achievements in Mesopotamia. Smithsonian Report for 1959. Washington, D. C. 1960. 637—675. L. még: The Sumerian Goddess Ba-U. H. n. 1952. [Rotaprint.] — Vö. továbbá fent, 12. jegyzet, és alább, 18. jegyzet.

¹⁸ Vö. fent, 3. jegyzet. — Bobula ezt követően kiadott munkáiból: I. BOBULA: Origin of the Hungarian Nation. Gainesville, Florida 1966. (Problems Behind the Iron Curtain Series [!], 3.); BOBULA IDA: Kétezer magyar név sumir eredete. Montreal 1970.

¹⁹ Vö. GOSZTONYI KÁLMÁN: Tanulmány. Párizs 1959. (Művelődéstörténeti és nyelvtudományi egyeztetések 2.); A kazár anyanemzet [!] birodalma és nyelve 1—6. [stb. ?] Ahogy lehet, 120., 122—124., 126—127. szám, Párizs 1961—1962; Az összehasonlító nyelvészet az emigrációban. Ahogy lehet, 121. szám, Párizs 1961; Sumér nyelvészet jobbról és balról. [Kézirat] Párizs 1962; A Gilgamesz-eposz befejezése. [Kézirat] 1970 k. (Az Antik Tanulmányok szerkesztőségéhez beküldött kézirat végül is közöletlen maradt.) — Más források, pl. mindjárt az alább következő jegyzetben idézendő tanulmányok egyike (Aluta, 21. l., 3. jegyzet), GOSZTONYI sokkal korábbi (1954—) dolgozataira is hivatkoznak.

²⁰ TELEKINÉ KOVÁCS ZSUZSÁNNA: Magyar földrajzi nevek sumir és akkád eredete. Krónika 1956—1959; Több ezer éves mezopotámiai magyar szövegek. Krónika 1955. dec.—1956. jún. E cikkben különben gyönyörű példa található a mezopotámiai szövegek „ősmagyar” értelmezésére, így: „Ah ti ilat Istar szaharmasa Tammuz”, „Oh te élet, Istar szerelmese, Tammuz”. Az akkád nyelvű vesszor, amely egy himnuszban s más szövegekben is szerepel, itt kissé „elváltoztatott” formában olvasható. Helyes átírása: atti (d) İstar ŝa ħarma-ŝa Du’uzu, „te vagy (atti, személyes névmás, egyes szám második személy, nőnem) İstar, akinek (ŝa, vonatkozó névmás) az ő (-ŝa, névmási személyrag, mint fent) szerelmese Tammuz”. Azokon a hibákon kívül, amelyek a két fordítás egyszerű egybevetéséből is kitetszenek — a személyes névmás kettéválasztása: atti, „oh te”; a vonatkozó névmás hozzácspása a következő szóhoz: ŝa ħarma-ŝa, ebből a szaharmasa, „szerelmese” stb. —, említést érdemel, mert elemi járatlanságra vall, az istennevet jelölő ún. meghatározó jel (determinativum) „elolvasása” és „lefordítása”: (d) helyett ilat, „élet”, holott ezek a jelek sohasem olvasandók. Az akkád szöveg magyar fordítását szemmel láthatóan a ŝa ħarma-ŝa, „akinek az ő szerelmese (ħarmu)” és a magyar jelentés távoli egybecsengése sugallta. — Vö. továbbá TELEKINÉ KOVÁCS ZSUZSÁNNA: Aluta. Az „Olt” folyó neve. Történelmi és nyelvészeti tanulmány. Warren, Ohio 1963; S. KOVÁCS TELEKI: Sumerian Origin of the Names of the River „Ister-Danube”. In: D. SINOR (ed.): Proceedings of the 27th International Congress of Orientalists (Ann Arbor, Mich. 1967). Wiesbaden 1971. 126—128.

²¹ Finnugor = sumir. A Sumir — Magyar Tudományos Társaság és a Buenos Aires-i Facultad de Sumerologia magyar szemináriumának különleges felvilágosító irata

de vaskos, finom papírra nyomott, pompás bőrbbe kötött könyvekben, sőt több kötetes könyvsorozatokban is. Csupán néhány szerző nevét említem: BÉLA KÉZDY VÁSÁRHELYI DE KÉZD,²² PADÁNYI VIKTOR,²³ BADINY JÓS FERENC,²⁴ GALLUS SÁNDOR,²⁵ RIMANÓCZY LÁSZLÓ,²⁶ NAGY SÁNDOR,²⁷ BARÁTH TIBOR,²⁸ JUAN MÓRICZ,²⁹ CSÓKE SÁNDOR³⁰ stb. Munkáik aránylag sok példány-

a finnugor származási elmélet és elnevezés helytelen volta tárgyában. Buenos Aires 1964. Előszó: GR. KÁROLYI ISTVÁN; szerzők: FOYTA ISTVÁN, PÓK ZOLTÁN, BADINY JÓS FERENC. — FOYTA ISTVÁN magyar őstörténeti munkásságához 1. könyvét: Honnan származunk, mit adtunk a világnak, kik a rokonaink? Buenos Aires 1961. L. még alább, 169. jegyzet.

²² BÉLA KÉZDY VÁSÁRHELYI DE KÉZD: Certain Totemistic Elements in Hungarian Armory. Attila's Armorial. Los escudos de Attila. Attila címerei. Buenos Aires 1963. (Acta Societatis Sumero—Hungaricae 1/1.) Vö. Uő: Certain Totemistic Elements in Hungarian Armory. In: The Sixth International Congress of Genealogy and Heraldry. Edinburgh 1962. — L. még a szerző egy másik művét: Él-e még Attila vére európai családokban? London 1965. (Harsona könyvsorozata 32.)

²³ PADÁNYI VIKTOR: Sumir—magyar nyelv lélekazonossága. [Sic!] H. n. 1961; Two Essays: 1. Hor-aha — harku — horka. (Notes on the Menes Question.) 2. A New Aspect of the Etruscan Provenance. Sydney 1963 (1964?); Dentumagyaría. Buenos Aires 1963. (Magyar Történelmi Tanulmány sorozat.); Történelmi tanulmányok. San Francisco, Calif. (és München [?]) 1972; vö. a szerző egyéb — történeti és politikai — tanulmányait is, pl. A nagy tragédia. Szintézis. 1. Így kezdődött... Sydney 1952; Vérbulcsu. Egy ezredéves évfordulóra. Buenos Aires 1954; Tér és történelem. Történetbölcséleti vázlat. Melbourne 1956; Egyetlen menekvés. München 1967. stb.

²⁴ BADINY JÓS FERENC számos röpiratából, dolgozatából, sokszorosított propagandakiadványából valószínűleg nem minden került a kezembe. Ezeket láttam: Nuevas orientaciones en la investigación de las lenguas uralo-altáicas. El pueblo de Nimrud. Dos conferencias. Buenos Aires 1966; Altaic Peoples' Theocracy. A Paper Read at the XXVII. International Congress of Orientalists (Ann Arbor, Mich. 1967). Buenos Aires 1967; A sumir—magyar nyelvazonosság bizonyító adatai. Buenos Aires é. n. (1968 k.?) ; BADINY JÓS FERENC spanyol nyelvű előadásainak magyar változata. H. n. (Buenos Aires) é. n. (1968 k.?), 13—24. l.; Káldeától Ister-gamig, I. A sumir őstörténet. Buenos Aires 1971; The Ethnic and Linguistic Problem of the Parthians. A Paper Read at the XXVIII. International Congress of Orientalists (Canberra 1971). [Sokszorosított gépirat.] Vö. Magyarok a 28. Orientalista Kongresszuson. Ausztráliai Magyarság, 1971. április; New Lines for a Correct Sumerian Phonetics to Conform with the Cuneiform Scripts. A Paper Read at the XXIXth International Congress of Orientalists (Paris 1973). Buenos Aires 1973, vö. in: XXIX Congrès International des Orientalistes, Résumé des Communications. Paris 1973. 1. l. — L. még: Sumir—magyar kérdések és feleletek... „Quo vadis Magyar?” Vitairat. Kiad. a Körösi Csoma Sándor Társaság. Toronto 1972. — Bizonyos mértékig alapvetésnek tekinthető korai dolgozata: A megtalált magyar őstörténelem. A babiloni szumir táblákról leolvasott esztergomi romkáporna [sic!] oroszlanos képének magyarázata. Sydney é. n. (1965 k.?) — Vö. még alább, 75. jegyzet.

²⁵ Vö. GALLUS SÁNDOR: A magyar és sumer nyelv kapcsolatainak lehetősége. (Említi a fent, a 21. jegyzetben első helyen leírt kiadvány, 16. o. 2. jegyzet.) — Egy-két egyéb adat alapján azonban az a benyomásom, hogy GALLUS a háború előtt itthon kezdett tudományos kutatásait szolid formában próbálta folytatni.

²⁶ Vö. RIMANÓCZY LÁSZLÓ: A világ teremtése. A vízözön legendák. A sziget-világ legendái. Ausztráliai legendák. Mezopotámia. A hettiai [sic!]. A dél-amerikai őskultúra. A turán—szumir műveltség dél-amerikai kapcsolatai. [Kézirat] 1967 k.; Az elveszejtett turáni örökség. A semita (zsidó) műveltség a valóság tükrében. Kiad. Kovács Jenő György, [illetve a] Magyar Turán Szumér Szemle. Bruxelles 1974.

²⁷ FESŐÖRI NAGY SÁNDOR: A magyar nép kialakulásának története. Buenos Aires 1969.

²⁸ BARÁTH TIBOR: A magyar népek [!] őstörténete, 1—3. Montreal 1968, 1973, 1974; Tájékoztató az újabb magyar őstörténeti kutatásról. Montreal 1973.

²⁹ JUAN MÓRICZ: Az európai népek amerikai eredete. (Nyersfordítás.) Az eredeti szöveg megjelent: Guayaquil, Ecuador 1968, Talleres gráficos de la Editorial offset Juan Montalvo. — Vö. a Magyar Nemzet 1965. október 31-i számában megjelent hírrel: "Az

ban, folyamatosan jutottak be Magyarországra is, és viszonylag gyorsan élénk visszhangot keltettek.

S ha most legalább futó pillantást akarunk vetni a sumer—magyar nyelvrokónítás külföldi központjaira, tisztában kell lennünk azzal, hogy mindaz, amit központokról, orgánumokról, személyekről mondunk, mindenképpen igen hiányos, és főként legfeljebb ideig-óráig érvényes: a nyugati magyar emigrációnak az a része, amely ezt a tant hirdeti, nem tudott gyökeret verni új hazájának szellemi életében, ezért helyzete — s ezzel együtt a közlés lehetősége is — szüntelenül változik.³¹

A leginkább számottevő központok ma az amerikai kontinensen találhatók. Észak-Amerikában jelenik meg a Szittyakürt c. — már címével is sokat mondó — lap; ez persze csak elvétve foglalkozik „sumer—magyarológia”-val, de akkor igen éles, mégpedig politikai tekintetben éles hangon. Kanadában működik BARÁTH TIBOR és köre. Az Egyesült Államokban FEHÉR

indián és a magyar nyelv rokonságát állapította meg az Amerikában élő magyar régész, Juan Móríc. Indián törzseket tanulmányozott Ecuadorban és Peruban, miközben rájött, hogy csaknem érti nyelvüket, mert annyi szó hasonlót a magyarra. . . Móríc felfedezése a dél-amerikai indiánok eredetére vonatkozó kutatásokat is új irányba fogja terelni.” — Később a világsajtó sokat foglalkozott MÓRICZ és ERICH VON DÄNIKEN együttműködésével, majd vizsgálásával, DÄNIKEN ugyanis — „úrhajós”-elméletének kidolgozásakor — a MÓRICZ felfedezte „bizonyítékok”-ra is támaszkodott (vö. E. v. DÄNIKEN: Zurück zu den Sternen. München—Zürich 1972. 125 k.). végül azonban mind az anyagi, mind a szellemi tulajdon megosztása terén végzetes ellentétek támadtak közöttük (ehhez vö. a Der Spiegel nyomán F. Gy.: DÄNIKEN — a próféta. Világosság 14 [1973]: 384).

³⁰ CSÖKE SÁNDOR: A sumér ősnyelvtől a magyar élőnyelvig. New York 1969 (Sumér—Magyar Tanulmányok 1.); Szumir [a belső címlapon: Szumér] — magyar egyeztető szótár. Buenos Aires 1970; 1973²; Sumér—magyar összehasonlító nyelvtan. Buenos Aires 1972. — Az első helyen idézett könyv a Sumér—Magyar Tanulmányok 3. számaként hirdeti CSÖKE A magyar nyelvben továbbélt sumér c. munkáját; hogy ez végül is megjelent-e, nem tudtam megállapítani. — CSÖKE „pályakezdő” dolgozata egyébként még más tárggyal foglalkozott, vö. Perui aymarai és quechua nyelvek uralaltáji nyelvi rokonsága. Buenos Aires 1969. (Turáni Akadémia tanulmány sorozata 1.) — Itt említ meg, hogy a „sumer—magyarológia” hatása olyan szerzők dolgozatain is észrevehető, akik nem tartoznak közvetlenül az irányzat táborába; a történelmi és nyelvészeti dilettantizmus gyakran a távolabb állókat is a sumer—magyar nyelvrokónításhoz hasonló felfogásra vezeti. Ilyen mű pl. RUDNAY EGYED Attila trilogia c. sorozata: 1. Igazságok, ferdtések, honfoglalás. Bruxelles 1964 (vö. különösen 52 kk.); 2. Ki volt Tudun, Csák Máté, Székelyek. Uo. 1965; 3. Hogy történt, Egyházi fejlődés, Népek, nyelvek, . . . Ezekiel próféta és a szumirok, . . . Uo. 1966 (vö. különösen 177 kk.); a szerző nézeteit valami felvidéki — és családi — lokálpatriotizmus, helyesebben, elfogultság heviti át, vö. még RUDNAY EGYED: Felvidékünk múltja és a Divék nemzetség. [Kézirat, sokszorosítva] Budapest 1954. — Vö. még: SZABÓ ISTVÁN: Özönvíztől napjainkig. Az egész magyar őstörténelem csengő ritmusú versekben. Buenos Aires é. n. Egy előttem ismeretlen „költő” Ember ősnyelve magyar c. verszetének második része (az első részt nem ismerem, s a második részből is csak töredékek, a 2., 4., 5. ének részletei kerültek a kezembe), amelyhez a szerző nyelvészeti kommentárokat is csatolt, cáfolja a sumer—magyar rokonság elméletét, s helyette a magyarok távol-keleti származását hirdeti.

³¹ Az alább felsorolt sajtótermékekről kimerítő tájékoztatás található NÉMETH MÁRIA bibliográfiájában: Külföldi magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok címjegyzéke és adattára. 1945—1970. 2. Nem szocialista országok. Budapest 1972. — Egy-két adatom már az e munka lezárása utáni időkből való. — A nyugati magyar emigráció politikai és szellemi arculatáról árnyalatokban gazdag, hiteles és — számunkra legalábbis — meglepően újszerű képet rajzol NAGY KÁZMÉR: Elvesztett alkotmány. München 1974. A könyv a sumer—magyar nyelvrokónítás „álmovilág”-áról, „őstörténeti kód”-éről is megemlékezik (22 kk.). Vö. egyébként VESZELY PÉTER kitűnő ismertetését is: Magyar emigráns a magyar emigrációról. Nagy Kázmér könyve a magyar politikai emigráció történetéről. Kritika 1974/4: 9—12.

JENŐ MÁTYÁS foglalkozik könyvek kiadásával; első kiadvállalata a Gilgamesh nevet viselte, s az itt megjelent sorozatnak Studia Sumiro-Hungarica volt a címe; más kiadványain a Turul Kiadó jelzéssel és a Sumér-Magyar Tanulmányok címmel találkozunk; de szerepe van a Magyar Történelmi Szemle c. folyóirat kiadásában is. A Sumir Híradó. Magyar Newsletter c. sokszorosított lapot Zászlós-Zsóka György szerkeszti. Ugyancsak az Egyesült Államokban jelenik meg az amerikai magyar pulitenyésztők számára írt A puli. The puli c. folyóirat, amelynek hasábjain sumer—magyar pulik csaholnak. Dél-Amerika „sumer—magyarológus”-ai nagyrészt Buenos Airesben gyűltek össze. A Sumér—Magyar Tudományos Társaság köréhez tartozó kiadványok cégjelzésében az Editor Esda, Editorial Transsylvania, Turáni Akadémia, „Magyar Őskutatás” stb. elnevezések szerepelnek, szinte mindegyik könyvön más. Itt működik — a Jezsuita Egyetem professzoraként — BADINY JÓS FERENC. Újabban ő a mozgalom nemzetközi zászlóvivője. Egy időben „táv-hallgatók”-nak levelező doktorátust hirdetett sumerológiából. Később egy könyv-lapsorozatot adott ki, fényképes sokszorosításban, amolyan Tanuljunk könnyen, gyorsan sumérul!-t, amelyet bizományosánál oldalanként 6 Ft-ért Magyarországon is meg lehetett vásárolni.

Európából kevés az adatunk. Párizsban néhány magyar „sumer—magyarológus” hallgatta a francia sumerológusok nyelvi és filológiai előadásait, de minden látható tudományos eredmény nélkül. Az Ahogy lehet c. sokszorosított folyóirat több „sumer—magyarológia”-i dolgozatot közölt. Svédországban jelenik meg az Északi Vártán c. folyóirat, amely kiadói tevékenységet is folytat. Néhány európai „sumer—magyarológus” munkái saját kiadásban vagy a nagy központok kiadványaiban jelennek meg.

Ausztráliában (Sydney), a Magyar Történelmi Társulat (!) kiadásában, GALLUS SÁNDOR és mások szerkesztésében jelenik meg a Magyar Múlt. Hungarian Past c. sokszorosított folyóirat, magyar és angol nyelvű közleményekkel.

Nagy nyomatékka! kell rámutatnom arra, hogy a „sumer—magyarológia” semmiképpen sem tekinthető a külföldön élő magyarság egyöntetű véleményének. Ha ezt felednénk, éppen a jelenség természetének lényege maradna elfedve előttünk. A folyóiratok cikkeiben, a könyvek előszavában szinte állandó a panaszos, szemrehányó, vádló hang, amely az emigráns sorstársak közönyét vagy ellenségességét rója meg. Ez, Magyarországról nézve, azt jelenti, hogy a sumer—magyar nyelvrokonítás hívei kint is kisebbségben vannak. Számos jel mutat arra, hogy a nyugati magyar emigráció legjelentékenyebb elméi, akik új hazájukban is az egyetemes magyar kultúra ügyét szolgálják, távol tartják magukat a „sumer—magyarológia” képtelenségeitől. A Magyar Műhely sohasem közölt ilyen tárgyú cikket. Sok emigráns folyóirat, függetlenül politikai állásfoglalásától, elutasítja a sumer—magyar nyelvrokonítást. Nemcsak kiváló szaktudósok határolják el magukat tőle, pl. az ékírás-kutatás minden magyar származású képviselője, hanem a haladó magyar szellemi élet más személyiségei, írók, történészek, filozófusok is. A sumer—magyar nyelvrokonítás a nyugati magyar emigráció egy maroknyi csoportjának ügye.

A „sumer—magyarológia” hazai bázisa két szinten szerveződött; az egyiket a — nevezzük így — tanulmányírók alkották, a másikat a levélírók. Természetesen nem szervezetről van szó, legfeljebb személyes kapcsolatokról: az összetartozás főként egymás kiadatlan kéziratának idézésében nyilvánult

meg. A tanulmányírók eleinte megpróbálták kézírataikat a könyvkiadóknál elhelyezni; én először a Gondolat, a Corvina, az Élet és Tudomány szerkesztőségétől lektorálásra kapott kéziratok révén figyelhettem fel a „sumer—magyarológia” megélénkülésére. A könyvkiadók, dícséretükre legyen mondva, ellenálltak az ostromnak. Ezt követően a tanulmányírók a nagy tudományos könyvtárakat vették célba. A meg nem jelent munkák letétként kerültek az Országos Széchényi Könyvtár, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára kézírattáiraiba; ezek a gyűjtemények összesen több tucat ilyen munkát őriznek a szerzők jóvoltából. Az évek során meghonosodott az a furcsa szokás, hogy a „sumer—magyarológus” tanulmány-írók egymás munkáit, bár a kéziratok több példányban is közkézen forognak, a könyvtári letét katalógus-száma alapján idézik, ezzel jelezve, hogy nem kéziratról, hanem a nyilvánosságnak átadott opus ról beszélnek. S amikor már a könyvtárak is elzárkóztak a kéziratok átvétele elől, megkezdődött a furcsa magyar „szamizdat”-ok sorozata, stencilen, rotaprint vagy xerox eljárással többszörösített kéziratoké, amelyeket a címlap és a gépi eljárás könyvszerűvé tett. Néhány név a termékenyebb hazai szerzők közül: PASS LÁSZLÓ,³² SCHEDEL ANDOR,³³ ORBÁN ÁRPÁD,³⁴ NOVOTNY ELEMÉR³⁵ és ZAKAR ANDRÁS.³⁶ Az 1960-as évek legvégén új jelenség mutatkozik: néhány hazai „sumer—magyarológus” szerző, elégedetlenül a közzététel addig lehet

³² PASS LÁSZLÓ: Nimród feltámadt. [Kézirat] 1964. Vö. fent, a 9. jegyzetet is. — L. még régebbiről: PASS LÁSZLÓ: Nimród népe. Budapest 1941. (Nemzeti könyvtár 53.)

³³ SCHEDEL ANDOR számos — és több változatban is körözött — kézírata közül az alábbiak fordultak meg a kezemben: A sumér kérdés. 1963; A sumérek. 1964; Sumérakkád magyar és magyar sumérakkád szöszedet. 1965; Sumér—magyar—angol szöszedet. 1965; Adalékok Bárczi Géza Magyar Szófejtő Szótárához. 1965; A sumér—magyar nyelvviita. 1966; Feladatok a sumér—magyar kapcsolatok terén. 1967; Sumér—magyar—angol—német szótár. 1969; A magyar technikai kultúra fejlődéstörténete és a nyelvészet. Kézirat [Budapest] 1969. [Rotaprint] — Magyarországi folyóiratban jelent meg a fent, a 6. jegyzetben idézett cikke, továbbá: A puli útja Eridutól Bugacig. A kutya 32/6 [1969. június 6]; a témához, illetve SCHEDEL forrásaihoz és bizonyító anyagához vö. az alább, a 80. jegyzetben idézett tanulmányomat.

³⁴ ORBÁN ÁRPÁD: Nimrud király népe. A magyarok őstörténete. A székelyek eredete. Csíkszereda 1942. (A könyv emlékezetét feleleveníti a Magyar Történelmi Szemle 1/4—5 [1970]: 55 k. közleménye.) Vö. továbbá kézíratai közül a következőket: Őstörténelmünk európai csiszolt kőkori, réz-, bronz- és vaskori legfőbb 12 kútfője. 1962; A kőkénydombi Vénusz szobor beszélőképes gondolatközlési rendszere, olvasata [!], illetve: A kőkénydombi Vénusz sumér hieroglifái és azok olvasata. 1968 (?); Az új (magyar) délies, sokszöges szórokoniási rendszer és diadalútja. 1970 (ehhez a dolgozathoz csatlandozik BÁRCZY ZOLTÁN: Poligonális összehasonlító nyelvészet. Budapest 1970. c. kézírata). — ORBÁN nyilvános felszólalásaihoz l. még alább. Megjelent viszont az alábbi vitacikke (vö. alább, 42. jegyzet): Túlháladott tudománytalan Papp László nyelvészeti-őstörténelmi szemlélete? Orbán Árpád nyilvtválasza [sic!] Papp László támadásaira. Északi Vártán 1971: 16—33 és klny.; vö. alább, 42. jegyzet.

³⁵ Vö. NOVOTNY ELEMÉR: Debrecen város nevének eredetéről. [Kézirat] 1966; Az „igéz”, „lát”, „néz”, „ember”, „személy”, „szabad”, „tekint”, „szem”, „szerelem” és „szent” szavaink etymológiája ügyében. [Kézirat] 1966; Sumerian Texts written with Latin Phonetics, Found in XI—XII. Century Hungarian Linguistic Remains. [Előadás a XXIX. nemzetközi orientalista kongresszuson.] 1973. (Vö. az alább, a 75. jegyzetben idézett röpiratot, 3. l.)

³⁶ ZAKAR ANDRÁS: A sumér nyelvről. [Kézirat] 1968. — Vö. ZAKAR ANDRÁS [sumér és ural-altáji összehasonlító nyelvészettel foglalkozó dolgozatai és ezek nemzetközi visszhangja], 1969—71. [Gépirat, nyomtatvány, xerokópia.] OSzK Kézirattár, Analekta 10.988 sz.

séges módjaival, dolgozatát a nyugati magyar emigráció fórumain helyezte el; így látott napvilágot pl. ZAKAR ANDRÁS több dolgozata.³⁷

A másik szint, a levélíróké, az érdeklődők, rokonszenvezők és hívők táborának ráérő, aktív, de egy-egy kéziratot dolgozat elkészítéséhez már nem elég erős tagjaiból állt. Ezek a „sumer—magyarológus”-ok leveleikkel tudományos életünk intézményeit bombázták, az Akadémia szervei mellett főként a Nyelvtudományi Intézetet, a Történettudományi Intézetet, az Eötvös Loránd Tudományegyetem illetékes tanszékeit stb. Elvértve még külföldi szaktudósokat is, azokat, akiknek — Mezopotámiával foglalkozó népszerű könyveik révén — Magyarországon is neve volt (pl. S. N. KRAMER, L. JAKOB-ROST, I. M. DJAKONOV); a tájékozódás e formája mellett persze előfordult, hogy sumer tárgyú könyve okán sumerológus szaktudósoknak vélték egy népszerűsítő — bár e nembn érdemes — újságíró is (V. ZAMAROVSKÝ). A hivatkozásokkal zsúfolt, terjedelmes levelek forma szerint sohasem állítottak, mindig csak „kérdettek”, elfogulatlan kíváncsiságot, sőt naivitást színelve; „kérdés”-eik azonban a sumer—magyar nyelvrokonság „külföldön már elismert” eszméjével próbálták bővíteni a címzetteket. Ez a levél-irodalom — amelynek darabjait másolatokban kézről kézre adogatták — végeredményben sajátos publikációs fórumot jelentett.

A sumer—magyar nyelvrokonság bírálata lassan indult meg, de egyre erőteljesebbé vált. ZSÜRGER LÁSZLÓ gúnyos hangú, de jól tájékozott, és súlyos érveket forgató cikke³⁸ a magyarországi közönség előtt is nyilvánvalóvá tette, hogy a sumer—magyar rokonság hamis és kalandor elméletét a külföldi magyarság sem vallja egyöntetűen. A magyar tudományos élet nagyjai közül az első vitacikkeket HAJDÚ PÉTER írta.³⁹ Tanulmányai nemcsak a világos tárgyi cáfolatot tartalmazzák, de találó kórképet nyújtanak a jelenségről — az emigrációs pszichózis egyik fajtájáról — is. Előszóban vállalkozott a vitára GULYA JÁNOS,⁴⁰ de később írásban is kifejtette nézeteit.⁴¹ Terjedelmes és alapos vitairatot tett közzé PAPP LÁSZLÓ.⁴² Az olvasóközönség szélesebb

³⁷ ZAKAR ANDRÁS: A sumér nyelvről. Södertálje 1970. Északi Vártán 39; On the Sumerian Language. Magyar Múlt. Hungarian Past 1/2—3 [1972]: 1—45; A sumér hitvilág és a Biblia. Garfield, N. Y. 1972; 1973.² — Vö. még alább, 61. jegyzet.

³⁸ ZSÜRGER LÁSZLÓ: „Dentumagyaría”, „puszjij meg” és vidéke. Látóhatár 16 [1966]: 1149—1152.

³⁹ HAJDÚ PÉTER: Új hazát találtak, őshazát keresnek. Néprajz és Nyelvtudomány. Acta Univ. Szegediensis. . . , Sectio Ethnographica et Linguistica 13 [1969]: 9—15 (és klny.: Nyelvészeti dolgozatok 84.); A sumér mítosz és a valóság. Tiszatáj 26/5 [1972]: 29—34.

⁴⁰ GULYA JÁNOS: Délibábos elméletek a magyar nyelv eredetéről. [Előadás: A magyar nyelv hete, 1967.] — Ekkor történt a „sumer—magyarológus”-ok első, s mindjárt tüntetőszervet nyilvános ithoni fellépése.

⁴¹ GULYA JÁNOS: A magyar nyelv eredete védelmében. Irodalmi és Nyelvi Közlemények. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Irodalmi-Nyelvi Országos Választmányának közlönye 1970. 1: 92—105. — Vö. ezen kívül: Szép, asszony, szita: Sumérul szép, aszu, szita — Véletlen egyezések, kitalált rokonság. Esti Hírlap, 1974. február 20. (Halász Júlia). — Itt jegyzem meg, hogy a cikk (és egyben a cím) sumer—magyar szövegyezetésesei még csak véletlen egybeesések sem lehetnek: 'szép' sumerül valójában *szig*, *sziga*, a SIG₅ jellel (s ez is tkp. 'jó'); 'asszony, feleség' sumerül valójában *dam*, 'asszony, nő' pedig valójában *munusz* (az *aszu* egyszerűen fantom-szó, talán az akkád *aššatu*, 'asszony' valamelyik változatának torz alakja); a 'szita' jelentésű szavak sumerül mind másképpen hangzanak (vö. A. SALONEN: Die Hausgeräte der alten Mesopotamier. I. Helsinki 1965. 67 kk.), ellenben van egy sumer *zi*, *zida* szó, a ZI jellel, csakhogy ez 'liszt'. Ezek a példák mind a „sumer—magyarológus”-ok jellegzetes szövegyezetésesei közé tartoznak.

⁴² PAPP LÁSZLÓ: A sumér—magyar kérdés. Magyar Nyelvőr 94 [1970]: 280—291.

rétegeit tájékoztatta a Népszabadság hasábjain E. F[EHÉR] P[ÁL],⁴³ a Magyar Nemzet egyik hatásos, hangulatos anyanyelvi sorozatában RUFFY PÉTER,⁴⁴ s egy másik cikkében is PAPP LÁSZLÓ.⁴⁵ Jó szolgálat volt a bizonytalanságok iránt is érzékeny, de biztos ítéletű CSERES TIBOR néhány — többnyire más tárgyú — cikke, amelyek a sumer—magyar rokonságról mint „álmokép”-ről beszéltek.⁴⁶ Tanulmányokkal járt BARTHA ANTAL polémiákat mellőző, de határozott állásfoglalása őstörténetünk kérdéseiben.⁴⁷ BAJOMI LÁZÁR ENDRE könnyed satirikus karcolata valójában gyilkos bíráló volt.⁴⁸ Szellemes, tárgyi érvekkel dolgozó régészeti esszét írt BÁLINT CSANÁD;⁴⁹ a „sumer—magyarológus”-ok tudománytörténeti hamisításait leplezte le BETHLENFALVY GÉZA,⁵⁰ a tudományos mítoszok kódébe világított be MÁTRAI LÁSZLÓ;⁵¹ a romantikus elképzelések, naív rokonítási elméletek helyett valódi feladatok felé próbálta fordítani a magyar emigráció figyelmét ORTUTAY GYULA.⁵² A magyar őstörténeti kutatás legnagyobb hatású egyénisége, LÁSZLÓ GYULA, sok mindent megértő, de minden hamisat bíráló „őshazakutató” cikkében finoman árnyalt érveléssel állt ki az őstörténeti dilettantizmus és a tudomány nagyjait bemocskoló hazugság ellen.⁵³ A „sumer—magyarológia” őstörténeti felfogását a régészet eredményei alapján bírálta FODOR ISTVÁN (a régész) is.⁵⁴ Én magam, két rövid hírlapi nyilatkozatban, a vitás kérdéseket a sumerológia oldaláról próbáltam megvilágítani.⁵⁵ A közelmúltban LŐCSEI ANTAL foglalta össze röviden a viták történetét.⁵⁶

⁴³ E. F. P.: A sumér „ősök”. Népszabadság 1970. október 28.

⁴⁴ RUFFY PÉTER: Utazás az anyanyelv körül. Ősök és utódok. Magyar Nemzet 1970. november 15.

⁴⁵ PAPP LÁSZLÓ: Délibábos nyelvészkedés: Dicsőbb ősokeket keresnek — A bizonyítás nem sikerül — Sumérok, óperzsák és mások. Magyarország 1971/7 (368): 39.

⁴⁶ CSERES TIBOR: Régi dicsőségünk (1966); Hol a kódex? (1969); most mindkettő Cseres gyűjteményes kötetében is: Hol a kódex? Budapest 1971. 490—496 (vö. különösen 493), 519—525 (vö. különösen 519); továbbá: Képek a Kassai Kódexről. Élet és Irodalom 1973/47: 15 (a sumer—magyar nyelvrokonítás külön említése nélkül); A történelemtől a maig — Beszélgetés Cseres Tiborral. Népszabadság 1974. november 7. (Bányai Gábor).

⁴⁷ BARTHA ANTAL: Magyar őskor — magyar jelenkor. I. Személyünkhöz szól. Népszabadság 1972. március 10.; II. Az értelem követelménye. Uo. 1972. március 11. — Vö. még: Magyar őshaza — szovjet archeológia. Bartha Antal etnogenezisünk új elméletéről. Magyar Hírlap 1972. december 15. (byp).

⁴⁸ BAJOMI LÁZÁR ENDRE: „Ne zabálj sokat, mert sós” — avagy szenzációs felfedezések a magyar őstörténetéről. Ludas Matyi 1972. május 25.

⁴⁹ BÁLINT ANDRÁS: Már megint és még mindig a sumérosok. Tiszatáj 27/3 [1973]: 76—79 (BADINY JÓŠ fent, a 2. és 24. jegyzetben idézett könyvről).

⁵⁰ BETHLENFALVY GÉZA: Indulat és valóság a nyelvvitában. Magyar Nemzet 1973. május 25. (HARY GYÖRGYNÉ uo., május 23-án megjelent cikke kapcsán).

⁵¹ MÁTRAI LÁSZLÓ: Tudományos mítoszok. Világosság 14 [1973]: 195—198.

⁵² ORTUTAY GYULA: A magyarság közös pillérei. Magyar Hírek 1973. július 23. (Sz. M.).

⁵³ LÁSZLÓ GYULA: Hol volt, hol nem volt. . . Magánbeszéd az őshazakutatásról. Élet és Irodalom 1974/8: 3 k.

⁵⁴ FODOR ISTVÁN: Néhány szó „sumer eleink”-ről. Tiszatáj 28/3 [1974]: 59—62 (a fent, a 28. jegyzetben idézett könyvekről).

⁵⁵ KOMORÓCZY GÉZA: Már a kérdésfeltevés is tudománytalan. Magyar Hírek 1974. április 13. (Apostol András); Elavult őshazaelméletek. (Hétfői) Magyar Hírlap 1975. február 3. (Benedek István Gábor). — A sumer—magyar nyelvrokonítást egészen röviden tárgyaltam sumer irodalmi fordításaimhoz írt bevezető tanulmányomban is, 1. KOMORÓCZY GÉZA: „Fénylő ölednek édes örömében. . .” A sumer irodalom kistükre. Budapest 1970. 8 k.

⁵⁶ LŐCSEI ANTAL: A sumer—magyar rokonság legendájának története. In: Az Élet és Tudomány Kalendáriuma 1975. Budapest 1974: 325—330.

Nemrég megszólalt a magyar nyelvtudomány két nagytekintélyű mestere is. Romániában SZABÓ T. ATTILA a sumer—magyar nyelvrokonítást a „fellegjáró” elképzelések közé sorolta.⁵⁷ Nálunk pedig BÁRCZI GÉZA a magyar nyelvtörténet és szófejtés cáfolhatatlan tényeivel érvelt.⁵⁸ Állásfoglalásuk nemcsak önmagában kiválóan értékes, hanem azért is, mert messze hangzó szavuk talán olyanokat is meggyőzhet, akikre mások érvei nem hatnak.

A sumer—magyar nyelvrokonítást külföldi szakkörök részéről is többször érte bírálat. Két kritikát fentebb már említettem. Az ókori Mezopotámiával foglalkozó nagy művelődéstörténeti munkájában H. W. F. SAGGS a kérdést néhány velős szóval intézte el: „Szüntelenül próbálkoznak azzal, hogy sumer szavakat találjanak a legképtelenebb helyekben, mostanában többek között a magyarban, ámde ezeket a próbálkozásokat mind figyelmen kívül hagyhatjuk, mert minden esetben a sumer nyelv nem kielégítő ismeretén alapulnak, s általában is hiányos képük van a sumerrel összehasonlított nyelv történeti fejlődéséről”.⁵⁹ TAMÁS VON BOGYAY részletes, minden tekintetben élesen elutasító bírálata a „sumer-magyarológia” eszmei hátterét is megvilágította.⁶⁰ A *Current Anthropology* c. amerikai folyóirat 1969—71-ben vitára bocsátotta ZAKAR ANDRÁS sumer—magyar téziseit.⁶¹ Az ókori Mezopotámia nyelveivel foglalkozó szaktudósok közül A. LEO OPPENHEIM és MIGUEL CIVIL nyilatkozott.⁶² A téziseket mindkettő elutasította. Ezen túl, OPPENHEIM arra is egyértelműen rámutatott, hogy sem ZAKAR, sem az általa forrásként használt magyar szerzők nem rendelkeznek még elemi sumer nyelvismerettel sem, ily módon azt, hogy a sumer felé fordultak, más nem magyarázza, mint „nemzeti gőg és politikai indítékokból eredő fennhéjázás”. Nem sokkal később a turkológia egyik nagy tekintélye, GERARD CLAUSON is közzétette véleményét, amely a sumer—magyar nyelvrokonításnak semmi esélyt nem ad.⁶³

Napjainkra a probléma még bonyolultabbá vált. Itt csupán egy-két tényezőt vehetünk számba. E tényezők egyike a Romániában kialakult helyzet. Tény, hogy a sumer—magyar nyelvrokonítás az erdélyi magyar értelmiség bizonyos rétegeiben igen élénk lelkesedést váltott ki, s az erdélyi magyar sajtó sokkal nagyobb nyilvánosságot adott neki, mint a magyarországi. Egy 1967-ből keltezett kézirat, VERRASZTÓ JÓZSEF feltehetően fiktív

⁵⁷ SZABÓ T. ATTILA: Fellegjáró nyelvrokonítás. In: *Uő: Nyelv és múlt. Válogatott tanulmányok és cikkek.* 3. Bukarest 1972. 9—20., de l. a gyűjtemény több más tanulmányát is.

⁵⁸ BÁRCZI GÉZA: A sumir—magyar nyelvrokonság kérdése. *Nyelvünk és Kultúránk.* Az Anyanyelvi Konferencia Védnökségének tájékoztatója 16 [1974]: 28—35 = *Látóhatár.* Válogatás a magyar kulturális sajtóból, 1975. január, 188—197. — BÁRCZI korábbi állásfoglalásai közül l.: Bevezetés a nyelvtudományba. Budapest 1957.³ 139 stb.

⁵⁹ H. W. F. SAGGS: *The Greatness that was Babylon. A Sketch of the Ancient Civilization of the Tigris-Euphrates Valley.* New York 1962. 494.

⁶⁰ T. VON BOGYAY: *Urgeschichtliche Wunderdinge.* *Ural-Altäische Jahrbücher* 41 [1969]: 369—386.

⁶¹ ZAKAR, A.: *On the Sumerian Language.* *Current Anthropology* 10 [1969]: 432E; A. ZAKAR: *Sumerian—Ural-Altai Affinities.* *Uo.* 12 [1971]: 215, 222—224; vö. még *uo.* 14 [1973]: 495. — L. alább, 151. jegyzet.

⁶² Vö. *Current Anthropology* 12 [1971]: 215. k. (M. Civil); 219. k. (A. L. Oppenheim).

⁶³ G. CLAUSON: *On the Idea of Sumerian—Ural-Altai Affinities.* *Current Anthropology* 14 [1973]: 493—495.

levele,⁶⁴ még csupán a nyugati „sumer—magyarológus”-ok nézeteit foglalta össze; az irat minden jel szerint főként Magyarországon terjedt el. A tártáriai (alsótatár-laki) piktografikus táblák közismertté válása után már észlelhetővé vált az erdélyi állásfoglalások saját hangneme. Szócs ISTVÁN, a nemes ügyekben sem rest kolozsvári újságíró a Korunk lapjain heves szenvedéllyel állt ki a sumer—magyar nyelvrokonítás mellett,⁶⁵ persze elhallgatva, hogy minden érve a külföldi „sumer—magyarológus”-ok dolgozataiból származik, ő maga pedig nem rendelkezik kellő felkészültséggel — sumerológiai szaktudással — ahhoz, hogy e „bizonyítékok” súlyát és értékét mérlegelhesse. Ámde a közvélemény hangulatára tulajdonképpen nem is Szócs cikke a jellemző, hanem a Korunk ugyanazon számában — nyilvánvalóan válaszként — közölt, s egyébként kifogástalanul tájékozott írás, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem kiváló ókoros professzorának tollából:⁶⁶ BODOR ANDRÁS oly mértékben nem utasított vissza semmit Szócs képtelen állításaiból és ezeknél is többet sejtető célzásaiból, hogy óvatos tartózkodása mögött nem egyszerűen a tudói erényt, hanem inkább a hívők népes taborát kell gyanítanunk. Más cikkeiben Szócs vakmerő kiritkátlansága odáig merészkedett, hogy hozzászólt sumer szófejtési kérdésekhez is.⁶⁷ Abban mindenestre biztosak lehetünk, hogy a sumer—magyar nyelvrokonítás erdélyi népszerűsége egészen közvetlen összefüggésben van a dáko—román kontinuitás igen régi, de valószínűleg nem kevésbé tudománytalan elméletének makacs hivatalosságával.

⁶⁴ A gépirásos másolatban mintegy 650 sor terjedelmű levél megszólítása: „Kedves ... fiam és nagy családja!”; bevezetésképpen a fent, a 38. jegyzetben idézett cikkekre utal. A szöveghez, amely hozzám 1970 őszén került, olvasói több részletben egy összesen ugyanolyan terjedelmű kiegészítést csatoltak.

⁶⁵ Szócs ISTVÁN: Sumér és Szemere. Korunk 30 [1971]: 1556—1565. Szócs, fejtegetéseit összegezve, a „nostratic” ősnyelv (a sémi, indoeurópai, finnugor és hámi nyelveket magába foglaló „nyelvesalád”) mellett tör lándzsát.

⁶⁶ BODOR ANDRÁS: A sumér-kutatás néhány kérdéséről. Korunk 30 [1971]: 1565—1572.

⁶⁷ Így pl. Szócs ISTVÁN: Halandzsa-e az Antanténusz? Utunk, 1972. április 28. A cikk PASS LÁSZLÓRA hivatkozva (vö. fent, 9. és 32. jegyzet) a sumerből próbálta magyarázni az ismert gyermek kiolvasó mondóka szövegét. A magyarázat megbízhatóságára jellemző, hogy az *antanténusz* „szó” második felét a „sumei” *Tammuz* istennévből vezeti le, nem tudván, hogy ez, helyesebben, *Tammúz*, őszövetségi héber névforma (vö. Ezékiel 8:14); a név sumer alakja *Dumuzi* vagy *Dumuzid* (s nem *Dumuzzig*, *Dumuz*, mint ő írja), akkád alakja pedig *Du-úzu*, *Dúzu*, ezek viszont a *ténusz* „szó”-val nem egyeztethetők. A tudálékos magyarázatnak mindössze az a baja, hogy azok a sumer szavak, amelyekből a mondókát összerakja, egytől egyig PASS vagy Szócs képzeletének szülöttei. PASS magyarázatait Szócs még megtoldja: pl. a *ténusz* nála „isten” fordított sorrendű összetétele”. Erről az önmagában véve — képtelenségei miatt — jelentéktelen cikkről azért írtam bővebben, mert később sokan úgy hivatkoztak rá, illetve tartalmára, mint a sumer—magyar nyelvrokonság egyik döntő bizonyítékára. — Vö. továbbá Szócs ISTVÁN: A székelykapu. Művészet 15 [1974]/10: 33—36. Szócs itt a „pozitívista” [!] — hadd tegyem hozzá: a tényekből kiinduló, s pl. B. NAGY MARGIT munkáiban (vö. Renezánsz és barokk Erdélyben. Bukarest 1970. 73 kk.) képviselt — magyarázatokkal szemben hangsúlyozottan a „romantikus képzelőerő” híveként lép fel: a székelykaput a „napszertartás” [!] színterének tartja, mint annak idején Huszka József is, ezt viszont „délről” eredezteti; ily módon, bár a sumerek nevét le sem írja, olvasóit kétségtelenül a „sumer—magyarológia” irányában befolyásolja. Maga Szócs céloz a sumer—magyar nyelvrokonítás eszméit fogadó elutasításra: „E kérdésekbe a kutató nem szívesen merül el nyilvánosság előtt, mert a lehetséges következtetések ellentmondanak ma igen elterjedt tudományos álláspontoknak, s az ember kedvencének magára vonja a »képzeltő«, »délibabos«, »lázálmodat kergető« megbélyegzéseket.” Szócs gondolatai és felismerései egyébként valóban a „sumer—magyarológia” némely újabb nyugati termékének lapjairól származnak, vö. pl. az alább, a 169. jegyzetben idézett könyv 78 k. oldalaival stb.

A „sumer örökség” ápolásának szakszerűségét egyetlen példával próbálom érzékeltetni. Egy nagyszerű művész alkotása, SZERVÁTIUSZ JENŐ Gilgames c. domborműve (fa, 1970)⁶⁸ a mezopotámiai témát — Enkidu és az Istárpapnő — jól felismerhetően egyiptomi, helyesebben, egiptizáló stílusban dolgozta fel, s a magyar rovásírás jeleivel írt hozzá feliratot.⁶⁹

A sumerek erdélyi „kontinuitása” mellett felhozott — s persze egytől egyik csak vélt — bizonyítékok között olykor egyenesen mulatságos tévedésekkel találkozunk. A csíki régiségek egyik buzgó — és nem is eredménytelen — gyűjtője régóta ír és beszél arról, hogy káldeus papok még a századforduló táján is folytattak térítő propagandát Erdélyben. A hatóságok üldözték őket felforgató tevékenységük miatt.⁷⁰ Ezek a káldeusok azonban nem Dél-Mezopotámia i. e. 1. évezredű lakosságának, de nem is a hellénizmus és a római kor csillagjóságainak utódai, hanem egész egyszerűen a szír kereszténység egyik ágához, a keleti (nesztoriánus) egyházhoz tartozó papok, akik a török vallásüldözések elől menekülve nyilván Balkán-szerte megfordultak; egyházuk a Sasanida birodalom mezopotámiai püspökségéről nevezte magát káldnak (chaldaeus) már régi idők óta.⁷¹

A napjainkban kialakult helyzet egy másik tényezőjét abban látom, hogy a sumer—magyar nyelvrokonítás eszméinek terjesztése egyre agresszívabb formákat ölt. A közelmúlt néhány tudományos rendezvénye mintha lovat adott volna a „sumer—magyarológus”-ok alá. 1972-ben Szegeden a magyar nyelvészek II. nemzetközi kongresszusán ORBÁN ÁRPÁD is előadhatta Tudománytalan, a most használt kétféle szóeredetvizsgálati rendszer egyidejű alkalmazása c. (sic!) előadását. Igaz, szereplése közneveltség tárgya lett, s tétéleire HAJDÚ PÉTER hozzászólása megfelelő választ adott. 1973 őszén a Kőrösi Csoma Társaság magyar őstörténeti konferenciáján ugyancsak ORBÁN állt ki; persze, ez a felszólalása szintén botrányba fulladt. A botrányra azonban utólag már csak a szemtanúk emlékeznek, a „sumer—magyarológus” propaganda viszont okkal hivatkozik arra, hogy eszméit a tudományos világ elé tárta, s ez a kutatástól távol állók számára gyakran elég is ahhoz, hogy a „sumer—magyarológiá”-ra is ráruházzák a magyar tudomány élvezte tekintélyt. Ez a következtetés egyáltalán nem képzelet szüleménye. 1973-ban Párizsban a XXIX. nemzetközi orientalista kongresszuson BADINY JÓŠ FERENC és néhány híve több előadásban fejtették ki a sumer és magyar nyelv teljes azonosságának tételét.⁷² Tudvalevő, hogy manapság a monstre tudományos kongresszusok nem alkalmasak az előadások tüzetes megvitatására;

⁶⁸ Fényképét közli SORBÁN RAOUL: Szervátiusz Jenő. Budapest 1973. 42. sz. kép.

⁶⁹ A feliratot eddig — tudtommal — senki sem olvasta el. Szövege, betűzve, a következő: 1. A férfi alak feje mellett: gilgames; 2. A férfi alak felsőtestét borító állati bőrön, illetve a férfi bal lábszárán: latja enkidut a leanzo a | veszedelmezt a hatal | mast {t} a bardolatlan | férfiut k[i] | hegyek közt te[rmett] | siksagon nőtt; 3. A női alak két combján: enkidu majd összeforr vele | megismeri a nő szerelme[t] | s azutan mar nem ura többé | az artatlan föld | erejenek. Az írás felülről lefelé, a sorok balról jobbra haladnak, a feliraton szököz nincsen. (Ezúton is köszönetem fejezem ki VÁSÁRY ISTVÁNNAK a rovásírás elolvasásában nyújtott segítségéért.) Mindkét verses idézet RÁKOS SÁNDOR fordításából való, az akkád Gilgames-eposz I. táblájáról (vö. Gilgames — Agyagtáblák üzenete. Budapest 1966. 91; 1974. 93); a kompozíció három térkitöltő állatalakja ugyancsak a Gilgames-eposz I. tábláján leírt jelenetre utal.

⁷⁰ A hatósági intézkedésekhez vö. pl. Csík vármegye Hivatalos Lapja 1906. október 18.

⁷¹ Vö. TIMKÓ IMRE: Keleti kereszténység, keleti egyházak. Budapest 1971. 139 kk.

⁷² Az előre bejelentett előadások rövid kivonata — a szokásoknak megfelelően — megjelent a kongresszus előkészítő kiadványában: XXIX Congrès International des

erre Párizsban sem volt lehetőség. A „sumer—magyarológus”-ok fellépését higgadt, tárgyyszerű elutasítás, sőt gúny és zajos nemtetszés kísérte; tény, hogy mindössze egy rokonszenvező hallgatóra találtak, ez azonban minden jel szerint maga is valami hasonló, a sumer—német nyelvhasználat kidolgozásán fáradozik.⁷³ Az ülés résztvevői, akik közül utóbb többeket személyesen is megkérdezhettem,⁷⁴ BADINY JÓs teteleiről mint tudománytalanokról nyilatkoztak. Ezek után 1973 őszén Magyarországon is elterjedt egy sokszorosított röpirat,⁷⁵ amelyben BADINY JÓs diadalittasan közli: „Győztünk!... Győztünk! s magasan ragyog a magyar származás igazsága... Nincs argumentum... nincs tudományos cáfolat... ellenbizonyíték”; majd azon nyomban megvádolja „a magyarországi tudományos terror”-t is, mondván, hogy „mindaz, amit ők [ti. e. „terror” képviselői] hirdetnek és tanítanak, a magyarságról, hazugság és csak rendőri segédlettel tartható meg” stb.⁷⁶

BADINY JÓs röpirata azt állítja, hogy a párizsi kongresszus elnöke, R. LABAT, helyeslőleg és „melegen” gratulált BADINY JÓs előadásához. Ennek kapcsán lehetővé vált a röpirat állításainak, s általában, a BADINY JÓs adta helyzetmegítélés realitásának ellenőrzése. A koronatanú maga R. LABAT volt, korunk egyik kiváló assziriológusa, aki a ma általánosan használt

Orientalistes. Résumé des Communications. Paris 1973. 1. 1. (JOS BADINY); 2. 1. (Margaret von Haynal); ez a két előadás teljes terjedelmében külön is megjelent a szerzők kiadásában, 1. fent, 24. jegyzet, illetve M. VON HAYNAL: The Sumerian Seals of Buenos Aires. Buenos Aires 1973. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy ez a dolgozat szenzációs felfedezésként mutatja be néhány jól ismert mezopotámiai pecséthengernek BADINY JÓs által Argentínában nemrég megtalált lenyomatait [!], azt állítva, hogy az eredeti darabok a második világháborúban elvesztek. Nos, az illető pecséthengerek — az eredeti darabok — ma is teljes épségben megvannak, és a szakirodalom természetesen számon tartja őket. Így a közlemény mást nem, csak azt a magyar olvasót lepheti meg, aki történetesen tudja, hogy a témát, amelyről VON HAYNAL dolgozata szól, valaki már évtizedekkel ezelőtt megírta, igaz, nem a felfedezés szándékával, hanem becsületesen, a megfelelő tudományos publikációk alapján; I. KOVÁCS ISTVÁN: A babilóniai vetőke. Erdélyi Múzeum 50 [1945]: 243—246. Figyelmet érdemel azonban VON HAYNAL dolgozatának címlapja. Ez ugyanis a „sumer—magyarológus”-ok újabban használatos címerét — jelvényét — használja díszítésül. A címer roppant tanulságos. Középpontjában az ún. „életfa” áll. Ez elé egy oroszánt rajzoltak. A fa és az oroszán együtt egy keresztet [!] alkot. Az oroszán hasán négy ékírásos jel, a legegyszerűbbek egyike, az *u* jel: ámde a helyes irányhoz képest éppen fordítva! A „sumer—magyarológus”-ok „életfa”-spekulációi közül I. Z. SZEPESY: Der mesopotamische Lebensbaum I—II. Magyar Történelmi Szemle 3 [1972]/4: 545—560; 4 [1973]/1: 71—80. A dolog érdekességét az adja meg, hogy az ún. „életfa”-szimbólum Mezopotámiában valószínűleg ismeretlen volt, I. KOMORÓCZY GÉZA: Egy termékenység-szimbólum Mezopotámiában. Jegyzetek az „életfa” kérdéséhez. Ethnographia 86 [1975] sajtó alatt.) — BADINY JÓs mindjárt (vö. alább, 75. jegyzet) említésre kerülő röpirata más „sumer—magyarológus”-ok előadását is ismerteti (MARY BRÁDY, egy megnevezetlenül hagyott magyarországi „etruszkológus” — ti. aki az etruszk nyelvet is magyarnak tartja! —, végül NOVOTNY ELEMÉR).

⁷³ Vö. K. SCHILDMANN: Compendium of the Historical Grammar of the Sumerian Language/Grundriss der historischen Grammatik des Sumerischen, fasc. 1—3 = Acta et Studia. S[tudiengesellschaft] D[eutscher] L[inguisten] — Mitteilungen, Berichte und Dokumente 2/2 (Bonn 1964) 2/2 (sic!, 1967), 2/3 (1970).

⁷⁴ A kongresszus ókori keleti szekciójának magyarországi vagy magyarul tudó sumerológus résztvevője nem volt.

⁷⁵ BADINY JÓs FERENC: Beszámoló a 29. nemzetközi orientalista kongresszusról. [Kézirat, rotaprint, xerox] 6 l. Megjegyzem, hogy a röpiratnak egy 4 oldalas változata is forgalomban van; nyilván azért, mert az 5. lapon a szöveg egy része azokhoz a „Magyar Testvérek”-hez szól, „kik otthon vagytok és reméltek...” [!].

⁷⁶ Az idézetek az 5. lapról; a közlés nem betűhív; az eredeti szöveg durva helyesírási hibáit nem akartam megismételni.

ékirásos jellistát szerkesztette. Nem sokkal korai halála (1974. április 3.) előtt, 1974. február 11-én, így írt Ausztráliába, válaszul a BADINY JÓs röpiratával kapcsolatos kérdésekre: „Mint a kongresszus elnöke, az előadások kiválasztásával én magam nem foglalkoztam. Badiny úr előadását nem eleve elhatározott szándékkal hallgattam végig. Hogy a kongresszus e szekciójának ülésén aznap éppen abban az időpontban vettem részt, tisztán véletlenül történt. Az általános csend, amely az előadást követte, semmiképpen sem jelentette azt, hogy a hallgatóság egyetértett volna az előadó megállapításaival. Én nem gratuláltam Badiny úrnak, és nem köszöntem meg neki semmit, hanem csupán üdvözöltem őt. Ez mindössze udvariasság volt. Nincs tudomásom semmi olyasmiről, hogy a kongresszus valamifajta tanácsa, vagy akár csak a szakértő tudósok egy csoportja is, hivatalosan elismerte volna azokat az állítólagos bizonyítékokat, amelyeket Badiny úr a sumer—magyar faji azonosság vagy nyelvi leszármazás vonatkozásában említett. Ami engem illet, bár nem tartom magam sumer specialistának, nem hiszem, hogy a Badiny úr által képviselt tételek kielégítően megalapozottak.”

Ennyi elég is arról a röpiratról, amely szerint „a sumir-magyar azonosság tagadásának fala leomlott Párizsban, a XXIX. orientalista világtudós-kongresszuson”.

Az elmúlt évtized magyar szellemi életében a „sumer—magyarológia” nyomása észrevehető olyan területeken is, amelyek nem állnak e nézetek hatása alatt. Ismét csupán egy példát említek, példámat megint a legnagyobb egyikétől véve. ILLYÉS GYULA, amikor klasszikus értékű Petőfi-életrajzát a francia közönség számára átdolgozta, az új kiadásban a korfestő I. fejezetet többek között ilyen szavakkal bővítette ki: „Abban az esztendőben... a magyar nép eredetét a köztudatban tökéletes homály fedi. A tudósok hol a sumérok leszármazottjainak tartják — való, hogy a ránk maradt néhány szumer szó zöme meglepően otthonos a magyar fülnek —, hol a baszkokkal vagy japánokkal rokonítják...”⁷⁷ Nyilvánvaló, hogy ILLYÉS, aki idézett szavaiban a nyelvészeti őskutatás tévútjait jelzi, a sumert illetően maga is téved: Petőfi születésének évében a sumer nyelv még tökéletesen ismeretlen volt, s éppígy a sumer nép neve is; akkortájt ugyan beszéltek, pl. HORVÁT ISTVÁN, „szittya” rokonságunkról, de a szkítákat majd csak a mai „sumer—magyarológus”-ok keverik össze a sumerekkel. Ilyés példájának jellegzetes anakronizmusa a sumer—magyar nyelvrokonítás hangzavarának rovására volt irandó.

Persze, van példa a kritikai ítélőerő éber működésére is. Anélkül, hogy az ún. Kassai kódexet propagáló FEHÉR [JENŐ] MÁTYÁS közleményei akár egy szó utalást tartalmaztak volna a sumer—magyar nyelvrokonítás eszméire,⁷⁸ SZÜCS JENŐ — disszertációjának vitájában, opponense, MÁLYUSZ

⁷⁷ ILLYÉS GYULA: Petőfi Sándor. Budapest 1963. 16 k. A mű idegen nyelvű kiadásai mind a mai napig ezt a szöveget közlik.

⁷⁸ FEHÉR JENŐ MÁTYÁS (MÁTYÁS JENŐ) egyébként az amerikai „sumer—magyarológia” vezetői közé tartozik. 1968-ban, tehát ugyanakkor, amikor az ún. Kassai kódexszel foglalkozó könyve, a Középkori magyar inkvizíció megjelent, a szerkesztők egyikeként jegyezte a Studia Sumiro-Hungarica könyvsorozatát. Azóta pedig egyre több „sumer—magyarológus” kiadványon tűnik fel a neve. Sőt, újabban saját könyveiben is egyre nyíltabban közeledik a „sumer—magyarológia” történetfelfogásához. Vö. FEHÉR MÁTYÁS JENŐ: Táltosok és bakók. New York 1970; A nyugati avarok birodalma. 1. Az avar kincsek nyomában. 2. A korai avar kagánok. Buenos Aires 1972. (Avar könyvek.); Ómagyarok és vikingek. Buenos Aires 1974.

ELEMÉR véleményével szembehelyezkedve — rámutatott: „... több körülmény miatt ... eleve kísért a gyanú, hogy e kódex egészében vagy részleteiben (s e részletek körébe tartozik éppen a táltosok, sámánok, a pogány hiedelmek kérdése is) esetleg az Amerikában divatos dilettáns sumerológiát alátámasztani hivatott hamisítvány. Bizonyos motívumok ugyanis túlzottan közvetlenül alkalmasak a sumér-elmélet 'alátámasztására'”.⁷⁹

A „sumer—magyarológia” nyomásának, a vitától való félelemnek tulajdonítható, hogy a Kőrösi Csoma Társaság elnöke 1973 tavaszán megakadályozta, hogy a szokásos havi felolvasó ülések egyikén előadást tartsak a sumer—magyar nyelvrokonításról, pontosabban a „sumer—magyarológus”-ok némely ékírásos szöveghamisításáról,⁸⁰ noha az effajta előadások nem idegenek a Társaság programjától.

A következőkben, hogy tisztábban lássuk a „sumer—magyarológia” helyzetét napjainkban, egészen röviden vázolni szeretném a mai sumer—magyar nyelvrokonítás előtörténetét.

Az eszme a múlt század utolsó harmadában fogant meg, amikor az első egynyelvű sumer szövegek napvilágra kerültek, s fokozatosan előre haladó megfektetésük lassan világossá tette, hogy az újonnan feltárt nyelv nem tartozik sem a sémi, sem pedig az indoeurópai nyelvek közé.⁸¹ A nyelvcsaládok elméletének klasszikus korában vagyunk: az új nem-sémi nyelvet, bárhogyan nevezték is, sumernek vagy egy ideig akkádnak, az első kutatók természetesen megpróbálták Eurázsia egyéb nyelveivel hozni kapcsolatba; így kerültek szóba többek között az uráli, a finnugor, az ún. turáni nyelvek, anélkül, hogy bármelyik feltevést — akár a kor színvonalán is — kifogástalanul bizonyítani lehetett volna.

A sumer nyelvtudomány az első évtizedek vitái után más utakra kanyarodott, anélkül, hogy a nyelvrokonság problémáját érdemben megoldotta volna. A rokonítási kísérletek — amelyek során a sumert többek között a sémi, egyiptomi, hikszosz, elámi, kassú, dravida, ősi indoeurópai, hettita, örmény, óind, etruszk, kaukázusi, grúz, finnugor, finn, magyar, turáni, urál-altaji, tibeti, mongol, kínai, japán, polinéziai, török, baszk, afrikai, szudáni-bantu nyelvekkel hozták kapcsolatba⁸² — kivétel nélkül mind meddők maradtak. Levonván a kudarcok tanulságait, a sumerológia napjainkban azon az állásponton van, hogy a sumerek nyelve — mai tudásunk szerint — egyetlen ismert eurázsiai nyelvvel sem áll rokonsági kapcsolatban. Ehhez azonban hozzá kell tenni azt is, hogy a sumer nyelv hangrendszerét még

⁷⁹ Vö. Szücs Jenő: „A gentilizmus. — A barbár etnikai tudat kérdése” c. kandidátusi értekezésének 1972. február 28-i nyilvános vitája. A MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei 21 [1972]: 153—200; az idézet a 197. lapon, MÁLYUSZ véleményét l. a 160 k. lapon. A vitához vö. Történelmi Szemle 14 [1971]: 188—211; Századok 107 [1973]: 114—130 ismertetéseit is.

⁸⁰ Tervezett előadásom érdemi része időközben — Köpeczi Béla és Miklós Pál szerkesztői biztatása nyomán — sajtó alá került, l. KOMORÓCZY GÉZA: Irodalmi hamisítványok. Adatok az ókori keleti kultúrák utóéletéhez a 19—20. században. Helikon Világirodalmi Figyelő 20 [1974]: 154—166, különösen 163 kk.

⁸¹ Az első viták, az ún. sumer kérdés történetét kitérően ismerteti F. H. WEISSBACH: Die sumerische Frage. Leipzig 1898. A viták anyagából közöl szemelvényeket T. JONES: The Sumerian Problem. New York—London etc. 1969.

⁸² Ez a — korántsem teljes — jegyzék szembeszökően hasonlít ahhoz, amelyet ZSIRAI MIKLÓS állított össze a magyarral kapcsolatba hozott nyelvekből, vö. ZSIRAI MIKLÓS: Óstörténeti csodabogarak. In: LIGETI LAJOS (szerk.): A magyarság óstörténete. Budapest 1943. 266—289.

mindig csak hozzávetőlegesen ismerjük, következésképpen az átírásokban szereplő sumer szavak hangtani tekintetben nem tekinthetők többnek, mint konvencionálnak; vagyis a sumerológia egyelőre nincs abban a helyzetben, hogy a sumer szókincset más nyelvekével vethesse egybe. De bizonyos jelek arra mutatnak, hogy a „sumer rejtély” megoldása nem is a nyelvrokoniítás irányában keresendő; erre a problémára alább még visszatérek.

Ily módon a sumer—magyar nyelvrokoniítás kiinduló pontja az a feltevés volt, hogy a sumer az ún. turáni nyelvek közé, netán egyenest az urál-altaji vagy finnugor nyelvcsaládba tartozik. Ezt a feltevést, amely eleinte értelmesebbnek látszott, a sumer nyelvtudomány, mihelyt belátta a tarthatatlanságát, tétovázás nélkül feladta. Ezzel szemben azok, akik a magyarság eredetével foglalkozó tudományos kutatások tényleges eredményeit semmibe vették, makacsul vissza-visszatértek a turáni gondolathoz.

A turánizmus nyelvtörténeti vonatkozásaira ma már aligha kell sok szót vesztegetni.⁸³ A múlt század derekán némely kutató úgy vélte, hogy — hasonlóan az indoeurópai és sémi nyelvcsaládhoz — egy sor ázsiai („turáni”) nyelv is rokonságban áll egymással.⁸⁴ Csakhogy az ide vont nyelvek rokonságát végül is nem sikerült bizonyítani, s így a turáni nyelvcsalád fikciója a tudományban rövid életű volt. De kérdéses az is, hogy vajon az urál-altaji nyelvek valóban egy családot alkotnak-e; sokan, és nyomós érvekkel, ezt a rokonságot is tagadják.⁸⁵

Mindez azt jelenti, hogy a nyelvrokonsági kapcsolatoknak abban a láncolatában, amely a sumer nyelv felfedezése idején a sumert és a magyart — bár csak távolról, mintegy sokad-unokatestvéri kötelékkel — összefűzni látszott, több szem is forraszthatatlanul megpattant.

⁸³ A turánizmust illetően kiváló magyar orientalista szakemberek már régen meghozták a minden tekintetben elmarasztaló ítéletet, I. SCHMIDT JÓZSEF: Turánizmus. Nyugat 18 [1925]/20: 197—200; NÉMETH GYULA: A magyar turánizmus. Magyar Szemle 11 [1931]: 132—139; GAÁL LÁSZLÓ: Műkedvelők a magyar őstörténeti kutatásban. Magyar Szemle 12 [1931]: 262—272. SCHMIDT helyesen állapítja meg, hogy „a turánizmus... egy a tudomány mezébe bújtatott társadalmi és politikai magalom”. SCHMIDT a szanszkrit filológia, NÉMETH a turkológia, GAÁL az óiráni filológia jeles művelője; SCHMIDT munkásságának értékeléséhez I. MÁDY ZOLTÁN: Schmidt József. Antik Tanulmányok 10 [1963]: 131—153; 11 [1964]: 158—188; a GAÁLÉHOZ I. HARMATTA JÁNOS: Antik Tanulmányok 8 [1961]: 135; BORZSÁK ISTVÁN: Antik Tanulmányok 11 [1964] 288. — Merőben más nézőpontból ugyan, de osztja az orientalisták elutasító felfogását SZEKFI GYULA is: Három nemzedék és ami utána következik. Budapest 1934. 479 kk.; ahol a turánizmust bírálja, érvei ma is érvényesek. Az irányzatot a náci fajelmélettel állítja egy sorba.

⁸⁴ Turán (*tūrān*) az iráni forrásokban a Kaspi-tengertől keletre-északkeletre élő és Iránnal szemben ellenséges nomád törzsek neve. A középkorban a türkökre alkalmazták. Az ún. turáni nyelvcsaládra vonatkozó feltevés eredetileg MAX MÜLLER, a maga korában nagy hatású múlt századi nyelvész ötlete volt (vö. M. MÜLLER: On the Turanian Languages. In: Chr. C. J. BUNSEN: Christianity and Mankind, 3. Outlines of the Philosophy of Universal History. London 1854. 263—521.), később azonban ő maga ejtette el.

⁸⁵ A kérdéshez I. HAJDÚ PÉTER: Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Budapest 1966. 90 kk. — Mi több, mindeddig az altaji nyelvcsaládba sorolt nyelvek eredendő egyetartozásának — rokonsági kapcsolatának — kifogástalan bizonyítása sem sikerült; vö. D. SINOR: Introduction à l'étude de l'Eurasie Centrale. Wiesbaden 1963. 178 kk.; élesen elutasító álláspontot képvisel pl. G. CLAUSON: Lekszikostatiszticeskaja ocenka altajskoj teorii. Voprosy Jazykoznanija 1969/5: 22—41; vitakozik vele, de a végkövetkeztetések levonásában óvatosan tartózkodó LIGETI LAJOS: Az altaji nyelvrokonság és a szó-készlet-statisztika. A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 28 [1973]: 259—275.

Ezekről a felismerésekről a sumer—magyar nyelvrokonítás sohasem vett tudomást. A sumer—magyar rokonság eszméje mind a mai napig — hol kimondva, hol kimondatlanul — a turánizmus egyik ágazata maradt.

A sumer nyelv felfedezésének egykorú magyarországi értékelését vizsgálva, megfigyelhetjük, hogy az első reflexiók megmaradtak a sumer nyelv rokonítására vonatkozó feltevések és viták tárgyyszerű ismertetésénél.⁸⁶ Az első hazai viták lényegében szintén a sumer nyelv mibenléte körül forogtak.⁸⁷ A turáni gondolat, hogy a magyart — a sumernek legközelebbi rokonát a turánságban — kivételes szerep illeti nemcsak a sumer nyelv megfejtése terén, hanem a sumerek fényes örökségén való osztozkodásban is,⁸⁸ csak

⁸⁶ A sumer nyelv felfedezésének hírére Magyarországon először HUNFALVY PÁL figyelt fel, s François Lenormanthoz írt levelében nyomban bejelentette, hogy szívesen közreműködnék a sumer—turáni rokonság nyelvészeti tisztázásában, vö. FR. LENORMANT: *Les principes de la comparaison de l'Accadien et des langues Touraniens*. Paris 1875. Ez az adat bizonyítja, hogy HUNFALVY — aki néhány évtizede a „sumer—magyarológus”-ok heves támadásainak egyik célpontjává vált — nem elfogultságból utasította el a turánizmust és változatait; amíg az új feltevés tudományos eredményeket ígért, ő is foglalkozott vele. A HUNFALVY-t illető rágalomok egyébként nagyrészt a két világháború között kerültek forgalomba, ezt megelőzően még a „sumer—magyarológus”-ok is többnyire a legnagyobbakat megillető tisztelettel beszéltek róla. Az újkeletű rágalomok egyik kútfejét alább, a 114. jegyzetben említem; nemrégiben BETHLENFALVY GÉZA (vö. fent, 50. jegyzet) és LÁSZLÓ GYULA (vö. fent, 53. jegyzet) határozottan visszautasította a HUNFALVY-t vádoló hazugságokat. — Az ún. sumer kérdés, a sumer nyelv léte körüli vitákat nálunk először GIESSWEIN SÁNDOR ismertette: Mizraim és Assur tanúsága. Az őszövet-ségi szentiratok hitelessége és isteni sugalmaztatása az aegyptologia és assyriologia világitásában. I—II. Győr 1887—1888. GIESSWEIN későbbi szereplésének kitűnő elemzése, GERGELY JENŐ tanulmánya (Giesswein Sándor politikai pályaképehez. A MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei 23 [1974]: 259—287; Giesswein Sándor és a szociális katolicizmus. Világosság 15 [1974]: 624—633), bár tud hőse vallástörténeti munkásságáról, ezt a jelentős művet nem regisztrálja. — Nem sokkal később a nagy GOLDZSIHER IGNÁC is hírt adott a sumer nyelv körül folyó vitákról: Arábia régi történetéről. Budapesti Szemle 66 [1891]: 65—104, különösen 71 k.; Jelentés az orientalisták IX. nemzetközi congressusáról. Akadémiai Értesítő 3 [1892]: 632—659, különösen 643 k. stb. Az igazsághoz híven meg kell állapítanunk, hogy GOLDZSIHER a sumer nyelv létét kategorikusan tagadó felfogással (J. HALÉVY) rokonszenvezett. Ő, aki a mezopotámiai nyelvek és régiségek iránt mély érdeklődést mutatott (vö. a GEORGE SMITH munkásságával foglalkozó nagy tanulmányát: Egyetemes Philologiai Közlöny 1 [1877]: 22—35, 102—110, 160—167), és rendszerint első kézből tájékozódott, ebben a vélekedésében tévedett. — Csak mellékesen jegyzem meg, hogy GOLDZSIHER már a most említett cikkében is, tehát 1877-ben, mint „hovátovább tarthatatlan elnevezés”-ről beszélt a „turáni” névről.

⁸⁷ Ebben az összefüggésben nem feladatomban, hogy kimerítően feldolgozzam a magyar ékírás kutatás kezdeteinek történetét. Ezért itt csupán néhány jellemző tanulmányra hivatkozhatom: NAGY GÉZA: Tanulmányok a szumirokról. *Ethnographia* 9 [1898]: 27—41; MAHLER EDE: A szumer ősnép nemzetisége. *Ethnographia* 10 [1899]: 81—99, 199—217, de vö. GALGÓCZY JÁNOS [a]: A šumír kérdéshez. *Ethnographia* 10 [1899]: 352—372; NAGY GÉZA: A történelmi korszak kezdete. *Századok* 33 [1899]: 677—697, de vö. GALGÓCZY JÁNOS [b]: Östörténelmi tarlózás. *Ethnographia* 11 [1900]: 155—163, 250—257.

⁸⁸ Vö. a hangnem különbségeit két — különben egyaránt turánista — könyv között: FERENCZY GYULA: *Szumer és Akkád*. Debrecen 1897. 84: „A szumereké és utánnok a miénk az írás feltalálásának dicsősége”; illetve SOMOGYI EDE: *Emlékezzünk régiekről*. Budapest 1908. 338 kk.: „... Vajjon mi dicsőségesebb dolog ránk nézve, az-e, hogy a finnek, Európának ezek a legrégebb lakói, a földnek ez a legősibb kultúrnépe, voltak őseink, vagy pedig hogy a törököktől származunk, akik szintén már évezredekkel ezelőtt, Mezopotámiában mint szumirok, ettől északra mint kunok és komagének és még jobban északra és később Kínában is mint hunok gyakoroltak nagy befolyást az emberiség fejlődésére és kultúrájának előbbrevitelére...” (Nota bene: a turánizmus ekkor még nem

lassan bontakozott ki. Ez az eszme szín tiszta anakronizmus volt mindjárt megszületésekor, mert a sumerológia tudománya erre az időre már túllépett turáni korszakán.

A turánista szellemű sumer—magyar nyelvrokonítás első szószólója FERENCZY GYULA volt,⁸⁹ de az irányzat igazi zászlóbontása mégis SOMOGYI EDE nevéhez fűződik.⁹⁰ Kettejük mellett GALGÓCZY JÁNOS vitt komolyabb szerepet.⁹¹ Ellenfeleik közül MAHLER EDE,⁹² MUNKÁCSI BERNÁT,⁹³ VENE-

kifejezetten a finnugor rokonság elmélete ellen irányult, hanem inkább bővítette rokonaink körét; igaz, éppen a kritikátlan bővítés alapozta meg az újabb elméleteket, amelyekben a magyar már szinte minden eurázsiai néppel rokon.)

⁸⁹ FERENCZY GYULA: Sumer és Akkád. Egy ós turáni nép a Tigris és az Eufrates között. Tanulmány az assyrológia köréből. Debrecen 1897; A civilizáció bölcsője. A Nilus és Eufrates mellékeinek legrégebb történelme. Debrecen 1900. — L. még alább, 96. jegyzet is.

⁹⁰ SOMOGYI EDE: Szumirok és magyarok. Budapest 1903, új lenyomata a Studia Sumiro-Hungarica 2. kötetként New York 1968; Emlékezzünk régiékről. Az emberiség története első feltűnésétől egészen a kultúra keletkezéséig. Budapest 1908. — SOMOGYI számos hírlapi cikkét, amelyekben egyébként két könyve anyagát bocsátotta előre, itt — s külön kutatások nélkül — nem regisztrálhatom. Megemlítenéd viszont, hogy első könyve, amelyet védelmezője, GALGÓCZY JÁNOS így jellemezett: „...merőben az izzó magyar sovinizmus vezette”, s „hangja szokatlanul rikító talán”, már megjelenésekor a sumer—magyar nyelvrokonítás egészére is érvényes ellenvetéseket váltott ki; a vitához vö. többek között MAHLER EDE: Budapesti Szemle 115 [1903]: 143—150 (kimutatja, hogy SOMOGYI könyve nagyrészt plágium); MUNKÁCSI BERNÁT: Jelentése Somogyi Edének „Szumirok és magyarok” c. könyvéről. Akadémiai Értesítő 15 [1904]: 44—46; ehhez vö. GALGÓCZY JÁNOS [c]: A sumir kérdéshez. Ethnographia 15 [1904]: 132—147; MUNKÁCSI BERNÁT: Néhány szó a sumir rokonság védelméhez. Ethnographia 15 [1904]: 147—154.

⁹¹ Vö. fent, 87. és 90. jegyzet, illetve az ott idézett dolgozatokon kívül: [d] A kaukázusi népek őstörténetéhez. Ethnographia 12 [1901]: 343—351, 440—454; [e] Újabb sumir szószedet. Ethnographia 13 [1902]: 111—117, 208—214, 260—267, 345—356, 405—411; [f] A sumir nép művészete. Művészet 2 [1903]: 109—118, 183—195; [g] Óstörténelmi böngészgetés. Ethnographia 16 [1905]: 87—92, 201—210 (a cikk első része, Tigin, nagy vitát kavart, mind itthon, mind külföldön, bírálói két vállra fektették GALGÓCZYT, vö. a vita anyagát alább, 94. és 97. jegyzet, illetve GALGÓCZY: [h]); [h] Végszó a „Tigin”-ben. Ethnographia 17 [1906]: 149—153; [i] A sumir tárgyas igeragozás. Magyar Nyelvőr 42 [1913]: 266—270; [j] A sumir és ural-altaji nyelvrokonság kérdésehez. [Kézirat] 1914; [k] Sumir—magyar szószedet. [Kézirat] 1915; [l] Sumir nyelvtan. [Kézirat] 1917. — A [j]—[k]—[l] alatt leírt kéziratokról említést tesz az Akadémiai Értesítő 31 [1920]: 34; további sorsukról nincs tudomásom. — A Studia Sumiro-Hungarica 1. kötete GALGÓCZY JÁNOS: A sumir kérdés. New York 1968. c. tanulmánygyűjteménye volt. A kötet GALGÓCZY dolgozatai közül a fent [a]—[b]—[c]—[d]—[e]—[g]—[h] és [i] jelzettel idézettek közli, sajnos, a lelőhelyek pontos megjelölése nélkül; ezen kívül az alább, a 97. jegyzetben [m] és [n] jelzettel idézendő dolgozatokat, valamint egy más tárgyú munkáját és néhány könyvismertetését. Közli viszont, s ez igen szerencsésnek mondható ötlet, a GALGÓCZY némely cikkére írt bírálatokat, illetve vitairatokat; ily módon a viták anyagából fáradtság nélkül megállapítható, hogy a GALGÓCZY fölvetette gondolatok a tudományos kutatások előrehaladását egyáltalán nem befolyásolták. — Meleg hangon nyilatkozik GALGÓCZY munkásságáról (külön is említve az [e]—[f] alatti cikkeket) LYKA KÁROLY: Vándorlásaim a művészet körül. Budapest 1970. 269 k.

⁹² Vö. fent, 87. és 90. jegyzet, továbbá MAHLER EDE: Babylonia és Assyria. Budapesti Szemle 117 [1904]: 66—97, 227—257; Országom szumér szó? Magyar Nyelvőr 33 [1904]: 45—47; Babylonia és Assyria. Budapest 1906, különösen 187 kk.; Joseph Halévy. Egyenlőség 1917/9: 9—10.

⁹³ Vö. fent, 90. jegyzet, továbbá MUNKÁCSI BERNÁT: Keleti Szemle 5 [1904]: 343—351 = Ethnographia 15 [1904]: 433—438; Az ural-altaji népek. In: HEINRICH GUSZTÁV (szerk.): Egyetemes irodalomtörténet. 4. Budapest 1911. 3—68. különösen 38. kk.; Régi nyomok — új ösvények. Egyenlőség 1911/23: 78—81; Jelentés a Fáy András-pályázatról. (GOMBOC ZOLTÁNNAL.) Akadémiai Értesítő 31 [1920]: 32—44 (VARGA ZSIG-

TIANER LAJOS⁹⁴ említhetők. Noha az „anyaggyűjtés”-ben és az indulatos csatározásokban mások is részt vettek,⁹⁵ mégis, a „sumer—magyarológia” első korszakának élharcosai vitán felül FERENCZY, SOMOGYI és GALGÓCZY voltak, persze más-más vérmérséklettel, más-más színvonalon. A viták színvonalára mindenesetre jellemző, hogy a sumer nyelvért harcolók közül Magyarországról senki, még a tudományosan iskolázott és más téren érdemes FERENCZY⁹⁶ vagy a szakirodalomban nem járatlan GALGÓCZY sem jutott el oda, hogy eredményesen bekapcsolódják a nemzetközi sumerológiai kutatásokba,⁹⁷

MOND alább, a 117. jegyzetben idézendő könyvének első változatáról) stb. — MUNKÁCSI egyébként mind most idézett tanulmányaiban, mind egyéb, urál-altaji tárgyú műveiben pozitíve is foglalkozott a finnugor vagy urál-altaji nyelvek esetleges mezopotámiai jövevényszavainak kérdésével (két ilyen tárgyú tanulmányát alább, a 127. jegyzetben említeni fogom is). — Egy általa írt rövidke híradás (Zürjén votják nyelvű hettita feliratok. *Ethnographia* 21 [1910]: 256) az akkor még meglejtetlen hieroglif hettita feliratok problémáit tárgyalja. A. GLEYE: *Hettitische Studien*. Leipzig 1910, már eleve elhibázott könyve alapján. — Munkásságának értékeléséhez l. KÁLMÁN BÉLA: Munkácsi Bernát emlékezete. A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 16 [1960]: 392—397; HARMATTA JÁNOS: Munkácsi Bernát mint a finnugor—iráni kapcsolatok kutatója. Uo. 392—397; K. PALLÓ MARGIT: Munkácsi Bernát jelentősége a magyar turkológiában. Uo. 397—402; bibliográfiáját l. Uo. 24 [1967]: 397—413 (OLÁH ÉVA).

⁹⁴ VENETIANER LAJOS: *Tigin*. *Ethnographia* 16 [1905]: 143—146; Még néhány szó az állítólagos sumér *tigin* méltóságnévhez. Uo. 269—273. — A vita tárgyához l. GALGÓCZY fent, a 91. jegyzetben [g] és [h] jelzettel idézett dolgozatait, továbbá alább, 97. jegyzet.

⁹⁵ Vö. többek között NAGY GÉZA: *Turánok és árjak*. *Ethnographia* 13 [1902]: 1—11, 49—60, 97—103; uő: *A skythák*. Budapest 1909, új lenyomata: *Magyar Történelmi Szemle* 3/4: [1972] 447—480; 4/1 [1973]: 3—28; 4/2 [1973]: 109—142; KIMNACH ÖDÖN: *Magyar—sumir kis kézi szótár*. Karcag 1905; FÁY ELEK: *A magyarok őshona*. Budapest 1910; PRÖHLE VILMOS: *Mi az a „turáni”?* *Földrajzi Közlemények* 40 [1912]: 101—113. PRÖHLE dolgozatát — és VARGA ZSIGMOND két, alább, a 116. jegyzetben még idézendő munkáját — megsemmisítő bírálatban részesítette ZOLNAI GYULA: *Tudománytalan nyelvhasznítások*. *Magyar Nyelvőr* 44 [1915]: 151—163, 194—206; vö. az érdekelték válaszáat, uo. 262—266 (PRÖHLE), illetve 266—268 (VARGA), és ZOLNAI viszontválaszát: *Felelet a Tudománytalan nyelvhasznítások ügyében*. Uo. 268—271.

⁹⁶ FERENCZY pályájához l. *Magyar Életrajzi Lexikon* 1. Budapest 1967. 501. — Liberális szemléletű előadásai Adyra, a debreceni jogakadémia hallgatójára is hatással voltak, vö. VARGA JÓZSEF: *Ady Endre*. Pályakép-vázlat. Budapest 1966. 42.

⁹⁷ Igaz, GALGÓCZYNAK két cikke is megjelent a kor egyik vezető assziriológiai folyóiratában: [m] *Šumírisch-grammatische Erörterungen*. *Zeitschrift für Assyriologie* 23 [1909]: 55—72; [n] *Šumírisch-grammatische Miscellen*. *Zeitschrift für Assyriologie* 25 [1911]: 89—113, csakhogy mindkét cikk azzal próbált bizonyítani, ami előzetes bizonyításra szorult volna, ti. a sumer és a magyar nyelvek rokon voltával, s így GALGÓCZY javaslatai fölött, amelyeket a sumer nyelvten némely vitatott kérdésének megoldására tett, a sumerológiai kutatás egyszerű hallgatással tért napirendre: ezeket a cikkeket mérvadó sumerológus sohasem idézte. Azt a vitát viszont, amelyre VENETIANER LAJOS az *Ethnographia* hasábjain kényszerítette (vö. fent, 91. jegyzet, [f], [g], illetve 94. jegyzet), GALGÓCZYNAK nemzetközi téren is folytatnia kellett. A vita egy sumer jelcsoport olvasata körül zajlott. Lényege a következő. Az ékírásos szövegekben szerepel egy sumer szó, a GÜ.EN.NA méltóságnév, Nippur városparancsnoki (kormányzói) hivatalának elnevezése. A szót GALGÓCZY *tig-in-na* formában akarta olvasni, utalva az ótörök *tegin* méltóságnévre, amellyel szerinte a sumer szó összefügg. (A GÜ jelnek, sumer *gü* hangértéke mellett, akkád nyelvű szövegekben *tik*, *tiq* olvasata is lehetséges.) GALGÓCZY olvasatát és szöfejtését D. J. PRINCE azon nyomban cáfolni tudta, l. *Zeitschrift für Assyriologie* 27 [1912]: 258—260. Ezt követően mindketten még egyszer megszólaltak, l. uo. 27 [1912]: 390—392 (GALGÓCZY), illetve uo. 28 [1913—14]: 362—364 (PRINCE). Hogy olvasatát még súlyosabb érveléssel támasszal alá, GALGÓCZY — „a GÜ.EN.NA földje” kifejezés értelmezésére — segítségül hívta a magyar *tekenő*, *teknő* szót is. A vitában, mint már akkor is látszott, a helyes felfogást PRINCE képviselte: a GÜ.EN.NA sumerül csak *gü-en-na* formában olvasható, igazolják ezt a sumer—akkád szógyűzekek is, amelyek a sumer szó

amelyek pedig éppen az ő működésük idején indultak nagy fejlődésnek. Ez először Kmoskó Mihálynak sikerült,⁹⁸ ő azonban nem állt be a „sumer—magyarológus”-ok táborába.⁹⁹

A mezopotámiai régészet bizonyos felfedezéseit számon tartotta a minden újra figyelő Ady Endre is.¹⁰⁰ Egyik cikkében így írt: „Mintha a szumirológoknak volna igazuk: az ural-altáji fajta valamikor, hateraz évvel ezelőtt, iszonyú kultúréletet élhetett, s már akkor belefáradt a gondolkodásba és a kultúrába...”¹⁰¹ Ezek az akkor szinte divatosan kultúrpeszsimista szavak azonban egyáltalán nem a sumer—magyar nyelvrokonítás helyeslését jelentik, ahogyan mostanában jeles Ady-kutatók jóhiszeműen értelmezni próbálják,¹⁰² hanem mindössze jelzik Ady főhajtását „Ó-Babylon

mellett többek között az akkád *guennakku* fordítást (jövényszó!) közlik, I. B. LANDSBERGER—E. REINER—M. CIVIL: *The Series lu = ša and Related Texts*. Roma 1969. (MSL 12) p. 97: I. 153. (A szó értelmezéséhez vö. B. LANDSBERGER: *Brief des Bischofs von Esagila an König Asarhaddon*. Amsterdam 1965. 75. kk.) Ezzel, természetesen, a szó turáni etimológiája is elesett.

⁹⁸ Itt csupán felsorolni tudom Kmoskó Mihály legfontosabb assziriológiai munkáit: Hammurabi törvényei. Kolozsvár 1911; Aššur régi uralkodóinak feliratai. Egyetemes Philológiai Közöny 36 [1912]: 9—21, 206—218, 310—332; Kerub und Kurib. *Biblische Zeitschrift* 5 [1913]: 225—234; Az emberiség első írott szabadságlevele. Urukagina lagasi király reformjai. Budapest 1913; Assyria újabb uralkodóinak assziri föliratai. *Hittudományi Folyóirat* 24 [1913]: 1—29; A sumírek. *Turán* 1 [1913]: 15—27, 123—142; A kalocsai érseki könyvtár ékíratos terracotta-hengere. [Hamisítvány!] *Religio* 72 [1913]: 11—12; Eine uralte Beschreibung der „Inkubation” (*Gudea Cyl. A VIII*, 1—14). *Zeitschrift für Assyriologie* 29 [1914]: 158—171; Az a-ga-dé-i dynastia és a sémi uralom kezdete Mezopotámiában. *Történeti Szemle* 3 [1914]: 321—345; A sémi népek ősvallásának főbb problémái. Budapest 1915; Beiträge zur Erklärung der Inschriften Gudeas. *Zeitschrift für Assyriologie* 31 [1916—17]: 58—90. — Kmoskó munkásságának méltatását I. PATAKY ARNOLD: Emlékezés Kmoskó Mihály... felett. Budapest 1937. (Szent István Akadémia emlékbeszédei, II. 6.) — Élete második felében Kmoskó a szír egyház-atyákkal és a magyar történelem keleti kútfőivel foglalkozott. Ez irányú munkásságához I. K. CZEGLÉDY: *Monographs on Syriac and Muhammadan Sources in the Literary Remains of M. Kmoskó*. *Acta Orientalia Hung.* 4 [1954]: 20—91.

⁹⁹ Vö. a turánizmus folyóiratában közölt cikkét, Kmoskó Mihály: *A sumírek*. *Turán* 1 [1913]: 15—27, 123—142.

¹⁰⁰ Ady érdeklődésére Mezopotámia iránt I. KOMORÓCZY GÉZA: Óbabilóni levél Ady Endre egyik cikkében. *Irodalomtörténeti Közlemények* 69 [1965]: 328—331.

¹⁰¹ ADY ENDRE: Amit a régi porták mesélnek. *Budapesti Napló*, 1904. január 2 = ADY ENDRE: Összes prózai művei. IV. Sajtó alá rend.: Vezér Erzsébet. Bp. 1964. No. 110, p. 193 k.

¹⁰² Pl. VEZÉR ERZSÉBET, aki a kritikai kiadás (I. fent, 101. jegyzet) szövegéhez írt megjegyzéseiben (445. o.) SOMOGYI EDE nem sokkal Ady cikke előtt megjelent könyvére (vö. fent, 90. jegyzet) és ennek hangos sajtóvitájára utal. — Ennél is tovább megy el KIRÁLY ISTVÁN, aki nagy Ady-könyvében ezt írja: „A magyarság sumer eredetét valló költő megidézte a képzelt őshazát, Ó-Babylont is...” (I. KIRÁLY ISTVÁN: *Ady Endre*. Budapest 1970. I: 547.). E szavai mellett KIRÁLY nem hivatkozik forrásokra. Megállapítását azonban aligha alapozhatta száma, mint ADY szóban forgó levelére, illetve egy-két hasonló futólagos megjegyzésére (ezekre, kéziratomat olvasván, maga KIRÁLY ISTVÁN hívta fel figyelmemet). ADY szavait azonban — nézetem szerint — nem lehet így értelmezni. A „szumirológok”-nak ADY nem a Mezopotámiába képzelt magyar őshaza tekintetében ad igazat: abban az időben még senki sem állította, hogy a magyarság „Ó-Babylon”-ból származott volna el, s különben is, a szöveg nem említi a magyarokat. ADY itt csupán az ural-altáji fajta ősi kultúrájára vonatkozó elméletekre utal, vagyis nem mond többet, mint hogy a sumerek népe ural-altáji eredetű. Ady célzásait KIRÁLY — nézetem szerint — valamelyest túlinterepretálta; ebben — sejtethetőleg — közrejátszott az is, bár nyilván nem tudatos átvétel, hogy az 1960-as években a „sumer—magyarológia” hangosan hirdetni kezdte, hogy a magyarság őshazája Mezopotámia volt. — L. még fent, 96. jegyzet is.

idejé"-nek, az „ősi” kornak¹⁰³ nagyszerű szellemi teljesítménye, s ebben a máskor „az Ős Kaján”¹⁰⁴ alakjában megszemélyesített Költészet¹⁰⁵ előtt.

Merőben más a helyzet ZEMPLÉNI ÁRPÁDNÁL. Az ő „babiloni regé”-je, az Istár és Gilgamesz,¹⁰⁶ leplezetlenül a turánizmus jegyében jött létre. De az igazság kedvéért meg kell állapítanunk azt is, hogy a Turáni dalok¹⁰⁷ költőjének hangos turánizmusa¹⁰⁸ messze nem azonos a későbbi „sumer—magyarológia” szemléletével: a mezopotámiai „fordítás”-ok — valójában inkább szabad átköltések — mellett ZEMPLÉNI a finnugor népek ősköltészetéből is sokat magyarított.¹⁰⁹

A Turáni Társaság megalakulása¹¹⁰ után, majd az első világháborút követő években, s főként az ellenforradalmi kor idején a sumer—magyar nyelvrokonítás bizonyos mértékig háttérbe szorult, illetve felolvadt a turánizmus egyéb irányzataiban, amelyeknek a politika olaján nagyobb volt a füstje. A két háború között alig akadt olyan „őstörténész”, aki a sumer—magyar nyelvrokonítás eszméjét más keleti nyelvek bevonása nélkül hirdette volna. Ez ismertebb szerzők, pl. BARÁTHOSI BALOGH BENEDEK,¹¹¹ TONELLI SÁNDOR,¹¹² KÉZDY VÁSÁRHELYI ZOLTÁN,¹¹³ NEMESDEDINAI ZSUFFA SÁNDOR,¹¹⁴ PÁLFI KÁROLY¹¹⁵ és mások egyre több keleti nyelv turáni eredetét

¹⁰³ Az idézett kifejezések ADY Az Ős Kaján c. verséből valók. A vers értelmezéséhez I. FÖLDESSY GYULA: Ady minden titkai. Budapest 1962.² 69. k.; KIRÁLY ISTVÁN: Ady Endre. Budapest 1970. 1: 540—556. Az „O-Babilon ideje” azonos értelmű az „ősi” jelzővel.

¹⁰⁴ FÖLDESSY GYULA: i. m. 69 csak „gyanítja”, valójában azonban bizonyos, hogy ADY Kajánja az őszövetségi Kain alakjához kapcsolandó, vö. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 2. Budapest 306. k. 1970. s. v. *kaján*; LŐRINCZE LAJOS: A kaján Kain és egyebek. In: Uő (szerk.): Édes anyanyelvünk. Budapest 1972.³ 163—165. Egy érdekes adat: HORVÁT ISTVÁN (1832) Kajánnak nevezi magát a bibliai Kaint is, vö. Horvát István Magyar Irodalomtörténete. Budapest é. n. (Magyar Irodalmi Ritkaságok 28.) 32.

¹⁰⁵ Kaján alakját maga ADY értelmezte így, vö. FÖLDESSY GYULA: i. m. 69.

¹⁰⁶ ZEMPLÉNI ÁRPÁD: Istár és Gilgamesz. Budapest 1910; szemelvényes új kiadása VÉGH GYÖRGY antológiájában: Századvégi költők. Budapest 1959. 2: 140 kk.

¹⁰⁷ ZEMPLÉNI ÁRPÁD: Turáni dalok. Budapest 1910.

¹⁰⁸ ZEMPLÉNI, A tűz-özön c. eposzában, amely az indogermán és a turáni népek apokaliptikus küzdelméről szól, a turániak vezérért a Dingir névvel illeti, a sumer *dingir*, 'isten' szóból; az indogermánok vezére Diósz (a görög Zeusz istennév genitívusa, de a görögben az o nem hosszú, mint ZEMPLÉNINÉL, hanem hangsúlyos: *Διός*).

¹⁰⁹ Vö. pl. ZEMPLÉNI ÁRPÁD: Vasfő és Imoe. Vogul rege. Budapest 1919. ZEMPLÉNI átköltéseinek sovíniszta esmei háttére feltűnt már e könyv egykorú bírálójának, TÓTH ÁRPÁDNAK is.

¹¹⁰ A Turáni Társaság alapításáról (1910), tevékenységéről, utódairól (Magyar Keleti Kultúrközpont, majd egyidejűleg Kőrösi Csoma Társaság, Turáni Társaság, Turán-Szövetség), vezéreszméről jól tájékoztat NÉMETH GYULA: A magyar turánizmus. Magyar Szemle 11 [1931]: 132—139. A Turán [1913—] az ő folyóiratuk volt.

¹¹¹ BARÁTHOSI BALOGH BENEDEK Turáni könyvei, 7. Szumirok, szittyák, ősturánok. Budapest 1929; új kiadása: Szumirok. Buenos Aires 1973; 13. Déli turánok. (Indiák, Tibet, Előázsia.) Budapest 1930.

¹¹² TONELLI SÁNDOR: Az emberi civilizáció kezdetei. Budapest 1936.

¹¹³ KÉZDY VÁSÁRHELYI ZOLTÁN: A magyarok útja Indiától Pannóniáig. Budapest 1939.

¹¹⁴ NEMESDEDINAI ZSUFFA SÁNDOR: A magyar nyelv nyelvrokonásai [!]. Nyelvészeti tanulmány Kőrösi Csoma Sándor emlékére. . . Budapest 1942. — A könyvhöz vö. ZSIRAI MIKLÓS telibe találó, erős bírálatát: Nem mind bíró, akinek pálcája van a kezében. Magyar Nyelv 36 [1940]: 95—106, különösen 103 kk.

¹¹⁵ PÁLFI KÁROLY: A magyar nemzet ősvallása. Budapest 1941; A skytha kérdés megoldása. Budapest 1944. — Egyéb, a magyar őstörténettel turánista szellemben foglalkozó, de a sumereket legfeljebb érintő könyvek, többek között, CSERÉP JÓZSEF: A magyarok eredete, a turáni népek őshazája és ókori története. Bp. 1925; Uő: A magya-

fedették fel, s egyre több eurázsiai népet kapcsoltak be a magyar őstörténetbe; a sumer ebben az időben legfeljebb csak egy lehetett a sok közül.

Külön elbírálás alá esik VARGA ZSIGMOND munkássága.¹¹⁶ Miközben a sumer—magyar nyelvrokonítás, mint láttuk, egyfelől a leghigabb turánizmusba torkolt, s másfelől a sumer és a magyar teljes azonosítása felé haladt, ő változatlanul kitartott a régi felfogás mellett, amely a sumer nyelv uráلتaji jellegét hirdette. Mindenképpen a javára írandó, hogy törekvései nem a magyar őstörténet kérdéseinek sumeres megoldására irányultak; VARGA a sumerológia tudományos problémáit akarta tisztázni, és szándékaiban mindig a szó legjobb értelmében vett tudomány munkása maradt. Összefoglaló műve,¹¹⁷ amely csak a második világháború alatt jelent meg, régi, még az első világháború évtizedében kialakított elgondolásait öntötte végleges formába. Ez persze eredendően azzal a következménnyel járt, hogy messze elmaradt a kor nemzetközi sumerológiájától.¹¹⁸ Az egyébként szolid, alapos, bibliográfiai tekintetben kézikönyvszerűen megbízható művet ókonzervatívizmus és az idejétmúltság bizony áporodott szaga járja át. Három nagy része közül az első, a sumer nyelvvtörténete, objektív, nagy olvasottságról tanúskodó ábrázolás; a második, a sumer nyelvtan, egyszerűen rossz, mert mereven elzárkózott minden új felismeréstől, amely a két világháború közötti években közelebb vitt a sumer nyelv belső törvényszerűségeinek feltárásá-

rok ósházája és őstörténete. Budapest 1933; ACZÉL JÓZSEF: Szittyá—görög eredetünk. Budapest 1927; BLASKOVICH LAJOS: Óshaza. Budapest 1942; ZAJTI FERENC: Magyar évezredek. Skytha—hun—magyar faji azonosság. Budapest 1943.² CSERÉP és ZAJTI könyveihez vö. GAÁL LÁSZLÓ: Műkedvelők a magyar őstörténeti kutatásban. Magyar Szemle 12 [1931]: 262—272. — Továbbá: MÉSZÁROS GYULA: Kelet-Európa néptörténete. 2. Chattiak és skythák, 1—2. Szeged 1938; Kelet-Európa néptörténete a vaskor népeitől a magyar honfoglalókig. Budapest 1941; A másfélezeresztendős magyar nemzet. Néptörténeti tanulmány. New York 1950 k. — Bár jóval a háború után jelent meg, s nem is külföldön, ugyanebbe a szellemi környezetbe tartozik: MARJALAKI KISS LAJOS: Gondolatok a magyar nép eredetéről. 1—2. Borsodi Szemle 1/1 [1956]: 68—80; 1/2 [1956]: 81—103.

¹¹⁶ VARGA ZSIGMOND fontosabb munkái: Az őskeresztyénség prófétái jelleme. Kolozsvár 1910; Vallásos világnézet és történeti kutatás. Kolozsvár 1911, ehhez vö. KMO SKÓ MIHÁLY: Egyetemes Philologiai Közöny 36 [1912]: 152—154; Az őtestamentumi zoltárköltészet assyri-babyloni vallástörténeti megvilágításban. Kolozsvár 1911, ehhez vö. KMO SKÓ MIHÁLY: Egyetemes Philologiai Közöny 36 [1912]: 154—156; Írás és nyelvtörténeti adalékok az ókori keleti népek művelődéstörténetéhez. Kolozsvár 1913; A sumir kérdés mai állása és problémái. Kolozsvár 1914. (Köny., Erdélyi Múzeum 1913) — e két utóbbihoz vö. ZOLNAI GYULA: Tudománytalan nyelvhasznítások. Magyar Nyelvőr 44 [1915]: 151—163, 194—206, valamint uo. 268—271; Újabb adalékok az ókori keleti népek művelődéstörténetéhez. Budapest 1914; Tájékozás a legújabb őtestamentumi theologia körében. Budapest 1914. (Köny., Protestáns Szemle 1914); Sumir régészeti tanulmányok. Budapest 1914. (Köny., Archaeologiai Értesítő 1914); Az ókori keleti népek művelődéstörténete, különös tekintettel a Bibliára. Pápa, 1. 1915, 2. 1918; A bibliai őstörténetek újabb kritikai megvilágosítása. Debrecen 1917; Általános vallástörténet. 1. Bevezetés a vallástörténetbe. A vallásos élet jelenségvilágának átnézete. 2. A vallás történeti élete. Debrecen 1932.

¹¹⁷ VARGA ZSIGMOND: Ötezer év távolából. 1. A sumir nyelvvtörténete. 2. Sumir nyelvtan. 3. Sumir—ural-altaji ősrakonság. Debrecen 1942. — A könyv előzménye a M. Tud. Akadémia 1916-ban kiírt jutalomtétele volt, 1. Akadémiai Értesítő 27 [1916]: 411. A pályázatra beérkezett kézirat értékelését — a szerző nevének ismerete nélkül — GOMBÓCZ ZOLTÁN és MUNKÁCSI BERNÁT végezték el, 1. Jelentés a Fáy András-pályázatról. Akadémiai Értesítő 31 [1920]: 32—44; a vélemény súlyos bírálatot tartalmaz.

¹¹⁸ A sumer nyelvtan kutatásának új korszaka A. POEBEL: Grundzüge der sumerischen Grammatik. Rostock 1923. c. művével kezdődött; ez gyökeresen átalakította a nyelv természetéről korábban kialakult képet.

hoz;¹¹⁹ a harmadik rész pedig, a sumer nyelv urál-altaji jellegének bizonyítása, már módszerét tekintve is elhibázott. De az Ötezer év távolából még így is a legkülönb darab a sumer—magyar nyelvrokónítás egész irodalmában.

Az első világháború utáni „sumer—magyarológia” némely lelki törvényszerűségét NÉMETH LÁSZLÓ bizonyos munkáiból ismerhetjük meg. NÉMETH mind tanulmányaiban,¹²⁰ mind szépirodalmi műveiben¹²¹ ír arról, hogy a távol-keleti hadifogságból egy-egy művelt és a tudományok iránt fogékony tanár is a magyar, urál-altaji, sumer, indoeurópai, kínai ősrökonság eszméjével — egy szóban: a turánizmussal — fertőzötten tért haza. A turánista őstörténeti eszmék kialakulását NÉMETH oly módon tudta ábrázolni, hogy egyszersmind világossá tette teljes képtelenségüket is. Azok az őstörténeti képzelődések, amelyeket leír, egyértelműen a „plennitisz”, a hadifogságp pszichózis termékei voltak. Persze, még a távol-keleti fogságban, a Góbi-sivatag vidékén se mindenki jutott erre a gondolatra. ZSUFFA SÁNDOR¹²² vagy az Alsóvárosi búcsú Molnár Imréje és az Irgalom Kertész János tanár ura turánista lett, egyikük agresszív, másikuk talán csak szelíd rögeszmés, de pl. MORAVCSIK GYULA vagy FEKETE LAJOS ugyanabból a milióból a török, szláv, újgörög nyelv tudományos kutatását megalapozó ismeretekkel tért haza.

Íme, BOBULA IDA sumer—magyar nyelvrokónítása a második világháború után ezekre az alapokra, eszmei előzményekre épült — kint az Egyesült Államokban.

A sumer—magyar nyelvrokónítás az ékírás kutatás felől nem szorul túlságosan részletes cáfolatra.

A sumerek nyelve, mint már láttuk, mai tudásunk szerint egyetlen ismert eurázsiai nyelvvel sem áll rokonsági kapcsolatban. Ez azonban egyáltalán nem kivételes helyzet. Az ókori kelet történelme a sumeren kívül is egy sor olyan nyelvet mutatott fel, amelyek az ismert nyelvcsaládok egyikehez sem sorolhatók. Ilyen többek között az elámi, a hurri (és későbbi alakja, az urartui), a hattii, s mellettük jó egynéhány, önálló írásbeliség nélküli nyelv, pl. a qutú, lullubú, turukkú, kassú, kaska stb. A rokotalan

¹¹⁹ Erdemes idézni, hogy VARGA azért dicsért egy újabb sumer nyelvtani munkát, mert az „józanul tartózkodott (a) szükséges újításoktól”; a „szükséges” nyilván elírás „szükségtelen” helyett, de nem merőben véletlen tévesztés (l. Ötezer év távolából. 207).

¹²⁰ Vö. NÉMETH LÁSZLÓ: A fordító plennitisz. In: Uő: A kísérletező ember. Budapest 1963. 412—424, különösen 412 k. = Uő: A kísérletező ember. Tanulmányok. Budapest 1973. (NÉMETH LÁSZLÓ munkái.) 611—622, különösen 611 k. s több más helyen is.

¹²¹ Vö. NÉMETH LÁSZLÓ: Irgalom. (Regény) 1—2. Budapest 1965, különösen 2: 96 k. = Budapest 1972. (NÉMETH LÁSZLÓ munkái.) 349 sk.; Utolsó kísérlet. 1—2. Budapest 1969. (NÉMETH LÁSZLÓ munkái.) 1: 274, 440 (Alsóvárosi búcsú); 2: 40 (Szerdai fogadónap) stb.; Magam helyett, II. Telemachos. Tiszatáj 28/3 [1974]: 3—16, különösen 10 k.

¹²² Vö. NEMESDEDINAI ZSUFFA SÁNDOR: A magyar nyelv nyelvrokonságai... Budapest 1942. 34, különösen 20. jegyzet. — Ugyancsak a szellemi „plennitisz” állapotában, bár nem hadifogságban, hanem — mint maga írja — a harc téren fogantak meg ERDÉLYI JÓZSEF nyelvészeti gondolatai is, vö. Árdeli szép hold. Egy költő gondolatai a magyar nyelvről. Budapest 1939. ERDÉLYI szöfejtése más elvekből indul ugyan ki, mint a turánisták, ő ugyanis minden szót belső keletkezésűnek tart, szemlélete azonban végső soron ugyanoda vezetett, mint a legrosszabb turánizmus vagy „sumer—magyarológia”. — Csak mellékesen jegyzem meg, hogy napjainkban is akad követője ERDÉLYI képtelen szöfejtéseinek, l. KISS DÉNES: Játék és törvény. Kalandozások anyanyelvünkben. Kortárs 15 [1971]: 970—977, 1970—1974; 18 [1974]: 1114—1119.

vagy sziget-nyelvek ilyen mennyisége mellett nem sok végleges és meggyőző eredménnyel kecsegtet az a kutatási irányzat, amely külön-külön próbálja megtalálni egy-egy sziget-nyelv rokonait Eurázsia régi vagy mai nyelvei között.

A sziget-nyelvek feltűnő jelenségének magyarázata — meggyőződésem szerint — a Közel-Kelet korai történetének tisztázódásával párhuzamosan adható majd meg, de aligha abban az értelemben, hogy az illető nyelvek mindegyikének kifogástalan rokont, netán nyelvcsaládot találunk, hanem sokkal inkább oly módon, hogy magát a jelenséget tudjuk magyarázni, történeti választ adva a kérdésre, miért is van ennyi sziget-nyelv az élelemtermelő gazdálkodás forradalmian új korszakának kezdetén s még egy ideig. A jelenség egyébként nem korlátozódik az ókori keletre, sok tekintetben hasonló helyzetet találunk Ázsia nyelvi térképének nem egy zónájában is.

Nincs kizárva, hogy a nyelvcsaládok klasszikus elmélete bizonyos történeti-földrajzi térségekben alkalmatlan a nyelvek egymás közötti kapcsolatainak leírására. Az ókori keleten bizonyosan nem, de talán Ázsia némely más térségében sem számíthatunk arra, hogy egyszer majd mégiscsak lehetővé válik a szó hagyományos értelmében vett nyelvcsaládok megállapítása. Úgy látszik, közelebb juthatunk az igazsághoz, ha nem nyelvrokonságról, hanem inkább a sziget-nyelvek és nyelvcsoportok érintkezéseiről beszélünk.¹²³ Az adott térség nyelveinek diszparát voltára pedig történeti magyarázatot kell keresnünk.

A sumer—magyar nyelvrokonítás témakörébe mindebből persze csupán annyi tartozik, hogy az a szemlélet, amely az irányzat östörténeti kombinációiban érvényesül, minden ízében idejét múlta.

Ugyancsak elavultnak mondható az a szemlélet is, amely az emberi civilizáció hajnalán szemünk elé kerülő népek mindegyikének őshazát keres, mégpedig többnyire messzi tájakon, és vándorlásait, majd honfoglalásukat olyannak képzei, mint amilyenek a népvándorlaskor nagy eurázsiai népmozgalmi voltak. A sumerek valószínűleg nem messzi földről érkeztek Mezopotámiába, s őshazájuk, ismét a szó hagyományos értelmében véve, aligha volt. Az élelemtermelés kezdeteinek korában Nyugat-Irán területén élő népesség része voltak, s nem honfoglalás-szerűen, hanem lassú terjeszkedés útján, más csoportokkal együtt települtek be az alluviális síkságra. Történeti értelemben kizárólag mint a Dél-Mezopotámiában kialakult civilizáció egyik alkotóeleméről beszélhetünk róluk. Amit az i. e. 3. évezredi dél-mezopotámiai kultúrában jellegzetesen sumernek szoktunk tartani, mind itt fejlődött ki, az i. e. 5—4. évezredi előzményekből. A térség ősi nyelvei (prae-sumer, protoakkád, sumer, akkád) kizárólag csak mint nyelvek különíthetők el egymástól, a történeti teljesítmény kétségen kívül közös és mezopotámiai.¹²⁴

¹²³ Hasonló gondolatokat fogalmazott meg pl. HAJDÚ PÉTER: Finnugor népek és nyelvek. Budapest 1962. 45. kk.; Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Budapest 1966. 90. kk.; és HARMATTA JÁNOS: Az indoeurópai népek régi településterületei és vándorlásai. A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 27 [1972]: 309—324. — Vö. még RÓNA-TAS ANDRÁS: Néhány gondolat a nyelvrokonságról. Nyelvtudományi Közlemények 71 [1969]: 261—279.

¹²⁴ A kérdés legújabb irodalmából vö. F. R. KRAUS: Sumerer und Akkader, ein Problem der altmesopotamischen Geschichte. Amsterdam—London 1970; J. S. COOPER: Sumerian and Akkadian in Sumer and Akkad. *Orientalia* 42 [1973]: 239—246; W. v. SODEN: Sprache, Denken und Begriffsbildung im Alten Orient. Wiesbaden 1973. 14., különösen 16. jegyzet.

A sumerek elválaszthatatlanok Dél-Mezopotámiától; ha meg akarjuk ismerni őket, erre, s nem a rokonítás kalandjaira kell figyelniük.

Hasonló következtetésre jutunk a sumerek beolvadásának folyamatát illetően is. A sumerek nem tűntek el, nem vándoroltak ki Mezopotámiából: ott maradtak, s nyelvet cseréltek. A jelenség nem korlátozódik rájuk: az i. e. 4—1. évezred folyamán a térség sok más nyelve is fölemésződött. Csak az a magyarázat bír történeti érvénnyel, amely nem pusztán egy nép sorsát kutatja, hanem az ennél sokkal egyetemesebb jelenséget: a homogén nyelvi tömbök kialakulásának több évezredes folyamatát teszi érthetővé.

Korunk régészete és filológiája gazdag anyaggal tudja bizonyítani, hogy a Közel-Keleten kialakult élelem-termelő társadalmak mindig is szoros kapcsolatban álltak a földjüket körülvevő területekkel, közeliakkal és távoliakkal egyaránt. Ezt a kapcsolatot azonban általában nem ethnikai mozgások teremtették meg és tartották fenn, hanem gazdasági természetű érintkezés.

A sumer nyelv, amennyire ma ismerjük, tele van idegen (ismeretlen eredetű) szavakkal. Hasonló a helyzet az akkádban is. Nem lehet kétséges, hogy az ismeretlen eredetű szavak egy része olyan népek nyelvéből származik, amelyek rendszeres érintkezésben voltak Mezopotámia lakóival. Miért ne képzelhetnénk el, hogy a gazdasági természetű kapcsolatok révén egy sor sumer és akkád szó is átkerült volt a környező területeken lakó népek szókincsébe? Mi több, ennek — elméletben — igen nagy valószínűsége van. Világosan kell azonban látnunk, hogy ez kölcsönzés, nem pedig nyelvrokonság. Egyelőre azonban az ilyen természetű etimológiai kutatások — nem számítva a sémi—sumer egyezéseket — szinte legyőzhetetlen hangtani és egyéb nehézségekbe ütköznek, mégpedig mindkét oldalon. Ezért az esetek túlnyomó többségében nincs világos képünk a sumer nyelv idegen elemeinek származásáról,¹²⁵ és nem tudjuk felismerni az eurázsiai nyelvekben netán meglévő sumer szavakat sem. Mindenesetre, eddig még nem sikerült olyan szót találni, amely az újabb eurázsiai nyelvekben biztosan a sumerből származó kölcsönzés volna.¹²⁶

¹²⁵ Az ún. praesumer elemekről I. B. LANDSBERGER: Three Essays on the Sumerians Los Angeles 1974 (1943—1945-ben törökül megjelent cikkeinek angol fordítása); W. NAGEL: Die Bauern- und Stadtkulturen im vordynastischen Vorderasien. Berlin 1964. 217. kk. (= Berliner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte 4 [1964]: 1. kk.); A. SALONEN: Zum Aufbau der Substrate im Sumerischen. Helsinki 1968; A. SALONEN: Die Fussbekleidung der alten Mesopotamier. Helsinki 1969. 97. kk.; E. SALONEN: Über das Erwerbsleben im alten Mesopotamien. 1. Helsinki 1970. 6. kk. (a finn iskola ez irányú munkálatai iránt bizonyos óvatosság ajánlható). — A sumer nyelv akkád jövevényszavainak problémáját sokoldalúan világítják meg a IX. nemzetközi assziriológiai találkozó előadásai: Genava NS 8 [1960]: 241—314, s kiváltképpen D. O. EDZARD: Sumerer und Semiten in der frühen Geschichte Mesopotamiens. Uo. 241—258; I. J. GELB: Sumerians and Akkadians in their Ethno-Linguistic Relationship. Uo. 258—271; A. FALKENSTEIN: Kontakte zwischen Sumerern und Akkadern auf sprachlichem Gebiet. Uo. 301—314. — Az indo-európai—sumer nyelvi érintkezések egyik bizonyítékát, a 'szarvasmarha' jelentésű szavakat, új megvilágításba helyezi HARMATTA JÁNOS: Megjegyzések Közép- és Kelet-Európa házi emlőállatainak fejlődéstörténetéhez. Agrártörténeti Szemle 13 [1971]: 211—217, különösen 215.

¹²⁶ Mint ilyen szerepel már régóta a *könyv*, illetve több eurázsiai nyelvi megfelelője, vö. legutóbb A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 2. Budapest 1970. 614. ahol többek között a „sumér” (helyesen: akkád!) *kunukku* szóra történik hivatkozás. (A sumer szó egyébként *kišib*.) Minthogy azonban az akkád *kanūku*, 'lepecsételni' ige, és a szóbokor minden tagja, így a *kanūku*, 'lepecsételt (ti. okmány, zsák stb.)' és a *kunukku*, 'pecsét, pecsétbonger' is egyértelműen az ige alapjelentését őrzi (az akkád szavakhoz I. The Assyrian Dictionary, Vol. 8, K. Chicago 1971. s. v.), nézetem szerint súlyos jelentés-

Valamivel pontosabb ismereteink vannak azokról a szavakról, amelyek a későbbi mezopotámiai nyelvekből, mindenekelőtt az i. e. 2—1. évezredi akkádból kerültek át Európába.¹²⁷ Több ilyen találunk akár mindjárt a magyarban is, pl. *alkohol*, végső soron az akkád *guhlu* szóból; *cseresznye*, végső soron az akkád *karašu*, *karšu* szóból; *dragomán* 'tolmács, idegenvezető', végső soron az akkád *targumānu* szóból; *gipsz*, végső soron az akkád *gaššu* szóból; *kömény*, végső soron az akkád *kamūnu* szóból; *mirha* végső soron az akkád *murru* szóból; *nafta*, végső soron az akkád *naptu* szóból stb.;¹²⁸ ugyanígy a franciában *mesquin*, olaszban *meschino* 'szegény, hitvány', mindkettő végső soron az akkád *muškēnu* szóból, amely **maška'en* alakban mint protoakkád jövevényszó megvolt a korai sumerben is. Az ilyen esetekben azonban pontosan tudjuk követni az utat, amelyen a szó arámi, héber, görög, latin, arab, perzsa, török stb. — s rendszerint többszörös — közvetítéssel, nem egy

tani nehézségei vannak annak, hogy a 'könyv' jelentésű szavakat innen származtassuk. A szóalakok egybeesése aligha több a véletlennél. Ezt a szófejtést egyébként a magyar nyelvtörténet felől nézve is lehetetlennek tartja MOÓR ELEMÉR: A *betű*-től a *könyv*-ig. Magyar Nyelv 68 [1972]: 150—160, 275—285, különösen 156 kk. — A keleti eredetű jövevényszavakhoz általában vö. E. LITTMANN: Morgenländische Wörter im Deutschen. Tübingen 1924.²; K. LOKOTSCH: Etymologisches Wörterbuch der europäischen (germanischen, romanischen und slavischen) Wörter orientalischen Ursprungs. Heidelberg 1927; ezek anyaga azonban kívül esik témánk keretein. — Az ókori Elő-Ázsia nyelvei, természetesen, egy sor sumer szót vettek át és használtak sajátjuként, részben közvetlenül a sumerből, mint az akkád vagy talán a hurri, részben pedig közvetve, az akkád stb. nyelv szókincséből. Az akkád nyelv sumer jövevényszavairól — amelyek közül a legtöbb, persze, mindvégig idegen szó maradt — a folyamatban levő két nagy akkád szótár (W. v. SODEN: Akkadisches Handwörterbuch. Wiesbaden; The Assyrian Dictionary. Chicago) kimerítően teljes képet ad, a többi elő-ázsiai nyelv terén azonban egyelőre még hiányoznak a korszerű lexikográfiai alapok (de vö. A. KAMMENHUBER: Materialien zu einem hethitischen Thesaurus. Heidelberg). A jövevényszavak után nyomozó régi irodalom mindenesetre ma már minden tekintetben elavult (P. LEANDER: Über die sumerischen Lehnwörter im Assyrischen. Uppsala 1903; J. THEIS: Sumerisches im Alten Testament. Trier 1912; S. LANDERSDORFER: Sumerisches Sprachgut im Alten Testament. Leipzig 1916; vö. még alább, 127. jegyzet).

¹²⁷ Vö. H. ZIMMERN: Akkadische Fremdwörter als Beweis für babylonischen Kultureinfluss. Leipzig 1917.² (Bár a maga korában jelentős volt, ma már csak nagy óvatosság mellett használható.) — Magyarországon MUNKÁCSI BERNÁT vizsgálta a finnugor nyelvek esetleges akkád jövevényszavait; fent, a 90. és 93. jegyzetben idézett tanulmányain kívül l. még: Spuren eines assyrischen Einflusses auf finnisch—magyarische Sprachen. Keleti Szemle 12 [1911—12]: 261—271; Asszír nyomok a finn—magyar nyelvekben. Magyar Nyelvőr 41 [1912]: 60—65; Sechzigerrechnung und Siebenzahl in den östlichen Zweigen der finnisch—magyarischen Sprachfamilie. Keleti Szemle 19 [1920—1922]: 1—23; természetesen, az általa összegyűjtött érdekes anyag szintén kritikai felülvizsgálatra szorul. — Az újabb keleti jövevényszó-vizsgálatok közül figyelmet érdemel pl. P. AALTO: Ein alter Name des Kupfers. Ural-Altäische Jahrbücher 31 [1959]: 33—40; U. MASING: Akkadisches *miksu* in Osteuropa. In: Internationale Tagung der Keilschriftforscher der sozialistischen Länder. Zusammenfassung der Vorträge. Budapest 1974. 63—65. — A kérdés elvi részéhez l. legutóbb KISS Lajos: Műveltségzők, vándorzők, nemzetközizők. Magyar Nyelv 62 [1966]: 179—188; az altaji nyelvek vonatkozásában — s a fent, a 85. jegyzetben érintett vitához kapcsolódóan — pedig P. AALTO: Verwandtschaft, Entlehnung, Zufall. Kratylos 10 [1965]: 123—130.

¹²⁸ Az említett szavakhoz vö. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 1. Budapest 1967. 133. k., 509 k., 1062.; 2. Budapest 1970. 609, 933 k., 993 resp., részben a fentiekől eltérő etimológiai magyarázatokkal; a *dragomán* szóhoz l. I. J. GELB: The Word for Dragoman in the Ancient Near East. Glossa 2 [1968]: 93—104; az akkád adatokhoz l. a fent, a 126. jegyzetben idézett akkád szótárakat. — Itt jegyzem meg, hogy a különben kitűnő Történeti-etimológiai szótár sémi nyelvi anyaga, kiváltképpen a régi sémi nyelvekből vett adatok, igen pontatlan, elavult, hiányos.

esetben vándorszóként, közvetlenül pedig csaknem mindig a környező indo-európai nyelvek valamelyikéből hozzánk érkezett. Ilyen jellegű kölcsönzéseket természetesen nemcsak az európai nyelvekben találunk, hanem keleten is, bár a keleti nyelvek esetében még módszeres vizsgálatokra van szükség.

Mindez, röviden szólva, azt jelenti, hogy a sumer—magyar nyelvrokónításnak az ékírás kutatás és Mezopotámia története felől nézve nincsen alapja.

Ehhez a megállapításhoz nyomban hozzá kell tennem, hogy a „sumer—magyarológus”-ok — a jelek szerint — egyáltalán nem rendelkeznek azzal a felkészültséggel, amely alkalmassá tehetné őket arra, hogy akár a nyelvészet, akár a történetírás terén tudományosan megbízható eredményeket érjenek el. Csupán néhány példát fogok említeni.

A sumer—magyar nyelvrokónítás irodalmában BOBULA IDÁN kezdve senki sem tudja, hogy az ékírásos szövegek átírásában a nagybetűs szedés nem a szó hangalakját jelöli, hanem az olvasat bizonytalan voltát. Ilyenkor rendszerint a jel nevét szoktuk használni. Ily módon azok a szavak, amelyek a szótárakban verzálissal vannak szedve, a nyelvhasználatához eleve használhatatlanok. Ezzel szemben a „sumer—magyarológus”-ok nemcsak hogy az így írt szavakat is bevonják szófejtéseikbe, hanem egyenesen minden szót nagybetűvel írnak le, vélvén, hogy ez a tudományos írásmód.

A tudományos átírás kezelésében való járatlanság, s egyáltalán, az olvasás bizonytalansága, lépten-nyomon szemünkbe tűnik. BADINY JÓS ki szeretne volna mutatni, hogy a *szabir* népnév, amelyet ő a magyarokra vonatkoztat, ¹²⁹ sumer eredetű. Figyelme egy töredékes sumer eposz felé fordult. A szöveg egyik nevét illetően levelet intézett S. N. KRAMERHEZ, aki a sumer szöveget ismertette. ¹³⁰ KRAMER válasza, amelyet BADINY JÓS nyomtatásban többször is közzétett, ¹³¹ megadta a név ékírásos formáját, s ezenkívül a tudományos átírást is, mind szótagolva (*en-sukuš-sir-an-na*), mind összevontan (*Ensukušsiranna*). BADINY JÓS még Kramer latin betűit sem olvasta helyesen, a név második elemét — akarva?, akaratlanul? — *subur*-nak nézte. Legyünk irgalom nélkül valók? Felfedezését Badiny így írta le: „Elképzelheted, kedves olvasóm, lelkiállapotomat abban a pillanatban, amikor megállapítottam, hogy a történelmi zűrzavar nagy sötétségébe így belevillámoló fény a *subur*-*subar* népet világította meg...” A szóban forgó név egyébként, de ezt már csak a teljesség kedvéért jegyzem meg, más sumerológusoknak a KRAMERÉTŐL eltérő és valószínűleg helyesebb olvasatában: *en-suh-kešda-anna*, ¹³² azaz — magyaros írásmóddal — Enszuhkesdaanna.

¹²⁹ BADINY JÓS eszmefuttatásainak kiinduló pontjához csupán annyit jegyzek meg, hogy Priszkosz rétor, aki a *szabir* (szavir) népnevet említi, világosan megmondja, hogy a *szabirok* az ogurok és onogurok ellenségei voltak (fr. 30 M, vö. E. DOBLHOFER: *Byzantinische Diplomaten und östliche Barbaren*. Graz—Wien—Köln 1955. 70; MORAVCSIK GYULA, in: GyÖRFFY György [szerk.]: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Budapest 1958. 24); a történelmi háttérhez I. CZEGLÉDY KÁROLY: *Nomád népek vándorlása Napkelettől Napnyugatig*. Budapest 1969. 90 kk.

¹³⁰ Az eposzt S. N. KRAMER többször is említi népszerűsítő munkáiban: *From the Tablets of Sumer*. Indian Hills, Colo. 1956. 232 kk. = *History Begins at Sumer*. Garden City, N. Y. 1959. 204 kk.; az akkor ismert anyag tudományos közlése S. N. KRAMER—TH. JACOBSEN: *Enmerkar and Ensukušsiranna*. *Orientalia* 23 [1954]: 232—234, ezt a tanulmányt BADINY JÓS egyáltalán nem ismeri.

¹³¹ S. N. KRAMER levelének facsimile lenyomatát I. BADINY JÓS FERENC: *Káldeától Ister-gamig*. I. Buenos Aires 1971. 93 stb.

¹³² Vö. D. O. EDZARD: *Zeitschrift für Assyriologie* 53 NF 19 [1959]: 18, és 43. jegyzet.

Az ékírásos szövegekkel aztán végképp nincs a „sumer—magyarológus”-oknak szerencséje. Régebben óvakodtak attól is, hogy az ékírás közelebe kerüljenek, újabban azonban megnőtt a bátorságuk. S az eredmény? Amikor FEHÉR [JENŐ] MÁTYÁS és ÉRDY MIKLÓS, a Gilgamesh könyvkiadó vállalat vezetői kötetbe gyűjtötték Galgóczy János régi tanulmányait,¹³³ a könyvet — „a szöveg szellemével összhangban”¹³⁴ — illusztrációkkal tették gazdagabbá. Az egyik kiegészítést, öt sor ékírásos szöveget, ezzel az aláírással látták el: „Néhány sor a Gilgames eposzból”.¹³⁵ Nos, az ékírásos szöveg a RÁKOS SÁNDOR akkád műfordításait tartalmazó gyűjteményes kötet¹³⁶ borítólapjáról van véve, s nem a Gilgames-eposz részlete, hanem a kötet öt különböző darabjának — Egy asszír herceg pokoljárása; A tamariszkusz és a datolyapálma vetélkedése; Hadd hódoljak a bölcsesség urának; Királytükör; Az úr meg a szolgálja — első sora, azaz címe.¹³⁷ A Gilgames-eposz még véletlenül sem került közéjük; de az „összhang”-ot valóban sikerült megteremteni.

Más helyen már részletesen ismertettem, milyen eljárással és milyen színvonalon próbáltak a „sumer—magyarológus”-ok magyar nyelvű sumer ékírásos feliratot hamisítani.¹³⁸

A „sumer—magyarológus”-ok iratai tele vannak hivatkozásokkal neves sumerológusok munkáira, amelyek, úgymond, mind elismerték a sumer—magyar rokonságot. Ámde a bibliográfiai adatok felülvizsgálása kiábrándító eredménnyel jár. BADINY JÓS FERENC mind leveleiben, röpirataiban, mind könyvében nagy nyomatokkal említi egy Ocsérki nevű kiváló szovjet tudós régészeti művét, amely szerinte a „délről jött új ethnikum”-nak sumer voltát bizonyítja.¹³⁹ Szinte fölösleges leírnom: a Tanulmányok nevű tudósnek A Szovjetunió története köréből c. könyvéről van szó.¹⁴⁰ A bibliográfiai adat LÁSZLÓ GYULA egyik könyvéből származik,¹⁴¹ jeles „sumer—magyarológus”-unk azonban az ottani cím rövidítést nézte szerzőnévnek. Vajon mit értett meg a könyv tartalmából?...

A „sumer—magyarológus” szerzők bibliográfiáiban a szakirodalmi hivatkozásoknak két fajtáját ismerhetjük fel.

1. Sűrűn idéznek olyan műveket, amelyek egyszerűen nem léteznek. A puli sumer eredetét, s ezzel persze a sumer—magyar rokonságot, PÁLFALVY SÁNDOR a mezopotámiai ásatások leleteivel akarta bizonyítani: az assziri ásatások adatait SIR H. J. MC. DONALD: *Ruin City of Assur*. London 1895. c. könyvéből; ¹⁴² a lagasi ásatások adatait DR. MC. KENZIE: *Lagash Cuneiform*. London 1912. c. könyvéből; ¹⁴³ az eridui ásatások adatait M. TELL-

¹³³ GALGÓCZY JÁNOS: *A sumír kérdés*. New York 1968.

¹³⁴ Uo. 293.

¹³⁵ Uo. 173.

¹³⁶ *Gilgames — Agyagtáblák üzenete*. Budapest 1966; 1974.³

¹³⁷ A címsorok olvasatát l. *Agyagtáblák üzenete*. Budapest 1963. 207. Az ékírásos szöveg ebben a kiadásban Kass János keze vonása, a későbbi kiadások borítólapján pedig Csillag Veráé.

¹³⁸ Vö. fent, 80. jegyzet.

¹³⁹ Vö. a fent, a 21. jegyzetben idézett röpirat 4. l., továbbá BADINY JÓS FERENC: *Káldeától Ister-gamig*. 1. Buenos Aires 1971. 122 stb.

¹⁴⁰ *Očerki istorii SSSR*. Moszkva 1956.

¹⁴¹ LÁSZLÓ GYULA: *Őstörténetünk legkorábbi szakaszai*. Budapest 1961. 202.

¹⁴² A puli. *The puli* 2/18 [1966]: 3.

¹⁴³ Uo. 2/19 [1966]: 6.

MANN: *Archaische Texte aus Eridu*. Dresden 1894⁴ c. könyvéből;¹⁴⁴ a bogházköyi [„Bogházkó!”] ásatások adatait M. ESPREAU: *Le peuple des Sumérienne*. Paris 1906. c. könyvéből¹⁴⁵ merítette. Ezzel szemben a száraz valóság: ilyen nevű mezopotámiai régész vagy ékírás kutató szerzők és ilyen című könyvek sohasem léteztek; a könyvcímek nyelvi hibáit fölhánytorgatni sem érdemes.

2. Igazi könyveket idéznek, de a szerzők mondanivalóját vagy nem értik, vagy durván félremagyarázzák. Szinte minden „sumer—magyarológus” hivatkozik arra, hogy a sumer és magyar nyelv azonosságát S. N. KRAMER — napjaink egyik vezető sumerológusa — kifejezetten elismerte. A témáról KRAMER valójában ezt írta: „De továbbmenve, Oppert ebben az előadásban [1869] kifejtette, hogy a sumer nyelv szerkezetének tanulmányozása arra a megállapításra vezetett, hogy ez közeli kapcsolatban van a török, finn és magyar nyelvvel; ez ragyogó bepillantás egy olyan nyelv szerkezetébe, amely húsz évvel korábban még nem létezett, legalábbis a tudományos világ számára”.¹⁴⁶ Az idézet világossá teszi, hogy KRAMER a témát tudománytörténeti összefüggésben tárgyalta. Emellett nem is a sumer és magyar nyelv azonosságáról beszélt. Szavai a sumer, illetve török, finn, magyar nyelv szerkezetének hasonlóságára vonatkoznak, tehát nyelvtipológiai egybeesésre, és nem nyelvrokonságra. Ugyanígy pusztán tipológiai hasonlóságról írnak más szerzők is, akik a sumer nyelv ismertetésekor esetleg a magyarra is hivatkoznak.¹⁴⁷ Márpedig köztudomású, hogy a tipológiai hasonlóság és a nyelvrokonság két, merőben más dolog.¹⁴⁸

A magyar nyelvtudomány hivatott képviselői már eddig is tüzetesen bírálták a „sumer—magyarológus”-ok önkényes, alaptalan szófejtéseit. Én kizárólag a sumerológia oldaláról szeretnék hozzászólni a kérdéshez. Azok ismeretében, amit a „sumer—magyarológus”-ok felkészültségéről eddig megtudtunk, nem lesz meglepő, ha kiderül, hogy a sumer—magyar nyelvrokonítás sumer nyelvi „bizonyító” anyaga teljes egészében hibás, megbízhatatlan, hamis.

A „sumer—magyarológus”-ok nem tudnak különbséget tenni a sumer és az akkád szavak között. Ha a szófejtés szeszélye úgy hozza, sumernek mondják az akkád szavakat is. Sumer etimológia címen nem egy magyar szót valójában az akkádból származtattak. Jó példa erre az *isten* sumer származtatása. A magyar szót egy sumer *isten* szóból vezették le. Csakhogy az *istén* nem sumer, hanem akkád szó, mégpedig számnév: ’egy’; viszont ’isten’ sumerül *dingir*, akkádul *ilu*. Ez a szófejtés szolgált aztán alapul ahhoz a vallás-

¹⁴⁴ Uo. 3/22 [1967]: 5.

¹⁴⁵ Uo. 3/28 [1967]: 3.

¹⁴⁶ S. N. KRAMER: *The Sumerians, their History, Culture, and Character*. Chicago 1963. 21. — Vö. Uő: *Sumerian Mythology. A Study of Spiritual and Literary Achievement in the Third Millennium B. C.* Philadelphia 1944; New York 1961.² 21. KRAMER itt kifejezetten is tagadja a sumer és a magyar nyelv rokonságát: „Sumerian is neither a Semitic nor an Indo-European language. It belongs to the so-called agglutinative type of languages exemplified by Turkish, Hungarian, and Finnish. None of these languages, however, seems to have any closer affiliation to Sumerian, and the latter, therefore, as yet stands alone and unrelated to any known language living or dead.”

¹⁴⁷ Így pl. H. SCHMÖKEL: *Das Land Sumer*. Stuttgart 1956.² 46.

¹⁴⁸ Erről a kérdésről jól és közérthetően tájékoztat pl. ANTAL LÁSZLÓ—CSONGOR BARNABÁS—FODOR ISTVÁN: *A világ nyelvei*. Budapest 1970. 7 kk., 13 kk.; vö. még FODOR ISTVÁN: *Mire jó a nyelvtudomány?* Budapest 1968. 13 kk.

történeti következtetéshez, hogy mind a sumerek, mind a legősibb magyarak eredendően egyistenhívők voltak.

A *szánt* szót SCHEDEL ANDOR a *sumuntu*, 'ökörvontatású eke' szóból vezette le.¹⁴⁹ Az akkád (!) szó tényleg ezt jelenti, de a *samāne* 'nyolc' számnév származéka, s eszerint, de sumer megfelelője, *apin-gu₄-lá* alapján is, így fordítandó: 'nyolc-(ökrös eke)'.¹⁵⁰

A *könyv* szót CSÖKE SÁNDOR — aki egy egész könyvet állított össze bizarrnál is bizarrabb szófejtéseiből — a sumer *kingia* szóból vezette le.¹⁵¹ A sumer *kin-gi₄-a* azonban mást jelent. Alapszava, a *kin* 'küld', s innen (*lú*)-*kin-gi₄-a*, betű szerint '(ember), elküldött, visszatérő', azaz 'követ'; *kin* lehet még 'jelentés, hír, üzenet', de 'könyv' vagy hasonló soha.

Nem részletezem tovább. Azok a sumer szavak, amelyeket a „sumer—magyarológus”-ok a szófejtéseikben felhasználnak, vagy egyáltalán nem léteznek, vagy másképpen olvasandók, vagy mást jelentenek. A sumer—magyar nyelvrokonítás több ezer szóegyeztetése között egyetlen egyet sem találunk, amely sumerológiai szempontból helytállna. Érthető: a „sumer—magyarológus”-ok rendszerint ANTON DEIMEL tekintélyére hivatkoznak, csakhogy DEIMEL hatalmas jellistája, amelyet szótárként szokás használni,¹⁵² a sumerológia egy kezdeti korszakának rezervátuma, nélkülözhetetlen mű ugyan, de mert anyaga minden kritika nélkül van összegyűjtve, már pusztán használata is, mint minden sumerológus tudja, nagy szakértelmet, erős kritikát kíván.

Ha már a szófejtésről van szó: a sumerológus — sajnos — bírálni kényeserül a „sumer—magyarológia” némely bírálóját is. Azok a magyar nyelvészek, akik az elmúlt években vitába szálltak a sumer—magyar nyelvrokonítás önkényes, erőszakolt szófejtéseivel, határozottan elutasították ugyan a módot, ahogy a „sumer—magyarológus”-ok a magyar nyelvi anyagot kezelik, de ugyanakkor többnyire minden kritika nélkül vették át a sumer nyelvvel vonatkozó állításaikat. A sumer szavak, amelyeket idéznek, nem hagynak kétséget az iránt, hogy e téren a bírálók is a „sumer—magyarológus”-ok irataira bízták magukat. Holott egyetlen pillantás valamelyik jó sumer nyelvtanba¹⁵³ meggyőzhette volna őket arról, hogy a vitatott szóegyezteté-

¹⁴⁹ SCHEDEL ANDOR: A magyar technikai kultúra fejlődéstörténete és a nyelvészet. Kézirat. 1969. [Rotaprint] 6.

¹⁵⁰ A szóhoz vö. B. LANDSBERGER: The Series HAR-ra = *hubullu*, Tablets V—VII. Roma 1958. (MSL VI.) p. 17: 129; W. v. SODEN: Akkadisches Handwörterbuch 2, Lief. 11. Wiesbaden 1972. 1058 s. v.

¹⁵¹ CSÖKE SÁNDOR: Szumir [Szumér]—magyar egyeztető szótár. Buenos Aires 1970.105: No. 478. — A szóegyeztetésnek ahhoz a fajtájához, amelyet a „sumer—magyarológus”-ok etimológiai képviselnek, l. E. LITTMANN: Sprachliche Seltsamkeiten aus Morgenland und Abendland. Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 76 [1922]: 270—281; J. FRIEDRICH: Zufällige Ähnlichkeiten auf verschiedenen Sprach- und Kulturgebieten. Indogermanische Forschungen 60 [1950]: 156—170; J. FRIEDRICH: Die verschiedenen Elemente der Sprache in ihrer Empfänglichkeit für Sprachmischung. In: Studi linguistici in onore di V. Pisani. Brescia 1969. 367—376; G. DOERFER: Lautgesetz und Zufall: Betrachtungen zum Omnicomparatismus. Innsbruck 1973. (Doerfer könyvének recenzense, J. TISCHLER, Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 125 [1975]: 362 k., 2. jegyzet, ZAKAR ANDRÁS nyelvészeti érveit [1. fent, 61. jegyzet] is ebbe az összefüggésbe utalja.)

¹⁵² A. DEIMEL: Sumerisches Lexikon. 1, 2/1—4, 3/1—2. Roma 1925—1937.

¹⁵³ Ilyen pl. A. POEBEL fent, a 118. jegyzetben idézett műve, továbbá A. FALKENSTEIN: Grammatik der Sprache Gudeas von Lagaš, 1—2. Roma 1949—1950; A. FALKENSTEIN: Das Sumerische. Leiden 1959; 1964.²; I. KÄRKI: Die Sprache der sumerischen

sekben a sumer és a magyar anyag pontosan egyforma értékű. Csak egy példát. Legutóbb BÁRCZI GÉZA, „gyanakodva” bár, de végül elfogadja, hogy a hol? kérdésre felelő helyhatározó ragok a sumerben: *ø*, *a-*, *ge-*, *ka-*, *ta*, *da-*, *na-*, *ra*, *šu*.¹⁵⁴ Ez az állítás egyébként VARGA ZSIGMOND könyvéből származik.¹⁵⁵ VARGA azonban félrevezette BÁRCZIT. A sumer helyhatározó rag valójában *-a*. A többi elem rendre mást jelent: *-k-e*, a birtokos szerkezet jele és a 'mellett, mellé' rag; *-k-a*, a birtokos szerkezet jele és a helyhatározó rag; *-ta*, '-tól, -től'; *-da*, '-val, -vel' (társhatározó rag); *-n-a-*, 'neki' (igei infixum); *-ra*, '-nak, -nek'; *šu*, helyes olvasatban *-šè*, '-hoz, -hez, -höz', '-ba, -be'. Az a belenyugvás, amellyel BÁRCZI a „sumer—magyarológus”-ok sumer adatait elfogadta, indokolatlan volt; aki úgy bánik anyanyelvével, mint a „sumer—magyarológus”-ok, vajon egy nehéz holt nyelv terén lehet-e megbízható?

Ezek után már nem kell aprólékosan ismertetnem a „sumer—magyarológus”-ok nyelvtörténeti és történeti elméleteit, elég, ha csak futólag mutatom be őket. Még mindig vannak néhányan, ókonzervatívok, akik a sumer—magyar rokonságot az urál-altaji nyelvcsalád keretei között képzelik el. De újabban rohamosan terjed, s ma már csaknem általánosnak mondható az a felfogás, amely a sumer—magyar kapcsolatokat egyenes leszármazásnak tekinti; eszerint a magyar nem más, mint a sumer nyelv mai alakja, újsumer; „a Tihanyi Apátság alapítólevelének, a Kézai krónikának [!] ún. «magyar szórványai» valódi sumir mondatok”.¹⁵⁶ Az „új (magyar) délies, sokszöges szórokonitási rendszer” [!]¹⁵⁷ szerint Eurázsia minden érdemesebb nyelve rokon egymással, de a sumer és a magyar kiváltképpen rokon. Ugyanilyen változatos a nyelvtörténeti következtetések történeti megalapozása. PADÁNYI VIKTOR szerint a sumerek kivándoroltak Mezopotámiából Dél-Oroszországba, s ott a magyarság fő alkotó elemévé váltak.¹⁵⁸ Ezen a gondolaton alapszik BADINY JÓS FERENC, BARÁTH TIBOR és mások elmélete is. BADINY JÓS összesen öt sumer kivándorlási hullámot tesz föl: a daha (dák, tochar stb.), az avar (párthus, méd, mitanni stb.), a hun, az áz (kassú, kusán, kazár, oguz stb.), s végül a szabir törzsek elvándorlását,¹⁵⁹ s ily módon Mezopotámiából népesíti be szinte egész Euráziát. Még messzebb megy el JUAN MÓRICZ, aki Dél-Amerikában is magyar eredetű helyneveket fedezett fel: szerinte az ősmagyarok dél-amerikai őshazájukból elindulva áthajózták az Atlanti- és

Königsinschriften der frühaltbabylonischen Zeit. Helsinki 1967; I. M. DJAKONOV: Jazyki drevnej Perednej Azii. Moszkva 1967. 35–84; a részletkérdésekhez pedig többek között E. SOLLBERGER: Le système verbal dans les inscriptions „royales” présargoniques de Lagas. Genève 1952; Niederwalluf 1971.²; G. B. GRAGG: Sumerian Dimensional Infixes. Kevelaer—Neukirchen-Vluyn 1973 stb.

¹⁵⁴ Vö. BÁRCZI GÉZA: Nyelvünk és Kultúránk 16 [1974]: 32 k. = Látóhatár 1975. január 192, 195. — Vö. fent, 58. jegyzet.

¹⁵⁵ VARGA ZSIGMOND: Ötezer év fátalából. Debrecen 1942. 274, 8, b.

¹⁵⁶ NOVOTNY ELEMÉR előadása, Párizs 1973; vö. a fent, a 75. jegyzetben idézett röpirat 3. lapján szereplő összefoglalással.

¹⁵⁷ Vö. fent, 34. jegyzet.

¹⁵⁸ Vö. fent, 23. jegyzet. — Megjegyzendő, hogy ez a — szintén BOBULA IDÁTÓL eredő — felfogás épp az ellenkezőjébe fordította át a század eleji turánizmus történeti elgondolásait. SOMOGYI EDE és a többiek annak idején még úgy képzelték, hogy a sumerek Turán földjéről vándoroltak be Dél-Mezopotámiába; a mai „sumer—magyarológus”-ok viszont homlokegyenest ellenkező irányú vándorlásokban hisznek.

¹⁵⁹ Vö. BADINY JÓS FERENC: Káldeától Ister-gamig. I. Buenos Aires 1971. 20–24. tábla (térkép mellékletek).

megalapították a sumer civilizációt, majd kivándoroltak a Kaspi-tenger vidékére, s innen tovább, a Kárpát-medencébe. . .¹⁶⁰ Mindenesetre, az elképzelések bármelyikének történeti megalapozottsága vetekszik a sumer—magyar szövegyezetek nyelvészeti megbízhatóságával.

Kimagasló történeti fontossága miatt, s mert legújabbán a „sumer—magyarológus”-ok a maguk igazolását látják benne, külön kell szólnom a tártáriai leletekről. A jeles kolozsvári régész, NICOLAE VLASSA 1961-ben a késő-újkőkori bánáti (Vinča) kultúra egyik telephelyén, egy áldozati gödörben, kultikus rendeltetésű tárgyak mellett három agyaglapocskát talált; két táblán írásjelek voltak, a harmadikon bekarcolt rajz.¹⁶¹ A rajz, az írásjelek, valamint a táblák felépítése közeli rokonságot mutatnak a Dél-Mezopotámiából (Uruk IIIb ásatási réteg, i. e. 29. század) ismert archaikus írásos emlékekkel. A leletek fölvetette kérdésekkel azóta gazdag tudományos irodalom foglalkozott. Sumerológusok, ADAM FALKENSTEIN, IGNACE J. GELB és mások pontosan megállapították a jelek és a mezopotámiai írásrendszer viszonyát;¹⁶² HARMATTA JÁNOS kísérletet tett a szövegek nyelvi értelmezésére;¹⁶³ maga VLASSA, majd V. POPOVITCH, KALICZ NÁNDOR, MAKKAY JÁNOS és mások pedig felrajzolták azt a régészeti horizontot, amelyen a leletegyüttes elhelyezkedik.¹⁶⁴ A tártáriai lelet egyértelműen bizonyítja, hogy Erdély földje az i. e. 3. évezred elején valami módon kapcsolatban állt Dél-Mezopotámiával, s ilyen értelemben igazolta, legalábbis főbb vonásaiban, azokat az úttörő megfigyeléseket, az Indiai-óceánt, partra szálltak a Perzsa-öbölben, Dél-Mezopotámiában

¹⁶⁰ Vö. fent, 29. jegyzet.

¹⁶¹ Vö. N. VLASSA: Probleme ale cronologiei neoliticului Transilvaniei în lumina stratigrafiei așezării de la Tártária. *Studia Universitatis Babeș—Bolyai. Series Historia* 7/2 [1962]: 23—30; *Chronology of the Neolithic in Transylvania in the Light of the Tártária Settlement's Stratigraphy. Dacia NS* 7 [1963]: 485—494.

¹⁶² A. FALKENSTEIN: Zu den Tontafeln aus Tártária. *Germania* 43 [1965]: 269—273; I. J. GELB: Nestor. Institute for Research in the Humanities. The University of Wisconsin. 112. szám (1967. április 1.) 488; K. R. VEENHOF: Kleitabletten uit Tártária (Siebenbürgen). *Phoenix* 13 [1969]: 35—38.

¹⁶³ HARMATTA JÁNOS: Neolitikori írásbeliség Közép-Európában? Előzetes közlemény. *Antik Tanulmányok* 13 [1966]: 235—236; J. HARMATTA: Denkmäler einer piktographischen Schrift aus neolithischer und äneolithischer Zeit in Europa und Zentralasien. *Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 110/7 [1973]: 115—118.

¹⁶⁴ V. POPOVITCH: Une civilisation égéo-orientale sur le moyen Danube. *Revue Archéologique* 1965/2: 1—56; V. MILOJČIĆ: Die Tontafeln von Tártária (Siebenbürgen) und die absolute Chronologie des mitteleuropäischen Neolithikums. *Germania* 43 [1965]: 261—268; H. QUITTA: Radiocarbonaten und die Chronologie des mittel- und südosteuropäischen Neolithikums. *Ausgrabungen und Funde* 12 [1967]: 115—125; M. S. F. HOOD: The Tártária Tablets. *Antiquity* 41/162 [1967]: 99—113; J. MAKKAY: Angaben zur Datierung und zu den südlichen Kontakten der mittleren Bronzezeit des Karpatenbeckens. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1966—1967. 1. Szeged 1968. 31—41; J. MAKKAY: Die in Tártária (Alsótárlaka) gefundenen pictographischen Tafeln und die jüngere Steinzeit Südosteuropas. *Uo.* 2: 21—24; E. NEUSTUPNÝ: The Tártária Tablets: a Chronological Issue. *Antiquity* 42/165 [1968]: 32—35; J. MAKKAY: The Tártária Tablets. *Orientalia* 37 [1968]: 272—289; M. S. F. HOOD: The Tartaria Tablets. *Scientific American* 218/3 [1968]: 30—37; KALICZ NÁNDOR: Agyag istenek. A neolitikum és a rézkor emlékei Magyarországon. Budapest 1970. 44 k.; MAKKAY JÁNOS: A tartariai (alsótárlaki) táblácskák. *Magyar Tudomány* 77 ÚF 15 [1970]: 63—69; MAKKAY JÁNOS: Sumér jellegű képjelek a Maros mentén. A tártáriai leletek. *Élet és Tudomány* 25/3 [1970]: 110—114. — A bánáti (Vinča) kultúra erdélyi telepeinek kutatása időközben hatalmas lendületet vett.

amelyeket a múlt század végén Torma Zsófia tett, észrevéve saját erdélyi — újkőkori — leletei és a közel-keleti emlékeanyag párhuzamosságát.¹⁶⁵

A tártáriai leletek körül, természetesen, még nincs minden kérdés véglegesen tisztázva. Egy azonban bizonyos: a helyi lakosság, akiktől a táblák — s a bánáti kultúra hasonló írásjelekkel ellátott egyéb tárgyai¹⁶⁶ — származnak, nem sumer nyelvű volt. A tártáriai táblák és a dél-mezopotámiai emlékek között — minden egyezés mellett is — oly sok lényeges különbség van, hogy többről nem, csak a mezopotámiai írásbeliség hatásáról beszélhetünk. Ez a hatás még csak nem is szükségképpen közvetlen: sokkal valószínűbb, hogy Kis-Ázsia és a Balkán-félsziget közvetítésével történt.¹⁶⁷ Feltehető, hogy az i. e. 4—3. évezred fordulója körüli századokban a proto-sumer írás mintája nyomán több olyan területen is, amely közvetve vagy közvetlenül kapcsolatban állt Mezopotámiával, egyfajta önálló helyi írásbeliség jött létre. Az írás alapeszméjének átvétele azonban nem ethnikai mozgalmak következménye volt, ahogy ez pl. a sémi vagy a latin ábécé elterjedéséből is kitészik. Tártária egyébként nem áll magában mezopotámiai típusú írásos emlékeivel. Néhány évvel ezelőtt amerikai régészek Irán délkeleti részén is hasonló leletekre bukkantak (Tepe Yahya),¹⁶⁸ s az itt előkerült táblák — egy gazdasági levéltár anyaga — még közelebb állnak a Dél-Mezopotámiából ismert leletekhez, mégis, vitán felül áll, hogy a leletegyüttes, bár sumer típusú, nem a sumerektől származik.

A tártáriai leletekre a „sumer—magyarológia” aránylag későn figyelt fel, legújabbban azonban, mintegy megmámorosodva, minden történeti elgondolásának bizonyítékát látja benne. TORMA ZSÓFIA egykori könyvét (Ethnographische Analogien. . .) JÁKI GÁBOR most új — a „sumer—magyarológia” tételeit prejudikáló — címmel (Sumér nyomok Erdélyben) jelentette meg magyar fordításban,¹⁶⁹ megtoldva egy terjedelmes dolgozattal, amely a

¹⁶⁵ Vö. S. v. TORMA: Ethnographische Analogien. Ein Beitrag zur Gestaltungs- und Entwicklungsgeschichte der Religionen. Jena 1894. — Persze, ami a részleteket illeti, TORMA ZSÓFIA következtetései mára nagyrészt már elavultak, s bizonyos megállapításait az újabb kutatások kifejezetten megcáfolták; mindez azonban nem csökkentheti a jeles régésztnő tudománytörténeti érdemeit, amelyek lényege abban áll, hogy ő volt az első, aki az erdélyi újkőkort Elő-Ázsia, Kis-Ázsia és a Balkán — szerves egységben fejlődő — neolithikumába tudta beágyazni. — TORMA ZSÓFIA emlékének méltó megbecsülése a levelezésének gazdag anyagából kiadott kis válogatás: GYULAI PÁL (szerk.): Torma Zsófia levelesládájából. Bukarest 1972. A Kolozsvári Történelmi Múzeumban őrzött kéziratának feldolgozásával N. VLASSA foglalkozik; régészeti gyűjteményéhez vö. ROSKA MÁRTON: A Torma Zsófia-gyűjtemény az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárában. Kolozsvár 1941.

¹⁶⁶ Vö. J. MAKKAY: The Late Neolithic Tordos Group of Signs. Alba Regia 10 [1969]: 4—49.

¹⁶⁷ Vö. I. J. GELB fent, a 162. jegyzetben és M. S. F. HOOD fent, a 164. jegyzetben idézett tanulmányain kívül KOMORÓCZY GÉZA: Ötezer éves ékírásos agyagtáblák Erdélyben. In: SIMONFFY GÉZA (szerk.): Tudományos kaleidoszkóp. Budapest 1974. 247—251.

¹⁶⁸ Vö. C. C. LAMBERG-KARLOVSKY: Proto-Elamite Account Tablets from Tepe Yahya. Kadmos 10 [1971]: 97—99; G. KOMORÓCZY: Zur Ätiologie der Schriffterfindung im Enmerkar-Epos. Altorientalische Forschungen 3 [1975]: 19—24.

¹⁶⁹ TORMA ZSÓFIA: Sumér nyomok Erdélyben. Buenos Aires 1972. (Sumér könyvek.) — A könyvkiadói vállalkozást a kiadói előszóban FEHÉR ANNA, a könyv impresszumában viszont LADISLAO EUGENIO FEHÉR (FEHÉR LÁSZLÓ JENŐ) neve jegyzi; TORMA ZSÓFIA német szövegét FOYTA ISTVÁN fordította, a kísérő tanulmányokat (Torma Zsófia élete és munkássága, 9—50; Sumérok magyar földön, 141—222) JÁKI GÁBOR írta.

tártáriai leleteket és a Kárpát-medence újkőkorszakának egyéb emlékeit tárgyalja, és mindent az itt lakó sumerek művének tart.¹⁷⁰

Ámde a diadalmámor ritkán sugall tárgyilagos gondolatokat. A tártáriai lelettel foglalkozó „sumer—magyarológus”-ok nem vették észre, hogy a leletanyag sumer értelmezése végzetes következményekkel jár, ti. ha a sumerek már az i. e. 3. évezred elején a Kárpát-medencében éltek, mi lesz a csaknem háromezer évvel későbbi magyar honfoglalás tényanyagával?

Erről, azt hiszem, ennyi elég. Tártária valóban fontos bizonyítéka az i. e. 3. évezred eleji Dél-Mezopotámia és a Kárpát-medence — valószínűleg közvetett — gazdasági és szellemi kapcsolatainak, de a magyar őstörténethez, a magyarság történetéhez nincs köze.

Végére értem az áttekintésnek, amely a „sumer—magyarológus”-ok felkészültségének mérlegét akarta megvonni. Befejezésül SCHMIDT JÓZSEF klasszikus veretű szavait kell idéznem: amit ő egykor a turánizmusról mondott, változatlan formában érvényes a sumer—magyar nyelvrokonításra is:

„Büszkébb szárnyalású gondolatsas aligha kelt ki valaha szerényebb tojásból. Mert a turánizmus úgyszólván semmiből jött létre, illetőleg olyan fogalmakból és nézetekből alakult ki, amelyeknek vékony polyvájában csak elvéve akad egy-egy búzaszemecskeje — nem az objektív igazságnak, hanem a halvány lehetőségnek. Másképpen és más képpel: a turánizmus egy arisztophanesi Nephelokokkia, egy levegőbe épített felhőkakukvár, amelynek építőmestere a fantázia, palléra a dilettantizmus, anyaga halvaszületett gondolatok, bebizonyítatlan és bebizonyíthatatlan föltevések, mondák és mesék, amelyek sokkal messzebb esnek a valóságtól és az igazságtól, mint Makó Jeruzsálemtől.”¹⁷¹

Amiről még szót kell ejteni, az már nem vita: minket magunkat érint. Anélkül, hogy túlbecstülném a délibábos eszmék zavaró szerepét a mai közgondolkodásban, úgy vélem, hogy a sumer—magyar nyelvrokonítás napjainkban tapasztalható népszerűsége bizonyos zavart jelez a magyar társadalom történeti tudatában.¹⁷² Igaz, a hasonló eszmék feléledése, sőt, mes-

¹⁷⁰ L. fent, 169. jegyzet. — JÁKI tanulmányának hatása már a magyar sajtóban is észlelhető. SZENT-MIKLÓSSY FERENC: A mítikus Imdugud. Sumér leletek Erdélyben. Magyar Ifjúság 1974. május 31, 45. l. c. cikke a bánáti (Vinča) kultúra néhány újabb erdélyi leletét annak bizonyítékaként ismerteti, hogy „... a sumér kultúra a Kárpát-medencéig is eljutott”. A cikk forrását a címben is szereplő „Imdugud” pontosan azonosíthatóvá teszi: a sumer mitológia oroszlánfejű sasmadarának nevét a szaktudomány másfél évtizede úgy olvassa, hogy *Anzu*; a régi olvasat ma már csak a szakterületől távol állók és a „sumer—magyarológus”-ok munkáiban fordul elő, vö. JÁKI fent, a 169. jegyzetben idézett tanulmányával, 185 k., ahonnan a Magyar Ifjúság cikke csaknem szóról szóra idéz.

¹⁷¹ Vö. SCHMIDT JÓZSEF: Nyugat 18/20 [1925]: 197; idézi — forráshivatkozás nélkül — ZSIRAI MIKLÓS is, l. fent, 82. jegyzet.

¹⁷² A mai magyar társadalom történelmi ismereteinek problémáit nemrég DIÓSZEGI ISTVÁN vizsgálta empirikus szociológiai módszerekkel, l. Történelmi ismeret — történelmi érdeklődés. In: *Uő: Hazánk és Európa. [Tanulmányok]* Budapest 1970. 421—445; vö. Történelmi ismeret — történelmi érdeklődés — történelemszemlélet. *Valóság* 14/1 [1971]: 72—81. Azok a fogyatékoságok, aránytorzulások stb., amelyekre DIÓSZEGI rámutatott, egyben a „sumer—magyarológia” népszerűségét is magyarázzák. — A nemzeti hagyományok ápolása és elevenné tétele terén előttünk álló valódi feladatokat KLANICZAY TIBOR vázolta fel, l. *Gondolatok a nemzeti hagyományról. A nemzeti hagyomány fogalma és karaktere. Kortárs* 18 [1974]: 761—775 = *Látóhatár. Válogatás a magyar kulturális sajtóból, 1974. június* 160—189.

terséges élesztése, úgyszólván világjelenség; de nem hagyhatjuk, hogy ez az ár sodorjon bennünket is. Nem hiszem, hogy a dolog a vitákon múlik; ezek is fontosak, de a lényeg mégis más. A múltnak az a felfogása, amelyet a nemzeti romantika alakított ki, ma is eleven. Ezt a szemléletet kell meghaladnunk.

Kézirat lezárva: 1975. III. 3.

KOMORÓCZY GÉZA

Die sumerisch—ungarische Sprachvergleichung

In dem Aufsatz wird die Geschichte der sumerisch—ungarischen Sprachvergleichung kritisch behandelt. Diese im XIX. Jahrhundert, damals noch unter dem Einfluß des sogen. Turanismus entstandene Bewegung genießt in den letzten etwa zwei Jahrzehnten in einigen Kreisen der ungarischen Emigranten eine auffallende Popularität und wird gelegentlich selbst auch in Ungarn verbreitet. Nach einer Übersicht der Geschichte und der heutigen Hauptrichtungen dieser Theorie werden einige ihrer sprachwissenschaftlichen und historischen Argumente vom Gesichtspunkt der Sumerologie aus erhellet; dabei stellt sich heraus, daß die Vertreter dieser Theorie weder auf dem Gebiet der Sumerologie (Keilschrift, sumerische Phonetik, Wortschatz) zuverlässige bzw. selbst elementare Kenntnisse besitzen, noch mit den Methoden der wissenschaftlichen Sprachvergleichung vertraut sind. Das dem Ungarischen entnommene Vergleichsmaterial ist ganz willkürlich ausgesucht. Der Verf. lehnt alle bisherigen „Etymologien“ als völlig unbegründet ab, obwohl er eine theoretische Möglichkeit für die eventuelle Entdeckung einer bestimmt sehr beschränkten Anzahl von indirekten Lehnwörter nicht bestreiten will.

Der Aufsatz wird englisch in *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de R. Eötvös nominatae, Sectio historica* erscheinen.

GÉZA KOMORÓCZY

Az erza - mordvin névutók áttekintése

II.

1. *alo* 'unter + D'. Helyhatározót („hol?” kérdésre) jelölő névutó. Az *al-* 'alacsonyan levő rész' főnévi tövön alapul. Az *-o* végződés eredete eddig nem egészen tisztázott. Talán egy *-lo* szekundér locativusi rag maradványaként őrződött meg (vö. finn adess. *-lla/-llä* < **-l-na/*-l-nä*, ahol az *l* egy 'külső rész' jelentésű elem). A névutó korábbi alakja tehát **allo* lett volna, majd *alo*, t. i. a mDE.-ban megfigyelhető egy bizonyos tendencia a hosszú mássalhangzók kiküszöbölésére (vö. ezzel kapcsolatban ML 65). Az egyszerű *-o*, amelyet egyesek önmagában archaikus locativusi végződésnek tartanak (vö. EMSz 296), más névutókban mindenestre megmaradt a „hol?” kérdésű helyhatározói viszony jelölésére. Etimológiai egyezések: mdM. *al-* 'alacsonyan levő rész', m. *al* 'ua.', f. *ala* 'valami által elfoglalt hely'. Szemantikai egyezések: mdM. *ala*, m. *alatt*, f. *alla*. Uráli alapalak: **ala* (MSzFE 1 : 81). Az *alo* előtti főnév rendszerint nom.-acc.-ban áll.

Példák lokális értelemben: *kilej alo acan košma* 'egy nyírfa alatt kiterített (nemez)takaró (van)' (P 1, 118); *šijañ mukor pilgenze alo* 'ezüst zsámoly (van) a lába alatt' (P 1, 414); *stol alo ulhes kniga* 'egy asztal alatt könyv volt' (EMSz 296); *še čuftonl alo čavon odžora* 'az alatt a fa alatt (fekszik) egy megölt fiatal ember' (P 1, 269).

Átvitt értelemben: *avol moñ keč alo* 'nem tartozik a hatáskörömbé' (tkp. 'nincs az én kezem alatt') (ERS1 34).

Birtokraggal: *ašine kende te fejter takan alonzo* 'eine weiße (tkp. kicsinyítő képzővel) (Filz-)Decke hat das Mädchen unter sich' (P 2, 41).

Határozószói használatban: *kudoš alo, kardazozo vére* 'a ház alul, az udvar fölül (van)' (ERS1 16).

aldo 'unter... hervor, unter...fort'. „Honnan?” kérdésre felelő névutó. Az *al-*ból + *-do* ablativusragból áll. Szemantikai megfelelések: mdM. *alda*, m. *alól*, f. *alta*. Nom.-acc.-t vonz.

Példák lokális értelemben: *mastor aldo liš* 'föld alól jött' (EMSz 296; Evs 234); *čora aldo tarkšežat* 'unter einem Burschen bist du hervorgezogen worden' (P 2, 301); *kilejeñt aldo liši lišma pra* 'a nyírfa alól fakad egy forrás' (P 1, 436).

Birtokraggal: *aldot* 'alólad' (Evs 231).

Határozószói használatban: *saš aldo* 'alulról jött' (ERS1 15).

alov 'unter + A'. Egy bizonyos helyre irányuló mozgást jelölő névutó. Felbontható *al-*ra + *-o-* kötőhangzóra (az *alo* analógiájára) + *-v* lativusi ragra. Szemantikai megfelelések: mdM. *alu*, m. *alá*, f. *alle*. Nom.-acc.-t vonz.

Példák lokális értelemben: *vir alov tuš* 'elment az erdőbe, az erdő aljába' (EMSz 296); *vaj penge koštor alov sovakšnoš* 'behúzódott a farakás

alá' (P 1, 211); *pareñt a lov mon kekšikšniñ* 'én a tároló alá rejtöztem' (P 2 G, 569); *stol a lov kše suskomo praš* 'az asztal alá esett egy darab kenyér' (Evs 230); *pilgenže aštít, ravž-ava, pand a lov* 'a lábai, sötétbarna nő, a domboldallal szemben fekszenek' (P 1, 263).

Átvitt értelemben: *pongoms lomañ mel a lov* 'valaki nyomásának engedni' (RESI 41); *sajems eš keđ a lov* 'saját védelmébe fogadni' (tkp. 'saját keze alá') (RESI 237).

Határozószóként: *siñ sasto karmašt valgoms a lov, modañt langš* 'ők lassan elkezdtek leereszkedni, a földre' (EMSz 78).

alga 'unter...entlang'. Valami mentén való mozgást jelölő névutó. Az *al*-ból + *-ga* prolativusragból tevődik össze (ennek az esetnek más végződésformái: *-ka, -va*). Szemantikai megfelelések: mdM. *alga*, m. *alatt (el)*. Nom.-acc.-t vonz.

Példák lokális értelemben: *valm alga jutáš koltaj* 'az ablak alatt elhaladt egy sánta' (P 1, 453); *veđ alga ujan* 'víz alatt úszom' (Evs 234); *stol alga ančak psaka jaki* 'az asztal alatt csak egy macska jár' (Evs 231); *jutams seđ alga* 'átmenni a híd alatt' (RESI 270); *veđeš kumanža alga* 'a víz térdig ér' (tkp. 'térd alatt [folyik]') (ERSI 15).

Határozószói szerepben: *a mon tujan alga mastor langa* 'de én alatt járok a föld felszínén' (P 2 G, 554); *leješ menčeti alga tarkavañt* 'a folyó lent kanyarog a lapály mentén' (RESI 40).

2. *baška*, ritkán *paška* 'außer, ohne'). Tatár jövevényező: vö. tat. *baška* 'vmin kívül' (<: *baš* 'fej'). A tatárhoz hasonlóan ablativussal áll. Szemantikai egyezésként vö. m. *kivül, nélkül*, f. *paitsi* 'kivéve', valamint mdM. *baška* ua.

Példák: *moñdeñ baška kijak arašeł kudoso* 'engem kivéve nem volt otthon senki' (tkp. 'valaki is nem') (EMSz 300; Evs 232); *ođeđe baška moli školav* 'ebéd nélkül megy iskolába' (EMSz 300); *avañnede i ejkakšñede paška* 'az asszonyokon és a gyerekeken kívül' (BMNy 38).

Határozószói használatban: *baška eratanok* 'külön élünk' (Evs 232); *baška molems* 'egyedül menni' (ERSI 30).

3. *čirese* 'am Rande...'. Valaminek a perifériáján való lételt jelentő névutó. Összetevői: *čire* 'part, szél' + *-se* inessivusrag. Etimológiai egyezések: mdM. *širä, šir* 'szegély, oldal', f. *syrjä* 'rész, oldal'. Szemantikai egyezések: mdM. *šireša* 'szélén', f. *syrjässä* ua.; vö. m. *szélén*. Nom.-acc.-t vonz, de olykor genitivusszal jelentkezik (ebben az esetben az eredeti főnévi jelleg — és birtokos szerkezet — kerül előtérbe).

Példák: *vir čirese eržan jalga* 'az erdő szélén egy erza legény' (EMSz 296); *še kiñt čirese kalinnik čušto* 'annak az útnak a szélén kányafa (van)' (P 1, 269); *lugañt čirese ašo kilej* 'a rét szélén fehér nyírfa (van)' (P 2 G, 553); *mořañt čirese saldat vij ašti* 'a tenger partján hadsereg állomásozik' (P 2, 103); *eri ošoš pandon čirese* 'a város egy hegy lejtőjén fekszik' (P 2 G, 556).

Állandósult szókapcsolatban: *pra čirese šapkazo* 'félre van csapva a kalapja' (ERSI 247).

čireste 'vom Rande...'. „Honnan?” kérdésre felelő névutó. A *čire* főnévből + *-ste* elativus ragból épül fel. Szemantikai megfelelések: mdM. *širesta* 'széléről', f. *syrjästä* 'ua.'; vö. m. *széléről*. Nom.-acc.-t vonz.

Példa: *vir čireste si* 'erdőszélről jön' (EMSz 296).

čires 'auf den Rand..., in die Nähe...'. „Hová?” kérdésre felelő

névutó. A *čire* főnévből + -s illativusragból áll. Szemantikai megfelelések: mdM. *šires*, f. *syrjään*; vö. m. *szélére*. Nom.-acc.-t vonz.

Példák: *ozjñ ki čires* 'leültem az út szélére' (EMSz 296; Evs 237); *čermišan čires velize* 'a Čermišan partjára vitte' (P 1, 234); *azo eruma mora čires* 'menj, Erjuma, a tenger partjára!' (P 1, 405).

čirev 'auf den Rand... in die Nähe...' „Hová?” kérdésre felelő, a *čires*-t helyettesítő névutó. A *čire* főnévből + -v lativusragból származik. Szemantikai megfelelés: mdM. *širi*. Nom.-acc.-szal áll.

Példa: *tona čirev jutams* 'átmenni arra a partra, arra az oldalra' (ERSI 247).

čireva 'am Rand...entlang'. Valami mentén való mozgást jelentő névutó. A *čire* főnévre + -va prolativusragra vezethető vissza. Szemantikai megfelelés: mdM. *širgü* v. *šireva*; vö. m. *a széle mentén*. Nom.-acc.-t vonz.

Példák: *son moļi nej veđ-čireva* 'ő most a tenger partján megy' (P 2, 68); *niznoj pokš ki čireva* 'a Niznoj felé vezető nagy út széle mentén' (P 2, 348); *veđ čireva jakan* 'a folyó partján járkalok' (Evs 237).

4. *ežde* ~ *ezde* 'von, aus der Nähe...' „Honnan?” kérdésre felelő névutó. Az *eš/ež*- 'saját, maga' névmásra + -de/-de) ablativusragra bontható fel. Etimológiai megfelelések: mdM. *eš* 'saját, maga', f. *itse* 'maga'. A finnugor alapalak: **ice* ~ **iše* (MSZFE 2: 329). Szemantikai megfelelés: mdM. *ezda*; vö. m. -től/-től, f. -lta/-ltä. Gen.-t vonz (de, az egész csoport sajátos használatára a ld. III. fejezetet is).

Példák: *virtnen ežde* 'ezektől az erdőktől' (EMSz 164); *lišment ezde* 'a lótlól' (Evs 57); *moñ ezde* 'tőlem' (ERSI 186).

ejsę 'in + D, im Innern...' „Hol?” kérdésre felelő névutó. Az *ejsę* *eš/ež*- > *ej*-ből (vö. az I. fejezetet) + -sę inessivusragból tevődik össze. Szemantikai megfelelés: mdM. *esa*; vö. m. -ban/-ben, f. -ssa/-ssä. Gen.-szal áll.

Példák lokális értelemben: *veleñt ejsę erit kolxožnikl* 'a faluban kolhozparasztok élnek' (ERSI 256); *vedrañt ejsę veđ* 'a vödörben víz van' (ERSI 256); *lišmañt ejsę* 'a kútban' (Evs 236).

Eszközhatározói (instrumentalisi) értelemben: *palkañt ejsę kaiñ* 'bottal megütöttem' (ERSI 256). Ugyanilyen jelentésben egy *ešņe* ~ *esņę* (<: *eš* + -ņę essivusi esetrag — l. alább) forma is jelentkezik: *i soki robotņikes bukašt esņę pakšaso* 'és a béres szánt az ökrökkel a mezőn' (MCh 11; EMSz 180).

A magyar tárgy kifejezésére: *mežt ton taparat miñek ejsę* 'mi, te becsapsz bennünket?' (ERSI 209); *kiskañt ejsę antano švelda* 'a kutyát hússal etetjük' (ERSI 256); *šo mon učin piže dugaj toñ ejsę* 'én mozdulatlanul vártalak téged, kis húgocskám' (P 2, 205); *vele šado siñ sudit | veši, ojat, moñ ejsę* 'a faluból százan is, mind elítélnek engem, társnőim' (P 2, 307).

Birtokraggal: *ejsęñ vij* 'bennem van erő' (ERSI 256); *še pandiñent bokasto... | čuđi matna lembe veđ | lepeñ keče ejsęnzę* 'a kis hegy lejtőjéről... zavaros, meleg víz folyik. Benne egy égerfa merítőkanál' (P 2, 251).

ejsťę 'aus + D'. Valaminek a belsejéből kifelé tartó mozgást jelölő névutó. Az *ej*-ből + -sťę elativusragból származik. Szemantikai megfelelés: mdM. (elav.) *esta*; vö. m. -ból/-ből, f. -sta/-stü. Gen.-szal áll.

Példák: lokális értelemben: *pakšañt ejsťę* 'ebből a mezőből' (Evs 236); *suroñt ejsťę sardoñt tarjik* 'az újból húzd ki a szálkát!' (ERSI 255); *varañt ejsťę lišš čejer* 'a lyukból kibújt egy éger' (ERSI 255); *kiñt ejsťę ve pele* 'félre az útból' (ERSI 256).

Átvitt értelemben: *te čuvtoñt e j s t e tejan čirke* 'ebből a fából csinállok egy íjat' (ERSI 255); *mon tošnakadiñ pišćañt e j s t e* 'én megundorodtam ettől az ételtől' (ERSI 223); *alašas telkems pišñt e j s t e* 'a ló kifáradt a fülledtségtől' (ERSI 214); *veši kortiñ moñ e j s t e* 'mind rólam beszélnek' (P 2, 306) *vežens bratneñ e j s t e* 'a legfiatalabb a testvérek közül' (RESI 131).

Birtokraggal: *araš leze e j s t e n z e* 'semmi haszon nincs belőle' (ERSI 21); *javšt e j s t e s t* 'kiváltak tőlük/közülük' (ERSI 256).

e j s 'in/an/auf + A'. „Hová?” kérdésre felelő névutó. Az *ej*-ből + *-s* illativusragból áll. Szemantikai megfelelés: mdM. *es*; vö. m. *-ba/-be, -hoz/-hez/-höz, -ra/-re, f. -VVn, -lle*. Gen.-t vonz.

Példák lokális értelemben: a) *kudoñt e j s sovas lomañ* 'a házba belépett egy ember' (ERSI 255), *čapaksoñt e j s kajas pošt* 'a tésztába lisztet tett' (ERSI 255); b) *zastavañt e j s moñinek* 'odamentünk a sorompóhoz' (ERSI 255), *alašañt e j s moš lomañ* 'a lóhoz odalépett egy ember' (ERSI 255), *vedeñt e j s čovovavš ñefta* 'a vízhez/zel petróleum keveredett' (ERSI 255), *tolkuntne čavovit berokoñt e j s* 'a hullámok a parthoz verődnek' (ERSI 219), *kiñt e j s ežinek pačkode* 'nem értünk el az úthoz' (ERSI 255); c) *povodiš eskeñt e j s* 'akaszd a szögrel!' (ERSI 255).

Társhatározói értelemben: *moñ e j s vastovšt lomať* 'velem találkoztak emberek' (ERSI 255).

Birtokraggal: *ila keñardt lomañ selveds, toñš e j z e s t ertavat* 'ne örülj a mások könnyeinek, te magad is találkozhatasz velük' (tkp. 'beléjük ütközhetsz') (ERSI 97).

e ž g a v. e z g a 'entlang, durch'. Valami mentén vagy valamin keresztül való mozgást jelölő névutó. Az *ež*-ből + *-ga* prolativusragból származik. Szemantikai megfelelés: mdM. *ezga* 'mentén, keresztül'; vö. m. *végig, át, f. pitkin, poikki*. Gen.-szal fordul elő.

Példák lokális értelemben: *viřeñt e z g a jakašt ejkakšt* 'gyerekek mentek az erdön végig' (EMSZ 298; ERSI 255); *pakšañt e z g a ovto jaki* 'a mezőn medve megy át' (Evs 236); *kudoñeñ e ž g a* 'a házakon át' (EMSZ 164).

Átvitt értelemben: *varštaš sonze sazoro valmašt e z g a* 'a húga kinézett az ablakon keresztül' (P 1, 60).

Birtokraggal: *e z g a n* 'rajtam végig' (Ser 89).

e j k s 'wie, nach Art (und Weise) + G'. Az *ej*-ből (az *ejsę, ejstę* stb. analógiákra) + *-ks* translativus ragból tevődik össze. Szemantikai megfeleléshez vö. mdM. *laca, m. módján*. Gen.-t vonz.

Példák: (*ne*) *kudoñeñ e j k s* 'ezeknek a házaknak a módján' (EMSZ 164); *erkeñt e j k s* 'mint a tó' (Evs 59).

e j š k a 'von der Größe + G, so groß wie...'. Az *ej*-ből + *ška* comparativusragból ered. Szemantikai egyezés: mdM. *eška* 'nagyágú'; vö. m. *nagyágú, méretű*. Gen.-szal áll.

Példák: *kaltneñ e j š k a* 'e halaknak megfelelő méretű' (Evs 63); *vakanoñt e j š k a* 'csésze nagyágú' (Evs 65).

5. *e k š n e ~ e k š s e* 'hinter + D'. „Hol?” kérdésre felelő névutó. Minden valószínűség szerint az *ekš(e)* 'árnyék, hátul levő; hűvösség, hűvös' főnév -*ne* egykori locativus-essivusragos (vö. EMSZ 184, 296 — vö. még f. *-na/nä*: pl. *lwo-na* 'közelében' és *lās-nä* 'jelen'), ill. -*sę* inessivusragos alakja. Az *ekš(e)* szótövet etimológiailag összefügg a mdM. *äšä* 'friss' (vö. MCh 68) és *äšks* 'árnyék, hűvös hely' (vö. BMNy 38). Szemantikai megfelelések: m. *mögött, f. takana*. Nom.-acc.-szal áll.

Példák lokális értelemben: *tetam stol' ekšne | ekšse* 'apám az asztalnál (van), (tkp. 'az a. mögött') (EMSz 296; Evs 236); *kudoñl' ekšse* 'a ház mögött' (ERSI 257); *keramo ekšse ličazo* tkp. 'arca egy hajtincs mögött' (P 1, 246); itt azonban inkább az *ekšse* ('árnyékban') etimológikus jelentése látszik előtérbe kerülni — vö. uo. P. RAVILA ford.: „von Stirnhaar beschattet ist ihr Gesicht”.

Átvitt értelemben: *mürde ekšse* 'férjezett' (tkp. 'egy férj mögött') (ERSI 257) — vö. or. *zamužem*.

ekšste '(von) hinter'. „Honnan?” kérdésre felelő névutó. Az *ekš(e)* főnévre + *-ste* elativusra vezethető vissza. Szemantikailag megfelel: m. *mögül*, f. *takaa*. Nom.-acc.-t vonz, olykor viszont gen.-szal áll (l. *čiresę* alatt).

Példák lokális értelemben: *tetam lišš stol' ekšste* 'apám előjött az asztal mögül' (EMSz 296; Evs 236); *čiš vačtas pel' ekšste* 'a nap kinézett a felhő mögül' (Evs 236); *vaj sokol štakšnoš son i stan ekšste* 'a sólyom felemelkedett a szövőszék mögül' (P 1, 485); *tetañ ekšste tuiñ* 'elmentem az apámtól' (ERSI 257).

Átvitt jelentésben: *rukovodstvanzo ekšste lišems* 'eltérni az irányításától' (ERSI 257).

ekšes ~ ekšs 'hinter + A'. „Hová?” kérdésre felelő névutó. Az *ekše*, ill. *ekš-* főnévből + *-s* illativusragból épül fel. Szemantikai megfelelők: m. *mögé*, f. *taakse*. Nom.-acc.-szal áll.

Példák lokális értelemben: *čiš kekšš pel' ekšs | ekšes* 'a nap elbújt egy felhő mögé' (EMSz 296 / Evs 236); *Ivan araš čuvto ekšs* 'Ivan egy fa mögé állt' (Evs 236).

Átvitt értelemben: *tejtérés lišš mirdeneñ mazi j čora ekšs* 'a lány férjhez ment egy szép fiúhoz' (ERSI 257 — vö. uo. az or. szerkezetet: „devuška vyšla zamuž za krasivogo molodca”).

Birtokraggal: *eš ekšezem sajsa* 'magam számára (tkp. mögé) veszem el (feleségül)' (MCh 68).

ekška (MCh-ban *ekševa* is) 'hinter...her'. Egy hely mentén való mozgást jelentő névutó. Felbontható *ekš(e)* főnévre + *-ka* prolativusra. Szemantikai egyezésként vö. m. *mögött (el)*. Nom.-acc.-t vonz.

Példák: *mon i tujan pejel' ekška* 'elmegyek egy felhő mögött' (P 1, 493); *čize jutas pełtneñ ekška* 'a nap elhaladt a felhők mögött' (ERSI 257); *čuvtneñ ekška molš lomañ* 'a fák mögött elment egy ember' (ERSI 257); *stol' ekška ojsiñek* 'az asztalnál ültünk' (EMSz 296; Evs 236).

Határozószóként *ekška* 'titkon; a háta mögött' (vö. ERSI 257).

6. *ežems* 'anstatt, anstelle von'. Az *ežem* 'pad, hely' főnévből + *-s* illativusragból tevődik össze. Etimológiai megfelelések: mdM. *äžem* 'pad', f. *asen, asema* 'hely' (vö. MCh 64). Szemantikai egyezés: mdM. *äžems* 'helyébe'; vö. m. *helyett*, f. *asemessa, sijassa*. Nom.-acc.-szal áll.

Példák: *čora ežems tri ešneņę* 'fia helyett neveli (azt)' (EMSz 297; Evs 233); *toñ ežems* 'te helyetted' (EMSz 297; ERSI 255); *skořina ežems kirđi esneņę* 'a jószág helyett (azt) tartja' (Evs 233).

7. *ikel'e* 'vor + D'. „Hol?” kérdésre felelő névutó. Az *ikel-če* 'előbbi' melléknévvel és az *ikel-ks* 'előrészt' főnévvel (vö. ERSI 78), valamint az *ikel-e* 'elől' határozószóval kapcsolatos. Az *-e* (? < **le*) végződésre vonatkozóan vö. az *al-o -o*-ját: a fenti végződés ez utóbbinak magas hangrendű változata lehet. Etimológiai megfelelés: mdM. *ingāl-ks* 'előrészt'. Szemantikai megfelelés: mdM. *ingālū, ingāl'sa* 'előtt'; vö. m. *előtt*, f. *edessü*. Rendszerint nom.-acc.-szal áll.

Példák lokális értelemben: *kudoñt i ke le kaš i čuvto* 'a ház előtt nő egy fa' (RESI 309); *pečka i ke le tarkazo | tarkañt i ke le lavškež* 'a kályha előtt az ágya, az ágy előtt bölcsője' (P 1, 246); *uš sukañ annañ lajka i ke le* 'a szuka Anna bódéja előtt' (P 2 G, 541).

Átvitt értelemben: *vidna miñ i grešnojano | toñt i ke le nej ospodi* 'mi biztosan bűnösök vagyunk veled szemben, uram' (P 1, 12).

Egyáltalán nem meghatározott az *ikele* 'előtt' időhatározói funkciója. Lássunk néhány példát: *piši bañas tuimadon i ke le* 'a forró szaunába menetelem előtt' (P 2, 187); *eñe suřelneñ mon kodžñ | ... troičado i ke le* 'ezeket a fonalakat fontam én ... pünkösöd előtt' (P 2, 358); *kolmo ijede i ke le* 'három évvel ezelőtt' (RESI 196). E példánkban az *ikele* előtt álló főnév mindig ablativusban jelentkezik, nem pedig, mint szabály szerint, nom.-acc.-ban. A főnév rendkívüli viselkedése több magyarázatú lehetőséget vet fel: 1) az *ikele* határozószói szerepűnek érződik, és így a főnévre hárul az a feladat, hogy — ablativusraggal — kifejezze a szükséges időviszonyt (eszerint a *kolmo ijede i ke le* mondat szó szerinti fordítása 'három évtől előbb' lenne); 2) az *ikele* mint határozószó, az előtte álló főnévvel együtt hasonlító viszonyt jelöl¹⁷ (vö. az idézett mondatnak 'három évnél előbb' értelmezését.); 3) az *ikele* névutóként, az antoním *mejle* (l. alább) hatására ablativust vonz. A PAASONEN (P 1, 498) gyűjtötte *často i ke le sokoldo keñeř* 'egy órával a sólyom előtt érkezett' az első magyarázatot igazolhatja. Ebben az esetben a *sokoldo* (< *sokol* 'sólyom' + *-do* ablativusrag) a hasonlított szó, míg az *ikele*-t megelőző *často* főnév <: *čas* 'óra' + *-do* ~ *-to*) magában foglalja az időbeli elsőbbség értékét, a mondat logikájának követelése szerint.

Birtokraggal: *aradoja i ke le ñ* 'jelenjete meg előttem!' (P 2, 264); *i ke le ñ ek aš i* 'előttünk áll' (Evs 236).

Határozószói használatban: *uñiñek i ke le* 'mi elől voltunk' (ERSI 78); *i ke le eřamos stakal* 'előbb az élet nehéz volt' (ERSI 78).

i ke l ð e 'vor ... (fort)'. „Honnan?” kérdésre felelő névutó. Az *ikel-e*-ből + *-ðe* ablativusragból áll. Szemantikai megfelelés: mdM. *ingãldã* 'elől'; vö. m. *elöl*, f. *edestã*. Nom.-acc.-t vonz.

Példák lokális értelemben és birtokraggal: *šelme i ke l ð e ñ ek jomas* 'eltűnt a szemünk elől' (EMSz 297; Evs 236).

Átvitt értelemben: *šelme i ke l ð e tujems* 'elmenni a szem elől' (= látni sem bírni vkit) (ERSI 78).

Határozószói használatban: *i ke l ð e paro loman* 'látszatra (tkp. előlről) jó ember' (ERSI 78).

i ke le v ~ *i ke le j* 'vor + A'. „Hová?” kérdésre felelő névutó. Az *ikele*-ből + *-v* (~ *-j*) lativusragból ered. Szemantikai megfelelés: mdM. *ingãli* 'elé'; vö. m. *elã*, f. *eteen*. Nom.-acc.-t vonz.

Példák lokális értelemben: *gošt i ke le v liš iñ* 'kimentem a vendég elé' (EMSz 297; Evs 236); *ata i ke le j saimiž | suda i ke le j tarkšimiž* 'engem a falu öregje elé vezettek, engem a bíró elé vonszoltak' (P 2, 368); *koda aran mon te pečkañt i ke le j* 'hogyan tudok én ez elé a kályha elé menni?' (P 2, 293); *molksneš alča siñst i ke le j* 'Alča eléjük ment' (P 1, 430).

Átvitt értelemben: *šelme i ke le v pongonems* 'a szeme elé kerülni' (ERSI 193).

¹⁷ Az erzában a hasonlítást a melléknév vagy a határozószó alapfoka és a hasonlított ablativusa fejezi ki.

Határozószói használatban: *jutiń ikelev* 'előre mentem' (Evs 236); *ikelev jalgat!* 'előre, bajtársak!' (ERSI 78).

ikelga 'an...vorüber/vorbei'. Egy hely mentén való mozgást fejez ki. Az *ikel-e*-ből + *-ga* prolativusragból épül fel. Szemantikai megfelelés: mdM. *ingälgä* 'előtt (el)'; vö. m. *elöt* (*el*). Nom.-acc.-szal áll.

Példa lokális értelemben: *vaj lomań tataş jakaş sısem bazarga | sısem lavka ikelga* 'az após végigment hét bazáron, héz bódé előtt' (P 2, 461).

Átvitt értelmű állandósult szókapcsolatban: *selme ikelga* 'szemtől-szembe; szembe (mondani)' (EMSz 297; ERSI 78).

Birtokraggal: *ikelgano k jutaş* 'elment előttünk' (Evs 236).

Határozószói használata is lehetséges (vö. ERSI 78).

8. *jonno* 'an/uf der Seite...'. „Hol?” kérdésre felelő névutó. A *jon* 'rész, oldal' főnévből + *-o* régi locativusragból (vö. EMSz 296) ered. Etimológiai egyezés: mdM. *jon* 'oldal, rész'. Szemantikai egyezés: mdM. *jonca*; vö. m. *oldalón*, f. *poulella*. Nom.-acc.-szal áll.

Példák: *mon te jonno aştin* 'ezen az oldalon álltam én' (EMSz 297; Evs 235); *vit jonno aştes kudıne* 'a jobb oldalon volt egy kis ház' (RESI 201).

jondo 'von...her, von der Seite...'. „Honnan?” kérdésre felelő névutó. A *jon* fn. *-do* ablativusragos alakja. Szemantikai egyezés: mdM. *jonca*; vö. m. *felöl*, f. *puolella*. Nom.-acc.-szal áll.

Példák lokális értelemben: *telam to jondo saş* 'apám afelől jött' (EMSz 297; Evs 235); *kizna prizemet sakşnıt obed jondo* 'nyáron az esők délről érkeznek' (Evs 235); *vaj ko jondo saş te od torgovoj, tov kučiz* 'ahonnan jött a fiatal kereskedő, oda küldték' (P 1, 167); *či-valguma nej jondo başkir-vıjnes kepeli* 'nyugat felől a baskír horda (dem.) egyre növekszik' (P 2, 202).

Átvitt értelemben: *sonze valtneń eratıl čarkodems kavto jondo* 'az ő szavait kétféleképpen kell érteni' (RESI 74); *kudoş uşo jondo mazij* 'a ház szép kívülről' (RESI 39); *te moń rodnam tela jondo* 'ő rokonom apai részről' (RESI 363). Állandósult szókapcsolatban: *omboce jondo* 'másrészről' (ERSI 70).

jonov 'auf...zu, auf die Seite... , in der Richtung nach'. „Hová?” kérdésre felelő névutó. A *jon* főnévre + *-o* kötőhangzóra + *-v* lativusraga bontható fel. Szemantikai megfelelés: mdM. *jonu*; vö. m. *irányába*, *felé*, f. *puolelle*, *päin*. Nom.-acc.-t vonz.

Példák lokális értelemben: *varmatne paksa jonov puıtıl* 'a szelek a szántóföld felé fújnak' (EMSz 297; Evs 235); *omboceş tui obed jonov* 'a másik dél felé gyalogol' (P 1, 10); *nuş či lişme jonov inե kjuvoń pırazo* 'a nagy kigyó feje kelet felé (néz)' (P 1, 360).

Hely-időhatározói szerepben: *şkaş čopod jonov molı* 'az idő este (tkp. sötétedés) felé jár' (EMSz 297; Evs 235).

Átvitt értelemben: *arams sonze jonov* 'melléje állni' (RESI 363).

Határozószói használatban: *molems jonov* 'hasonlónak lenni' (tkp. '(egy) irányba menni') (ERSI 70).

jongga 'auf der Seite...vorbei'. Egy bizonyos hely mentén való elmozdulást kifejező névutó. A *jon* főnévből + *-ga* prolativusragból tevődik össze. Szemantikai egyezés: mdM. *jongga*; vö. m. *oldalán végig*. Nom.-acc.-szal áll.

Példák: *kudo jongga jutak* 'menj végig a ház oldalán' (EMSz 297; Evs 235); *kavto jongga* 'két oldalt végig' (EMSz 79); *jutams ve jongga* 'oldalán elmenni, elvonulni' (RESI 363).

9. *jožoso* 'in der Nähe + G, nahe bei'. „Hol?“ kérdésre felelő, egy tárgy felületéhez való közelséget kifejező névutó. A *jožo* 'érzelem; felület' főnévből + *-so* inessivusragból áll. Etimológiai egyezések: mdM. *jož, joža* 'ua.', f. *iho* 'bőr, bőrfelület'. Szemantikai egyezés: mdM. *jožesa*; vö. m. *közlelben*, f. *vieressä*. Nom.-acc.-t vonz.

Példa lokális értelemben és birtokraggal: *jožoson ašti* 'ő a közlemben van' (Evs 236).

jožosto 'aus der Nähe + G, von'. „Honnan?“ kérdésre felelő névutó. A *jožo* főnévből + *-sto* elativusragból származik. Szemantikai egyezés: mdM. *jožesta*; vö. m. *közlelből*, f. *vierestä*. Nom.-acc.-szal áll.

Példa lokális értelemben és birtokraggal: *jožoston tuš* 'elment a közlemből' (Evs 236).

Átvitt értelemben: *lišems és jožosto* 'kikelni magából' (RESI 42).

jožos 'in die Nähe + G, nahe an + A'. „Hová?“ kérdésre felelő névutó. A *jožo* főnévből + *-s* illativusragból áll. Szemantikai egyezés: mdM. *jožes*; vö. m. *közlelebe*, f. *viereen*. Nom.-acc.-t vonz.

Példák lokális értelemben: *ejkakšoš ecňes avanzo jožos* 'a gyerek az anyjához simult' (RESI 95); *polanzo jožos son mađi* 'ő a felesége mellé fekszik' (P 2, 66); *o-zak moň jožos* 'ülj a közlembel' (ERSI 69).

Birtokraggal: *ozak jožoson* 'ülj mellém!' (Evs 236).

Határozószói szerepben: *jožos ecems* 'közel férközni, hozzásimulni' (RESI 95).

jožova 'nächst...vorbei'. Egy hely mentén való mozgást jelölő névutó. A *jožo* főnévből + *-va* prolativusragból kapcsolódik össze. Szemantikai egyezés: mdM. *joževa*; vö. h. *közleleben* (*el*). Nom.-acc.-szal áll.

Példák lokális értelemben: *meňel jožova polanaň kačanzo* 'a mező füstje az égbolt mentén (szállt)' (P 1, 363); *mon i tujan meňel jožova* 'én pedig megyek az égbolt mentén' (P 1, 493); *komolaš moda jožova acavš* 'a komló a földhöz közel kúszott' (RESI 362).

Birtokraggal: *jožovast jakatanok* 'elmegyünk mellettük' (Evs 236).

10. *jutkso* 'zwischen/unter + D'. „Hol?“ kérdésre felelő névutó. A *jutk(o)* 'köz (időben és térben)' főnévre + *-so* inessivusragra bontható fel. Etimológiai megfelelések: mdM. *jotka* 'köz', cser. *jotk-e* '-ig', f. *jutko* 'keresztfa'. Szemantikai megfelelés: mdM. *jotksa*; vö. m. *között*, f. *välissä*. Nom.-acc.-t vonz.

Példák lokális értelemben: *kavto čvto jutkso aštan* 'két fa között állok' (EMSz 297; Evs 234); *čora jutkso nalkšan* 'fiúk között játszom' (Evs 234); *roganzo jutkso kulomzo* 'szarvai között (van) a halála' (P 1, 49); *nekratne jutkso pavol petrovič* | *saldatne jutkso pavol petrovič* 'a regruták között van Pavol Petrovič, a katonák között van Pavol Petrovič' (P 1, 101; MCh 41). Szólásmódban: *vele jutkso* 'a faluban' (ERSI 264); *kardaz jutkso* 'valahol az udvarban' (ERSI 264).

Átvitt értelemben: *kavtotol jutkso* 'két tűz között' (ERSI 264; RESI 232).

Birtokraggal: *aštems jutkso st* 'köztük lenni' (ERSI 264).

jutksto (ritkán *jutkosto*) 'zwischen/aus... hervor'. „Honnan?“ kérdésre felelő névutó. A *jutk(o)* főnévből + *-sto* elativusragból ered. Szemantikai megfelelés: mdM. *jotksta*; vö. m. *közül*, f. *välistä*. Nom.-acc.-t vonz.

Példák lokális értelemben: *užerem šočko jutksto mujja* 'a baltámat gerendák között (tkp. közül) találtam' (EMSz 297; Evs 234); *pineme jutkosto ksnav muin* 'a zab között (tkp. közül) találtam borsót' (Evs 234); *čvto jutksto lišš vérgiz* 'a fák közül kijött egy farkas' (ERSI 264); *žaro*

tejtér jutksto ni a mujat 'annyi lány közül nem találsz feleséget...' (Evs 234); *vaj konañ ton nej sodasak | veše ekakšneñ* [*<ejk-*] *ton i jutksto* 'te melyiket ismered fel az összes gyerek közül...' (P 1, 86); *ulča jutksto mařavšt vajjelt* 'az utcából hangok hallatszottak' (ERSI 264); *kardaz jutksto livriž lišmeñt* 'az udvarból kivitték a lovat' (ERSI 264).

Időhatározói értelemben: *oðed jutksto teiže* 'az ebéd alatt csinálta' (ERSI 264).

Birtokraggal: *konaš jutksto ηk vešemeñe pokš* 'ki a legidősebb közületek?' (Evs 234); *koda mon jutksto st, bratcī, orgodiñ?* 'hogyan menekültem meg közülük, testvérek?' (P 2, 105).

jutks 'zwischen/unter + A'. „Hová?” kérdésre felelő névutó. A *jutk(o)* főnévből + *-s* illativusragból származik. Szemantikai megfelelés: mdM. *jotks*; vö. m. *közé*, f. *välin*. Nom.-acc.-szal áll.

Példák lokális értelemben: *pilgem šočko jutks ponks* 'a lábam gerendák közé szorult' (EMSz 297; Evs 234); *nelža teñ lišems jalga jutks* 'nem mehetek ki a barátnőim közé' (P 1, 287); *vaj koda lišil gřešnoj eruma jalga jutks* 'és amikor a szegény Erjuma barátai közé ment...' (P 1, 408); *eli sajsamak ejkakšot jutks* 'vagy gyerekeid közé veszel engem' (P 2, 259).

Társhatározói értelemben: *uk nelža molems azravkañe oja jutks* 'az asszony nem mehet a játszótársnőivel' (P 1, 477).

Birtokraggal: *jutkozost praš* 'közéjük esett' (Evs 234); *ton ila peða jutkozost* 'ne állj be közéjük' (P 2, 498).

jutkov 'zwischen/unter + A'. „Hová?” kérdésre felelő névutó. A *jutko* főnévből + *-v* lativusragból tevődik össze. Szemantikailag megegyezik a *jutks* névutóval. Nom.-acc.-t vonz.

Példák: *lišems kardaz jutkov* 'kimenni az udvarba' (tkp. 'udvar közé') (ERSI 264); *lišems vele jutkov* 'társaságban mutatkozni' (tkp. 'kimenni a falu közé') (ERSI 264).

jutkova 'zwischen/unter... hindurch, zwischen... hin'. Egy hely mentén v. egy helyen keresztül való mozgást jelentő névutó. A *jutko* főnévből + *-va* prolativusragból áll. Szemantikai megfelelés: mdM. *jotkōva* 'között (el)'; vö. m. *között (el)* vagy *között (át)*. Nom.-acc.-szal áll.

Példák lokális értelemben: *šuro jutkova ila jaka* 'ne menj át a gabona között' (EMSz 297; Evs 234); *pakšava jutī šuro jutkova* 'járákál a szántóföldön a gabona között' (P 1, 344); *liš šijañ ortava | šijañ stolba jutkova* 'egy ezüst kapun át ment ki ezüst félfák között' (P 2, 218).

Időhatározói szerepben: *kavta* (= *kavto*)-*kolmo kov jutkova* 'két-három hónapon belül' (RESI 292).

Birtokraggal: *jutkova ηk jakan* 'közöttetek megyek' (Evs 234); *jutkovast a jutavat* 'közöttük nem mehetsz át' (ERSI 264).

11. *karšo* (olykor *karčo* 'wider, entgegen'. Tatár jövevényszó: vö. tat. *karšō* (EMSz 188, Evs 233 stb.). Szemantikai megfelelés: mdM. *karša*; vö. m. *ellen*, *szembe(n)*, f. *vasten*. Gen.-t vonz.

Példák lokális értelemben: *varmañt karšo molems takal* (= *stakal*) 'nehéz volt szél ellen menni' (EMSz 298); *ujems čudemañt karšo* 'az árra szembe úszni' (RESI 309); *lovoš činñt karšo vandoldī* 'a hó csillog a napon, a nappal szemben' (ERSI 42). Állandósult szókapcsolatban: *karado karšo aštems* 'egymás ellen lenni' (ERSI 89).

Időhatározói értelemben: *inečin karšo kudov pačkodiñek* 'húsvét táján érkeztünk haza' (EMSz 298; Evs 233); *kozlofkaso vožnešeniñ jañ karčo*

puřnavit' teľen babinet' 'Kozlovkában áldozócsütörtök előestéjén összegyűlnek a falu öregasszonyai' (P 3, 24).

Átvitt értelemben: *ila arše vejsen' teľen karšo* 'ne szegülj szembe a közös ügynek!' (EMSz 298); *veše narodoš staš vragonit' karšo* 'az egész nép szembeszállt az ellenséggel' (RESI 48); (*teň*) *kise (teň) karšo aršemat* 'érvek (e)mellett és (ez) ellen, érvek és ellenérvek' (RESI 83).

Birtokraggal: *karšonok erit'* 'velünk szemben laknak' (tkp. 'élnek') (Evs 233); *virse karšonok vergis ponks'* 'az erdőben elénk került egy farkas' (Evs 233).

Határozószói használatban: *karšo molems* 'szembeszegülni, ellenkezni' (ERSI 140); *karšo lišems* 'kimenni elébe' (ERSI 91).

12. *keles* 'überall in + D'. A *kele* 'szélesség' főnévvel van kapcsolatban (vö. mdE. *kelej* 'széles' is). A szóvégi -s az illativusi esetvégződést mutatja. Etimológiai megfelelés: mdM. *kele* 'szélesség' (*keľi* 'széles'); vö. cser. *kelge* 'mély'. Szemantikai megfelelés: mdM. *keles* 'széltében; mindenütt -ben'; m. *mindenütt -ben*, f. *kaikkialla -ssa*. Rendszerint gen.-szal áll.

Példák: *sovetskoy lotičikne veše mireňt keles slabiz minek Rođijanit'* 'a szovjet repülőek mindenütt a világban dicsőséget szereztek hazánknak' (EMSz 168); *tiň noldiňka ošon keles | kuluma-ška slaviniem* 'hagyjátok mindenütt a városban (keringeni) halálórám hírét' (P 2, 175); *kardazot keles sradozo kukovon jakstere verzeť* 'a kakukk piros vére terjedjen szét mindenütt az udvarodban' (P 2, 247); *pakšan keles jakin'* 'az egész szántóföldön gyalogoltam' (ERSI 96).

Határozószói használata is lehetséges (vö. RESI 53: or. *všir'* 'széltében' = mdE. *keles*).

13. *kece* (*ketse ~ kedse*) 'bei'. „Hol?” kérdésre felelő névutó. A *keď* 'kéz' főnévből + -se inessivusragból származik (a -se s zöngétlen réshangjával való találkozásakor a *keď* szóvégi *d*-je a megfelelő zöngétlen *t*-vé alakul át; a *ts* hangkapcsolat c affrikataként realizálódik). Etimológiai egyezések: mdM. *käť*, cser. *kíd*, m. *kéz*, f. *käte*. A finnugor alapalak: **käte* (MSz-FE 2:362). Szemantikai egyezés: mdM. *kädsä ~ kätsä*; vö. m. -nál/-nél, f. *luona*. Gen.-t vonz.

Példák: *teľat minek kece (ketse)* 'apád nálunk van' (Evs 235); *son moň kedse* 'ő nálam van' (RESI 378).

Birtokraggal: *kedsem* 'nálam' (ERSI 95); *kedset* 'nálunk' (ERSI 95).

kectę (~ *ketstę ~ kedstę*) 'von'. „Honnan?” kérdésre felelő névutó. Az említett átmeneteken keresztül a *keď* főnévből + *stę* elativusragból jön létre. Szemantikai megfelelés: mdM. *kädsä ~ kätsä*; vö. m. -tól/-től, f. *luota*. Gen.-szal fordul elő.

Példák: *minek kedstę* 'tőlünk' (ERSI 95); *mon zajom sain' sonze kedstę* 'tőle vettem kölcsön' (RESI 378).

Birtokraggal: *teľat liš kectęnek (ketstęnek)* 'apád elindult tőlünk' (Evs 236); *nej uš a meňdado kectęnek (ketstęnek)* 'most már nem szabadultok tőlünk' (Evs 236).

kec (~ *ketš ~ kedš*) 'zu'. „Hová?” kérdésre felelő névutó. A *keď* főnéven + -s illativusragon alapszik. Szemantikai megfelelés: mdM. *käds ~ käts*; vö. m. -hoz/-hez/-höz, f. *luo(kse)*. Gen.-szal áll.

Példa: *jarmakost minek kec (ketš) ponks'* 'az ő pénzük hozzánk került' (Evs 236).

NB. A *keçe*, *kectę*, *kec* névutók leginkább személynévvel és személynévmasokkal is használatosak.

14. *kis* ~ *kisę* 'für', 'wegen'. A *ki* 'út' főnévből + *-s* ~ *-sę* illati-vusi, ill. inessivusi végz.-ből képződik (*kis* ~ *kisę* meglehetősen pontosan) éppen a ném. *wegen* [vö. *Weg* 'út'] viszonyzóval fordítható). Etimológiai megfelelés: mdM. *ki* 'ua.'; vö. f. *kuja* 'sikátor'. Szemantikai megfelelésként: vö. mdM. *-ksa* ~ *inksa* '-ért', valamint m. *-ért*, *miatt*, f. *vuoksi* 'miatt'. Gen.-t vonz.

Példák okhatározói értelemben: *męzeń kis melavtado* 'miért keseregtek?' (EMSz 298; Evs 233); *każems vadra robotarń kis* 'megjutalmazni a jó munkáért' (RESI 45); *ila rızne polaj moń kis* 'ne aggódj, hitvesem, értem' (P 1, 184); *ila avarń ravż andamo teń kisę* 'ne sírj ezért, sötétbarna Andjamo' (P 1, 374); *avarńi, staršej, son nej moń kisę* 'ő miattam sír, öreg' (ti. 'vezér') (P 2, 99).

Célhatározói értelemben: *męzeń ki z etatado*¹⁸ 'mi célból éltek?' (Evs 233); *molan jarmakoń kisę* (~ *kis*) 'pénz után megyek' (EMSz 298; Evs 233); *moń kis sańt* 'értem jöttök' (Evs 233); *uż męzeń kisę mon awaj męran?* 'mi célból mondom én: „Anyá?”' (P 1, 130).

Különböző jelentésekben: *miń ańtelano męreń kis* 'mi a béke mellett állunk' (RESI 185); *kulj a kulj, kuluma, moń kisę* '(kérdem,) halál, ő helyettem akar-e halni' (P 1, 134) *maksoms vajgel bolševiktńeń kandidatońt kis* 'a bolsevikok jelöltjére szavazni' (RESI 99).

Birtokraggal: *kisęnzę sańt* 'érte jöttök' (Evs 233); *astede kisęń* 'álljatok mellett (= a pártomon)' (Evs 233).

15. *koras* Jelentésekben gazdag névutó: a) lokális = 'gegenüber; an/zu'; b) átvitt lokális = 'wider, gegen; unter + D'; c) módhatározói = 'gemäß, nach'; d) hasonlító határozói = '(Komp. +) als; so... wie'; e) tekin-tethatározói = 'verglichen mit, im Verhältnis zu, betreffs'; f) részeshatározói = 'für'; g) okhatározói = 'wegen'. Etimológiailag a mdM. *koräs* (*korä*) 'illetően, képest, szerint' és a kazányi tat. *kürä* 'ua.' névutókkal rokon (vö. cser. *kōra* 'miatt'). A szóvégi *-s* az illati-vusi esetraggal azonos. Részleges szemantikai megfelelésként vö. m. *szerint*, *módján*, f. *mukaan*. Gen.-szal áll.

Példák: a) *erit męnek koras* 'velünk szemben laknak' (ERSI 110); *koda sakšnoś murzarń koras* 'mihelyt (a mennydörgés) a murzához¹⁹ elért...' (P 1, 125).

b) *męnek koras kijak a čidardj* 'nekünk senki nem áll ellen' (ERSI 110); *Stalınęń rukovodstvanń koras izńmęnek* 'Sztálin vezetésével győztünk' (ERSI 110).

c) *le moń koras* 'ez természetem szerint van' (tkp. 'nekem megfelelően') (ERSI 110); *kemńe pilęeń koras* 'a csizma a láb mérete szerint való' (ERSI 110); *šubaś rungoń koras* 'a bunda termet szerint (készült)' (ERSI 110); *savoms męleń koras* 'az ízlést illetően megfelelni' (RESI 41); *tebeń koras* 'érdem szerint' (EMSz 299; ERSI 110); *Lońań koras kijak a mańtj řisovamo* 'Ljonja módján senki sem tud rajzolni' (EMSz 299).

d) *męnek koras őjjev kijak araś* 'senki sem erősebb nálunk' (ERSI 110); *pičes tumońt koras sęrej* 'a fenyő magasabb a tölgynél' (ERSI 110);

¹⁸ Az *etatado* kezdő magánhangzójával való összekapcsolódáskor a szabályos *kis* *-s* hangzója zöngésül: ebből *kiz*. (Sok a hasonló eset!)

¹⁹ Murza: tatár feudális cím.

moñ k o r a s vé lomaŋgak aras' olyan, mint én, senki sincs' (Evs 233). Szólás-módban: *ikelen k o r a s sēdejak pek* 'jobban, mint valaha' (ERSI 110).

e) *jutas ijeñt k o r a s produkcijanit kasomazo* 'a termelés emelkedése a múlt évihez képest' (RESI 309); *obučanzo k o r a s son lomañes paro* 'természetére nézve (ő) jó ember' (RESI 205); *teñ k o r a s mezejak a meřevat* 'azzal kapcsolatban semmit sem fogsz mondani' (ERSI 110).

f) *vejkiñeñ k o r a s son urva vešni* '(ő) menyet keres az egyetlen (fia) számára' (P 1, 272).

g) *iskusstvanit večkemañ k o r a s* 'a művészet szeretete miatt' (RESI 131).

Birtokraggal: *es k o r a z o t mirde vešnek* 'keress egy magadhoz való férjet!' (Evs 233); *a liši k o r a z o t istamo lomañ* 'egy ilyen ember nem lép fel ellened' (Evs 233); *k o r a z o n z o a savtsak* 'neki nem tudsz ellenállni' (ERSI 110).

16. *k u n š k a s o* (ritkábban *k u n č k a s o*) 'mitten, in der Mitte + G'. „Hol?'' kérdésre felelő névutó. A *kunška* (~ *kunčka*) 'közép' főnévből + -so inessivusragból ered. Etimológiai megfelelés: mdM. *kučka* 'közép'. Szemantikai megfelelés: mdM. *kučkasa* ~ *kunčkasa* 'közepén'; vö. m. *közepén*, *közepett*, f. *keskellä*. Gen.-szal áll (versben nom.-acc.-szal is).

Példák: *vedeñ k u n š k a s o tol paļi* 'a víz közepén tűz ég' (EMSz 299); *vaj moŗa moŗa k u n č k a s o* 'a tenger, igen, a tenger közepén' (P 1, 13); *viřeñt k u n č k a s o bojartneñ erkiñe* 'az erdő közepén van a bojárrok kis tava' (P 2, 19); *miñek k u n š k a s o* 'közöttünk' (ERSI 115).

Birtokraggal: *keđ k u n č k a s o n d o* (= *kunčkasonzo*) *a moñ čovsiñim* '(ő) megdörzsölt engem a kezeivel' (tkp. 'kezei között') (P 2, 8).

Határozószóként is használatos (vö. RESI 287).

k u n š k a s t o ~ *k u n č k a s t o* 'aus der Mitte + G'. „Honnan?'' kérdésre felelő névutó. A *kunška* ~ *kunčka* főnévből + -sto elativusragból áll. Szemantikai megfelelés: mdM. *kučkasta* ~ *kunčkasta* 'közepéből'; vö. m. *közepéből*, f. *keskeltä*. Gen.-szal (vagy nom.-acc.-szal) áll.

Példák: *pokš vele k u n č k a s t o bojar ava kundatan* 'kiveszlek a nagy falu közepéből, bojár asszony' (P 1, 377); *čar bazaroñ k u n č k a s t o* 'egy üres bazár közepéből...' (P 2, 485).

k u n š k a s ~ *k u n č k a s* (nagyon ritkán *k u ŋ š k a s* is — l. alább) 'in die Mitte + G'. „Hová?'' kérdésre felelő névutó. A *kunška* ~ *kunčka* főnévből + -s illativusragból kapcsolódik össze. Szemantikai megfelelés: mdM. *kučkas* ~ *kunčkas* 'közepére'; vö. m. *közepére*, *közé*, f. *keskelle*. Gen.-szal (vagy nom.-acc.-szal) áll.

Példák: *ravñ (< ravoñ) k u n š k a s pačkoleš* 'a Volga közepére jött' (P 1, 17); *son bazar k u n č k a s te ivan ata veļiže* 'az öreg Ivan a bazár közepére vezette' (P 1, 178); *pačkodekšneš ravž andamo viř k u n č k a s* 'a barna Andjamo az erdő közepére ért' (P 1, 371); *koda pačkuđi (< -kođi) đikoj šteps | vaj đikoj štepeñ son k u n š k a s* 'amikor egy vad sztyeppére ér, egy vad sztyeppe közepére' (P 2, 65); *kardas k u ŋ š k a s lotkamo* '...mitten im Hofe stehen zu bleiben' (P 2, 324).

Birtokraggal: *k u n š k a z o s t sajniž andamoñ rozbojñik* 'a zsványok maguk közé vették Andjamot' (P 1, 155).

k u n š k a v a (~ *k u ŋ š k a v a*) 'mitten durch'. Egy helyen keresztül való mozgást jelentő névutó. A *kunška* főnévből + -va prolativusragból származik. Szemantikai megfelelés: mdM. *kučkava* ~ *kunčkava* 'közepén át'; vö. m. *közepén végig*. Gen.-szal (vagy nom.-acc.-szal) áll.

Például: *pokš óir kuńš kava polana langa* 'egy nagy erdő közepén, egy réten (sétálni)' (P 2, 37).

Határozószóként is használatos (vö. RESI 287).

17. *kuvalt* (ritkán *kuvalk* is — l. alább). Jelentései a következők: a) lokális = 'längs, entlang'; b) átvitt lokális: az ige vonzásának megfelelő; c) időhatározói = 'lang, hindurch'; d) módhatározói = 'gemäß, nach'; e) tekintethatározói = 'betreffs'; f) okhatározói = 'wegen'. A *kuval(ks)* 'hosszúság' (a *-ks* főnévképző) és *kuval(mo)* 'ua.' főnevekkel áll kapcsolatban. A *-t* végződés a *-k* nyelvjárási variánsa. A *-k* minden valószínűség szerint a *-ka* prolatívusrag lekopott formája. Etimológiai megfelelés: md. *kuva(ka)* 'hosszú' és f. *kauka-* (vö. *kaukana, karukaa*) 'távol'; mdM. *kuvalma* l. alább. Szemantikai egyezésekként: vö. m. *hosszában, szerint* stb., f. *pitkin* 'mentén' stb. Gen.-szal áll.

Példák: a) *lejeńt kuvalt* 'a folyó mentén' (ERSI 113); *veleń kuvalt arńńt* 'a falu hosszában lovagolnak' (tkp. 'gurulnak') (Evs 233); *piksęń kuvalt valgiń* 'leereszkedtem a kötél hosszában' (EMSz 299; Evs 233); *buti jutat, dugińem, kudońt kuvalt erekste*... 'ha gyorsan elmegy, galambocskám, a ház mellett'... (ERSI 258); *da rovońt kuvalt, piže dugaj, kolt starleź* 'és a gödör mentén, kis húgom, rudak vannak elhelyezve' (P 1, 161); *eźem prań kuvalt sęret veńtuka* 'nyújtsd végig testedet a pad eleje mentén' (P 1, 277); *pokš vedeń kuvalt dovaš noldińže* 'az özvegy elküldte a nagy víz (= a tenger) hosszában' (P 2, 92); *a mon tujekšńiń ulicań kuvalk* 'elindultam az út mentén' (P 2, 108).

b) *molems Leńineń uęenijanńt kuvalt* 'Lenin tanítását követni' (RESI 345); *lomańeń šaldomado ikele, ešet kuvalt varštak* 'mielőtt elítélnél egy embert, tekints magadra' (ERSI 113).

c) *ęiń kuvalt jakiń ošov* 'egy nap folyamán elmentem a városba' (EMSz 299; Evs 233); *veńze kuvalt viźev jakiń* 'az éjszaka (folyamán) elmentem az erdőbe' (Evs 234).

d) *slučajeń kuvalt* 'a körülmény(ek) szerint' (RESI 346); *zakonoń kuvalt teji* 'törvény szerint cselekszik' (EMSz 299).

e) *teń kuvalt sonze lija vanovksozo* 'erre vonatkozólag neki más a véleménye' (RESI 38); *teń kuvalt mezejak a meřevat* 'ezzel kapcsolatban nincs semmi mondanivalód' (RESI 247); *teń kuvalt miń obazanojńano ańšak sońenze* 'ezt illetően egyedül hozzá vagyunk kötve' (RESI 93); *te pińeńt kuvalt ve meš prašt* 'megegyeztek ebben az árban' (RESI 352); *teń kuvalt a meźt kortams* 'erre nézve nincs mit mondani' (EMSz 299; RESI 113).

f) *toń kuvalt kadoviń* 'miattad maradtam' (ERSI 113); *teń kuvalt (koras) mon eziń sajak* 'emiatt nem jöttem' (RESI 134); *eziń keńeře sazoroń kuvalt* 'a húgom miatt késtem' (RESI 134).

Határozószói használatban: *sodasa troks di kuvalt* 'széltében-hosszában tudom' (ERSI 225).

kuvalma (BMNy 37-ben és MCh 87-ben *kuvalmo*). A *kuvalt* szinonimja. Mint amaz, a *kuval(ks)* ~ *kuvalmo* főnévre vezethető vissza. A *-ma/-mo* nomenképző (a szóbanforgó esetben viszonyt kifejező elemnek is látszik). A mdE. *-ma*-ra végződő alak azonos a mdM.-val, ahol a *kuvalma* (MCh 87-ben *kvalma*) jelentései 'mentén', 'folyamán' stb. is. Rendszerint gen.-szal áll.

Példák lokális értelemben: *kińt kuvalma* 'az úton végig' (EMSz 299;

ERSI 113); *molán jakan kazan ošon k u v a l m a* 'megyek, kóborlok Kazány városán át' (P 1, 463); *pandoñ k u v a l m a kafto kedenzę* 'a hegy mentén (kinyújtva) mindkét karja' (P 1, 270).

Állandó határozó kifejezésére: *narmat k u v a l m a, bojar avat, jofta-tamk* 'mi, bojár nők, a madárról beszélünk' (P 2, 429; Kadom-nyelvjárás).

A magyar tárgy kifejezésére: *zol avartłaja ton beřän polat k u v a l m a* 'sirasd csak a tehetetlen feleségedet!' (P 2, 109).

Okhatározói értelemben: *viškine polañ k u v a l m a* 'a kicsi feleségem miatt' (P 1, 248); *paro pırevet k u v a l m a | vištlan paro lomañde* 'a te jó²⁰ eszed miatt szégyenkezünk a jó emberek előtt' (P 2, 299).

Birtokraggal: *uk lamo tela k u v a l m a s t sijnst čuđi* 'sok test sodródik rajtuk végig' (P 1, 152); *kortņnek k u v a l m a n z o* 'beszéltünk róla' (ERSI 113).

18. *langso ~ lanġso* (kivételesen *lanġso* — l. alább) 'auf + D, an der Oberfläche...'. „Hol?” kérdésre felelő névutó. A *lang(o) ~ lanġ(o)* 'felület' főnévből + *-so* inessivusragból épül fel (a *langso/langso g*-je, az utána következő zöngétlen *s* hatására, a kiejtésben *k* felé hajlik: innen a *lanġso* írásmód). Etimológiai megfelelések: mdM. *langa* 'felület, fent levő rész', cser. (*šör-*)*laġ* '(tej)föl'. Szemantikai megfelelés: mdM. *lanġsa ~ langsa* '-on'-en/-ön'; vö. m. *rajta*, f. *päällä*. Nom.-acc.-t (ritkán gen.-t [vö. P 2, 147]) vonz.

Példák lokális értelemben: *kaštomo lanġso dedamgak ġeroj* 'a kemen-cén a nagyapám is hős' (köz. m.; ERSI 92); *stol lanġso kņiga* 'az asztalon van egy könyv' (EMSz 297); *kodamo čušto mastorot lanġso* 'micsoda fa (nő) a földeden!' (P 1, 33); *še lugañt lanġso pırijomnoj kudo* 'azon a réten van a sorozó központ' (P 2, 96); *šapkañ lanġso pad kandġ* 'auf der Mütze trägt er eine Pfotze' (P 2, 147).

Átvitt lokális értelemben: a) *vešeme lanġso ton i pokš ulat* 'te leszel a főnök (tkp. 'nagy') mindenki felett' (P 2, 44), *ešin lanġso | veši viškšęš pezeleş* 'rajtam minden szégyen és bűn...' (P 2, 309), *texņikaš sajs veřev pıriodañ lanġso* 'a technika győzedelmeskedett a természet felett' (RESI 48); b) *kuloma lanġso* 'halál óráján' (ERSI 114); c) *mastoroñt lanġso son kilej aras | narodoñt lanġso son i ruz aras* 'a földön nincs egy nyírfa, a nép között egy orosz sem' (P 1, 68; MCh 38); d) *meže lanġso mın sporatno* 'min kell vitatkoznunk' (P 2, G, 553). Szólásmód: *el' (čut) kirdebešms (aštems) pilġe lanġso* 'alig állni a lábán' (RESI 78).

Hely-módhatározói értelemben: *udoms boka lanġso* 'az oldalán aludni' (RESI 27); *vejke pilġe lanġso vasov a čıjevat* 'fél lábon nem futsz messzire' (köz. m.; ERSI 166); *aštems udatće lapıne lanġso* 'hátsó lábán állni' (ERSI 119; RESI 167).

Birtokraggal: *garuznoj panar lanġson z o* 'rajta delén ing (van)' (ERSI 57).

Határozószói használatban: *lanġso palazo rauškač* 'rajta (tkp. 'fent') az inge fekete lett' (P 1, 141).

NB. *kolmo langso* 'trojka' (tkp. 'háromon'); a *kolmo langso* szókapcsolat minden esetben változatlan marad — vö. *jutašt kolmo langso* 'trojkával mentek' (RESI 376).

²⁰ Ironikusán.

langsto ~ lan̄ksto 'von...herab/ab, von der Oberfläche...'. „Honnan?” kérdésre felelő névutó. A *lang(o) ~ lan̄g(o)* főnévből + *-sto* elativusragból ered. Szemantikai megfelelés: mdM. *lanksta ~ langsta*; vö. m. *-ról/-ről*, f. *päältä*. Nom.-acc.-szal áll.

Példák lokális értelemben: *stol' langsto kiiigañt tuk!* 'hozd el a könyvet az asztalról' (EMSz 297); *son šuro lan̄ksto rosa a prafti' ō* nem rázza le a harmatot a gabonáról' (P 1, 344); *kaštomo langsto Moskovos a nejavi* 'a kemencéről nem látható Moszkva' (köz. m.; ERSI 92); *tujems ki langsto* 'letérni az útról' (RESI 352); *alaša langsto valgovtoms* 'lóról leszállni' (ERSI 40).

Átvitt lokális értelemben: *koñov lan̄ksto art liffi' ō* papírból ingsegélyt készít' (P 1, 419) — de vö. uo. P. RAVILA ford.: „sie bringt einen Hemdbesatz (fein wie) aus Papier hervor”. Szólásmódban: *pülge langsto prams* 'leesni a láb(á)ról, nem állni a lábán' (RESI 334; vö. or. „sbit'sja s nog”).

Birtokraggal: *lan̄kstonzo odužanzo šede kurok kaiñže* 'magáról (tkp. 'róla' villámgyorsan ledobálta ruháit' (MCh 7).

Határozószói használatban: *kajaftiž lan̄ksto, brati, paliñem* 'leveték rólam' (tkp. 'felülről') az ingescskémet, testvérek' (P 2, 105).

langs ~ lank̄s (lan̄ks) 'auf + A, an die Oberfläche...'. „Hová?” kérdésre felelő névutó. A *lang(o) ~ lan̄g(o)* főnévből + *-s* illativusragból áll. Szemantikai megfelelés: mdM. *lank̄s ~ langs*; vö. m. *-ra/-re*, f. *päälle*. Nom.-acc.-szal (olykor gen.-szal) fordul elő.

Példák lokális értelemben: a) *stol langs obed purnast* 'az ebédet fölrakták az asztalra' (EMSz 297; Evs 236), *lamo mastor lan̄ks beda tejevi* 'sok csapás támad a földre' (P 1, 11), *kev langs kev a kadoms* 'követ követ (tkp. 'kőre') nem hagyni' (RESI 146), *šormadoms jakštere laz langs* 'ráirni egy piros deszkára' (RESI 114), *narodos kajavš ploščadent lank̄s* 'a nép a térre özönlött' (RESI 268), *noldams venčent ved langs* 'csónakot vízre bocsátani' (RESI 358), *pužas' torgovoj koñilkanzo lan̄ks* 'a kereskedő térdre esett' (P 1, 319), *koda tukšnos son rav lan̄ks* 'amint leért a Volgára' (P 1, 17), *vizavtoms kiskañt rivežent langs* 'ráuszítani a kutyát a rókára' (ERSI 53), *kavto numolo langs ledat, vejkejak a tokavi* 'két nyúlra lősz, egyet sem találsz el' (köz. m.; ERSI 120); b) *keřams šormadovks kebeñt langs* 'bevésni egy feliratot a kőbe' (RESI 60), *noldak ton šorma mastorot lan̄ks* 'küldj egy levelet hazádba!' (P 1, 86); c) *vaj koda moliv' lelakan' dušan' sonze orta lan̄ks nej* 'amikor a bátyám, az én szívem kapujához értem...' (P 1, 55); d) *konata čavuvš ki lan̄ks* 'aki útközben odaveszett...' (P 2, 523).

Átvitt lokális értelemben: *karmaš šmetamo činemeñ son lan̄ks* 'ő elkezdett célozni a nyestre' (P 1, 351); *ton azo vanok še tikšineñt lan̄ks* 'menj, nézz arra a növényre' (P 1, 252); *šizemañt lank̄s apak vano* 'ügyet sem vetve (tkp. 'nem nézve') a fáradságra' (RESI 218); *koda vani tejler kakañ šormast lan̄ks* 'amikor ránéz a kislány levelére...' (P 1, 464); *ila nađija, tetakaj, minek lan̄ks ton i diřineñ* 'ne bízz bennünk, apám, táplálóm' (P 1, 474); *eš langs sajems* 'magára venni' (RESI 299); *otbetstvennoštes pri tñk langs* 'a felelősség rátok hárul' (RESI 170); *lotkams koj-kona faktneñ langs* 'elidőzni néhány tényen' (RESI 241); *pongoms sudon ežem langs* 'a vádlottak padjára jutni' (RESI 341); *žalobak, dugaj, minek lan̄ks* 'ránk panaszkodj, hűgocskánk!' (P 2, 244); *niške-pas keždas son murza lan̄ks* 'Niške-pas (= Teremtő Isten) megdühödött a murzára' (P 1,

123); *čumočiñt putoms tija lomañ la n k s* 'másra háritani a hibát' (RESI 39); *šormactoms gazeta la n g s* 'előfizetni egy újságra' (RESI 58).

Időhatározói értelemben: *sutka la η k s šiñme jarsamo* 'enni-inni huszonnégy órán át; um einen Tag und eine Nacht zu essen und zu trinken' (P 2, 321); *tele la n g s ovtne madñit pízežest* 'télre a medvék lefekszenek a barlangjukban' (RESI 111).

Módhatározói értelemben: *vanca tuiđe baškir maro ve keđ la η k s* 'látom, egy kézfogással megegyeztek a baskírral' (P 2, 291).

Eszközhatározói értelemben: *jarmak lang s véčkemañt a ramasak* 'pénzzel nem vásárolod meg a szerelmet' (RESI 267).

Célhatározói értelemben: *naukatñeñ kandidatorñ štepeñ la n g s dišser-tačija* 'disszertáció a tudományok kandidátusa címért' (RESI 80).

Birtokraggal: *kodajak a savtsa lang ozon zo* 'semmiképpen sem fogom őt (tkp. 'rá') kielégíteni' (ERSI 189).

Határozószói használata: *tivtems lang s* 'felülre hozni' (ti. felfedni) (ERSI 123).

la n g o v 'auf + A, an die Oberfläche...'. „Hová?” kérdésre felelő névutó. A *lang s* szinonimája. A *lango* főnévből + -v lativusragból tevődik össze. Megfeleléseket l. *lang s* a. Nom.-acc.-t vonz.

Példa: *adado, jalgat, kudov ili píže luga la n g o v* 'menjetek, fiúk, haza vagy a zöld rétre' (EMSz 95).

la n g a ~ la η g a (< *langga*) 'auf/über... entlang/hin'. Egy hely mentén vagy helyen át való mozgást jelentő névutó. A *lang(o) ~ lang(o)* főnévből + -ga prolativusragból ered. Szemantikai megfelelés: mdM. *langa*; vö. m. *végig*. Nom.-acc.-szal áll.

Példák lokális értelemben: a) *pules kepeñ kiñt la n g a* '(a) por kavarog az úton végig' (RESI 40), *kñigatñeñ erabi aravñems lavša la n g a* 'el kell rendezni a könyveket a polcokon' (RESI 21), *suvoš acavkñnoš víreñt la n g a* a köd szétterült az erdő fölött' (RESI 25), *ki la n g a oboz jutñ* 'az úton halad egy szekérkaraván' (EMSz 297), *stoleñt la n g a acast jakštere stolešnik* 'az asztalon végigterítették egy piros abroszt' (EMSz 297), *nurdñeñne kirakstñt ej la n g a* 'a szánkók végigcsúsznak a jégen' (RESI 342), *potopa tui mastor la η g a* 'árvíz jön a földre' (P 1, 11), *ton ila puva píče-vír la η g a* 'ne fújj a fenyőerdőn végig!' (P 1, 450), *kolmo veđ la η g a veđ-kebenže* 'három folyón végig vannak vízimalmai' (P 2, 75); b) *javlaftñže rod la η g a* 'kihírdette a rokonság között' (P 2, 218), *moñ jalgan ojan, avakaj, la η g a* 'barátnőim, játszótársnőim között, anyám...' (P 1, 315), *gador orožija la η g a javšekñeš* 'Gador szétosztotta a varázslók között' (P 2, 57).

A magyar tárgy kifejezésére: *pokš rodña la η g a jakamo* '(el)megyek végiglátogatni a nagyszámú rokonságot' (P 2, 387); *ada, bojar-avaks-čim, ... | pokš rodña la η g a tegeñe* 'gyere, kedves bojár asszonyom, ... meghívni a nagyszámú rokonságot' (P 2, 368).

Allandó határozó kifejezésére: *mon teñ la n g a mariñ añsak koj-meže* 'én erről éppen csak hallottam valamit' (RESI 181); *kortñeñek toñ la n g a* 'beszéltünk rólad' (ERSI 119).

Időhatározói értelemben: *ašolgadoma la n g a kundñeñek sokamo* 'hajnalban szántánai kezdtünk' (ERSI 26).

Határozószói használatban: *la n g a mazij, añsak potmozo naksado* 'kívül (tkp. 'fent') szép, csakhogy a belseje rothadt' (köz. m.; ERSI 119).

19. *ma la so* 'neben/nächst + D'. „Hol?” kérdésre felelő névutó.

A bizonytalan eredeti jelentésű, ma 'közelség, szomszédság'-ot jelentő *mala-*tövből + *-so* inessivusragból származik. Etimológiai megfelelések: mdM. *mala* mn. 'közeli', hat. 'közel', f. *malo* 'szakadék, hasadék'. Szemantikai megfelelés: mdM. *malasa*; vö. m. *mellett*, f. *rinnalla*. Nom.-acc.-szal áll.

Példák: *etan véđ mala so* 'víz mellett élek' (EMSz 297; Evs 234); *Moskov mala so uli Tušina véle* 'Moszkva mellett van Tušino falu' (EMSz 78).

Birtokraggal: *mala son* 'mellettem' (ERSI 129).

Határozószói használatban: *víreš mala so* 'az erdő közel van' (ERSI 129; vö. még Evs 227).

A *malaso* melléknév is lehet, 'közeli' jelentéssel (vö. ERSI 129).

mala sto 'von...her', „Honnan?” kérdésre felelő névutó. A *mala-*tövön + *-sto* elativusragon alapul. Szemantikai megfelelés: mdM. *malasta*; vö. m. *mellől*, f. *rinnalla*. Nom.-acc.-szal áll.

Példák: *čuvtoit mala sto tuk* 'gyere el a fa mellől!' (ERSI 129); *čuvto mala sto* 'egy fától' (EMSz 297).

Birtokraggal: *mala ston zo orgodl* 'fuss el tőle!' (ERSI 129); *mala sto t muize* 'melletted (tkp. 'mellőled') találta meg' (ERSI 129).

Határozószói használatban: *mala sto sajł* 'közelről vedd el!' (Evs 234); *son saš mala sto* 'ő kezelőre jött' (ERSI 129); *vasov putsak, mala sto musak* 'távol teszed le, közel találod meg' (MCh 2).

mala s 'an/neben + A'. „Hová?” kérdésre felelő névutó. A *mala-*tövből + *-s* illativusragból ered. Szemantikai megfelelés: mdM. *malas*; vö. m. *mellé*, f. *rinnalle*. Nom.-acc.-szal áll.

Példák: *véđ mala s mołin* 'elmentem a folyó mellé' (EMSz 297; Evs 234); *kudo mala s pačkodiv* 'közeledtem a házhoz' (Evs 234); *uk užo mołan lelakan dušan mala s orta lanks nej* 'várj, odamegyek a kapuhoz a bátyám, az én szívem mellé' (P 1, 56).

Birtokraggal: *sak mala zon* 'gyere mellém!' (Evs 134).

Határozószói használatban: *mala s putik* 'tedd (ide) közel!' (ERSI 129).

mala v 'an/neben + A'. „Hová?” kérdésre felelő névutó. A *mala-*tövből + *-v* lativusragból épül fel. Szemantikai megfelelés: mdM. *malav* 'mellé'. Nom.-acc.-szal áll.

Példák lokális értelemben: *véđ mala v mołi* 'víz mellé megy' (EMSz 297); *ton azo ozak še tikšeł mala v* 'te menj, ülj a növény mellé!' (P 1, 252); *ton sakajata ton i moł mala v* 'te, gyere mellém!' (P 1, 352); *koda tyn pačkullado đirineh talañ kardazondo đi mala v* 'amint szeretett apám udvarának közelébe értek' (P 2, 475).

Átvitt lokális értelemben: *čizę mołi valgoma mala v* 'a nap este felé jár' (ERSI 151).

Határozószói használatban: *jakšamoš pačkoleš mala v koloņgermeñ gradusos* 'a fagy közel harminc fokhoz ért' (ERSI 81); *mala v sak* 'gyere közel!' (ERSI 129).

mala va 'an...vorbei'. Egy hely mentén való mozgást jelölő névutó. A *mala-*tövön + *-va* prolativusragon alapszik. Szemantikai megfelelés: mdM. *malava*; vö. m. *mellett (el)*. Nom.-acc.-t vonz.

Példa: *kudo mala va jakan* 'elsétálok a ház mellett' (EMSz 297).

Birtokraggal: *mala vanok ila juta* 'ne menj el mellettünk!' (ERSI 129).

Határozószói használata szabályos (vö. ERSI 129).

20. *mar to* vagy *mar o* (az utóbbi főként a népköltészetben használatos) 'mit; und'. Az első alak (mdM. megfelelője a *marxta* '-val/-vel') BUDENZ szerint „ragtalan locativusnak látszik”, a *mar to*, ill. *marxta* homofon töből (vö. BMNy 37), EVSEV'EV és SEREBRENNIKOV szerint pedig kapcsolatban állhat a 'rakás, csoport' jelentésű md. *mar* főnévvel (l. Evs 232, SER 248). A *mar o* alak kétségtelenül ezen a főnéven alapszik, amelyhez az mdE.-ban az -o archaikus locativusi végződés csatlakozik, míg a mdM.-ban a mai inessivusi rag hozzátételével a *mar sa* 'együtt' származék jelentkezik (vö. Mokšansko-russkij sl. 157). A *mar to* változatra visszatérve, azt hiszem, feltételezhetjük a következő etimológiát: *mart-* (? < *mar* + *-t* ősi gyűjtőnévképző) + *-o*. Etimológiaiailag összefüggésbe lehetne talán hozni a cser. *mart-e* '-ig' és a m. *mart* 'part' szavakkal. Jelentését illetően vö. m. -*val/-vel*, és, f. *kanssa, ja*. Nom.-acc.-t vonz.

Példák társhatározói értelemben: a) *Vaňa mar to molan bazarov* 'Vanjával a bazárba megyek' (EMSz 297); *deputatoňt vastovtoms kočkičatneň mar to* 'megszervezni a képviselőnek a választókkal való találkozását' (ERSI 45); *vaj dikoj štepsę kandratejš | robotnikenzę mar to son nej soki* 'a vad sztyeppén Kandratej szánt a dolgozóival' (P 1, 79); *son šini jarsi son bojar mar to* 'ő eszik-iszik a bojárokkal' (P 1, 327); *karman kipaňa sonzę mar to mon kortamo* 'beszélni fogok veled, Kipanja' (P 1, 158). Állandósult szókapcsolatokban: *meže sonzę mar to tejnat?* 'mit tehetsz veled?' (ERSI 213); *lija mastor mar to trgovamo* 'külkereskedelem' (tkp. 'kereskedelem' más földekkel) (RESI 42); *sonzę mar to ve keđ jonov ašiča* 'büntársa' (tkp. 'vele egy börtben levő') (ERSI 131). b) *ne virthęva ružija mar to jakan* 'ezekben az erdőkben puskával járok' (Evs 50); *vojnaso peličas — ružija mar to tandavks* 'a gyáva háborúban — madárijesztő puskával' (köz.m.; ERSI 163); *obedstę ulneš jam šivęl mar to di kaša oj mar to* 'ebédre volt leves hússal és kása vajjal' (EMSz 297); *kardazso ašęš veđ mar to kuvšin* 'az udvarbam állt egy kanecő, vízzel' (EMSz 78); *zaluğa mar to lomaň* 'kiváló (tkp. érdemekkel) ember' (ERSI 73); *pondakš čer mar to lomaň* 'kócos hajú (tkp. 'kócos hajjal') ember' (RESI 38).

Átvitt társhatározói értelemben (az igék vonzatával megegyezően): *moň rakšašt (< -aňt) mar to vaj šerojł burojł šin i zdorovašt* 'a szürke és a barna üdvözlötlet váltottak az én lovammal' (tkp. 'állatommal') (P 1, 57); *šercik aravtoms kopijant originalont mar to* 'összehasonlítni a másolatot az eredetivel' (RESI 359); *zadačant řešenijas otveteňt mar to vejs prašt* 'a probléma megoldása megegyezik a válasszal' (RESI 367); *son jakši paro lomaň mar to* 'jó emberekkel érintkezik' (tkp. 'jó emberekkel szokott járni') (RESI 43).

Időhatározói értelemben: *valske mar to miň širginek* 'reggel neki-vágtunk az útnak' (a magyar szerkezettel megegyezően a mordvinban is: 'reg + -vel' (EMSz 297); *valske mar to eri jakšamo* 'reggel hideg van' (tkp. létezik; előfordul') (RESI 391).

Kapcsolatos mondat bevezetésére: *son tebeň večkiča, še mar to žo akkuratnoj* 'ő munkaszerető, s ezzel együtt gondos is' (RESI 301).

Az 'és' kötőszó kifejezésére: *erit prok kiska mar to psakat* 'úgy élnek, mint a kutya és macska' (tkp. 'macskák') (Evs 232); *koso ne kaltne žimu-éit? | ... už moša mar o rav jutko* 'hol telelnek a halak? | ... a tenger és a Volga közepén' (P 1, 13); *kommunistęň bespartijnajtneň mar to blokoš* 'a kommunisták és pártönkivüliek blokkja' (RESI 26); *pelkštašt kargo*

mar to rívešket — *kiñ sēde lamo p̄ebenze* 'vitakoztak a daru és a róka (tkp. 'rókácskák') — kinek van több esze' (Evs 32); *vaj šimít jarsít sazorunzo mar to lelazo nej* 'fivérek (tkp. 'bátya') és nővérek esznek-isznak' (P 1, 59).

Birtokraggal: *blagojstę kortas mar ton* 'szigorúan beszélt velem' (ERSI 33); *sajsa mar on* 'magammal viszem' (P 2, 309); *ada mar on vířev* 'gyere velem az erdőbe!' (Evs 232).

21. *mějle* (:> *mēle*, BMNy 38) ~ *mėjele* (csak a népköltészetben; vö. P 1, 137) 'nach'. Főként időhatározói értékű névutó. Összetevői közül a *měj* (~ *mėje*- bővített alak: vö. mdM. *mēke-*) 'hátsó rész' jelentésű. A szóvégi *-le*-t illetően utalok arra, amit az *alo* < **al-lo* fejlődéssel kapcsolatban feltételeztem: a *-le* eszerint egy likvida által formált archaikus locativusi végződés palatális változata lehet (másképp MSzFE 2:426: „A mord.E. *mějle l-*-je denom. névszóképző”, azaz *-le* < *-l* + *-e* [-*el*-o-hoz l. EMSz 296]). Etimológiai megfelelések: mdM. *mēk*, m. *mōg* ~ *meg* 'hátsó rész', f. *myös* 'is', cser. *mōngō* 'után'. A finnugor alapalak: **mūnā* vagy **minā* (MSzFE 2:426). Szemantikai megfelelések: mdM. *mēkelä* (*mēkälä*) ~ *mälä* 'után', cser. *mōngō* 'ua.'; vö. m. *után*, f. *jälkeen*. Az előtte levő főnév ablativusban áll.

Példák időhatározói értelemben: *robotamodo mējle son sval erši kudoso* 'ő munka után otthon szokott lenni' (RESI 31); *mon mēl saih ijeñ jutamodo mējle p̄adoms univērsitētēñt* 'célul tűztem ki magam elé, hogy egy év múlva befejezem az egyetemet' (RESI 105); *eñe palat'neñ mon teññ | teññ škasto porasto | mīkalov-čide mėjle* 'ezeket az ingeket a tél idején, a téli évszakban csináltam, szent Mihály napja után' (P 2, 358); *kolmo ijede mējle kudov sas* 'három év után ért haza' (P 1, 314); *sokol tivtas čide mėjle* 'a sólyom egy nappal később repült (oda)' (P 1, 493); *ež vījerne ješčo s̄eredemado mējle*, *ajmēldež jaki* 'még nem jött rendbe a betegség után, támolyogva jár' (ERSI 14); *teñam s̄i valskede mējle* 'apám holnapután érkezik' (EMSz 300); *školado mējle mīñ kovgak a sovatanu* 'iskola után sehova sem megyünk be' (EMSz 300).

Idő-helyhatározói értelemben: *son teladonzo od čora mėjle | son vīdi šuro...* 'a legény az apja után vet gabonát...' (P 2, G, 533).

Határozószói használatban: *mējle jutīñek vīřev pačk* 'azután átmen-tünk egy erdőn' (EMSz 299); *mējle tokan toñet* 'majd eljövök hozzád' (RESI 218).

mēlga ~ *mėjelga* 'hinter...her; nach; fūr'. Eredetileg egy hely mentén való mozgást ('hinter...her, nach'), később okot-célt is ('nach; fūr') jelentő nu. A *mējle* (:> *mēl(e)*-), ill. *mėjle*(*e*)-ből (az *-l*- hangot, amennyiben a — feltehetően — eredeti *-le* esetrag maradványa lenne, idővel nyilvánvalóan a tő szerves részének tartották; másképp: MSzFE 2:426) + *-ga* prolativusragból tevődik össze. Szemantikai megfelelések: mdM. *mēlgā*, m. *mōgōtt* (*el*) (és *után*). Nom.-acc.-t (néha gen.-t) vonz.

Példák lokális értelemben: *tejtērñes vēd mēlga tuš* 'a lány a víz (folyása) után ment' (EMSz 298); *vēd mēlga tujems* 'a víz irányába úszni' (tkp. 'menni') (ERSI 226); *mējle pēčktanok a mīñ toñt mēlga* 'aztán átlábolunk mögötted' (P 1, 94); *uk koda noškstaš te rīžoj šard-avañ mēlga* 'mikor a róka futásnak eredt a szarvassuta mögött' (P 1, 392); *tujan utakaj mon tujan | kazakoñ čora mon mēlga* 'elmegyek, sógornó, elmegyek a fiatal kozák után' (P 1, 417); *adado erzat tīñ moñt*²¹ *mēlga* 'rajta, erza fiúk, gyertek mögöttem' (P 1, 89).

²¹ *Moñt*: poét., *moñ* helyett — vö. P 1, uo.

Átvitt lokális értelemben: *kiñ m e l g a tošnakadžt išta?* 'ki után vágyakoztál annyira?' (ERSI 223); *seředečaniť m e l g a jakams* 'a beteget gondozni' (tkp. 'a beteg mögött menni') (RESI 392).

Ok-célhatározói értelemben: *tetam šuro m e l g a tuš* 'apám búzáért ment' (EMSZ 298; Evs 233); *teke m e j e l g a tolk trínik vanjnik* 'csak ezért neveltél fel és gondoztál engem' (P 2, 389); *vaj meže m e l g a siře narčička klukurdj* 'miért kotkodácsol a vén kotlós?' (P 2, 24); *vaj meže m e l g a kipaňat oksat jaikve* 'minek (ment) Kipanja és Oksja (tkp. mindkettő pluriban) a Jaikhoz?' (P 1, 156).

Birtokraggal: *moľt m e l g a n* 'gyere mögöttem!' (Evs 233); *m e l g a n z o moľi sajen polazo* 'mögötte megy az asszony (tkp. 'a felesége'), akit elvett' (P 2, 97); *kiñ kučtanok m e l g a n z o* 'kit küldünk (ő) utána?' (P 1, 420).

Határozószói szerepben: *m e l g a moľems* tkp. 'mögött menni, követni' (ERSI 135).

22. *pačk* (~ *pačka*) 'durch'. Főként lokális értékű névutó. Egy nem egészen világos jelentésű (de vö. *pačk-odems* 'odaérni') *pač-* v. *pačk-*tőalakon + *-ka* (illetőleg majdnem mindig *-k*, a magánhangzó lekopása révén) prolativusragon alapszik. Etimológiai megfelelések: mdM. *pač-* v. *pačk-* 'ua.', f. *pahki* 'szembe, felé'. Szemantikai megfelelés: mdM. *pačk* (*pačka*) 'át'; vö. m. *át* és *keresztül*, f. *kautta*. Gen.-t vonz.

Példák lokális értelemben: *lopatneň pačk pižemes torodevi miňek langš* 'a lombon keresztül csöpög ránk az eső' (ERSI 222); *toloň, vedeň pačk jutams* 'tűzön-vízen át menni' (RESI 232); *valdoš prakšnŷ avoľ pokš valmaň pačk* 'a fény egy kis (tkp. 'nem nagy') ablakon át esik be' (RESI 253); *udumaň pačk kortj* 'álmában (tkp. 'álmán keresztül') beszél' (Evs 232).

Lokális-modális értelemben: *pejen pačk šimi* 'fogán keresztül iszik' (Evs 232); *sudoň pačk kortj* 'orrán át beszél' (Evs 232).

Eszközhatározói értelemben: *šeparatoroň pačk torodež lovso* 'szűrőgéppel megszürt tej' (ERSI 222).

Birtokraggal: *varmaš pačk at liši* 'a szél átjár téged' (Evs 232).

Határozószói használatban: *pačk nejdan, kodamojat* 'átlátok rajtad, milyen vagy' (szó. sz. 'át látok, milyen vagy') (Evs 232).

23. *pele* 'bei, auf der Seite...'. 'Hol?' kérdésre felelő névutó. A *pel* 'fél, rész' főnévből + *-e* archaikus locativusragból (vö. EMSZ 296) (vagy + **-le* > *-e*-ből [l. fentebb: 1., 21.]) származik. Etimológiai megfelelések: mdM. *pälä* ~ *päl* 'fél, oldal', m. *fél*, f. (*oven*) *pieli* '(ajtó)félfa' és (*suu*) *pieli* '(száj)szél', cser. *pel(e)* 'fél'. Az uráli alapalak: **pälä* (MSZFE 1: 196). Szemantikai megfelelés: mdM. *pälä* 'vminek az oldalán'; vö. m. *oldalán*, f. *puolella*. Gen.-t vagy nom.-acc.-t vonz.

Példák lokális értelemben: *kerčeň pele a utašan valm alo nej* 'Utjaša (fia) az ablak alatt, a bal oldalon áll' (P 1, 432); *vijel-keď-pele ugoľso* 'jobb kéz felől a sarokban' (P 2, 325); *moň pele* 'az oldalamon' (EMSZ 299; Evs 235).

Átvitt lokális értelemben: *lijasto vidediš ulňes sonze pele* 'néha az igazság az ő oldalán volt' (RESI 138).

Különlegesen viselkedik a *pele*, amikor a *ton(a)* 'amaz' mutató névmást követi. A névmás nazálisa, amely az utána álló *p-* miatt már a kiejtésben *m-*mé labializálódik, ugyanannak a *p-*nek megfelelő zöngés *b-*vé való átalakulását segíti elő, s így keletkezik a *tombale* 'azon az oldalon' → 'túl' összetétel

(ebben a magánhangzó-illeszkedés szabálya szerint az eredeti *pele* első *e*-je áthelyeződött a *tom-* *o*-jának artikulációs zónája felé, felvéve az *a* jellegét; vö. Evs 21).

Példák: *granicañ t o m b a l e* 'külföldön' (tkp. 'a határ másik oldalán' (RESI 69); *ravoñ t o m b a l e k i šupav* 'a Volgán túl ki a leggazdagabb?' (P 2 G, 564).

peľde 'von, von der Seite...'. „Honnan?” kérdésre felelő névutó. A *peľ* főnévből + *-de* ablativusragból áll. Szemantikai megfelelések: mdM. *päldä* 'vminek az oldaláról', m. *felől*; vö. még m. *oldaláról*, f. *puoletta*. Gen.-szal (vagy nom.-acc.-szal) áll.

Példák lokális értelemben: *teľam te peľde sas* 'apám erről az oldalról jött' (Evs 235); *či lišema peľde* 'kelet felől' (ERSI 163).

Átvitt lokális értelemben: *sonze peľde umok miñ ezinek polučakšno kulat* 'az ő részéről már jó ideje nem kaptunk hírt' (RESI 132); *vaj meze sajat moñ peľde?* 'mit veszel tőlem?' (P 1, 15); *son si toñ peľde* 'ő (te) felőlled jön' (EMSz 299); *koda moñeñ teñ marams toñ peľde?* 'hogyan hallhatok ilyet tőled?' (RESI 145); *sajems primer kiñ peľde ja k* 'példát venni valakiről' (RESI 39).

Tekintethatározói értelemben: *šintres... avaka-kilejje | lopiñeñ peľej keľejje | taradiñ peľde šijede* 'ő széttört egy gyásznyírfát: egy széleslombút, egy sűrűágút' (P 2, 355).

Lokális-modális jelentésben: *kafto peľde avakaj kundimiz* 'két oldalról megfogtak engem, anyám' (P 2, 12).

Birtokraggal: *peľde ηk jarmak sabit* 'részetekről kell pénz' (Evs 235).

A *tombale*-hoz hasonlóan: *ton(a) + peľde > tombalde* 'arról az oldalról' → 'vmin túlról'.

Példák: *valsodo maras ravoñ t o m b a l d e* 'távolról hallott(a), a Volgán túlról' (P 1, 273); *inevedeñ t o m b a l d e ine ata sejeri* 'a tengeren túlról egy öreg kiabál' (népi találós kérdés; EMSz 299).

peľev ~ peľej 'zu, auf die Seite...'. „Hová?” kérdésre felelő névutó. A *peľ* főnévből + *-e*- kötőhangzóból + *-v* (változata: *-j*) lativusragból tevődik össze. Szemantikai megfelelések: mdM. *päli*, m. *felé*; vö. még m. *oldalára*, f. *puolette*. Gen.-t (vagy nom.-acc.-t) vonz.

Példák lokális értelemben: *lejeñ tona peľev molan* 'a folyónak amarra a partjára megyek' (Evs 235); *ki ve peľej erzan čorañ pirazo | ombo peľej od-alineñ rungozo* 'az útnak az egyik oldalára (esett) a fiatal erza feje, a másikra a fiú teste' (P 1, 217).

Átvitt lokális értelemben: *sonze peľev kortams* 'az érdekében beszélni' (RESI 282).

Időhatározói értelemben: *valskeñ peľev kelmeñe karmim* 'reggel felé fázni kezdtem' (EMSz 299; Evs 235); *čopoñ peľev tuineñ kudov* 'este felé hazamentünk' (Evs 235); *šijedmeñ peľev selmeñ beaňstę karmasť nejme* 'az öregség felé a szemeim kezdtek rosszul látni' (Evs 235).

Tekintethatározói értelemben: *serim peľej umarunkineš serejje* 'ami a magasságot illeti, az almafa magas' (P 2, 338); *uros ejedeš, avakaj, | preveñ peľej durakke* 'az árva gyerek, anya, értelmét tekintve kicsit buta' (P 2, 519).

Mint a *tombale* és a *tombalde* esetében, *ton(a) + peľev ~ -ej* hozza létre a *tombalev ~ -ej* 'abba az irányba' → 'vmin túlra' alakot.

Példák: *koda jutkšnošť mořaň t o m b a l e j* 'amikor odaérték a tenger

túlsó partjára' (P 1, 98); *son šišem pakšan t o m b a l e j* 'hét határon (tkp. 'földön') túl (ment)' (P 1, 443).

pelga 'bej/an...entlang'. Egy bizonyos hely mentén való mozgást jelölő névutó. A *pel* főnéven + *-ga* prolativusragon alapul. Szemantikai megfelelője: mdM. *pálgü* 'vminek a része mentén'; vö. még m. *oldalán végig*. Szabály szerint gen.-szal áll (de állhat nom.-acc.-szal is).

Példa: *te pelga jutak* 'erre menj át!' (Evs 235).

24. *perka* ~ *perk* ~ *perť* ~ *per* 'um, um... herum; hindurch'. A *pir(e)* (amelyet itt *per(e)* formában találunk; vö. SER 250: *pere* 'ogoroženoe mesto') 'kerítés, kert' jelentésű főnévvel van kapcsolatban. Alakja a *-ka* (prolativusrag) *-k* változatával és *-ť*-vel, a *-k* tájnyelvi variánsával, valamint *Ø*-gal (a *per* esetében) váltakozik. Etimológiai megfelelések: mdM. *perá* ~ *pirf* 'kerítés, udvar', f. *piiri* 'kör'. Szemantikai összefüggés: mdM. *perť* ~ *perťká* 'körül'; vö. m. *körül* f. *ympäri*. Gen.-t vonz.

Példák lokális értelemben: *kiskaš artneš kudoňť perka* 'a kutya a ház körül futott' (RESI 46); *komolaš ponavš umar čuvtoňť perka* 'a komló az almafa köré (tkp. 'körül') csavarodott' (RESI 40); *stoleň perka (perk) belavtjň* 'megfordultam az asztal körül' (EMSz 299; Evs 232); *kudoň perka tevš lamo* 'sok a tennivaló a ház körül' (EMSz 299; Evs 232).

Időhatározói értelemben: *prazňiken perka šimš* 'az egész ünnep alatt ivott' (Evs 232); *teľeň perk speredš* 'a tél folyamán betegeskedett' (EMSz 299; Evs 232); *veň per lov praš* 'egész éjjel havazott' (EMSz 124); *veň perť maravš pižemeň torodemaš* 'egész éjszaka hallatszott az eső zuhogása' (ERSI 222).

Birtokraggal: *perkast lomat-promšť* 'körülöttük gyülekeztek embe- rek' (Evs 232); *promodo perkana* 'gyülekeztek körülöttem' (Evs 232). Rendszerint határozószóként szerepel (vö. RESI 46).

Megemlíthető végül a 'körül, körben' jelentésű *perť pelga* páros használata: pl. *perť pelga lov* '(és) körben hó' (ERSI 164).

25. *pes* 'bis'. A *pe* 'vége' főnév *-s* illativusragos származéka. Etimológiai összefüggések: mdM. *pe* 'ua.', m. *fó, fej*, f. *pää* 'fő, fej'. Az uráli alapalak: **pāņ* (l. MSzFE 1: 189). Szemantikailag-szerkezetileg vö. mdM. *pes* és m. *végig*; jelentéstani szempontból vö. még m. *-ig*. Gen.-szal (ritkábban nom.-acc.-szal is) használatos.

Példák lokális értelemben: *virěňť jutize šire nogaj čuvtoňť pes* 'az öreg nogaj bejárta az erdőt az (utolsó) fáig' (P 1, 200); *už kušřima pes te ivan ata belvňze* 'az öreg Ivan vezette a lépcsőig' (P 1, 177); *panarom suřeň pes načkš* 'az ingem az (utolsó) cérnáig átázott' (EMSz 299; Evs 233); *pede pes* 'egyik végétől a másikig' (ERSI 164).

Időhatározói értelemben: *ejkakšoňť pes speredvňek* 'amíg gyerekek (voltunk), betegeskedtünk' (Evs 233).

Fokhatározói értelemben: *jarmakonzo kopijkaňť pes šimvňze* 'a pénzét az (utolsó) kopejkáig elitta' (Evs 233); *virěňť sodasak čuvtoňť ojměňť pes* 'ismered az erdőt a (legutolsó) fáig' (ERSI 164); *son moňeňť pes maksož* 'ő lelke mélyéig átadja magát (tkp. 'átadott') nekem' (RESI 17); *žornañť pes šurom majš* 'a gabonám az (utolsó) szemig elfogyott' (EMSz 299).

26. *potso* (*poco*) 'in + D, innerhalb'. „Hol?” kérdésre felelő névutó. A *pot(mo)* 'has, mellkas, belső rész' főnévből + *-so* inessivusragból áll. Etimológiai megfelelés: mdM. *potma* 'has, belső rész'. Szemantikai megfelelés: mdM. *potmāsa* '-ban/-ben'; vö. m. *-ben*, f. *sisässä*. Gen.-t (v. nom. acc.-t) vonz.

Példák: *nupoń pots o babine ranji* 'mohában egy anyóka kiált' (EMSz 299); *komoro pots o kirdems* 'markában tartani' (ERSI 106); *mon nej javan | kudo poco semijasto* 'jetzt trenne ich mich von der Familie im Hause' (P 2, 310).

pots to (poc to) 'aus dem Innern...'. Valamely helyről való elmozdulást jelölő névutó. A *pot(mo)* főnévre + *-sto* elativusra vezethető vissza. Szemantikai megfelelés: mdM. *potmâsta* '-ból/-ből (ki); vö. m. -ból, f. *sisästä*. Gen.-szal v. nom.-acc.-szal áll.

Példa lokális értelemben: *tago meran... | kudo poc to lišeme* 'megint mondom..., hogy elmegyek otthonról' (tkp. 'házból') (P 2, 298).

Időhatározói értelemben: *ve časõn poc io mon i sijn* 'én egy órán belül jöttem' (P 1, 304).

pots (poc) 'in + A, ins Innere...'. „Hová?” kérdésre felelő névutó. A *pot(mo)* főnévből + *-s* illativusragból ered. Szemantikai megfelelés: mdM. *potmâs* 'vminek a belsejébe'; vö. m. -be, f. *sisään*. Gen.-t (v. nom.-acc.t) vonz.

Példák: *sovams kudoñt pots* 'belépni a házba' (RESI 43); *kott-aško poc taparsa* 'becsavarom egy lenkendőbe' (tkp. 'lengöngyölegbe') (P 2, 413).

Határozószóként: *lepštams pots* 'befelé nyomni, taposni' (RESI 34).

27. *trokska ~ troks* 'quer durch, über...hin'. A (*turks* ~) *troks* 'keresztfa (gerenda)' főnévből + *-ka* prolativusragból, ill. + \emptyset -ből alakul (a *troks* abszolút tőhöz a *trokska* :> **troksk* ~ **trokst* :> *troks* fázisokon keresztül lehetett eljutni; vö. a *peřka* hasonló fejlődésével). Etimológiai megfelelés: mdM. *turks* 'keresztfa'; vö. cser. *toreš* 'átmérő'. Szemantikai megfelelés: mdM. *turkska* 'keresztül', *turks* 'ua., keresztben', cser. *toreš* 'keresztül'; vö. m. *keresztül, át*, f. *halki, läpi*. Gen.-szal fordul elő.

Példák lokális értelemben: *kiñ troks numolo pečks* 'az úton átvágott egy nyúl' (Evs 232); *veleñ troks jutast* 'átmentek a falun' (EMSz 299; ERSI 225); *koda jutavšt sijn morañ troks* 'amikor ők átkeltek a tengeren...' (P 1, 90); *kiñ troks praš čuvto* 'egy fa esett az úton keresztbe' (EMSz 299); *kambrazõn troks... sije nogaj kajize* 'az öreg nogaj a nyergen keresztbe vetette' (P 1, 212).

Átvitt lokális értelemben: *vani eruma morañ trokska* 'Erjuma átnéz a tengeren' (P 1, 406); *viñ laftovot troks varštaka* 'nézz át a jobb vállad fölött!' (P 1, 299; MCh 30).

A magyar tárgy kifejezésére: *ketneñ kainže savañ teruša polañt troks* 'Sava Terjušaja átkarolta a feleségét' (P 1, 386); *kirñavtñems pikseñ troks* 'átugrani a kötelet' (ERSI 100); *šezems lejeñt troks* 'átszelni a folyót' (ERSI 192).

Időhatározói értelemben: *mon vasudan avakaj | komš ijeñ troks* 'én jövök, anyám, húsz év múlva' (P 2 G, 566).

Birtokraggal: *trokskan ila prakšno* 'ne akadályozz engem' (tkp. 'ne ess rajtam keresztbe') (Evs 232).

Határozószóként: *sodasa troks dñ kuvalt* 'keresztül-kasul tudom' (ERSI 225); *troks val kajams* 'akadályozni, ellenszegülni' (tkp. 'keresztüldobni egy szót') (ERSI 225); *troks vanoms* 'görbén nézni' (MCh 145).

A *troks* 'keresztező' jelentésben melléknévként használatos (vö. ERSI 225).

28. *turo* 'ungefähr, annähernd'. A vitatott értékű *tur-* tőből (a *tur* főnév mai jelentése: 'csapda, kelepce stb.', de vö. *tur-ks*) + *-o* (?) archaikus locativusragból származik. Etimológiai szempontból kapcsolatban állhat a

cser. *tora* 'távol, messzi' szóval. Jelentésánál fogva vö. m. *körülbelül*, f. *noin*. Gen.-t vonz.

Példák: *ardinek kilometrañ turo* 'körülbelül egy kilométert futottunk' (EMSz 299; ERSI 227); *komoroñ turo* 'megközelítőleg egy marék' (ERSI 227).

29. *turtov* 'für, zugunsten; dem/der' Egy megmagyarázatlan *turt-* (? < *tur* + *-t* ősi gyűjtőnévképző) töből + *-o*- kötőhangzónól + *-v* lativusragból alakult ki. Csak a mdE.-ban található meg (vö. SER 253). Szemantikai megfelelések: m. *számára* v. *részére*, *-nak/-nek*, f. *varten*, *-lle*. Gen.-szal áll.

Pl.: a) *te vagonos tarjicañ turtov* 'ez a kocsii dohányzók részére' (EMSz 299); *robotakšnoms šredstvat eramoñ turtov* 'eszközöket szerezni a megélhetésre' (RESI 118); *mon joutan toñet mon polat turtov* '(valamit) mondok én neked a feleséged számára' (P 1, 352); *te kazñes te lovmoš terdeñ goštel zvannoñ goštel turtov uležej* 'ez az ajándék, ez az adomány az általa meghívott vendégek, az általa hívott vendégek számára legyen' (P 2, 509); *kñiguš pionertneñ turtov* 'könyv az úttörők számára' (RESI 81).

b) *siñ telast turtov „telaj” a merit | siñ avast turtov „avaj” a merit* 'ők nem mondják az apáiknak „apa”, nem mondják az anyáiknak „anya”' (P 2, 39); *peremenasto son jalganzo turtov nevñes ezenzej tejež viška samolotonzo* 'a szünetben meg szokta mutatni barátainak az általa készített kis repülőgépeket' (EMSz 78).

A *turtov* helyettesíti rendszerint a birtokos személyragozás²² dativusragos alakját, abban az esetben, ha a birtokragok többes szám első, második és harmadik személyére utalnak: például: *lišmeñek turtov makst piñemet* 'adj zabot a lovainknak!' (Evs 72); *lišmenk turtov maksijñ piñemet* 'adtam zabot a lovaitoknak' (Evs 72); *lišmest turtov* 'a lovaiknak' (Evs 72).

A *turtov* jelentése néha '-hoz/-hez/-höz' is lehet: pl.: *avañ turtov molan* 'anyámhoz megyek' (Evs 233).

30. *udalo* 'hinter + D.' 'Hol?' kérdésre felelő névutó. Kapcsolatban van az *udal-ks* 'hátsó rész' főnévvel, *-o* (? < **-lo*) eleme feltehetően ősi locativusi esetrag. Etimológiai megfelelések: mdM. *ftal* 'hátulsó rész', m. *utó-*, *utol-*, f. *vihdo-in* 'végül'. Szemantikai megfelelés: mdM. *ftala* 'mögött'; vö. m. *mögött*, f. *perässä*. Nom.-acc.-szal áll.

Példák: *kudoñt udalo kasij umarína* 'a ház mögött nő egy almafa' (EMSz 298; ERSI 230); *vaj ulja jaki stada udalo* 'Ulja megy egy nyáj mögött (maradva)' (P 1, 449).

Birtokraggal: *udalon ašti lomañ* 'mögöttem van egy ember' (Evs 236). Az *udalo* 'hátul' jelentéssel határozószó is lehet (vö. ERSI 230; Evs 227).

udaldo 'hinter...hervor'. Egy bizonyos helyről való elmozdulást kifejező névutó. Az *udal(o)*-ból + *-do* ablativusragból épül fel. Szemantikai megfelelés: mdM. *ftalda* 'mögül'; vö. m. *mögül*, f. *perästä*. Nom.-acc.-szal áll.

Példák: *avña udaldo čejer lišš* 'a szárítóhely mögül előbújít egy egér' (EMSz 298); *lat(o) udaldo kvñcézat* 'hinter dem Schuppen bist du aufgegriffen worden' (P 2, 301); *ton idimaka stadañt udaldo* 'ments fel engem attól, hogy a nyáj után szaladjak' (tkp. 'ments fel engem a nyáj mögül') (P 1, 449).

²² A mdE.-ban három névszóragozási típus van: egy határozatlan (pl. nom. *vele* 'falu, egy falu'; stb.), egy határozott (pl. nom. *veles* 'a falu'; stb.) és végül egy birtokos személyragos (pl. nom. *velem* 'a falum'; stb.).

Határozószói használata szabályos (vö. ERSI 230; Evs 227).

u d a l o v 'hinter + A'. Irányt jelölő névutó. Az *udalo*-ból + *-v* lativusragból tevődik össze. Szemantikai megfelelés: mdM. *ftabu* 'mögé'; vö. m. *möge*, f. *perään*. Nom.-acc.-szal áll.

Példák: *molan píř u d a l o v* 'a kert mögé megyek' (EMSz 298); *kenšěnt u d a l o v kekšněms* 'elrejtőzni az ajtó mögé' (ERSI 230); *lafka u d a l o v matraň véřize* 'Matrját a bolt mögé vezette' (P 1, 176).

Határozószói használatban: *u d a l o v vanoms* 'hátranézni' (ERSI 230); *u d a l o v targams* 'hátrahúzni' (ERSI 230).

u d a l g a 'hinter...her/entlang'. Egy hely mentén való mozgást jelentő névutó. Az *udal(o)*-ból + *-ga* prolativusragból származik. Szemantikai megfelelés: mdM. *ftalga* 'mögött (el)'; vö. m. *mögött végig*. Nom.-acc.-szal áll.

Példák: *pír u d a l g a lomaň jutj* 'a kert mögött elmegy egy ember' (EMSz 298). Szólásmódban: *selme u d a l g a šovnomš* 'a háta mögött (tkp. 'szem mögött') szidalmazni' (RESI 65).

Birtokraggal: *u d a l g a n noldaz čuđi veđ* 'mögöttem folyó vizet engedtek el' (tkp. 'mögöttem elengedett folyó víz (van)') (P 2, 290).

Határozószói szerepben: *mežt u d a l g a kortams!* 'miért kell (a háta) mögött beszélni?' (ERSI 230).

31. *v a k s n e ~ v a k s s o* 'neben + D, an + D'. „Hol?” kérdésre felelő névutó. Összetevői: a *vaks* 'arasz', főnév + *-ne* essivus-locativusrag ~ *-so* inessivusi végz. Etimológiai megfelelés: mdM. *vaks* 'ua.'. Szemantikai megfelelés: mdM. *vakša* 'mellett'; vö. m. *melleť*. Nom.-acc.-t vonz.

Példák: *ejkakštne nalkšeť kudo v a k s s o* 'a gyerekek a ház közelében játszottak' (RESI 45); *alašaňt v a k s s o kijak arašel* 'a ló mellett nem volt senki' (EMSz 298); *teľaň v a k s n e aštan* 'közel állok apámhoz' (Evs 235); *kilejeňt v a k s s o , avkaj, ašti pokš tumo* 'a nyírfa mellett, anya, egy nagy tölgy áll' (P 2, 71); *školaňt v a k s s o ulněš umar píre* 'az iskola mellett volt egy gyümölcsös' (RESI295).

Birtokraggal: *araš v a k s s o t uđičat* 'melletted nincs egy alvó sem' (P 3, 145; MCh 16).

Határozószóként: *v a k s s o aštems* 'közelben lenni, szomszédságban lenni' (RESI 70).

v a k s s t o ~ v a k s t o 'von...her'. „Honnan?” kérdésre felelő névutó. A *vaks* főnévre + *-sto* elativusragra vezethető vissza (a két *s* találkozásakor az egyik kieshet). Szemantikai megfelelés: mdM. *vakšta* 'mellől'; vö. m. *mellől*. Nom.-acc.-szal áll.

Példák: *tol v a k s t o tujinek* 'a tűz közeléből jöttünk el' (EMSz 298; Evs 235); *mon tuň v a k s s t o* 'eltávolodtam a társamtól' (ERSI 40); *tujems čvtoňt v a k s s t o* 'távolodni a fától' (RESI 242).

Birtokraggal: *vorgol v a k s t o n* 'menj el tőlem!' (Evs 235).

v a k s s ~ v a k s 'neben + A, an + A'. „Hová?” kérdésre felelő névutó. A *vaks* főnévből + *-s* illativusragból áll. Szemantikai megfelelője: mdM. *vakss* ~ *vakšs* 'mellé'; vö. m. *mellé*. Nom.-acc.-t vonz.

Példák: *ozak avat v a k s* 'ülj le az anyád mellé!' (EMSz 298); *neške píreňek v a k s s sakšnoš ovto* 'a méhkasunkhoz egy medve közeledett' (Evs 231); *vaj nej son i valkš samaj šaňav (= čanav) v a k s s* 'és éppen a fecske mellé ereszkedett le' (P 1, 490); *sak kartaňt v a k s s* 'gyere a térképhez!' (ERSI 40).

Birtokraggal: *ozak v a k s o z o n* 'ülj mellém!' (Evs 235).

v a k s k a 'neben/an...vorbei'. Egy hely mentén való mozgást jelölő névutó. Alkotóelemei: *vaks* főnév + *-ka* prolativusrag. Megfelelője a mdM.-ban az azonos hangzású *vakska* 'mellett el'; vö. m. *mellett el*. Nom.-acc.-t vonz.

Példák: *kudo vakska jakatanok* 'a ház mellett megyünk el' (EMSz 298; Evs 235); *néške píreńek v a k s k a ovto jaki* 'egy medve megy el a kaputáraink mellett' (Evs 231); *jutams víreńt v a k s k a* 'az erdő mellett eljánni' (ERSI 40).

Birtokraggal: *Ivan ańćak jutaś v a k s k a n o k* 'Ivan csak elment mellettünk' (Evs 235).

Határozószóként: *beńań v a k s k a jutazo* 'kerüljön el a rossz!' (tkp. 'közel menjen el a rossz') (P 3, 7).

32.1 *velde* 'mittels, durch'; 'von...herunter'. Eredeti jelentése az utóbbi. Valóban, a *velde* a *vel-* 'felsőség'-re mutató főnévi tő *-de* ablativusragos alakja. Etimológiailag a *vel-*-nek megfelel mdM. *vel-f-* 'ua.', hegyi cser. *wal-na* 'felett', f. *ylä-, yli* 'ua.', votj. *vil* 'felszín'. Szemantikai egyezés: mdM. *velďä* 'révén'; a mai jelentéséhez vö. m. *révén, által*, f. *avulla, kautta*. Nom.-acc.-szal áll.

Példa eredeti jelentésben: *Samkań kudo-końakśsto | vaćkoć śijań bajaga | śijań riśme velde | maźi riśme velde* 'Samka házának ormárol ütött egy ezüst harang, egy ezüst lánc fölül, egy szép lánc fölül' (P 2, 214).

Mai jelentésben: *ki velde val kuś avam?* 'kinek a révén adott hírt (tkp. 'küldött szót') anyám?' (EMSz 298; ERSI 48); *miń tarkśetano bed píks velde* 'egy kötél segítségével szoktunk vizet felhúzni' (EMSz 298); *tede karmíń sodamo sonze velde* 'az ő révén tudtam meg valamit erről' (ERSI 401).

Birtokraggal: *kućt veldeńek val tetateń* 'üzenj általunk egy szót apádnak!' (Evs 232).

velga 'durch; jenseits, über'. A *vel-* tőből + *-ga* prolativusragból épül fel. Szemantikai párhuzam: mdM. *velfka* 'át'; vö. m. *át, túl*. Nom.-acc.-t vonz.

Példák: *pía velga* '(a pohár) peremén át' (EMSz 298; ERSI 48); *toń práńt velga* 'a fejedem túl' (ERSI 48).

32.2 *velksnę ~ velkssę* 'über + D'. „Hol?” kérdésre felelő névutó. A *velks* (<: *vel-* + *-ks* főnévi képző) 'felső rész, fedél' főnévre + *-nę* régi essivus-locativusragra ~ *-sę* inessivusragra vezethető vissza. Etimológiai összefüggés: mdM. *velyks* 'fedél, felső rész'. Szemantikai megfelelések: mdM. *velykssa* 'felett', f. *yllä* 'ua.'; vö. m. *felett*. Gen.-t vonz.

Példák: *víreńt velksnę aśli tuman* 'az erdő fölött köd van' (EMSz 299; Eús 235); *ćis ulńes prám velkssę* 'a nap a fejem felett volt' (EMSz 299); *norovźorćos livńi pakśańt velkssę* 'a pacsirta elrepül a mező felett' (ERSI 40); *tetań velksnę meńelś ćopulgać* 'apám fölött elsötétült az ég' (Evs 235); *ortanę velkssę tundoń ćokov ćokordź* 'a kaputok felett énekel a tavaszi fülemüle' (P 2, 184).

velksstę ~ velkstę 'von...herab'. Egy bizonyos helyről való elmozdulást kifejező névutó. A *velks* főnévből + *-stę* elativusragból kapcsolódik össze (a második alakban az *s* kiesésére vö. II. 1.). Szemantikai megfelelések: mdM. *velykssta* 'fölül', f. *yltä* 'ua.'; vö. m. *fölül*. Gen.-szal áll.

Példák: *peńeńt velksstę śetgeć blagoj purģińe* 'a felhő fölül dühös mennydörgés morajlott' (P 2, 110); *meńel ćarakstomś píranzo velksstę* 'az ég forgott a feje fölött' (tkp. 'fölül') (P 1, 277).

Birtokraggal: *velksstęń pras śęra* 'fülemle leesett egy makk' (Evs

235); *sait' óelkstęń fikšetńeń* 'vedd a füvet a fölöttem lévő helyről!' (tkp. 'fölülem') (Evs 235).

Határozószói használatban: *pižeme pras' óelkstę* 'eső hullott felülről' (EMSz 299).

óelkšęs ~ óelkšs 'über + A'. „Hová?” kérdésre felelő névutó. A *óelks* főnévből (+ -ę- kötőhangzóból) + -s illativusragból épül fel. Szemantikai megfelelések: mdM. *óelkšs* (vagy *óelkšs*) 'fölé', f. *yllę* 'ua.'; vö. m. *föle*. Rendszerint gen.-szal áll.

Példák: *piřam óelkšęs pučt, bratčę, šado valks* 'a fejem fölé, testvérek, tettek száz rubelt' (P 2, 105); *kaltńe komasť lejeńt' óelkšs* 'a fűzfák a folyó fölé hajoltak' (RESI 342).

Birtokraggal: *óelkšęzęń livtas varaka* 'fölém repült egy varjú' (Evs 235).

óelkška 'über...hin'. Egy hely mentén való mozgást jelölő névutó. A *óelks* főnévből + -ka prolativusragból ered. Szemantikai megfelelés: mdM. *óelkška* 'felett át'; vö. m. *felett (el)*. Gen.-szal áll.

Példák: *veleńt' óelkška livńit narmuńt* 'a falu fölött madarak repülnek el' (EMSz 299); *kudońt' óelkška livńit piřmart* 'a ház fölött seregélyek röpködnek' (ERSI 48); *planońt' óelkška* 'a terven felül' (RESI 335).

Birtokraggal: *óelkška n livńit mekšť* 'fölöttem méhek repülnek el' (Evs 235).

Határozószóként: *kavkšť óelkška topavtoms normatńeń* 'kétszeresen felülmúlni a normákat' (RESI 260).

33. *óidš ~ óiřs* 'neben/an + A, bis'. Lokális értelemben használatos névutó. Valószínűleg kapcsolatban áll a *óid(e)* 'egyenes' melléknévvvel (a második forma a *óiř* 'jobb; egyenes; mn.-re is utal). A szóvégi -s illativusrag. Etimológiai összefüggés: mdM. *óidü* 'egyenes' (vö. még cser. *vijař, vik* 'egyenes'). Szemantikai egyezés: mdM. *óidäs* 'ig'; vö. m. -hez, -ig. Gen.-t (v. nom.-acc.-t) vonz.

Példák: *čüńt kudońt' óidš* 'fuss a házig!' (ERSI 53); *pačkodńeńk ošońt' óiřs* 'közeleedtünk a városhoz' (RESI 144).

óidga 'an, gegen'. A *óid(e)* melléknévből + -ga prolativusragból származik. Szemantikai egyezés: mdM. *óidgü* 'vmin végig'; vö. m. *végig*, valamint -hez, iránt. Gen.-szal (vagy nom.-acc.-szal) áll.

Példák lokális értelemben: *kunčka óidga livńijat | sedęj vijeń sajijat* 'ha középen repülsz végig, a szív erejét veszed el' (P 2, 313); *kunčka óidga dubrovań palę tol* 'a mezőt középen égető tűz (ragadta el)' (P 1, 361).

Átvitt értelemben: *son paro moń óidga* 'irántam ő jó' (ERSI 53).

Az általánosan elismert és gyakrabban használt mdE. névutók felsorolásának végén vegyünk néhányat, amelyek vagy aránylag ritkán fordulnak elő, vagy még erősen őrzik a ragos főnévi jelleget, vagy pedig szorosan összefüggenek bizonyos mondattani-nyelvtani szerkezetekkel. Ezek:

34. *bokas* 'an/neben + A; bis'. „Hová?” kérdésre felelő névutó. A *boka* (<or. *bok*) 'cspő, oldal' főnévből + -s illativusragból áll. Etimológiai megfelelés: mdM. *bok* 'ua.'. Szemantikai megfelelés: mdM. *boks* 'ig'; vö. m. *mellé* és -ig, f. *viereen* és *asti*. Nom.-acc.-szal áll.

Példák: a) *sonzę bokas oziń* 'leültem melléje' (ERSI 34); b) *lejeńt' bokas pačkodš* 'eljutott a folyóig' (ERSI 34).

bokava 'an...entlang, entlang'. Vmi közelében való mozgást jelölő névutó. A *boka* főnévből + -va prolativusragból épül fel. Szemantikai meg-

felelés: mdM. *bokáva* 'mentén'; vö. m. *mentén, hosszában, f. pitkin*. Nom.-acc.-t vonz.

Például: a) *latkoñt bokava molínek* 'a szakadék hosszában mentünk' (ERSI 34); *pléneñt bokava kasí čuvtt* 'a sövény mentén fák nőnek' (ERSI 34). b) *pile bokava loštíže* 'fülön ütötte' (ERSI 34).

Határozószói használatban: *bokava jutás* 'a közelben ment el' (ERSI 34).

35. *kirda* '-mal'. Mindig és kizárólag számnevekhez (ideértve a határozatlan számneveket is) csatlakozik. Nagyon valószínű, hogy egybeesett egy **kirda* 'mennyeség, íz, szer' főnévvel. Etimológiai és szemantikai összefüggések: mdM. *kārda* '-szor|-szer|-ször', f. *kerta* 'íz, -szor|-szer|-ször'. A magyarban a multiplicativusi eset -*szor|-szer|-ször* (<: *szer*) végződésével egyezik meg. Az előtte álló számnév gen.-ba kerül.

Példák: *véteñ kirda tevš tejems sabi* 'a munkát ötször kell elvégezni' (Evs 93; EMSz 245); *kavtoñ kirda sokija* 'kétszer szántottam fel' (Evs 93; EMSz 245); *kolmoñ kirda rodña* 'háromszor rokon' (GMJa 1: 328); *lamoñ kirda* 'sokszor; számos sorban' (ERSI 119).

36. *kojsę* 'nach, nach der Meinung + G'. A *koj* 'szokás, hagyomány' főnéven + *-sę* inessivusragon alapszik. Etimológiai megfelelések: mdM. *koj* 'szokás, jellem', cser. *koj-šš* 'ua.'. Szemantikai megfelelésként: vö. m. *szerint*, f. *mukaan*. Nom. -acc. -szal áll.

Példa: *tiñk kojsę* 'szerintetek' (ERSI 104; SER 246).

Birtokraggal: *ovtoškak es kojsę n zę maziј* önmaga szerint a medve is szép' (köz. m.; ERSI 104).

37. *konđamo* 'wie, ebenso... wie'. Formailag azonos a *kondamo* 'hasonló' melléknévvvel (a *-mo* denominális melléknévképző), tőle csak meghatározott szókapcsolatokban való határozószó-névutói használata miatt tér el. További összetevői: *ko-* kérdő-vonatkozó értékű névmási tő, *-n* nyomatékosító névmási suffixum, *-da/-đa* mutató funkciójú névmási elem (< uráli *tV*-féle tő). Etimológiai-szemantikai összefüggés: mdM. *kodama* 'vmihez hasonlóan'. Jelentéséhez vö. még m. *mint*, f. *kuten, kuin* (a finn szavak töve etimológiailag is megfelel a *kondamo* és *kodama* névutóknak). Gen.-t vonz.

Példák: *Ivaškin a sonzę konđamo, piñgenzę te tevšent eriže* 'Ivaškin nem [úgy], mint ő, életét (tkp. 'idejét') ebben a munkában élte' (GMJa 1: 340); *tabakto peškše kišetš nejavs azoroñt konđamo: ečkine di selms kajašića* 'a dohányossal teli zacskó olyannak tűnt, mint gazdája: kövérkésnek és szembeötlőnek' (GMJa 1: 340).

38. *ladso* ~ *laco* 'wie, nach Art + G'. Gyakran a határozott főnévragozás translativusi esetragját helyettesíti. A *lad* 'összhang, rend; mód' (< or. *lad* 'ua.') főnévből + *-so* inessivusragból tevődik össze (a második alak *ladso* :> *latso* :> *laco* fokozatokon át). Etimológiai megfelelés: mdM. *lad* 'ua.'. Szemantikai megfelelés: mdM. *laca* 'mint'; vö. m. *módján, mint*. Nom.-acc.-szal áll.

Példák: *pižent laco* 'mint a fészek' (Evs 58); *lomañent laco* 'az ember módjára' (Evs 65); *izbošičiñt laco pamušems* 'szétmorzsolódni, mint a mész' (MCh 26); *čamazo ašolgaš lov ladso* 'az arca elfehéredett, mint (a) hó' (SER 247).

Birtokraggal: *lacoñ* 'mint én' (SER 89).

39. *piñgstę* 'vor + D, in Anwesenheit + G'. Alkotóelemei: *piñj(e)* 'kor, idő' + *-stę* elativusrag. Etimológiai megfelelés: mdM. *piñje* 'időszak,

idő'. Szemantikai megfelelés: mdM. *pińgsta* 'idején, jelenlétében'; vö. m. *elött*, *vkinek a jelenlétében*, f. *edessä, jkn läsnä ollessa*. Nom.-acc.-t vonz.

Példák: *ńede kortašt moń pińgste* 'ezekről (a dolgokról) beszéltek a jelenlétében' (ERSI 167; SER 250); *ńese člentńeń pińgsie javolavti gosovamoh řezultatńeń* 'az összes tagok jelenlétében közli egy szavazás eredményeit' (VMJa 32: 191).

40. *praso* 'auf dem Gipfel/Wipfel + G, auf + D' „Hol?' kérdésre felelő névutó. A *pra* 'fej' főnévből + *-so* inessivusragból tevődik össze. Etimológiai megfelelések: mdM. *prā/prā* 'ua.', f. *perä* 'vég; hátsó rész', m. *far*. Szemantikai megfelelés: mdM. *prasa* 'vminek a tetején'; vö. még m. *-on/-en/-ön*, f. *päällä*. Nom.-acc.-t vonz.

Példa: *čvto praso narmuń mori* 'egy madár énekel a fán' (SER 250). *pras* 'auf den Gipfel/Wipfel + G, auf + A' „Hová?' kérdésre felelő névutó. A *pra* főnévből + *-s* illativusragból ered. Szemantikai megfelelés: mdM. *pras ~ prav* 'vminek a tetejére'; vö. m. *-ra/-re*, f. *päälle*. Nom.-acc.-szal áll.

Példa: *kuźems čvto pras* 'felmászni egy fára' (RESI 191).

41. *šibe* '-um, -zu' Ok- és célhatározói értékű névutó. Minden esetben a *ńeźeń* (a *ńeźe* 'micsoda?' genitivusa) melléknévvel áll együtt és vele a *ńeźeń šibe* 'warum?, weshalb?, wozu?,' kérdő szókapcsolatot alkotja. Etimológiája nem világos. Jelentéstani szempontból vö. m. *mi-ért*, f. *mi-ksi*. A fentiek szerint gen.-t vonz.

Példák: *ńeźeń šibe robotatado?* 'miért dolgoztok?' (EMSZ 299; Evs 233); *ńeźeń šibe nujđado?* 'minek arattok?' (Evs 233).

42. *tarkas* 'statt, anstelle'. A *tarka* 'hely' főnévből + *-s* illativusragból származik. Úgy látszik, nincs etimológikus viszonyban egy mdM. szóval sem. L. HAKULINEN az erza főnevet kapcsolatba hozza a f. *tarkka* 'pontos' melléknévvel.²³ Jelentése és szerkezete alapján a m. *helyébe*, f. *sijaan*, mdM. *vasts ~ vastšs* névutókhöz áll közel. Gen.-szal áll.

Példák: *šuroń tarkas maksš počt* 'búzáért cserébe lisztet adott' (ERSI 211); *ľemě kudoń tarkas atatńe lotkašt ľelent' kunškas* 'egy meleg ház helyett az öregek a falu közepén álltak meg' (GMJa 1: 344).

Birtokraggal: *tarkazonzo* 'helyette' (ERSI 211).

Megjegyzés: BUDENZ szerint (BMNy 36) a mdE.-ban a névutók közé tartozik az *ušoso* 'auf der Außenseite' (< *ušo* (mdM. *uša*) 'külső, külszín' + *-so*), *ušov* 'auf die Außenseite' is. De, jöllehet a népköltészetben fellelhető bizonyos mértékben névutói használatára valló példák, a mai kutatók általában nem tartják névutónak.

III.

Majdnem minden vizsgált mdE. névutó egy bizonyos fokig abszolút egyedülállóságot képvisel a szabad morféma + kötött morféma (azaz, tudvalevően, névszó + esetvégződés v. névszó + névutó) rendszerében, más szóval

²³ HAKULINEN véleménye szerint (Suomen kielen rakenne ja kehitys. Helsinki 1961. 370), a finnben a **tarkka* 'hely' → *tarkka* 'pontos' szófajváltás és jelentésátvitel eredete valószínűleg a vadászok nyelvében keresendő, majd leszögezi: „onhan luonnollista, että esim. ilmausta *ampui tarkkaan* 'ampui (oikeaan) paikkaan' helposti ruvettiin tajuaan merkitseväksi 'ampui täsmälleen'”.

olyan viszonyokat hoz létre, amelyeknek nincs pontos szemantikai megfelelésük valamilyen esetrag használatában. Kivétel az *éзде, ejse, ejste, ejs, ezga, ejks ejška* névutós sor. A határozott névszóragozás ablativusi, inessivusi, elativusi, illativusi, prolativusi, translativusi és comparativusi esetragjainak helyettesítésére a mĎE. igen gyakran komplex szerkezetet alkalmaz, amit ugyanazon deklináció genitivusa, illetőleg mindenestre a viszonyt kifejező esetek jellemzője (a meghatározandó névszóhoz kapcsoltn) + az említett *éзде, ejse* stb. alkotnak. Alaki szempontból, tudjuk, a szóbanforgó névutók az *es* 'övé, maga' névmáson alapulnak és tövük különféle módon az egyes esetragokkal találkoztva. Az alábbi elemzés, valamint az I. fejezetben írtak alapján e szerkezetet „b ő v e l k e d ő esetszerkezetnek” is nevezhetjük.

Hasonlítsuk most össze a két lehetséges szerkezetet, példaként hozva, a minket érdeklő esetekben, a *pango* 'gomba' szó határozott ragozását egyes számban:

(nom.	<i>pangoš</i>	'a gomba'	
gen.	<i>pangoňt</i>	'a gombának a')	
ablat.	<i>pangodoňt</i>	'a gombától'	<i>pangoňt éзде</i> 'ua.'
iness.	<i>pangosoňt</i>	'a gombában'	<i>pangoňt ejse</i> 'ua.'
elativ.	<i>pangostoňt</i>	'a gombából'	<i>pangoňt ejste</i> 'ua.'
illativ.	<i>pangoňten</i>	'a gombába'	<i>pangoňt ejs</i> 'ua.'
prolat.	<i>pangovaňt</i>	'a gombán végig'	<i>pangoňt ezga</i> 'ua.'
transl.	<i>pangokoňt</i>	'mint a gomba'	<i>pangoňt ejks</i> 'ua.'
compar.	<i>pangoškaňt</i>	'a gomba nagyságú'	<i>pangoňt ejška</i> 'ua.'

A *pangoňt éзде, pangoňt ejse* stb. mai jelentése nem különbözik a használatban, a *pangodoňt*, ill. *pangosoňt* stb. jelentésétől. Az összetett alakok elemi vizsgálatából, másrésztől, közvetlenül kiderül a 'bővelkedő' jelleg, amelyre céloztam: pl. *pangoňt éзде* szó szerint a. m. 'a gombának a magától', *pangoňt ejse* szó szerint a. m. 'a gombának a magában', és így tovább.

Ennek az összetett ragozásnak az esete tehát, úgy látszik, nem tartozik bele az új esetragok létrejöttének abba a jelenségébe, amit az I. fejezetben megvalósulhatónak véltem, tekintetbe véve a minimális jelentésbeli eltérést a hagyományos egyenértékű esetek sorához képest; sokkal inkább egy ösztönös, az utóbbiakra vonatkozó analízálási és ugyanakkor erősítési tendenciát mutat.

DANILO GHENO

Rövidítések

- BMNy = BUDENZ J., Moksa- és Erza-mordvin nyelvtan. Budapest, 1876.
 EMSz = ERDŐDI J., Erza-mordvin szövegek. Budapest, 1968. (Finnugor jegyzetek 14.)
 ERSI = M. N. KOLJADENKOV—N. F. CYGANOV, Erzjansko—russkij slovar'. Moskva, 1949.
 Evs = M. E. EVSEV'EV, Osnovy mordovskoj grammatiki. Etzáň gramatika. Moskva, 1931. (2. kiad.)
 GMJa 1 = A. K. IMJAREKOV, Posleslogi. In: Grammatika mordovskich (moksanskogo i erzjanskogo) jazykov. Čast' I: Fonetika i morfologija. Saransk, 1962. 337—345.
 MCh = H. PAASONEN: Mordwinische Chrestomathie mit Glossar und grammatikalischem Abriß. 2. Aufl., Helsinki, 1953.
 ML = H. PAASONEN, Mordvinische Lautlehre. Helsingfors, 1903. („Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia” (= SUST) 22.)

- MNR = SEBESTYÉN Á., A magyar nyelv névutórendszere. Budapest, 1965.
- MSzFE 1 = LAKÓ GY. (főszerkesztő), A magyar szókészlet finnugor elemei. Etimológiai szótár. I. köt.: A—Gy. Budapest, 1967.
- MSzFE 2 = LAKÓ GY. (főszerkesztő), A magyar szókészlet finnugor elemei. Etimológiai szótár. II. köt.: H—M. Budapest, 1971.
- P 1 = H. PAASONEN (gesammelt von), Mordwinische Volksdichtung, hergg. u. übers. von P. RAVILA. I. Band. Helsinki, 1938. (SUST 77.)
- P 2 = H. PAASONEN (gesammelt von), Mordwinische Volksdichtung, hergg. u. übers. von P. RAVILA. II. Band, Helsinki, 1939. (SUST 81.)
- P 2 G = A. GENETZnek a P 2 függelékeként kiadott, 28 erza-mordvin népdalból álló gyűjteménye
- P 3 = H. PAASONEN (gesammelt von), Mordwinische Volksdichtung, hergg. u. übers. von P. RAVILA. III. Band, Helsinki, 1941. (SUST 84)
- RESI = M. N. KOLJADENKOV—N. F. CYGANOV, Russko-erzjanskij slovar'. Moskva, 1948.
- SER = B. A. SEREBRENNIKOV, Istoričeskaja morfologija mordovskich jazykov. Moskva, 1967.
- VMJa 32 = P. S. KUDAJEV, K voprosu o poslelogach v mordovskich jazykach. In: Voprosy mordovskogo jazykoznanija. Trudy, vypusk XXXII. Saransk, 1967. 160—177

Aperçu des postpositions en Mordve—Erza

I

La première partie de cet article traite certaines questions surtout théoriques concernant les postpositions mordve-erzas (et parfois les postpositions finno-ougrienne plus généralement). L'auteur détermine d'abord la différence entre la postposition et le suffixe casuel: cette différence est morphologique et sémantique. D'ailleurs, on remarque que dans la langue erza la plupart des postpositions remplace des suffixes de cas inexistant. Il y a, en outre, une différence précise (de fonction syntaxique) entre la postposition et l'adverbe, quoique en erza (de même qu'en hongrois, en finnois etc.) on rencontre des formes telles que: *alo* postp. 'sous', adv. 'dessous'. Le problème de la priorité historique-génétique d'*alo* postp. ou d'*alo* adv. et sim. est assez difficile à résoudre, bien plus, l'auteur essaie de démontrer — même au moyen d'un exemple latin — qu'il est peut-être inutile de poser cette question. Toujours par rapport aux adverbes-postpositions, il faut souligner que ceux-ci en erza (contrairement au hongrois et au finnois) ne se trouvent jamais comme préfixes verbaux.

Dans la langue erza — ainsi qu'en mokcha, en hongrois, en finnois etc. — le plus grand nombre des postpositions est constitué de formes fossilisées flexionnelles de substantifs. Après cette constatation, l'auteur analyse les possibilités pratiques de différenciation en mordve-erza entre une forme normale flexionnelle de substantif et une postposition authentique. Le reste des particules postpositives erzas dérive de pronoms, d'adjectifs, d'adverbes. Parmi les postpositions dérivées de pronoms, on porte une attention particulière à *ejsę* 'dans, en', *ejsę* 'de, hors de', *ejs* 'dans, en (direction →)' etc. En hongrois et en finnois, on rencontre aussi des postpositions basées sur des thèmes verbaux, en erza non.

Encore du point de vue morphologique, les postpositions erzas peuvent se présenter pourvues de suffixes qui logiquement devraient être appliqués au nom précédent: on peut par ex. les pourvoir du suffixe de possessivation rapporté au nom (cf. *selme ikeldenek* 'de devant nos yeux', litt. 'yeux-de devant nous'). Naturellement une forme comme *ikeldenek* est régulière en erza pour exprimer — suivant une construction caractéristique des langues finno-ougriennes — la connexion pronom personnel ↔ postposition (dans ce cas *ikeldenek* signifie effectivement 'de devant nous'). Ajoutons encore que la postposition erza peut — en jouant un rôle syntaxique singulier — être munie d'un suffixe nommé prédicatif. Par ex. *kudo udalotado* 'vous êtes derrière la maison': *udalotado* propr. 'vous êtes derrière' < *udalo* postp. 'derrière' + *-tado* suff. préd. ind. prés. 2. plur.

La postposition (comme le suggère le mot même) se place d'habitude immédiatement après „son” nom. En erza, cette règle n'est pas toujours observée. Par ex. en poésie:

tetadonzo od čora mejele 'le jeune homme après son père...', litt. 'après le jeune homme son père'.

Quant à leur rection, un certain nombre de postpositions erzas exige le nominatif-accusatif, d'autres le génitif, et d'autres parfois le nominatif-accusatif parfois le génitif. Uniquement *baška* 'hors qc; sans', *mejle* 'après', *ikele* 'avant' demandent l'ablatif.

II

La deuxième partie de l'article, la plus étendue, renferme la description détaillée de 42 séries de postpositions mordve-erzas, selon le schéma: signification actuelle (en allemand), étymologie, correspondances étymologiques, correspondances sémantiques (en mokcha, en hongrois et en finnois), rection, exemples d'emploi spécifique, emploi adverbial éventuel. Voilà le premier membre enregistré de chaque série de postpositions:

1. *alo* 'sous' (< *al-* 'partie inférieure, partie située en bas'); 2. *baška* 'hors qc; sans' (< tat. *baška* 'hors qc' < *baš* 'tête'); 3. *čitesę* 'au bord de' (< *čite* 'bord, périphérie'); 4. *ezde* ~ *ezde* 'de (près)' (< *eš* [soi-même]); 5. *ekšę* ~ *ekšę* 'derrière' (< *ekš-e* 'côté à l'ombre de qc, ce qui est derrière'); 6. *ezems* 'au lieu de, à la place de' (< *ezem* 'banc, place [assise]'); 7. *ikele* 'devant, avant' (cf. *ikel-ks* 'partie antérieure' et *ikele* adv. 'en avant, devant'); 8. *jono* 'au/sur le côté' (< *jon* 'côté, partie'); 9. *jožoso* 'tout près, auprès de' (< *jožo* 'surface'); 10. *jutksa* 'entre, parmi, au milieu de' (< *jutk-o* 'intervalle'); 11. *karšo* 'contre, en face de' (< tat. *karšš* 'id. '); 12. *keles* 'partout dans/en' (< *kele* 'largeur, ampleur'); 13. *kece* ~ *kece* 'auprès de, chez' (< *keč* 'main'); 14. *kis* ~ *kisę* 'pour, par' (< *ki* 'voie'); 15. *kofas* 'd'après, selon; en comparaison de; etc.' (? cf. tat. de Kazan *kürä* 'id. '); 16. *kunškaso* 'au milieu de, au centre de' (< *kunška* 'milieu, centre'); 17. *kuvalt* 'le long de; suivant, d'après; etc.' (cf. *kuval-ks* 'longueur'); 18. *langso* 'sur' (< *lango* 'surface'); 19. *malaso* 'à côté de, près de' (< *mala-* ?, cf. mokcha *mala* adj. 'proche, voisin'); 20. *marto* 'avec' (? < *mar* 'tas, groupe'); 21. *mejle* ~ *mejle* 'après' (< *mej* 'partie postérieure, arrière'); 22. *pačk* ~ *pačka* 'par, à travers' (< *pač-* ou *pačk-* ?); 23. *pele* 'du côté, sur le côté' (< *peł* 'part, côté'); 24. *peřka* 'autour de' (< *peř-e* ~ **peř-e* 'clôture, enceinte, enclos'); 25. *pes* 'jusque' (< *pe* 'bout, fin'); 26. *potso* 'dans, à l'intérieur de' (< *pot-mo* 'partie intérieure, intérieur'); 27. *troksa* ~ *troks* 'à travers, en travers de' (< *troks* 'traverse'); 28. *turo* 'environ, à peu près' (< *tur-* ?, cf. mari *tora* adj. 'lointain'); 29. *turtov* 'à, pour, pour le compte de' (< *turt-* ?); 30. *udalo* 'derrière, en arrière de' (cf. *udal-ks* 'partie postérieure' et *udalo* adv. 'en arrière, derrière'); 31. *vakso* 'à côté de, près de' (< *vaks* 'empan'); 32.1 *velte* 'au/par le moyen de' (< *vel-* radical signifiant 'dessus') 32.2 *velkse* 'au-dessus de' (< *velks* 'partie supérieure, couverture'); 33. *vids* 'vers, auprès de, jusque' (< *vid-e* adj. 'droit'); 34. *bokas* 'à côté de, jusque' (< *boka* 'flanc, côté' < rus. *bok* 'id. '); 35. *kirda* 'fois' [cf. deux fois] (< **kirda* 'fois'); 36. *kojse* 'selon' (< *koj* 'usage, habitude'); 37. *kondamo* 'comme, de même que' (< *ko-* radical pronominal de valeur interrogative-relative + d'autres particules ou suffixes); 38. *ladso* ~ *laco* 'comme, à la manière de' (< *lad* 'accord, ordre' < rus. *lad* 'id. '); 39. *pingste* 'devant, en présence de' (< *ping-e* 'période, temps'); 40. *ptaso* 'sur, au sommet de' (< *pta* 'tête'); 41. *šive* 'pour' [toujours dans le syntagme *mežen šive* 'pourquoi'] (< ?); 42. *tarkas* 'à la place de, en échange de' (< *tarka* 'place, lieu').

III

La troisième partie, très brève, est consacrée presque entièrement à des considérations relatives à la série des postpositions *ezde*, *ejse*, *ejste* etc. Les membres de cette série sont employés surtout en substitution, dans la déclinaison déterminée, des suffixes des cas respectivement, ablatif, isitif, élatif, illatif, prolatif, translatif et comparatif. Selon l'auteur, l'ensemble de nom et *ezde*, *ejse* etc. représente une sorte de „construction casuelle redondante” (cf. *pangosorit* 'dans le champignon' — *pangorit ejse* id., mais propr. 'dans le champignon lui-même').

Az osztják személyjelölő szuffixumok történeti áttekintése

0. Az obi-ugor vokalizmus történetének vizsgálata során különleges probléma az osztják magánhangzó-váltakozások, főleg pedig a keleti osztják paradigmaticus magánhangzó-váltakozások történeti okainak tisztázása. Mivel a keleti osztják nyelvjárásokból ismert, az igeragozásban és a birtokos személyjelezésben fellépő paradigmaticus magánhangzó-váltakozás létrejöttében meghatározó, sőt — az analógiás kiegyenlítődéstől eltekintve — kizárólagos szerepe volt a második (vagy pontosabban: a nem első) szótagi magánhangzó kvantitásának és kvalitásának, szükségesnek láttam ezzel a kérdéssel behatóbban foglalkozni. Különösen a birtokos személyjelek magánhangzó-eleme, előhangzója játszott ebben főszerepet, amint korábban rámutattam (Az osztják magánhangzó-váltakozások koráról és keletkezéséről. NyK 75: 301—18, Obi-ugor alaktani kérdések és hangtörténeti tanulságaik. NyK 75: 365—73). Mondanivalóm igazolására igyekeztem rekonstruálni a személyjelölő morfémákat, de nem remélhettem akkor a személyjelölés bonyolult kérdéskörének teljes történeti felderítését az obi-ugor nyelvek egyikében vagy másikában, vagy éppen mindkettőben. Tudva, hogy e téren akkor még számos kérdést hagytam megválaszolatlanul, szükségesnek láttam, hogy a finnugor vokalizmuselméletek hitelessége szempontjából perdöntő keleti osztják paradigmaticus magánhangzó-váltakozások koráról és keletkezéséről adott magyarázatom morfológiai vonatkozásait részletekbe menően kidolgozzam, ezáltal kívánva hangtörténeti stúdiumaim eredményeit történeti alaktani megállapításokkal szilárdabb alapokra helyezni. Az egyoldalú hangtani, hangtörténeti vizsgálatok nem feltétlenül hozzák meg a várt eredményt, sőt zsákutcába is vezethetik a kutatót, amint éppen az osztják magánhangzó-váltakozások önmagukban való szemlélete STEINITZET is arra készítette, hogy visszavetítse a váltakozásokat, egész rendszerüket a finnugor alapnyelv korába. Éppen ezért alighanem egyetérthetünk azzal a megállapítással, hogy „... a hangváltásokra vonatkozó összehasonlítást mindig morfológiai megfigyeléseknek kell segíteniük” (FERDINAND DE SAUSSURE, Bevezetés az általános nyelvészetbe. Budapest, 1967. 271). Hasonlóan vélekedtek későbbi kutatók is, amint erről RAIMO ANTILA megemlékezik (I. Uusimman äännehistorian suunnasta ja luonteesta. Turun Yliopiston Fonetikan laitoksen julkaisuja N:o 5. Turku, 1969. 13, 14, 15, 16—9, 24). Egyébként e téma kidolgozásának hasznát az első szótagi vokalizmusra vonatkozó némely megállapítások bizonyításán és a hangtörténeti tanulmányok morfológiai tanulságain túlmenően még abban is látom, hogy a nem első szótagi vokalizmus sok részletkérdésének a tisztázását is elősegíti, sőt mi több: megköveteli.

0.1. Az alábbiakban operálni kívánok mindazon osztják nyelvjárásokkal, amelyekből használható mennyiségű, eléggé megbízható és munkámhoz

szükségesnek vélt anyag áll rendelkezésre. Az alanti felsorolásban a nyelvjárás rövidítése után közlöm, mely munkákból merítettem a szükséges információkat és ezen munkák alkalmilag, a lentebb következő morfématáblázatokban gyakorlati okokból használt rövidítéseit.

V: K. F. KARJALAINEN, Grammatikalische Aufzeichnungen aus ostjakischnen Mundarten. MSFOu. 128. Helsinki, 1964. [= K], Н. И. Терешкин, Очерки диалектов хантыйского языка. Часть первая. Ваховский диалект. Москва—Ленинград, 1961. [= T, ill. Očerki], GULYA JÁNOS, Eastern Ostyak Chrestomathy. UAS 51. Bloomington — The Hague, 1966. [= G, ill. East-OstyChr.]

Vj.: KARJALAINEN: i. m.

Trj.: KARJALAINEN: i. m.

J: H. PAASONEN, Ostjakische grammatikalische Aufzeichnungen nach den Dialekten an der Konda und am Jugan. JSFOu. 66/2. Helsinki, 1965. [= P]

Szur.: M. A. CASTRÉN, Versuch einer ostjakischen Sprachlehre nebst kurzem Wörterverzeichnis. Nordische Reisen und Forschungen. Zweite verbesserte Auflage. St. Petersburg, 1858—Leipzig, 1969. [= C]

Szal.: W. STEINITZ, Die objektive Konjugation des Ostjakischen. Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 30 (1938): 680—99. [= St.]

DN: KARJALAINEN: i. m.

Kr.: KARJALAINEN: i. m.

DT: KARJALAINEN: i. m.

C: KARJALAINEN: i. m.

Ko.: PAASONEN: i. m.

Ni.: KARJALAINEN: i. m.

Ser.: W. STEINITZ, Ostjakische Grammatik und Chrestomathie mit Wörterverzeichnis. Zweite verbesserte Auflage. Leipzig, 1950. [= St., ill. OstjChr.²]

KO (= közép-obi \approx Ser., részben Ni.): Н. И. Терешкин, Хантыйский язык. Языки народов СССР. III. Финно-угорские и самодийские языки. Москва, 1966. 319—41. [= T], П. К. Животиков, Очерки грамматики хантыйского языка (средне-обский диалект). Под редакцией Ю. Н. Русской. На правах рукописи. Издание Окружной комиссии по разработке литературного хантыйского языка при Исполкоме ханты-мансийского совета депутатов трудящихся Омской области. Ханты-Мансийск, 1942. [= Ž]

Kaz.: KARJALAINEN: i. m. [= K], STEINITZ, Die objektive Konjugation . . . [= St.], RÉDEI KÁROLY, Nord-ostjakische Texte (Kazym-Dialekt) mit Skizze der Grammatik. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologisch-historische Klasse. Dritte Folge. Nr. 71. Göttingen, 1968. [= R, ill. Kazym-Dialekt]

Szin.: W. STEINITZ, Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen und Texte mit Übersetzungen. ÖEST 31. Tartu, 1939. [= Sr., ill. OVE]

M: RÉDEI KÁROLY, Északi-osztják nyelvtan. NyttudÉrt. 31. Budapest, 1961. [= R, ill. ÉOszjtjNyt.]

O: KARJALAINEN: i. m. [= K], STEINITZ kéziratoss nyelvtani feljegyzései (Berlin) [= St.]

I. Az őosztják személyjelölő kötött morfémak^{1, 2} és mai nyelvjárási fejleményeik (az 1—18. táblázatokban bemutatva).

¹ Az alábbiakban óvakodni fogok az olyan triviális megállapítások közlésétől, mint pl. „az egyes számú 1. személyű igerag *m*-je a megfelelő személyes névmás agglutációja révén keletkezett”, noha időnként megeshet, hogy utalni kényszerülök effélékre.

² Az elkövetkezendőkben a palato-veláris illeszkedésben résztvevő morfémak váltakozó magánhangzó-elemét mindig a palatális párral szimbolizálom, tehát: *i* = *í*, *ǰ*, *ä* = *ä*, *a* stb.

Az osztják nyelvjárások személyjelölő szuffixumai

I. V	e o n j				d e e l p x				
	ind	d e t			n u m s g			num du	num pl
		obj sg	obj du	obj pl	msh-s tő		mgh-s tő		
					rokonság- nevek	egyéb			
sg 1	<i>əm</i>	<i>im</i>	<i>əyl-äm</i>	<i>l-äm</i>	<i>əm</i>	<i>əm, äm, im</i>	<i>m</i>	<i>əyl-äm</i>	<i>l-äm</i>
2	<i>ən¹, wən²</i>	<i>in</i>	<i>än</i>	<i>än</i>		<i>ən, än, in</i>	<i>n</i>	<i>än</i>	<i>än</i>
3	<i>∅, wəl,³ iyən/äyən⁴</i>	<i>(ə)tə</i>	<i>∅</i>	<i>K G ∅, G T lə</i>		<i>əl</i>	<i>l⁵, əl⁶</i>	<i>∅</i>	<i>K ∅, G T lə</i>
du 1	<i>əmən</i>	<i>imən</i>	<i>ämən</i>	<i>ämən</i>		<i>əmən</i>	<i>mən</i>	<i>ämən</i>	<i>ämən</i>
2	<i>ətən</i>	<i>ətən</i>	<i>in</i>	<i>in</i>		<i>ətən</i>	<i>tən</i>	<i>in</i>	<i>in</i>
3	<i>əyən</i>	<i>ətən</i>	<i>in</i>	<i>in</i>		<i>ətən</i>	<i>tən</i>	<i>in</i>	<i>in</i>
pl 1	<i>öy</i>	<i>üy</i>	<i>K öy, G T öy</i>	<i>K öy, G T öy</i>		<i>öy</i>	<i>üy,⁷ öy⁸</i>	<i>K öy, G T öy</i>	<i>K öy, G T öy</i>
2	<i>ətöy</i>	<i>ətən</i>	<i>in</i>	<i>in</i>		<i>ətən</i>	<i>tən</i>	<i>in</i>	<i>in</i>
3	<i>wəl⁹ t,</i>	<i>il</i>	<i>äl</i>	<i>äl</i>		<i>K il, G T täl</i>	<i>K jil, G T täl</i>	<i>äl</i>	<i>äl</i>
	<i>K 125–30 G 106–8 T 84–5</i>	<i>K 139–41, 144–5 G 116–8 T 86</i>	<i>K 133–4 G 116–8 T 86</i>	<i>K 133–4 G 116–8 T 86</i>	<i>KT 145 G 61</i>	<i>K 105–8 KT passim G 58–63 T 33</i>	<i>K 105–8 G 58–63 T 33</i>		

¹ A jelen idő kivételével mindenütt.

² Csak jelen időben.

³ Csak jelen időben.

⁴ Csak az időjel nélküli múlt időben.

⁵ Az *-i* tövek után; az *-ä* tövek után (KARJALAINEN, GÜLYA).

⁶ Az *-ä* tövek mássalhangzós alternánsa után (TERÉSKIN).

⁷ Az *-i* tövek mássalhangzós alternánsa után (KARJALAINEN, GÜLYA).

⁸ Az *-ä* tövek mássalhangzós alternánsa után (TERÉSKIN).

⁹ Csak jelen időben.

2. Vj.

c o n j					d e c l p x				
ind	d e t			n u m s g			num du	num pl	
	obj sg	obj du	obj pl	msh-s tő		mgh-s tő			
				rokonság- nevek	egyéb				
sg 1	<i>əm</i>	<i>im</i>	<i>əyl-äm</i>	<i>l-äm</i>	<i>əm</i>	<i>əm, äm, im</i>	<i>m</i>	<i>əyl-äm</i>	<i>l-äm</i>
2	<i>ən¹ wən²</i>	<i>in</i>	<i>än</i>	<i>än</i>		<i>ən, än, in</i>	<i>n</i>	<i>än</i>	<i>än</i>
3	<i>∅, wəl³ iyən/äyən⁴</i>	<i>tə</i>	<i>∅</i>	K St. <i>əl, tä</i>		<i>əl</i>	<i>l</i>	<i>∅</i>	<i>əl</i>
du 1	<i>əmən</i>	<i>imən</i>	<i>ämən</i>	<i>ämən</i>		<i>əmən</i>	<i>mən</i>	<i>ämən</i>	<i>ämən</i>
2	<i>ətən</i>	<i>ətən</i>	<i>in</i>	<i>in</i>		<i>ətən</i>	<i>tən</i>	<i>in</i>	<i>in</i>
3	<i>əkən</i>	<i>ətən</i>	<i>in</i>	<i>in</i>		<i>ətən</i>	<i>tən</i>	<i>in</i>	<i>in</i>
pl 1	<i>əw</i>	<i>iw</i>	<i>öw</i>	<i>öw</i>		<i>əw</i>	<i>w⁵, öw⁶</i>	<i>öw</i>	<i>öw</i>
2	<i>ətəy</i>	<i>ətən</i>	<i>in</i>	<i>in</i>		<i>ətən</i>	<i>tən</i>	<i>in</i>	<i>in</i>
3	<i>t, wəl⁷</i>	<i>il</i>	<i>äl</i>	<i>äl</i>		<i>il</i>	<i>jil</i>	<i>äl</i>	<i>äl</i>
	K 174— 200	K 183—98	K 183—6	St. 689	KT 145			K 154—7	

¹ A jelen idő kivételével mindenütt.² Csak jelen időben.³ Csak jelen időben.⁴ Csak az időjel nélkül múlt időben.⁵ Az -i tövek után.⁶ Az *-ä tövek mássalhangzós alternánsa után.⁷ Csak jelen időben.

3. Trj.	c o n j				d e e l p x					
	ind	d e t			n u m s g			num du	num pl	
		obj sg	obj du	obj pl	msh-s tő		mgh-s tő			
					rokonság- nevek	egyéb				
sg 1	<i>əm</i>	<i>em</i>	<i>ɣəA-əm</i>	<i>A-əm</i>	<i>əm</i>	<i>əm, əm, em</i>	<i>em¹, əm²</i>	<i>ɣəA-əm</i>	<i>A-əm</i>	
2	<i>ən</i>	<i>e</i>	<i>á</i>	<i>á</i>		<i>ən, á, e</i>	<i>e¹, á²</i>	<i>á</i>	<i>á</i>	
3	<i>∅</i>	<i>təɣ</i>	<i>∅</i>	<i>∅</i>		<i>əA</i>	<i>iA¹, áA²</i>	<i>∅</i>	<i>A</i>	
du 1	<i>əmən</i>	<i>təmən</i>	<i>əmən</i>	<i>əmən</i>		<i>mən</i>	<i>imən¹, ámən²</i>	<i>əmən</i>	<i>əmən</i>	
2	<i>ətən</i>	<i>tən</i>	<i>ən</i>	<i>ən</i>		<i>in</i>	<i>in³</i>	<i>ən</i>	<i>ən</i>	
3	<i>əɣən</i>	<i>tən</i>	<i>ən</i>	<i>ən</i>		<i>in</i>	<i>in³</i>	<i>ən</i>	<i>ən</i>	
pl 1	<i>əɣ_o, ɔɣ</i>	<i>təɣ_o, tɔɣ</i>	<i>əɣ_o</i>	<i>əɣ_o</i>		<i>əɣ_o, ɔɣ</i>	<i>iɣ¹, áɣ²</i>	<i>əɣ_o, ɔɣ</i>	<i>əɣ_o, ɔɣ</i>	
2	<i>təɣ</i>	<i>tən</i>	<i>ən</i>	<i>ən</i>		<i>in</i>	<i>in³</i>	<i>ən</i>	<i>ən</i>	
3	<i>ət (iA)</i>	<i>iA</i>	<i>áA</i>	<i>áA</i>		<i>iA</i>	<i>iA³</i>	<i>áA</i>	<i>áA</i>	
	K 268—81 (279)	K 272—80	K 272—3		KT 145	K 232—5				

¹ Az *-i* tövek mássalhangzós alternánása után.

² Az *(*-á >)-ə* tövek mássalhangzós alternánása után.

³ A mássalhangzós tőalternáns után.

4. J	c o n j				d e c l p x				
	ind	d e t			n u m s g			num du	num pl
		obj sg	obj du	obj pl	msh-s tő		mgh-s tő ¹		
					rokonság- nevek	egyéb			
sg 1	<i>əm</i>	<i>em</i>	<i>γəλ-əm</i>	<i>λ-əm</i>	<i>əm</i>	<i>əm, əm, em</i>	<i>em</i>	<i>γəλ-əm</i>	<i>λ-əm</i>
2	<i>ən</i>	<i>e</i>	<i>á</i>	<i>á</i>	<i>ən</i>	<i>ən, á, e</i>	<i>e</i>	<i>á</i>	<i>á</i>
3	<i>∅</i>	<i>(ə)təγ</i>	<i>∅</i>	<i>(ə)λ</i>	<i>əλ</i>	<i>əλ</i>	<i>iλ</i>	<i>∅</i>	<i>λ</i>
du 1	<i>əmən</i>	<i>ətəmən</i>	<i>əmən</i>	<i>əmən</i>	<i>mən</i>	<i>mən</i>	<i>imən</i>	<i>əmən</i>	<i>əmən</i>
2	<i>ətən</i>	<i>ətən</i>	<i>ən</i>	<i>ən</i>	<i>in</i>	<i>in</i>	<i>in</i>	<i>ən</i>	<i>ən</i>
3	<i>əγən</i>	<i>ətən</i>	<i>ən</i>	<i>ən</i>	<i>in</i>	<i>in</i>	<i>in</i>	<i>ən</i>	<i>ən</i>
pl 1	<i>əw, δw</i>	<i>ətδw</i>	<i>δw</i>	<i>δw</i>	<i>əw, δw</i>	<i>əw, δw</i>	<i>ew</i>	<i>əw, δw</i>	<i>əw, δw</i>
2	<i>ətəγ</i>	<i>ətən</i>	<i>ən</i>	<i>ən</i>	<i>in</i>	<i>in</i>	<i>in</i>	<i>ən</i>	<i>ən</i>
3	<i>ət</i>	<i>iλ</i>	<i>áλ</i>	<i>áλ</i>	<i>iλ</i>	<i>iλ</i>	<i>iλ</i>	<i>áλ</i>	<i>áλ</i>
	P 90—1	P 91			P 75—6	P 73—7	P 74	P 73—7	

¹ Az *-i tövek mássalhangzós alternánása után (PAASONEN az [-á- ~]-ə [*< *-ä*] töre nem közölt paradigmát).

5. Szur.	c o n j				d e c l p x			
	ind	d e t			n u m s g		num du	num pl
		obj sg	obj du	obj pl	rokon- ság- nevek	egyéb		
sg 1	<i>em</i>	<i>em</i>				<i>em</i>	<i>χad-am</i>	<i>ǎ-am</i>
2	<i>en, e</i>	<i>en, e</i>				<i>en</i>	<i>an</i>	<i>an</i>
3	<i>ø</i>	<i>teχ</i>				<i>eť</i>	<i>ať</i>	<i>ť</i>
du 1	<i>men</i>	<i>temen</i>				<i>men</i>	<i>amen</i>	<i>amen</i>
2	<i>ten</i>	<i>ten</i>				<i>in</i>	<i>en</i>	<i>en</i>
3	<i>χen</i>	<i>ten</i>				<i>in</i>	<i>en</i>	<i>en</i>
pl 1	<i>eux</i>	<i>teux</i>				<i>eux</i>	<i>aux</i>	<i>aux</i>
2	<i>teχ</i>	<i>ten</i>				<i>in</i>	<i>en</i>	<i>en</i>
3	<i>t</i>	<i>ǎ</i>				<i>ǎ</i>	<i>ať</i>	<i>ať</i>
	C 55, 60-1	55, 59					45	45-6

6. Szal.	c o n j				d e c l p x			
	ind	d e t			n u m s g		num du	num pl
		obj sg	obj du	obj pl	rokon- ság- nevek	egyéb		
sg 1	<i>əm</i>	<i>am</i>		<i>t-am</i>		<i>am</i>		<i>t-am</i>
2	<i>ən</i>	<i>a</i>		<i>a</i>		<i>a</i>		<i>a</i>
3	<i>ø</i>	<i>tə</i>		<i>at</i>		<i>ət</i>		<i>at</i>
du 1	<i>mən</i>	<i>təmən</i>		<i>əmən</i>		<i>mən</i>		<i>əmən</i>
2	<i>tən</i>	<i>tən</i>		<i>ən</i>		<i>ən</i>		<i>ən</i>
3	<i>yən</i>	<i>tən</i>		<i>ən</i>		<i>ən</i>		<i>ən</i>
pl 1	<i>əw</i>	<i>təw</i>		<i>əw</i>		<i>əw</i>		<i>əw</i>
2	<i>tə</i>	<i>tən</i>		<i>ən</i>		<i>ən</i>		<i>ən</i>
3	<i>et</i>	<i>et</i>		<i>at</i>		<i>et</i>		<i>at</i>
Str. 691								

7. DN	c o n j								d e c l p x				
	váltakozó tövek				nem vált. tövek				num sg			num du	num pl
	intr		tr		intr		tr		msh-s tő				
	prs	prt	prs	prt	prs	prt	prs	prt	rokon-ság-nevek	egyéb	mgh-s tő		
sg 1	əm		em		ám am		em		əm, em ám		em	ɣət-ám	t-ám
2	ən		en		án en		en		en		en	án	án
3	∅ ot		ət		∅ ot		ət		ət		et	át	át
du 1	mən		emən		mən		emən		emən		emən	emən	emən, əmən
2	tən		esən		tən		esən		esən		esən	ətən	esən, tən
3	ɣən		esən		ɣən		esən		esən		esən	ətən	esən, tən
pl 1	əw		ew		əw		ew		əw, ew		ew	əw	əw
2	tə		esə, etə, esən		tə		esə		esən		esən	esən, ətən	esən, tən
3	ət		et		ət		et		et		et	át	át
	K 19		K 22, 23		K 17–20		K 19		K 4–6 KT passim				

8. DT	c o n j				d e c l p x				
	intr		tr		num sg			num du	num pl
					msh-s tő				
	prs	prt	prs	prt	rokon-ság-nevek	egyéb	mgh-s tő		
sg 1			ám, em	əm, em		əm, ám, em	em	ɣət-ám	t-ám
2			án, en	ən, en		ən, án, en	en	án	án
3			∅, ət	ot, ət		ət	et	át	át
du 1			əmən, emən	mən, emən		emən	emən	mən	mən
2			ətən, esən	tən, esən		esən	esən	en	ən
3			əɣən, esən	ɣən, esən		esən	esən	ən	ən
1			əw, ew	əw, ew		ew	ew	əw	əw
2			ətə, esən	tə, esən		esən	esən	ən	ən
3			ət, et	ət, et		et	et	át	át
	K 41				K 32–3 KT passim		K 32	K 32–3	

9. Ko.	c o n j					d e c l p x						
	i n d				d e t			n u m s g			num du	num pl
	vált. tő		nem vált. tő		obj sg	obj du	obj pl	msh-s tő		mgh-s tő		
	prs	prt	prs	prt				rokonság- nevek	egyéb			
sg 1	əm	ám əm	em	erət-ám	em-at	əm	em	em	yat- rət-}ám	t-ám		
2	ən	án ən	en	án	en-et	ən	en	en	án	án		
3	ø ot	ø ot	ət	= obj sg		ət	ət	it ¹ , et ²	át	át		
du 1	mən	mən	emən	əmən	} = obj sg	emən	emən	emən	əmən	əmən		
2	tən	tən	etən	ən		etən	etən	etən	ən	ən		
3	tən rən	tən rən	etən	ən		etən	etən	etən	ən	ən		
pl 1	əw	əw	ew	} = obj sg	} = obj sg	ew-at	ew	ew	ew	əw	əw	
2	tə	tə	etən			etən	etən	etən	etən	ən	ən	
3	ət	ət	et			et	et	et	et	át	át	
	P 46	43-5	44-6	44-5		15	14-7	14, 16	14-7			

¹ Ősosztják *-i tő után.

² Ősosztják *-əy tő után.

10. Kr.	e o n j						d e e l p x					
	i n d				d e t			n u m s g			num du	num pl
	vált. tő		nem vált. tő		obj sg	obj du	obj pl	msh-s tő		mgh-s tő		
	prs	prt	prs	prt				rokon-ság-nevek	egyéb			
sg 1	əm		ám əm		em	ɛŋət-ám,	et-ám, em-ət	əm	em, ám	em	ŋət-ám	t-ám
2	ən		án ən		en	án	et-án, en-ət	ən	en	en	án	án
3	ø ot		ø ot		ət	át	= ? obj sg	ət	ət	it	át	át
du 1	mən		mən		emən			emən	emən	emən	əmən	əmən
2	tən		tən		etən			etən	etən	etən	ən	ən
3	ŋən		ŋən		etən			etən	etən	etən	ən	ən
pl 1	əw		əw		ew			ew	ew	ew	əw	əw
2	tə		tə		etə			etən	etən	etən	ən	ən
3	ət		ət		et			et	et	et	át	át
	K 85, 92		K 82, 90—3		K 90—4	K 88—9		K 72	K 70—2 KT pas-sim	K 71	K 70 2	

11. C		e o n j						d e c l p x					
		i n d				d e t			n u m s g			num du	num pl
		vált. tő		nem vált. tő		obj sg	obj du	obj pl	msh-s tő		mgh-s tő		
		prs	prt	prs	prt				rokon- ságnevek	egyéb			
sg	1	<i>əm</i>	<i>ám, əm</i> <i>əm</i>	<i>em</i>	<i>eχət-ám,</i> <i>em-χən</i>	<i>em-at</i>	<i>əm</i>	<i>em</i>	<i>em</i>	<i>kət-χət-ám</i>	<i>t-ám</i>		
	2	<i>ən</i>	<i>án, ən</i> <i>ən</i>	<i>en</i>	<i>eχət-án,</i> <i>en-χən</i>	<i>en-et</i>	<i>ən</i>	<i>en</i>	<i>en</i>	<i>án</i>	<i>án</i>		
	3	<i>∅ ot</i>	<i>∅ ot</i>	<i>ət</i>				<i>ət</i>	<i>et</i>	<i>át</i>	<i>át</i>		
du	1	<i>mən</i>	<i>mən</i>	<i>emən</i>				<i>emən</i>	<i>emən</i>	<i>əmən</i>	<i>əmən</i>		
	2	<i>tən</i>	<i>tən</i>	<i>etən</i>				<i>etən</i>	<i>etən</i>	<i>ən</i>	<i>ən</i>		
	3	<i>kən χən</i>	<i>kən, χən</i> <i>χən</i>	<i>etən</i>				<i>etən</i>	<i>etən</i>	<i>ən</i>	<i>ən</i>		
pl	1	<i>əw</i>	<i>əw</i>	<i>ew</i>				<i>ew</i>	<i>ew</i>	<i>əw</i>	<i>əw</i>		
	2	<i>tə</i>	<i>tə</i>	<i>etə</i>				<i>etə,</i> <i>etən</i>	<i>etə</i>	<i>ən</i>	<i>ən</i>		
	3	<i>ət</i>	<i>ət</i>	<i>et</i>				<i>et</i>	<i>et</i>	<i>át (ən)</i>	<i>át</i>		
		K 54, 59	55, 58, 60, 62	58—61	57		47	46—7	47	46—7			

12. Ni.	c o n j			d e c l p x			
	ind	d e t		n u m s g		num du	num pl
		obj sg	obj du/pl	rokon- ságnevek	egyéb		
sg 1	əm	em	t-am	əm	em	ɲət-am	t-am
2	ən	en	an	ən	en	an	an
3	∅ ¹ , əl ² mat	te	e	ət	ət, et ⁴	∅	at
du 1	mən	emən	əmən	emən	emən	əmən	əmən
2	tən	etən, tən	ən	etən	etən	ən	ən
3	ɲən	etən, tən	ən	etən	etən	ən	ən
pl 1	əw	ew	əw	ew	ew	əw	əw
2	tə	etən,	ən	etən	etən	ən	ən
3	ət, met ³	(tə)met ³ , et	at	et	et	∅	at
	K 304-6	306		300-1		300	

¹ A váltakozó tövek után, jelen időben.

³ Múlt időben.

² A nem váltakozó tövek után, jelen időben.

⁴ Az -ə-s tő mássalhangzós alternánsa után.

13. Ser.	c o n j			d e c l p x				
	i n d	d e t		n u m s g			num du	num pl
		obj sg	obj du/pl	msh-s tő	-ə tő			
			rokon- ságnevek	egyéb				
sg 1	əm	em	(ə)t ⁻¹ ət ⁻² } am	əm	em	em	ɲət-am	t-am
2	ən	en	an	ən	en	en	an	an
3	∅, əl ³	te	e		ət, əl ⁴	et	∅	at
du 1	mən ¹ amən ²	emən	əmən		emən	emən	əmən	əmən
2	tən ¹ ətən ²	tən	ən		ən	en	ən	ən
3	ɲən ¹ aɲən ²	tən	ən		ən	en	ən	ən
pl 1	əw	ew	əw		ew	ew	əw	əw
2	tən, ¹ ətən ²	tən	ən		ən	en	ən	ən
3	ət	et	at		et	et	at	at
	St. 70-2	76		55	55-7	57	55, 57	

¹ A váltakozó tövek után.

³ A -t tövű igék jelen idejében.

² A nem váltakozó tövek után.

⁴ A -t tövek után.

14. KO	c o n j			d e c l p x			
	ind	d e t		n u m s g		num du	num pl
		obj sg	obj du/pl	rokon- ság- nevek	egyéb		
sg 1	əm	em	(ə)t-am		em	ηət-am	t-am
a2	ən	en	(ə)t-an		en	an	an
3	∅, ³ əl ¹ , (Ž mat ²)	te, ³ atte ⁴	t-e, ³ att-e ⁴		ət, et ⁵	∅	at
du 1	mən ³ , amən ⁴	emən	(ə)t-amən		emən	amən	amən
2	tən, ³ ətən ⁴	tən, ³ əttən ⁴	t-ən, ³ ətt-ən ⁴		ən	ən	ən
3	ηən, ³ aηən	tən, ³ əttən ⁴	t-ən, ³ ətt-ən ⁴		ən	T Ž ən Ž ∅, at	ən
pl 1	əw	ew	t-əw		ew	əw	əw
2	tə ^{3,4} , tən ⁴	tən ³ , əttən ⁴	t-ən, ³ ətt-ən ⁴		ən	ən	ən
3	ət ¹ , (Ž met ²)	et	t-at, ³ ətt-at ⁴		et	at	at
	T 330-1 Ž 77-9	T 330-1 Ž 84-5	T 330-2 Ž 85		T 324-5 Ž 51-2	T 324-5 Ž 53-5	T 324-5 Ž 55-7

¹ A nem váltakozó tövek után, jelen időben.

³ A váltakozó tövek után.

² Múlt időben.

⁴ A nem váltakozó tövek után.

⁵ Az -ə-s tő mássalhangzós alternánsa után.

15. Kaz.	c o n j			d e c l p x				
	ind	d e t		n u m s g			num du	num pl
		obj sg	obj du/pl	msh-s tő		-ŋ tő		
			rokon- ság- nevek	egyéb				
sg 1	əm	em	A- əAA-1 } am	əm	em	em	ηəA-am	A-am
2	ən	en	an	ən	en	en	an	an
3	∅	əe	e		eA	eA	∅	əA
du 1	mən	emən	K emən, St. R əmən		emən	emən	mən	əmən,
2	tən	ən	ən		ən	en	ən	ən
3	ηən	ən	ən		ən	en	K ∅, St. R ən	ən
pl 1	əw	K St. ew, R əew	əw		ew	ew	əw	əw
2	tŋ	ən	ən		ən	en	ən	ən
3	ət	K St. eA, R əeA	əA		eA	eA	nK ∅, St. R əA	əA
	K320-3, St. 682, R 23-7	K322-3, St. 682, R 29-30	R 19.	K311-2 St. 682, R 16-8	K 311, R 17-8	K 311-2, St. 682, R 16-8		

¹ A nem váltakozó tövek után RÉDEI anyagában.

16. Szin.	c o n j			d e c l p x				
	ind	d e t		n u m s g			num du	num pl
		obj sg	obj du/pl	msh-s tő		-i tő		
				rokon- ság- nevek	egyéb			
sg 1	əm	em	$\left. \begin{matrix} l^{-1} \\ all^{-1} \end{matrix} \right\} am$	əm	em	em	ηəl-am	l-am
2	ən	en	an	ən	en	en	an	an
3	∅	(ə)l ² , all ³	ɨ		əl	el	al	al
du 1	mən	emən	(ə)mən		emən	emən	mən	əmən
2	tən	lən	ən		ən	an	ən	ən
3	ηən, tən	lən	ən		ən	an	al, ən	ən
pl 1	əw	ew	əw		ew	ew	əw	əw
2	tɨ	lən	ən		ən	an	ən	ən
3	ət	el	al		el	el	al	al
St. 44–5		47		42	40–1	41	40–1	

¹ A nem váltakozó tövek után szabad alternációban, kivéve a du 1 személyt.

² Előhangzó nélkül a váltakozó tövek után, előhangzóval a nem váltakozó tövek után (1. még a 3. jegyzetet!).

³ A nem váltakozó tövek után az əl²-vel szabad alternációban.

17. M	c o n j			d e c l p x				
	ind	d e t		n u m s g			num du	num pl
		obj sg	obj du/pl	msh-s tő		-i tő		
				rokon- ság- nevek	egyéb			
sg 1	əm	em	$\left. \begin{matrix} -1 \\ all^{-2} \end{matrix} \right\} am$	əm	em	em	ηəl-am	l-am
2	ən	en	an	ən	en	en	an	an
3	∅	l ¹ , all ²	ɨ		əl	el	al	al
du 1	ηən ¹ , amən ²	emən	amən		emən	emən	amən	amən
2	tən	lən ¹ , allən ²	ən		ən	an	ən	ən
3	tən~ηən ¹ , aηən ²	lən ¹ , allən ²	ən		ən	an	ən	ən
pl 1	əw	ew (lew)	əw		ew	ew	əw	əw
2	tɨ	lən ¹ , allən ²	ən		ən	an	ən	ən
3	ət	el (lél)	al		el	el	al	al
R 25–30		31–2	31–3	19	15–8	17	15–8	

¹ A váltakozó tövek után.

² A nem váltakozó tövek után.

18. O	c o n j				d e c l p x				
	ind	d e t			n u m s g			num du	num pl
		obj sg	obj du	obj pl	msh-s tő		-i tő		
					rokonság- nevek	egyéb			
sg 1	əm	em	ηil-am	l-am	əm	ám, ¹ əm ²	em	ηil-ám	l-ám
2	ən	en	ηil-an	an	ən	án, ¹ ən ²	en	án	án
3	∅	li	li (ηəl-i)	i	əl	əl	el	ál	ál
du 1	mən	emən	ηil-mən	mən	mən	mən	emən	əmən	əmən
2	tən	tən			ən	ən	án	ən	ən
3	ηən	K ηən, St. lən	lən		ən	ən	án	ən	ən
pl 1	əw	ew	ηil-əw	əw		əw		əw	əw
2	ti	ti				ən		ən	ən
3	ət	ət	ηil-al	al		əl, ¹ əl ²		ál	ál
	K 337—8		St.		K 333	K 332—4	K 333	K 332—4	

¹ A csak mássalhangzós tőalternánssal rendelkező tövek után.

² Az -á ~ -aj- tövek hosszabb tőalternánása után.

1.1.1. Alanyi igeragozás (= conj ind)

sg 1 *əm*2 *ən*3 *ø*du 1 (*ə*)*mən*2 (*ə*)*tən*3 (*ə*)*γən*pl 1 *øγ*2 (*ə*)*təγ*3 *ət*

A vagylagosan **ə*-t tartalmazó morfémák testesebb alternánsa a mássalhangzó-kapcsolatra végződő tövekhez járulhatott kötelező jelleggel, az egy mássalhangzóra végződőkhöz csak fakultatíve, míg a rövidebb alternáns az utóbb említett típusú igetövekhez kapcsolódhatott.

1.1.1.1. sg 1 **əm*

A keleti és északi nyelvjárásokban, amelyekben megmaradt az alanyi és a tárgyias igeragozás eredeti alaktani különbsége, változatlan.

1.1.1.2. sg 2 **ən*

L. 1.1.1.1.

1.1.1.3. sg 3 **ø*

Változatlanul *ø* a személyrag a keleti és az északi nyelvjárásokban a legtöbb igealakban. Az egyes nyelvjárásokban bekövetkezett kisebb-nagyobb mérvű újításokról alábbi észrevételeim adnak számot:

a) A VVj. nyelvjárások jelen idejű, egyes számú 3. személyű igealakjában közvetlenül az igető mögött *wəl* ~ *pəl* komplexum található. Ebben az *əl* nyilván a jelen idő jelével azonos, a *-w-* ~ *-p-* elemben pedig az osztjában oly gyakori *-p* (vagy *-p*-vel alakult) képzőt (l. SAUER, Nombild. 57—86) látom, amelynek finn megfelelője, a *-pa* ~ *-pä*, (COLLINDER, CompGr. 270) ugyancsak verbum finitum építőkövévé lett (l. HAKULINEN, SKRK³ 164, 204). A *wəl* ~ *pəl* *əl* eleme alighanem kapcsolatot sejtetett a megfelelő számú és személyű tárgyias igeraggal és birtokos személyjellel, s az eredeti időjel-funkció a *-w-* ~ *-p-*-re ruházódva a sg 2 személyben egy *wən* ~ *pən* komplexum meghonosodását s az eredetibb (*ə*)*lən* (= (*ə*)*l-ən*) kiszorulását eredményezte. (A *-w-* ~ *-p-* váltakozás feltételét l. TERĚŠKIN, Očerki 24, GULYA, EastOsty-Chr. 105.)

b) Ugyancsak a VVj. nyelvjárásokban a *ø* jeles múlt időben *iyən*, ritkábban *äγən* morféma szerepel. Ennek eredete, mibenléte teljesen homályos előttem, egy dolog biztos: összetett morféma.

c) A déli nyelvjárásokban a (DN: intranszítív, DT: tranzítív, Ko.Kr. C: indeterminált ragozású) múlt idejű igealakokban *ot* morfémát találunk, amelynek eredetét nem is sejttem, de MUNKÁCSI véleményét (NyK 28: 6), mely szerint e végződés a létigével lenne azonos, nem látom elfogadhatónak (l. még 7.2.). (A déli nyelvjárásokban az igeragozás renszerében, ill. az igealakok szerkesztési elvében bekövetkezett változásokat l. 7.1., 7.2.)

d) A Ni.-ban és az *s*-es praeteritumban a KO-ban múlt időben bukkan elő a személyrag harmadik alternánsa, a *mat*. Ez voltaképpen a participium praeteriti képzőjének és az egyes számú 3. személyre utaló névmási elemnek az összetétele, amely a múlt idejű melléknévi igenévben jött létre. A birtokos személyjeles melléknévi igenév a verbum finitum funkciójára szert téve szorította ki innét az eredeti igealakot. Ezt bizonyítja még a Ser. (OstjChr.²

69—70) és a Kaz. (MSFOu. 128: 320, 321) nyelvjárás is, amelyekben az eredeti verbum finitumokkal együtt minden számban és személyben verbum finitum funkcióban előfordulnak a birtokos személyjeles igenevek, pl. Kaz. *mānas* ~ *mānma* [’er ging’]. — Vö. még 1.1.1.9. „e”.

e) A meglehetősen szűkös anyagot tartalmazó nyelvtani feljegyzésekből az látszik, hogy a *θ* mellett van a személyragnak egy *əl* alternánsa is a Ni. KO nyelvjárásokban a nem váltakozó tőtípusú igék jelen idejében. A Ser. nyelvjárásban a *t* tövű igék jelen idejű sg 3 alakjában ugyancsak *əl* morféma használatos. Egy ugyanilyen *əl*-lel találkozunk a decl px | num sg | sg 3-ban is (l. 1.2.1.3.). Úgy gondolom, hogy a birtokos személyjelzésben jött létre az *əl* s onnét került át az igeragozásba. Kialakulásának magyarázata a nyugati nyelvjárások egy tekintélyes részére jellemző **l > t* fejlődésen alapul. A *t*-re és *l*-re végződő igékben (és főnevekben) a személymorféma sorsa így alakult volna: **t + *əθ*, **l + *əθ > *tal*, **lal > *tat > *t > t*, tehát voltaképpen egy hangtörténeti esemény következtében az eredetileg szuffigált szóalakokban egybeesett volna bázisával, ha éppen a (**t*, **l >*) *t* tövű igék (és főnevek) ezen alakjában egy, lényegében disszimilációra visszavezethető konzervativizmus az e nyelvjárásokban szokatlan hangképviselőt révén meg nem őrizte volna a morféma korábbi hangalakját. A Ni. és a KO nyelvjárásokban nemcsak a *t* tövű igék jelen idejében eresztett gyökeret, hanem az igtető + időjel (*t < əl*) komplexumhoz hozzájárult a tőtípustól függetlenül minden ige jelen idejében: **mənal > *mānal > *mānat > *mānt*, + **əl > māntal* ’megy’.

1.1.1.4. du 1 **(ə)mən*

Lényegében változatlanul őrzik a mai nyelvjárások, mindössze a Ser. KO M dialektusokban találkozunk némi újítással: míg a váltakozó tőtípusú igékhez a rag *mən* alternánsa járul, a többihez *amən*. Ez utóbbi az óosztják, ill. a többi nyelvjárás előhangzós *əmən* alternánsának felel meg, a előhangzója másodlagos (vö. még 1.1.1.6.).

1.1.1.5. du 2 **(ə)tən*

Nagyjából változatlanul megőrződött a mai nyelvjárásokban. A Ser. KO-ban a *tən* a váltakozó, az *ətən* a nem váltakozó típusú igékhez járul. (Vö. még 1.1.1.8.)

1.1.1.6. du 3 **(ə)γən*

Az alább részletezendő, kisebb hangtani módosulásoktól eltekintve változatlanul őrződött meg:

a) A Ser. KO M-ban a váltakozó tövekhez *γən*, a nem váltakozókhoz *aγən* alakban járul (vö. 1.1.1.4.).

b) A **γ > η* változás a következő mássalhangzó, az *n* asszimilációs hatására következett be. Ugyanezt tapasztaljuk az abszolút főnévragozás dualisi **γən > ηən* jelében (és ennek analógiájára a dualis birtok **γəl > ηəl*, *ηət* stb. jelében), a **γən* hangsort tartalmazott névszók északi osztják (és északi vogul) képviselőiben is: *ηən*. (Esetleg másképp, vö. STEINITZ, FgrKons. 33.)

c) A Ko. Szin. M nyelvjárásokban a du 3 *(ə)γən* folytatója mellett *tən* ragot is találunk e személyben, amely a du 2-ből nyomult be ide. Ez esetben az átadás iránya fordított volt, mint a conj det | obj sg sorban, ahol a du 3 ragja került át a du 2-be (l. 1.1.3.1.5.).

1.1.1.7. pl. 1 **ōγ*

Változatlan formában csak a V őrizi, a Vj. Szal. és a nyugati nyelvjárásokban a magánhangzó *ə*-vé delabializálódott (az északiak egy részében fonetikai realizációja ma is labiális hang: *ū*), miközben **γ > w*. A Trj.-ban és J-ban

fakultative jelentkezik az *a* és az *o* a rákövetkező mássalhangzó részleges (Trj.) vagy teljes (J) labializálásával.

Nem első szótagban csak a többes számú 1. személyű igei személyragban és birtokos személyjelben kell labiális magánhangzót (**ö*/**ø*, **ü*/**u*, **ö*/**o*) rekonstruálnunk. E morfémanak eme vonása szerintem legalább obi-ugor kori; pontos megfelelője a vog. *aw* (< szintén **ö*γ).

1.1.1.8. pl. 2 *(*a*)*tay*

a) A VVj. Trj. J Szur. nyelvjárásokban a *γ megőrződött, míg a Szal. DN Ko. Kr. C Ni. Ser. KO Kaz. Szin. M O dialektusokban — akárcsak a többi, *γ-re végződő, záró helyzetű toldalékmorfémában — eltűnt, s így ezekben a mai képviseltek: Szal. DN Ko. Kr. C Ni. Ser. KO -*ta*, Kaz. Szin. M -*ti*, O -*ti*. Megjegyzés: A γ a V-ben is meggyengült az imperativus személyragjában (l. GULYA, EastOstyChr. 119, jegyzet, vö. még TERĚŠKIN, Očerki 90), bár itt a conj det | obj sg | pl 2-ről van szó, de azért láttam szükségesnek itt megemlékezni róla, mert a conj ind sorból került át a conj det-be.

b) A KO nyelvjárásban az eredetibb *ta* mellett használatos a du 2-ből származó *tan* is, a Ser.-ban pedig csak ez utóbbi van adatolva.

A du 2 *(*a*)*tan* és a pl 2 *(*a*)*tay* személyragok *t*-je bizonyítja, hogy az *n* kezdetű, 2. személyű névmást megelőzőben az obi-ugor nyelvek életének egy korai szakaszában a *t* kezdetű 2. személyű névmás szintén ismert volt. Mivel mindkét obi-ugor nyelvben sg 2-ben *n* elemű a személyrag, arra gondolhatunk, hogy az újabb keletű, *n* kezdetű névmás talán az egyes számban honosodott meg először, majd agglutinálódva kiszorította onnan a korábbi, *t* kezdetű névmásból agglutinálódott személyragot. Az újabb, *n* kezdetű névmás továbbterjedt a többi (du és pl) számba a régebbinek a rovására, amelynek kövületként fennmaradt emléke az alanyi ragozás du 2 és pl 2 személyű *t*-s személyragja. Az ősosztják nyelvi egység felbomlását követően a kialakuló nyelvjárások némelyikében újra életre kelt e *t* elemű szuffixum: átkerült a tárgyias ragozás megfelelő személyeibe, majd ott — a mutató névmási eredetű, a conj det | obj sg | sg 3-ban használatos *ta*, *tay* személyrag által megerősítve — analógiás, másodlagos, egyes számú tárgyra utaló *t* tárgyjel jelent meg a du 1 és pl személyekben is, sőt a decl px | num sg sorában is teret hódított magának, még ha csak kisebb mértékben is. A vogulban nemcsak a névmások rendszeréből szorította ki az új a régít, hanem még az igeragok és a birtokos személyjelek közt sem találjuk nyomát sem. Ennek a magyarázata esetleg az lehet, hogy a tárgyias ragozás és a birtokos személyjelzés du 2 *(*a*)*tan* (< *(*a*)*tan*) és du 2 *(*a*)*tan* (< *(*a*)*tan*) szuffixuma a **θ* >> *t* hangváltozás folytán egybeestek, s az egyalakúság felszámolására irányuló törekvés biztosíthatott kedvező feltételt a 2. személyű *n*-es személyragnak a dualisba való bekerüléséhez, majd a pl 2-ben teljesen elszigetelten maradt *t*-s személyrag is átadta helyét a jövevénynek. Ez esetben a szuffixumok rendszerében végbement változás okait tehát a du 2 és a du 3 homofóniájának elkerülésében vélem megtalálni, míg a későbbiek folyamán az osztják és a vogul személyjelölő kötött morféma rendszerében bekövetkezett változásokat a du 2, du 3 és pl 2 egybeesése jellemzi. — A *t*-t tartalmazó személyragra vö. HAJDÚ, BUŇyt. 142.

1.1.1.9. pl. 3 **at*

Változatlanul megőrződött kisebb nyelvjárási külön fejleményekkel:

a) A VVj.-ben a jelen időben a sg 3 igealakból a pl 3-ba behatolt a *wal* ~ ~ *pal*, s ehhez járul a *t* (< *at*) személyrag. A *wal* ~ *pal* azonban nem a személyrag részének tekintendő, hanem időjelnek, az időjel egyik alternánsának.

b) A Trj.-ban egyszer adatolt *i*₄ (MSFOu. 128: 279) vagy a nyelvmester, vagy a gyűjtő tévedése, reálisan nem számolhatunk ezzel, a conj det | obj sg | pl 3 személyragjával azonos szuffixummal.

c) A Szal.-ban **at* helyett *et* (< **it*) található. Ez a conj det | obj sg | pl 3-ból kerülhetett át, feltéve, hogy nem sajtóhiba vagy másféle tévedés eredménye, vö. „b”.

d) A DT-ben a tranzitív igékhez az *et*-tel fakultatív alternációs viszonyt alkotva járul az *ət*, a DN-nel ellentétben. Ennek az a magyarázata, hogy a déli nyelvjárások egy részében az alanyi—tárgyas igeragozási rendszert felváltott intranszitiv és tranzitív igeragozási rendszer funkcionális különbsége már megszűnt, a még meglévő alaktani különbségekre is pusztulás vár, hogy egy olyan rendszer alakuljon ki, amely a tárgyi viszonyt tekintve teljesen kö-zömbös.

e) A Ni.-ban múlt időben és a KO-ban *s*-es praeteritumban a *met* a személyrag, így a conj ind | prt | pl 3 igealak a participium praeteriti birtokos személyjeles alakjával azonos, amely kiszorította a paradigmásorból a verbum finitumot. L. még 1.1.1.3. „d”.

1.1.2. A szenvedő igeragozás (= pass) személyragjairól megállapíthatjuk, hogy azok az őszotjákban megegyeztek az alanyi igeragokkal, annak alapján, hogy a mai nyelvjárásokban is nagyobbára megegyeznek. A ma meglévő kisebb eltéréseket következők megjegyzéseim szemléltetik:

a) A VVj. passivumában a jelen időben sg 2 *ən* és sg 3 *ø* személyrag járja, szemben az activumi *wən* ~ *pən*, *wəl* ~ *pəl* raggal. Ebben is annak a bizonyítékát látom, hogy a *w* ~ *p* eredetét tekintve *p* particiumképző.

b) A Trj.-ban sg 2-ben **ən* (: **ojən*) személyrag helyett voltaképpen *ø*-t találunk, a sg 3-hoz hasonlóan. Mivel a du 2 és pl 2 személyekben a passivum *oj* (< **uj*) jele *o*-vá egyszerűsödött (du 2 **ujtən* >> *otən*, pl 2 **ujtəy* >>> *otəy*) a sg 2 személyben is ugyanennek kellett történnie: **ujən* > **ojən* > > [**oən* >] **on*, s mivel itt az *n* már nem *ə*-t, hanem teljes hangot követett, a tárgyas ragozás sg 2 személyű ragjának analógiájára *n* > *ø*, vagyis őszotj. **ujən* >> Trj. *o* (vö. még 1.1.3.1.2., 1.1.3.2.2.).

c) A Ni. pl 1 és pl 3, a M pl 3 személy ragjában *ə* helyett *ĩ* (< *ə*) az előhang: Ni. pl 1 *ĩw*, Ni. M pl. 3 *ĩt*.

1.1.3. Tárgyas ragozás (=conj det)

	obj sg	obj
		du <i>γəl</i> +/pl <i>l</i> +
sg 1	<i>im</i>	<i>ām</i>
	<i>in</i>	<i>ān</i>
	<i>əθ, θi, təy</i>	<i>əθ, θā</i>
du 1	<i>imən</i>	<i>āmən</i>
	<i>inən</i>	<i>ānən</i>
	<i>(ə)θən</i>	<i>(ə)θən</i>
pl 1	<i>iy</i>	<i>ōy</i>
	<i>in</i>	<i>ān</i>
	<i>iθ</i>	<i>āθ</i>

A tárgyias igeragozás személyragjai — bizonyos tóteni jellegű különbségektől (vö. 2.) eltekintve — megegyeztek a birtokos személyjelekkel (vö. 2.). E két kategória morféimái nyilván egymásra hatva és egymást erősítve formálódtak az őszosztjában azonossá.

Megjegyzés: Az őszosztják tárgyias igeragok mai képviselőinek bemutatása során a déli nyelvjárások egyikére-másikára kevesebb szót vesztegetek, mivel az ottani folytatókról az alanyi és tárgyias ragozást vázoló részben helyesebb megemlékezni.

1.1.3.1. conj det | obj sg

1.1.3.1.1. sg 1 *im

a) A VVj.-ben változatlanul megőrződött.

b) *i > e: Trj. J Szur. és az összes nyugati nyelvjárásban.

c) A Szal.-ban az obj. sg-re jellemző *i előhangzós ragot, az *im-et az obj du/obj pl-re jellemző, *ä előhangzós *äm folytatója, az am kiszorította.

d) A DN-ben és a DT-ben a tranzitív ragozásban szerepel az em,

e) a Ko. Kr. C nyelvjárásokban pedig a tárgyias ragozásban.

1.1.3.1.2. sg 2 *in

Mai képviselőiről ugyanaz mondható el, ami sg 1 im-éről, azzal a különbséggel, hogy a keleti nyelvjárások szurguti csoportjában a személyrag *n* eleme, a voltaképpeni személyjelölő elem „lekopott”, és tulajdonképpen a magánhangzó itt mintegy másodlagosan jelöli a személyt is. Meglehetősen furcsa dolog, ahogyan ez az *n* „lekopott, eltűnt”, hiszen fonetikai okokkal nem magyarázhatjuk: a szóvégi *n* ugyanis általában véve nem kopott le a szurguti nyelvjárásokban; sőt: az alanyi ragozás sg 2 személyű *en* ragja, a rokonságnevek és a magánhangzó-váltakozásban potenciálisan résztvevő főnevek váltakozásos tőalteránása utáni sg 2 személyű *en* birtokos személyjele is sértetlen, megvan az összes többi, *n*-re végződő személyrag és -jel *n*-je is, míg a sg 2 *in, *än ragokból (köztük a pass | sg 2 *ujən >> o ragjából, l. 1.1.2. „b”) és jelekből következetesen „hiányzik”.

Ennek a szokatlan hangtani-morfológiai viszonyoknak a forrását keresve jutottam arra a gondolatra, hogy összefüggést lássak a személyrag nélküli sg 2 személyű felszólító módú igealakok és az említett kijelentő módú igealakok, ill. a személyjelölésükben megnyilvánuló azonosságok között. Persze itt csak az lehetne a bökkenő, hogy az *a* (< *ä, *än) egyrészt az a l a n y i imperativusban, másrészt a t á r g y a s indicativusban (obj du és obj pl) szerepel a sg 2 személy jelölőjeként (az *e* < *i, *in szuffixum esetében nincs ilyen probléma). De ez nem is olyan komoly akadály, hiszen a határozott tárgy és az alanyi imperativusi forma a megfelelő számú tárgyra utaló imperativusi igealakokkal egyenértékű: Trj. *ἀεγοῦν ἀιπτά* ~ (*ἀεγοῦν*) *ἀιπτε* 'füttére ihn', *ἀινάτ ἀιπτά* ~ *ἀιπτιγᾶ* 'füttére sie beide', *ἀεγᾶτ ἀιπτά* ~ *ἀιπτιᾶ* 'füttére sie' (MSFOu. 128: 283). Úgy vélem tehát, hogy az imperativusi, sg 2 személyű, személyrag nélküli igealak volt az indicativusi sg 2 személyű igealakokban bekövetkezett, nem hangtani háttérű *in >> e, *än >> ä változásnak a forrása. Minthogy a tárgyias igeragok és a birtokos személyjelek kölcsönösen befolyásolták egymást, a többi osztják nyelvjárás tanúsága szerint is, a sg 2 személyű birtokos személyjelek *in >> e, *än >> ä fejleményeit (vagy ez esetben helyesebb így mondani: képviselőit) a megfelelő tárgyias igeragok analógiás hatása

formálta ilyenné. Sőt a magánhangzóra: *i*-re, *ä*-re végződő főnevek decl px | num sg | sg 2 alakjából is hiányzik az, mivel az **i*-n, **ä*-n kapcsolatban a beszélők a morfémahatárt nem az **i*, **ä* mögött, hanem előtte érezték, vö. Trj. *wäi* 'Wildrentier', *wäem* ['mein W.'] ~ *wäe* ['dein W.'] (MSFOu. 128: 232), *pänə* (< *päna*) 'Schnenschnur', *pänam* ['meine S.'] ~ *päna* ['deine S.'] (i. m. 234), l. még 2.2.1. Valószínűleg azért csak az eredetileg **in*, **än*, **n* felépítésű 2. személyű szuffixumok válhattak meg **n*-jüktől, míg az **ən* szerkezetűek nem, mivel **i*-re és **ä*-re végződő, 2. személlyel kapcsolatos szóalak létezett, de *ə*-re végződő nem, amely indukálhatta volna az **ən* hasonló változását.

Ennek az **n*-nek az eltűnése a szurguti nyelvjárás csoportban elég kései esemény lehetett, hiszen CASTRÉN még *n*-es tárgyas igeragokat (55, 59) és birtokos személyjeleket (45, 56) is feljegyzett, bár ő maga nem tekintette anyagát teljesen megbízhatónak annak szűkös volta miatt (55). Az esetragok előtt a birtokos személyjel *n*-je KARJALAINEN és PAASONEN anyagában is előkerül: Trj. *wäi* 'Rentier', *wäe* 'dein Rentier' ~ *wäennät* ['mit deinem R.'], *wäiγäi* 'deine beiden Rentiere' ~ *wäiγänät* 'mit deinen beiden Rentieren' (MSFOu. 128: 235), Trj. *J nõη ätennäm* 'du allein', vö. Trj. *J (mä) ätemnäm* 'ich allein', Trj. *äyö ätänäm*, *J ätianäm* 'er allein' (MSFOu. 128: 244, PD 124). Ezekben a szóalakokban a *nät* a comitativus, a *näm* az approximativus ragja (l. MSFOu. 128: 207–11).

1.1.3.1.3. sg **əθ*, **θi*; **täy*

a) A keleti nyelvjárásokban megtalálható VVj. *tə*, Trj. *J (ə)təy*, Szur. *teχ* (= *təy*), Szal. *tə* személyragokat STEINITZ nyomán (Die objektive Konjugation... 697) mutatónévmással hozom összefüggésbe, és lehetségesnek tartom, hogy a sg 3 személyű személyes névmás agglutinációja révén létrejött személyrag (**əθ*, **θi*) mellett volt egy mutató névmási eredetű (**täy*) is (e kettősséget illetően vö. HAJDÚ, BUNyt. 75, 143 jegyzet és l. még a 3.3. pontot). A **täy* > VVj. Szal. *tə* változással, a **γ* „gyengülésével” kapcsolatban vö. 1.1.1.8.

b) A déli nyelvjárásokkal kapcsolatosan azt mondja STEINITZ (i. m. 696), hogy *ət* személyragjuk a z o n o s a megfelelő birtokos személyjellel. Ezzel a megállapítással egyet is érthetünk annyiban, hogy a személyes névmásból agglutinálódott tárgyas igerag homofón volt már az őszosztjákban az ugyanazon névmásból származó birtokos személyjellel, s így semmi meglepő nincs abban, hogy a mai nyelvjárások egy csoportjában is egyező hangalakú e két szuffixum. Abban viszont nem értek egyet STEINITZCEL, hogy a tárgyas igeragozás birtokos személyjeles névszók átértékelődéseként született volna meg ('des Jägers Tötung' ≡ 'der Jäger tötet (ihn)'), mivel a tárgyas igealakok megítélésém szerint minden nehézség nélkül, sőt: könnyebben megérthetők igéből származtatva (vö. 3.3.).

c) A **θi*-nek valójában csak az északi nyelvjárásokban van folytatója: Ni. Ser. KO *te*, Kaz. *äe*, Szin. M *li*, O *li*. Őszosztják kori létezése ellen szólna, hogy a keletiben és a déliben nyoma sincs, viszont az obj pl (és a decl px | num pl) sorban egy hasonló szerkezetű, **θä* hangalakú szuffixum felvétele már támogatja az őszosztják **θi*-re vonatkozó feltevésünket, sőt az ősvogul conj det | obj sg | sg 3 *tī* ~ *i* ismeretében az obi-ugor alapnyelvig is visszavezethetjük. A hivatkozott északi nyelvjárásokban az egyszerűsödési, egységesülési tendencia eredményeképpen a **θi* folytatója felváltotta a conj det | obj du/pl | sg 3 **θä* szuffixumát. A geminált KO *atte* (a nem váltakozó őszosztják

tövek után), Szin. *əlli* (a nem váltakozó ősosztják tövek után az *əli*-vel fakultatív alternációs viszonyban), M *əlli* (a nem váltakozó ősosztják tövek után) az obj sg sorból került át ide, vö. 1.1.3.2.3; ez ugyancsak elősegíthette az ezen nyelvjáráskok egy részében a pl 1 és pl 3 személyben a másodlagos singularis „tárgyjel” meghonosodását.

1.1.3.1.4. du 1 **imən*

A duális személyekre utaló tárgyias igeragok és birtokos személyjelek tagolását l. 3.2.

A szurguti nyelvjárásokon kívül mindenütt az **imən* közvetlen folytatójával (*imən*, *emən*) találkozunk. A szurgutiban a személyragnak egy (*ə*)*təmən* változata használatos. Az a kisebb probléma, hogy az **i* helyén *ə*-t találunk, ez ugyanis valószínűleg az alanyi személyrag hatására váltotta fel az **i*-t. Az újabb, *əmən* \gtrsim *mən* pedig továbbterjedt a conj det és a decl px minden pl 1 személyű alakjába, illetve az egyes számú tárgyra utaló sorban a conj det | obj sg | sg 3 (*ə*)*təγ* és a (conj ind | du 2-ből származó) conj det | obj sg | du 2 (*ə*)*tən* analógiás hatására a du 1 és a pl 1 személyragokban is megjelent az inetimológikus *t*. Ez a *t* a szurgutiban, mondhatni, szinte az egyes számú tárgy jelévé vált, hiszen a du 2 (*ə*)*tən* analógiásan felváltotta a du 3 és a pl 2 eredeti személyragját. Lévéen a kilenc személyragból immár hatnak *t* komponense, az valóban a legjobb úton van affelé, hogy az obj sg sorban általánosan használatossá váljék, sőt talán még az is várható volna, hogy a decl px | num sg-ben is megjelenjen. A VVj.-ben a conj det | obj sg | du 1/pl 1 személyjeiben ugyan még nincs *t*, de a decl px | num sg | du 2/du 3 pl és a V decl px | num sg | pl 3 személyjelben egyes számú tárgyjelként már feltűnt. A Ko. Kr. C nyelvjárásokban is ugyanez a helyzet a pl 3-tól eltekintve.

1.1.3.1.5. du 2 **imən*

Egy ilyen hangalakú személyragnak az ősosztjakra való rekonstruálását **k ö z v e t l e n** bizonyítékokkal nem hitelesíthetjük, hanem a ma meglehetősen tarka képet mutató nyelvjárási személyragokat (és birtokos személyjeleket) kell közvetett vallomásra bízunk.

A conj det | obj sg | du 1 **imən* (és a cond det | obj du/pl | du 1 *ämən*) a mai nyelvjárási képviseltek ismeretében nem szorul különösebb bizonyításra. Ha az **imən*, **ämən* helytálló, vagyis hogy a személyrag az egyes számban használatos **im*, **äm* személyrag és az **ən* (másodlagos) dualisjel kapcsolata (3.2.), ez **p e r a n a l o g i a m** **imən*, **ämən* hangalakú du 2 és (*ə*)*θən* felépítésű du 3 személyű ragot tételez fel. Az ilyen hangalakú szuffixumok mellett szólnak egyébként a du 1 **mən*, du 2 **nən*, du 3 **θn* személyes névmások is. Ezenfelül a du 3 *(*ə*)*θən* egykori megléte bizonyosságnak tekintendő a Kaz. *ən*, Szin. M O *ən* alapján (l. még alább). A du 2 **imən* igei személyrag és birtokos személyjel másik fontos bizonyítékát abban látom, hogy a Trj. J Szur. decl px | num sg | du 2 (és du 3) szuffixuma *in*, amely vagy az **imən* hapológias változata, vagy a pl 2 **in*-nel azonos történetileg; akár az előbbi, akár az utóbbi feltevés a helyes, a du 2 **imən* és a pl 2 **in* morfématákkal kapcsolatos feltevéseim kölcsönösen támogatják egymást (az **in*-re sincsenek ugyanis közvetlen bizonyítékok a participiumok pl 2 személyjelen kívül l. 1.2.3. „f”). Még itt kell megjegyezni, hogy a VVj.-ben az *in* a conj det | obj du/pl, ill. a decl px | num du/pl sorokban fordul elő (erről l. 1.1.3.2.5., 1.1.3.2.6., vö. továbbá 1.2.2.5., 1.2.2.6.).

A mai nyelvjárások — amint ez a morfématáblázatokból is kitűnik — eléggé tarka képet mutatnak a conj det | obj sg | du 2 igeragok megfelelésében:

VVj. Trj. J (*e*)*tən*, Szur. *ten* (= *tən*), Szal. *tən*, [DN DT (*a*)*tən*, *esən*,] Ko. Kr. C *etən*, Ni. (*e*)*tən*, Ser. KO *tən*, Kaz. *ɔən*, Szin. M *lən*, O *tən*. Vegyük szemügyre az egymásra leginkább ható három személy, a du 2, du 3 és pl 2 személyragjait az *l* (*ɔ*) és *t* hangokat külön fonémaként megőrzött nyelvjárásokban, hogy kibogozzuk a mai képviseltek kuszának tűnő történeti okait:

	VVj.Trj. J	Kaz.	Szin. M	O
du 2	(<i>a</i>) <i>tən</i>	<i>ɔən</i>	<i>lən</i>	<i>tən</i>
du 3	(<i>a</i>) <i>tən</i>	<i>ɔən</i>	<i>lən</i>	<i>ɲən</i> , <i>lən</i>
pl 2	(<i>a</i>) <i>tən</i>	<i>ɔən</i>	<i>lən</i>	<i>ti</i>

(Az O du 3 *ɲən* és pl 2 *ti* a megfelelő alanyi személyragok „átvételei”, itt nem foglalkozom velük, l. 1.1.3.1.6. és 1.1.3.1.8.) Azt látjuk tehát, hogy a du 2, du 3 és pl 2 ragok a keleti nyelvjárásokban mind *t*, a Kaz.-ban *ɔ*, a Szin. M dialektusokban *l* eleműek, sőt homofónok, mindössze az O-ban különbözik a du 2 (*tən*) és a du 3 (*lən*). Márpedig e látszólagos zűrzavar tisztázásának a lehetőségét éppen a VVj. Trj. J *t* ~ Kaz. *ɔ*, Szin. M *l* és az O *t* ~ *l* viszony kínálja:

Köztudott, hogy a nem *t*-ző osztják nyelvjárások *t*-je korábbi **t*-ből, *l* vagy *ɔ* hangja pedig **l* és **ɮ* (< **s*, **ʒ*) hangokból származik. Így tehát a VVj. Trj. J O (*a*)*tən* *t* eleme csak **t*-re mehet vissza, míg a Kaz. *ɔən*, Szin. M O *lən* *l* komponensét — pusztán hangtani ismereteinkre hagyatkozva — vagy **l*-ből, vagy **ɮ*-ból eredeztethetjük. A fenti *t* eredetéről l. 1.1.1.8. Mivel a személyragok (és a birtokos személyjelek) névmási — mégpedig személyes névmási — eredetűek, és *l* (< Ug. FÜ U **l*) kezdetű névmásról nincs tudomásunk, csak **ɮ* (< **s*) kezdetű névmás agglutinációjában kereshetjük a kérdéses személyrag *l*, *ɔ* elemének a magyarázatát, vagyis forrása az egykor **s*-szel kezdődött 3. személyű névmás. Az O-ban a *tən* a 2. személyben, a *lən* pedig a 3.-ban található meg, vagyis ebben a perifériára került nyelvjárásban mindkét személyrag éppen annyiadik személyben használatos, ahányadik személyű névmásból származik. — Ezeknek a fejtegetéseknek a rövid összegezése: a conj det | obj sg | du 2 **inən* ragja e paradigmasorból nyomtalanul kiszorult a du 2, du 3 (és pl 2) közti kiegyenlítődesi tendenciák következményeképpen, méghozzá vagy a conj ind | du 2 **(a)tən*-je, vagy a conj det | obj sg | du 3 **(a)ɮən*-je szorította ki a másik (ill. a másik két) személy eredeti ragját, csupán az O-nak sikerült konzerválnia a du 2 és du 3 különbségét. Még ehhez a kérdéskörhöz tartozik, hogy a déli nyelvjárások *tən*, *ɔən*, *etən* szuffixumának *t*-je éppúgy visszamehet **t*-re, mint **l*-re (< **ɮ*); továbbá a DN-ben és a DT-ben a *t* helyén *s* is előfordul. Ennek az asszibilált alternánsnak a keletkezési körülményeiről sajnos semmit sem tudok.

1.1.3.1.6. du 3 **(a)ɮən*

Az O *ɲən* az alanyi ragozás megfelelő személyragjával azonos (erről l. 1.1.1.6. „b”, „c”), de az eredetibb *lən* ragot KARJALAINEN anyagának tanúsága szerint nem szorította ki. A többi nyelvjárásban kialakult helyzetre vonatkozóan l. 1.1.3.1.5.

1.1.3.1.7. pl 1 **üγ*

Voltaképpen csak a V őrizte meg változatlan formában, a Vj.-ben a magánhangzó delabializálódott, a mássalhangzó pedig labializálódott: *iw*, hasonlóan a nyugati nyelvjárásokban, de ott még a megszokott **i* > *e* is: *ew*; a szurguti nyelvjárascsoportban az **üγ*-öt (vagy folytatóját) kiszorította az alanyi személyrag, sőt még egy másodlagos, egyes számú „tárgyjellel” is kiegészült (erről l. 1.1.3.1.4.); a déli nyelvjárások közül az eredeti alanyi-

tárgyas igeragozási rendszert újabban felváltó DN-ben és ezt az újabbat is felszámoló DT-ben ma már minden funkcionális különbség nélkül léteznek egymás mellett az alanyi ragozásból való *əw* és a tárgyas ragozásból eredő *ew*. A szurgutihoz hasonlóan két északi nyelvjárásban is feltűnt egy másodlagos tárgyjel, igaz, csak fakultative: Kaz. *Δ*, M *l*; ez ugyanaz az *Δ*, *l*, amellyel az 1.1.3.1.5. pontban részletesen foglalkoztam.

1.1.3.1.8. pl 2 **in*

L. 1.1.3.1.5.

A DN (*e*)*tə*, (a DT (*ə*)*tə*), Kr. C *etə* a du 2 szuffixumával függ össze (amely szintén nem eredeti, de ezek az *n* nélküli változatok, akárcsak a fakultatív alternációs viszonyban levő DN *esə* az alanyi ragozás *tə* (< *(*ə*)*təγ*) igeragjának hatását tükrözi. Az O *ti* szintén a megfelelő alanyi igeraggal függ össze, annak az átvétele.

1.1.3.1.9. pl 3 **iθ*

Jóformán az összes nyelvjárásban ennek szabályos hangtani folytatójával találkozunk, mindössze két rendhagyó jelenség szorul magyarázatra:

a) A fakultatív alternánsként jelentkező Kaz. *ΔeΔ*, M *lel* első *Δ*, ill. *l* eleme a másodlagos „tárgyjel”, vö. 1.1.3.1.7.

b) Az O *ət* a conj ind | pl 3 *ət* ragjával azonos, vö. még 1.1.3.1.5., 1.1.3.1.6 és 1.1.3.1.8.

1.1.3.2. conj det | obj du/pl

Az egyes és nem egyes (tehát: kettős és többes) számú tárgyra utaló sorokban a személyragok jobbra a ragok felső és alsó nyelvallású magánhangzójában különböztek egymástól. Az egyes szóalakok egészét tekintve természetesen a különbség abban is megnyilvánult, hogy az egyes számú tárgyra vonatkozó sorban **ə* volt a tárgyi számjel, míg a nem egyes számúra utalóban **γəl* dualisi, ill. **l* pluralisi tárgyjel járta. E két utóbbiban a személyragok azonosak voltak, a **γəl* ~ **l* tárgyi számjelek szolgáltak kizárólagos megkülönböztető jegyül. Ennek következtében a nem egyes számú tárgyra vonatkozó paradigmatorokban szereplő igei személyragokat együtt tárgyalhatjuk, legfeljebb a napjainkra kialakult szórványos eltérésekre kell majd rámutatnunk. Némiképpen az is indokolja az együttes tárgyalást, hogy az északi nyelvjárásokban — a birtokos személyjelezéssel ellentétben — egybeesett a két sor a kevesebb fonémát számláló, tehát rövidebb obj pl javára; ez alól csak az O képez kivételt (l. STEINITZ, Хантыский (остяцкий) язык [Языки и письменность народов Севера. Часть первая. Москва — Ленинград, 1937. 193-227] 196, továbbá a hivatkozott, kéziratot nyelvteni feljegyzéseket).

1.1.3.2.1. sg 1 **əm*

Az **ä* > *ä*, *á*, *a* fejlődéstől eltekintve mindenütt változatlan a rag nyelvjárásonkénti képviselése.

1.1.3.2.2. sg 2 **än*

L. 1.1.3.2.1., ill. a Trj. J *á*, Szur. *a*, Szal. *a* képviselőre vonatkozóan l. 1.1.3.1.2.

1.1.3.2.3. sg 3 **əθ*, **əä*

Ebben a paradigmatorban is az sg 3 mai képviselői teszik szükségessé a legtöbb magyarázatot, hasonlóan az obj sg megfelelő személyragjáihoz.

a) Az obj du | sg 3 személyragja *ə* a VVj. Trj. nyelvjárásokban. Ez szerintem annak a bizonyítéka, hogy ebben az alakban a keleti nyelvjárások közös előzményében az **əθ* folytatója volt a személyrag, majd haplológiával jött létre a mai, leíró szempontból *ə*-nak tekintendő személyrag: **γələθ* >

> * $\gamma\lambda\lambda$, * $\gamma\lambda\lambda$ < $\gamma\lambda$, $\gamma\lambda$. A haplológiára visszavezethető \emptyset személyrag, vagyis a személyrag hiánya „megvan” az obj pl | sg 3-ban a V-ben (fakultatív) és a Trj.-ban (a V decl px | num pl | sg 3-ban szintén és ugyancsak fakultatív), ez az obj du sorával azonos módon keletkezett: * $\lambda\theta$ > * $\lambda\lambda$, * $\lambda\lambda$ > V l (~ $\lambda\lambda$), Vj. $\lambda\lambda$, Trj. λ , J $\lambda\lambda$, $\lambda\lambda$.

b) A * $\theta\lambda$ meglétére csak a V λ a közvetlen bizonyítékunk, közvetett bizonyítékul pedig az 1.1.3.1.3. „c” pontban leírtak szolgálhatnak.

c) A STEINITZ közölte Vj. conj det | obj pl | sg 3 $\lambda\lambda$ az obj sg | sg 3-ból nyomult ide be, amint ezt VÉRTES EDIT helyesen megállapította (MSFOu. 128: 134), bár meglepő módon STEINITZ Vj. adatait nem a KARJALAINEN-féle Vj., hanem a V adatokkal vetette egybe.

d) A Ni. Ser. KO Kaz. Szin. M O képviselői alapján szűrhető le az a következtetés, hogy a conj det | obj sg | sg 3 * θ i folytatója az északi osztják egység idején az obj du/pl | sg 3 * $\theta\lambda$ helyére lépett (l. 1.1.3.1.3. „c”). Ugyanilyen analógiás kiegyenlítődség a Kaz. conj det | obj du/pl | du 1 $\text{em}\lambda$ a várható * $\text{am}\lambda$ helyett (viszont a decl px | obj pl | du 1 megfelel a várakozásnak).

e) Az északi nyelvjárásokban az obj du/pl | sg 3-ban a „számjel + ige-rag” Ni. Ser. KO te , Kaz. λe , Szin. M λ i komplexumai, amelyek geminálva is előfordulnak az ősosztjában csak mássalhangzós tövet felmutatott, nem váltakozó tőtípusú igék mai folytatói mögött: Ser. KO te , Kaz. $\lambda\lambda\text{e}$, Szin. M $\lambda\lambda$ i, a többes tárgyi számjel és a tárgyas személyragnak immár szinkron szempontból hitelesen, egyértelműen nem szételemezhető komplexumai, de csak ezeknek a kapcsolatából vezethetők le: *(e) λ - θ i > *(e) λ - λ i, *(e) λ - λ i >> (ősosztják váltakozó tövek után): λ i, ve , te ~ (ősosztják nem váltakozó tövek után): $\lambda\lambda$, λe , te ~ (ősosztják nem váltakozó tövek után) $\lambda\lambda\lambda$, $\lambda\lambda\lambda\text{e}$, $\text{e}\lambda\text{e}$. Ugyanígy a du 3-ban létrejöttek a $\lambda\lambda$ ~ $\lambda\lambda\lambda$ stb. alternánsok, majd a gemináta mássalhangzós változatok a nem váltakozó tőtípusú igék minden számába és személyébe behatoltak, míg a rövidebb alternánsok a váltakozó tőtípusú igéken használatosak (ennek a jelenségnek nincs meg a pendant-ja ezen nyelvjárások birtokos személyjelzésében, ami annak a következménye lehet, hogy a névszók egy típusára sem jellemző az olyanféle tőalternáció, mint a váltakozó tőtípusú igéké). Az alternánsoknak a tőtípusok szerinti disztribúciója gyakran elmosta a morféma eredeti, alkotórészeik szerinti összetételének funkcióbeli önállóságát, vö. pl. Kaz. $\text{m}\lambda\lambda\text{e}$ 'er gibt es', $\text{m}\lambda\lambda\text{e}$ 'er gab es': $\text{m}\lambda$ - (tő) + λ /s (időjel) + λe (személyrag), de $\text{m}\lambda\lambda\text{e}$ 'er gibt sie', $\text{m}\lambda\lambda\text{e}$ 'er gibt sie': $\text{m}\lambda$ - (tő) + λ /s (időjel) + λe (< λ számjel + λe személyrag), ill. $\text{se}\eta\lambda\lambda\lambda\text{e}$ 'er schlug ihn', $\text{se}\eta\text{s}\lambda\lambda\text{e}$ 'er schlug ihn': $\text{se}\eta$ - (tő) + λ /s (időjel) + $\lambda\lambda\lambda\text{e}$ (személyrag, az obj du/pl sorból), de : $\text{se}\eta\lambda\lambda\lambda\text{e}$ 'er schlug sie', $\text{se}\eta\text{s}\lambda\lambda\text{e}$ 'er schlug sie': $\text{se}\eta$ - (tő) + λ /s (időjel) + $\lambda\lambda$ (számjel) + λe (személyrag) (RÉDEI, Kazym-Dialekt 29—30).

f) A STEINITZ lejegyezte, hiányos O paradigmasorokban az obj du | sg 3 λ i-je az obj pl | sg 3 morféma-komplexumával azonos, míg a $\eta\lambda$ i (o: $\eta\lambda$ - λ i), amit a nyelvmester később hibásnak minősített, az itteni eredeti morféma-komplexum.

g) Az obj du | du 3 O $\lambda\lambda$ az obj pl | du 3 átvétele, s kiszorította az eredeti $\eta\lambda$ - en formát. Mivel a sg 3 és a du 3 az O obj du sorban észrevehetően az obj pl megfelelő szám- és személyjelölő morféma-komplexuma javára kiszorulóban volt STEINITZ gyűjtése idején, az O-nak a többi északi nyelvjárással szembeni obj du | obj pl sorokat megkülönböztető sajátossága már eltűnőben volt.

1.1.3.2.4. du 1 * $\text{am}\lambda$

a) Közvetlen folytatója a VVj. *āmən* a Ser. KO M *amən*, míg a Trj. J Szal. Ni. Kaz. Szin. *əmən* *a*-je *á*, *a* helyett a du és pl személyragok nagy részében szereplő, ugyancsak másodlagos *a* előhangzó hatására jelent meg.

b) A (KARJ.) Kaz. *emən* az obj sg megfelelő személyragjával azonos, onnét nyomult be.

1.1.3.2.5. du 2 **ānən*

Ez a személyrag csak az osztják nyelvjárások vallomása alapján kikövetkeztetett ősoosztják szám- és személyjelölés elveinek ismeretében rekonstruálható, hiszen a mai nyelvjárások egy részében (VVj.) vagy a conj det | obj sg | du 2 **inən* haplológiás in változata, vagy a conj det | obj sg | pl 2 **in*-je használatos (vö. még 1.1.3.1.5.), míg a többiben az *ən* járja, amelynek valószínű magyarázata: a du 3-ból, a korábbi *(*a*)*θən*-ből haplológiával módosulva (l. 1.1.3.2.6.) került ide át az **ānən*-t, ill. folytatóját kiszorítva.

1.1.3.2.6. du 3 *(*a*)*θən*

Hangalakját és szerkezetét tekintve megegyezik a conj det | obj sg | du 3 ragjával.

Az *(*a*)*θən*-nek nincs *(*a*)*lən*-, *(*a*)*lən*-, *(*a*)*tən*-féle folytatója a nyelvjárások egyikében sem: a VVj. *in* a conj det | obj du/pl | du 2 morfémájával azonos (l. 1.1.3.2.5.), míg a többi nyelvjárás *ən*-je ebben a személyben született meg és terjedt át a conj det | obj du/pl | du 2 személybe is. Az *ən* az igealak „tárgyi számjel + személyrag” komplexumában jött létre az alábbi módon: *(*γəl*), *(*γə*)*l* (<*(*γə*)*l*) tárgyi számjel + *(*a*)*lən*, *(*a*)*lən* (<*(*a*)*θən*) személyrag: *(*γə*)*l*(*a*)*lən*, *(*γə*)*l*(*a*)*lən* >> (*γə*)*lən*, (*γə*)*lən*, aholis az *l*, *l* (> *t*) elemet minden körülmények között számjelként, ill. annak részeként kell értelmeznünk, lévén a nem egyes számú tárgyra (ill. birtokra) utaló soroknak a fonematikusan leírható számjel kötelező komponense. Itt voltaképpen ugyanazzal a jelenséggel van dolgunk, mint amit egyes északi nyelvjárások conj det | obj du/pl | sg *e*, *ɨ* ragjának tárgyalásakor láttunk (1.1.3.2.3.), azzal a különbséggel, hogy ez sokkal több nyelvjárásra jellemző, de a paradigmarendszerben mégsem tett szert olyan szerepre, mint abban a néhány északi nyelvjárásban.

1.1.3.2.7. pl 1 **öγ*

a) Mindössze a KARJALAINEN gyűjtötte V anyagban találkozunk változatlan hangtestű folytatójával.

b) A többi nyelvjárás személyragját (Vj. *öw*, Trj. *əγ*, J *öw*, Szal. és északi nyelvjárások *əw*) az **öγ* hangsúlytalan helyzetben keletkezett, megrövidült *öγ* változatából vezethetjük le, bár talán nem teljesen indokolatlan a conj ind | pl 1 *öγ* személyragjának analógiás hatásával is számolnunk.

1.1.3.2.8. pl 2 **ān*

Ennek a morfémának illetéknéppen való rekonstruálására sincs semmiféle *k ö z v e t l e n* bizonyíték, hiszen — mind a conjugatióban (az igeragozási rendszerben végbement kisebb-nagyobb változások miatt itt most nem fordítok figyelmet a déli nyelvjárásokra), mind a declinatióban — az alábbi morfémákat találjuk: VVj. *in*, Trj. J Szal. Ni. Ser. KO Kaz. Szin. M O *ən*. Pusstán abból a tényből kiindulva, hogy ma csak *in*, *ən* formákat találunk, ezek valamelyikében kellene sejttenünk a keresett ősoosztják morfémát. Továbbá annak az alapján, hogy az *ən* az *in*-nel szemben a nyelvjárások túlnyomó többségében megtalálható, **ən*-t kellene feltennünk ősoosztják személyragként, s ez esetben csak a VVj. *in* szorulna magyarázatra. Csakhogy ez esetben nehéz volna az *in* magánhangzójával elszámolnunk; ha viszont az obj sg (és num sg) szuffixu-

mát *in-ként, az obj du/pl (és num du/pl) morfémáját *än-ként rekonstruáljuk, akkor már nem ütközhetünk ilyen nehézségekbe. Ugyanilyen problémákkal állunk szemben ugyanezen paradigmásor du 2 és du 3 igei személyrag történeti megítélésekor, l. 1.1.3.2.5., 1.1.3.2.6.

1.1.3.2.9. pl 3 *äð

L. 1.1.3.2.1.

1.2. A birtokos személyjelek történeti áttekintése

		n u m s g			n u m du yäl +/pl l +
		mgh-s tövek	msh-s tövek		
			rokonságnevek	egyéb	
sg	1	m ¹	əm	im	äm
	2	n ¹	ən	in	än
	3	ð ¹ , ? ði ¹	əð, ? ði		əð, ? ðä
du	1	mən ¹	(ə)mən	imən	ämən
	2	nən ¹	(ə)nən	inən	änən
	3	ðən ¹	(ə)ðən		(ə)ðən
pl	1	jüγ ² /iüγ ²	iüγ		öγ
	2	jin ¹ /in ²	in		än
	3	jið ¹ /ið ²	ið		äð

¹ A magánhangzóra végződő tőalternáns után.

² A mássalhangzóra végződő tőalternáns után (fakultatíve).

Összehasonlítva a tárgyias igeragokat (1.1.3.) a birtokos személyjelekkel, látnivaló a szinte teljes egyezés. A különbségek csaknem kizárólag abból fakadnak, hogy a birtokos személyjelek alternánsai a tőtípusok meglehetősen hű reflexiói. Ez természetesen igen komoly mértékben csökkenti mondanivalómat, mivel nem kívánok ismétlésekbe bocsátkozni. Ezért utalni fogok mindig a megfelelő tárgyias igeragra. Egy-egy birtokos személyjelről csak akkor szólok részletesebben, ha eltér a megfelelő igeragtól, vagy ez valamilyen egyéb, lényeges észrevétel miatt látszik kívánatosnak.

Mivel a nyelvjárások nagy részében felborult a személyjelek előhangzóinak őszttják disztribúciója és így azokról egy külön szakaszban adok számot, az alábbiakban főleg a személyjelek invariábilis, mássalhangzó-elemére fordítok figyelmet.

1.2.1. decl px | num sg

A szurguti (Trj. J) nyelvjárásokban a magánhangzóra végződő főnevek decl px | num sg sorában a tő + személyjel tagolása vitatható, a történeti és a leíró szempont ugyanis más-más értelmezést kíván meg. A táblázatban alkalmazott szinkrón tagolási eljárás inkább a leírás egyszerűsítésére való törekvéssel jellemezhető, sem mint a morfémahatárok e s e t e n k é n t i hiteles megvonásával, aminek lehetőségében ebben az esetben nem is hiszek. Hasonló problémával küszködöm a Ser. -ə, Kaz. Szin. M -i, O -i tövű főnevek személyjeleit illetően (l. még 2.2.).

1.2.1.1. sg 1 *(ə)m, *im

Vö. a megfelelő igei személyragot, l. a táblázatokat, a tótani fejezetet (2.2.) és a személyjelek előhangzóinak átrendeződéséről szóló részt (8.).

1.2.1.2. — g 2 *(ə)n, *in

L. mint 1.2.1.1.

1.2.1.3. sg 3 *(ə)θ, ?*θi

Az *θ, *əθ alternánszt illetően l. 1.1.3.1.3. — A J jëyia ['sein Vater'] (JSFOu. 66/2: 75) birtokos személyjelének *i* eleme szabálytalan, más főnév egyes számú 3. személyű birtokos személyjeles alakjában nem találkozunk vele. Feltehetőleg a nyelvmester (vagy a gyűjtő?) tévedéséről van szó. — A kérdőjellel felvett *θi-vel kapcsolatosan alig van valami fogódzónk: a mai osztják nyelvjárásokban nincs *θi-re visszavezethető személyjel, viszont az igeragokkal való szoros összefüggés, párhuzamosság és kölcsönösség olyan tényezők, amelyek valószínűsítik ennek egykori meglétét, noha azzal számolnunk kell, hogy már korán — esetleg az ősosztják felbomlása előtt — kiszorult a használatból az *θ, *əθ javára. Ennek az ősosztjakra való datálását feltétlenül támogatni látszik az, hogy a tárgyaz igeragozás obj sg | sg 3 ragja nyelvjárás-csoportonként eltérő képet mutat, továbbá, hogy a keletiben az obj sg | sg 3 és az obj du/pl | sg 3 ragja különbözik. A num pl | sg 3 *la* (< ? *θā) személyjele a V dialektusban így vagy a *θā periférikus túlélője a megfelelő igei személyraggal egyetemben, vagy ez utóbbinak a személyjelzésben való meghonosodásáról árulkodik. A *θi felvétele mellett szólna még esetleg a vogul *ti ~ *i (< obi-ugor *θi), feltéve, hogy ez sem az igerag térhódításának a jele.

A mai nyelvjárási képviselőkkel kapcsolatban a következőket kell tudni:

a) A V-ben a magánhangzós tövek mássalhangzóra végződő alternánsához járuló *əl* szuffixum magánhangzója esetleg a *tő* részének is tekinthető volna, vagyis a morfémahatár az *ə* és az *l* között húzódná. A nyugatiban is hasonló jellegű problémák okoznak gondot az *ə* (~ *ɨ*, *i*) magánhangzóra végződő tövek birtokos személyjeles alakjai a num sg sorban, erről l. 2.2.1.1.

b) A *t*-ző nyelvjárások közül a Ser.-ban a *t* tövű főnevekhez az eredetibb hangalakot tükröző *əl* járul (vö. OstjChr.² 76), vö. még 1.1.1.3. „e”.

1.2.1.4. du 1 *(ə)mən, *imən

A táblázatokból leolvasható képviselőkkel kapcsolatban a következő megjegyzés szükséges: A VVj.-ben azt tapasztaljuk, hogy a személyjel num sg-ben (ə)mən a mássalhangzóra végződő tövek után, míg a conj det | obj sg-ben várokozásunknak megfelelően imən (és decl px | num du/pl, conj det | obj du/pl āmən) a személyjelölő morféma, vagyis a számkategóriára jellemző *i* csak a num sg-ből tűnt el. Ennek okát az alábbiak szerint véltem megtalálni: amikor a keletiben kialakult a birtokos személyjelezésben a nyílásfok szerinti illeszkedés³ való törekvés (ami a paradigmatiság magánhangzó-váltakozás lérejtőéhez vezetett, vö. HONTI: NyK 75: 311—2), a num sg-ben az első szótag magánhangzójának minőségétől függően akár *i, akár *ā is lehetett a sg 1 és a sg 2 személyjel előhangzója, vagyis a számkategóriához kötöttség meglazult, elmosódott (ez a pl 3 kivételével a num sg talán minden személyében éreztette hatását). Mivel a magánhangzó-váltakozás a semleges *ə előhangzót tolta előtérbe, ez kedvező lehetőségeket biztosított arra, hogy további személyek szuffixumába is behatoljon.

³ A nyílásfok szerinti illeszkedés terminus a korábban általam is használt horizontális magánhangzó-harmónia műszó helyett áll.

1.2.1.5. du 2 **(ə)nən*, **inən*

Vö. a megfelelő igei személyragot: 1.1.3.1.5.

a) A VVj. *ətən*, DN DT *esən*, Ko. Kr. C Ni. *etən* a tárgyas (ill. tranzitív) igeragozás megfelelő ragjából került át, l. még ott.

b) A szurguti nyelvjárások *in* morfémájáról l. 1.1.3.1.5. és 1.2.1.8.

c) Az északi nyelvjárásokban használatos *ən* a decl px | num du/pl | du 3-ban jött létre (vö. 1.1.3.2.6.) és terjedt át a num sg megfelelő személyébe és a vele homofóniát kialakító másik két személybe is.

1.2.1.6. du 3 **(ə)θən*, **iθən*

Vö. a megfelelő igei személyragot (l. 1.3.1.6.) és l. a du 2 személyjelről mondottakat: 1.2.1.5.

1.2.1.7. pl 1 **üγ*

a) A nyugati nyelvjárások *ew* (< **iw* << **üγ*) az egyenes folytatója.

b) A V. *öγ*, Vj. *ew*, Trj. *öγ*, J *ow*, DN (fakultatív) *ew*, O *aw* a hangsúlytalan helyzetben bekövetkezett rövidülés, ill. delabializáció eredménye lehet, vö. még ehhez 1.1.3.2.7.

c) A V ⁺*əχ*: *pəndəχ* ['unsere Saite'] elírás lehet ⁺*əχ*: *pəndəχ* [= *pəndəγ*] helyett.

1.2.1.8. pl 2 **in*

a) Csak a Trj. J Szur *in* tekinthető egyenes folytatójának. Lehetséges, hogy a du 2 és du 3 *in*-je innét származik (1.2.1.5. és 1.2.1.6.).

b) A Szal. és nyugati *ən* a du 2-ben és du 3-ban szereplő *ən*-nel azonos, l. 1.2.1.5.

1.2.1.9. pl 3 **iθ*

Mindenütt a várható, szabályos folytatót látjuk, mindössze a fakultatív V *təl* igényel némi magyarázatot: ennek *t* eleme a num sg | du 2, du 3 és pl 2-ben használatos *ətən* *t*-jének analógiájára jelent meg; továbbá ugyanezen (homofón és azonos eredetű) személyjelek analógiája magyarázat arra is, miért *təl* hangsorú e másodlagos szuffixum *təl* helyett.

1.2.2. decl px | num du/pl

Ezek a személyjelek megegyeznek a tárgyas igeragokkal. A mai állapotokat tekintve a conj det | obj du/pl és decl px | num du/pl paradigmák közt az a legfontosabb különbség, hogy az északi nyelvjárások megőrizték a num du és num pl különbségét, míg az obj du és obj pl között nem (l. erről 1.1.3.2.).

1.2.2.1. sg 1 **əm*

Vö. a megfelelő igei személyragot (1.1.3.2.1.), l. a táblázatokat.

1.2.2.2. sg 2 **ən*

L. mint 1.2.2.1.

1.2.2.3. sg 3 **əθ*, ?θä***

L. mint 1.2.2.1., továbbá: 1.2.1.3.

A kérdőjeles **θä* felvételét ugyanúgy indokolhatjuk, mint a **θi*-ét, illetve az egyik feltevése erősíti a másikét.

a) A keletiben a megfelelő igeragoktól csak annyi az eltérés, hogy a Trj. num pl-ban még megvan az *1* személyjel az *θ* igeraggal szemben. Igaz viszont, hogy mind a Trj. *1*, mind a J *1* igen veszélyes pozícióba került az **ə* előhangzó kiesése következtében, mivel a megelőző *ə1* számjel invariánsával geminátát alkotva szóvégre került, s könnyen ugyanarra a sorsra juthat, mint a megfelelő Trj. igerag (**əθ* > **ə1* > **1* > *θ*) és az *ə1* a V dialektus megfelelő igeragjában és személyjelében, ahol ma már fakultatíve jelentkezik a *θ* morféma mellett.

b) A keletiehez tartozó Szal.-ban és a nyugati nyelvjárásokban a sg 1, sg 2 és pl 3 analógiájára nem \varnothing az előhangzó a num pl-ban, hanem az * \ddot{a} folytatója: Szal. *at*, DN DT Ko. Kr. C *át*, Ni. Ser. KO *at*, Kaz. *aa*, Szin. M *al*, O *ál*. A num du-ra a Szal.-ból nincs adatunk, a DN DT Ko. Kr. C. Szin. M O nyelvjárásokban megegyezik a num pl-ban látott személyjellel, míg a többiben (Ni. Ser. KO Kaz.) \emptyset a személyjel a VVj. Trj. J dialektusokhoz hasonlóan. Ez a \emptyset is a haplológiás változásban leli magyarázatát. (L. még 1.2.2.6.)

1.2.2.4. du 1 * $\ddot{a}m\grave{a}n$

L. mint 1.2.2.1., ezen túlmenően csak néhány kisebb jelentőségű észrevétel látszik helyénvalónak:

a) A CASTRÉN feljegyezte Szur. paradigmában (Versuch 46) még *am\grave{a}n* (= *\ddot{a}m\grave{a}n*, *am\grave{a}n*) található a KARJALAINEN, PAASONEN és STEINITZ közölte Trj. J Szal. *\ddot{a}m\grave{a}n* formákkal szemben.

b) A déliben az alsó nyelvállású előhangzós számjelet az \varnothing -s kiszorította, sőt a DN-ben egy újabb jövevény, a num sg-ből való *em\grave{a}n* is megjelent.

1.2.2.5. du 2 * $\ddot{a}n\grave{e}n$

L. mint 1.2.2.1.; továbbá: a VVj.-ben *in* található (erről vö. 1.1.3.1.5.), a DN-ben a num sg-ből való *es\grave{e}n*, (\varnothing)*t\grave{e}n* kiszorította az előző, ugyancsak másodlagos *\ddot{e}n* személyjelet, míg a többi déli nyelvjárásban továbbra is ez használatos.

1.2.2.6. du 3 *(\varnothing) $\theta\grave{e}n$

L. mint 1.2.2.1., l. még 1.2.2.5.; továbbá:

a) A num du-ban ŽIVOTIKOV KO, ill. KARJALAINEN Kaz. anyagában \emptyset személyjellel találkozunk, ami az sg 3 jelével azonos (sőt a Kaz. pl 3-ban is megjelent). A későbbi STEINITZ- és RÉDEI-féle Kaz. anyagban *\ddot{e}n* a morféma a nyugati nyelvjárások zömével egyezően.

b) A (Ž) KO-ban az *at*, Szin.-ban az *al* is előfordul a többi nyugati nyelvjárásból is ismert *\ddot{e}n* mellett. Ez az *at*, ill. *al* a pl 3 *at*, ill. *al* (és a Szin. sg 3 másodlagos *al* személyjelének együttes) analógiájának köszönheti létét.

1.2.2.7. pl 1 * $\ddot{o}\gamma$

L. mint 1.2.2.1.

1.2.2.8. pl 2 * $\ddot{a}n$

L. mint 1.2.2.1., l. még 1.2.2.5.

1.2.2.9. pl 3 * $\ddot{a}\theta$

L. mint 1.2.2.1.; továbbá: a num du-ban KARJALAINEN anyagában \emptyset van szemben a STEINITZ és RÉDEI közölte *aa* morfémával. Ez a fakultatív \emptyset a num du | sg 3 \emptyset hatásának tulajdonítható, vö. még 1.2.2.6. „a”.

1.2.3. A participiumok és az ún. potentialis/conditionalis személyjelölő szuffixumai.

Az alábbi kategóriák személyjelölését kívánom a következőkben ismertetni:

a) participium praesentis VVj. Trj. J DN DT Ko. Kr. C Ni. Ser. KO *t\grave{e}* ~ Kaz. Szin. M *t\grave{t}* (< őszosztj. * $\ddot{t}\grave{a}$),

b) participium praeteriti V (váltakozó tövek után): *m\grave{e}* ~ (nem váltakozó tövek után): *\ddot{e}m*, Vj. *m\grave{e}*, Trj. J DN DT Ko. Kr. C Ni. Ser. KO Kaz. Szin. M *\ddot{e}m* (< őszosztj.) (? váltakozó tövek után): * $\ddot{m}\grave{a}$ ~ (? nem váltakozó tövek után): * $\ddot{e}m$),

c) conditionalis V, potentialis Vj. Trj. η , Szav. *\grave{a}\eta* ~ potentialis DT *\grave{a}\chi* (< őszosztj. ?* $\eta\grave{a}$?* $\ddot{a}\gamma$).

Az igeragok és a birtokos személyjelek közti számos hasonlóság, egyezés mellett meglevő különbségek arra mutatnak, hogy a felsorolt képzők után

megjelenő személyjelölő szuffixumok a birtokos személyjelekkel egyeznek meg, amint a korábbi és az alább látható táblázatok összehasonlításakor nyilvánvalóvá lesz. — A felsorolt morfémákat egészében képzőknek neveztem: a participium praesentis **tā* és a participium praeteriti **mā* ~ **am* képző voltában aligha kétkednék bárki is, míg kissé furcsának tűnhet a conditionalis/potentialis esetében képzőről, nempedig módjelről beszélni. Ha furcsa is, indokolt: egyrészt a személyjelölő szuffixumok, mint említettem, nem az igeragokkal, hanem a birtokos személyjelekkel egyeznek meg, másrészt nem ismerik e módok a verbum finitumok paradigmarendszerére jellemző conj ind—conj det oppozíciót. Ez az $\eta \sim \gamma$ elemű módképző talán a vogul *ηkwe*, *η* stb. infinitivusképzővel, továbbá a T „passivumi imperativus” és az AL KL conjunctivus *ηk* szuffixumával (V Nyj. 124, 125, 126, 165, 292, még vö. HONFI, System der paradigmatischen Suffixmorpheme des wogulischen Dialektes an der Tawda. Budapest, 1975. 48. l.) azonos.

A fenti táblázatok nem árulják el, milyen tagolási nehézségeket takarnak a közölt birtokos személyjelek a következő esetekben:

- participium praesentis az összes nyelvjárásban,
- participium praeteriti VVj. *mə*,
- conditionalis V, potentialis Vj. Trj. *η*.

A jelenlegi morfématagolási problémák történeti oka abban rejlik, hogy a fenti képzők az őszotjákban még $CV = *tā$, **mā*, **ŋā* hangalakúak voltak, s ezekhez a magánhangzós tövű névszók személyjelei járultak, l. az 1.2. pont táblázatában. E magánhangzó abszolút szóvégi helyzetben redukciónak volt kitéve: *tə*, *tī*, *mə*, vagy éppen el is tűnt: $m = am$. A V-ben a *mə* ~ *am* végülis tőtípusok szerinti disztribúciót mutat, a többi nyelvjárásban vagy az egyik, vagy a másik jutott túlsúlyra, a participium praeteriti képzőjének mindenütt a *tə*, (>) *tī* folytatója használatos. A személyjelek egy részében jelentkező *ā*, *á*, *e* történetileg még az *am* után is az egykori véghangzóval azonosak — ehhez még vö. a főnevek köréből: VVj. *puyləm* 'Wange' ~ *puyləmam* ['meine Wange'], Trj. *puɣəəm* ~ *puɣəəmam*, J *puwəəm* ~ *puwəəmam*, *puwəətem* (KT 675, PD 1833), aholis a *puwəəmam* történetileg, a *puwəətem* leíró szempontból indokolt. A leíró szempontú morfématagolási nehézségekről l. 2.2.1.1.

A fenti képzők valamelyikével ellátott névszói bázisok birtokos személyjelezésének mai nyelvjárási állapotáról a következőket kell megjegyezni:

a) A keleti nyelvjárásokban a du 2 és a du 3-tól eltekintve lényegében megőrződött az őszotják helyzet.

b) A nyugati nyelvjárásokban a személyjel előhangzóját elsődlegesen az abszolút szóvégi magánhangzóknak a sorsa határozta meg, éppenúgy, mint a magánhangzóra végződő főnevek birtokos személyjeleiben is.

c) A „b” pontban említett hangváltozás következtében a déliben a sg 3 és a pl 3 személyjelenek hangalakja egyaránt *et*. Ezt a homofóniát a Ko. Kr. C nyelvjárások egy további *ət* elemmel kívánják felszámolni.

d) A du 2, du 3 és pl 2 DN DT *esən*, Kr. Kam. C *etən*, du 2 Kam. Szav. *ətən*, pl 2 Kam. *ətə* kapcsán vö. a megfelelő főnévi személyjeleket. A du 3 Kam. *əŋən*, Szav. *əχən* azonos lehetne az alanyi igeraggal, de szerintem az abszolút főnévragozás dualisi számjelével azonos, vö. 3.3., továbbá: STEINITZ, OVE 49.

e) Minthogy az őszotjákban az infinitivus képzője is **tā* volt, azt várhatnánk, hogy a participium praesentis és az infinitivus ma is azonos hangalakú legyen. A nyelvjárások zöme azonban az **ā* > *ə*, ritkábban: *á*, *a* változás lehetőségét éppen a homofónia megszüntetésére használta fel: az infinitivus

Az „igenévi” személyjelölő szuffixumok

1.		V	Vj.	Trj.
sg	1	<i>äm</i>	<i>äm</i>	<i>äm</i>
	2	<i>än</i>	<i>än</i>	<i>ä</i>
	3	<i>äl</i>	<i>äl</i>	<i>äA</i>
du	1	<i>ämən</i>	<i>ämən</i>	<i>ämən</i>
	2	<i>in</i>	<i>in</i>	<i>in</i>
	3	<i>in</i>	<i>in</i>	<i>in</i>
pl	1	K <i>öγ</i> , T G <i>öγ</i>	<i>öw</i>	<i>öγ_o</i>
	2	<i>in</i>	<i>in</i>	<i>in</i>
	3	<i>il</i>	<i>il</i>	<i>iA</i>
		K 146 T 93—4 G 121, 125, 126	K 175, 176, 177	K 275, 280

2.		DN pot part	DT pot part	Ko. part	Kr. part	Kam. pot	Szav. pot	C part
sg	1	<i>em</i>	<i>əm em</i>	<i>em</i>	<i>em</i>	<i>em</i>	<i>əm</i>	<i>em</i>
	2	<i>en</i>	<i>ən</i>	<i>en</i>	<i>en</i>	<i>en</i>	<i>ən</i>	<i>en</i>
	3	<i>et</i>	?	<i>et</i>	<i>et</i>	<i>ə</i>	<i>ə</i>	<i>et</i>
du	1	<i>emən</i>	<i>emən</i>		<i>emən</i>	<i>emən, əmən</i>	<i>əmən</i>	<i>emən</i>
	2	<i>esən</i>	<i>esən</i>		<i>etən</i>	<i>etən, ətən</i>	<i>ətən</i>	<i>etən</i>
	3	<i>esən</i>	<i>esən</i>		<i>etən</i>	<i>etən, etən</i>	<i>ətən</i>	<i>etən</i>
pl	1	<i>ew</i>	<i>əw</i>	<i>ew</i>	<i>ew</i>	<i>ew, əw</i>	<i>əw</i>	<i>ew</i>
	2	<i>esən</i>	<i>esən</i>		<i>etən</i>	<i>etən, ətə</i>	<i>ətən</i>	<i>etən, itən</i>
	3	<i>et</i>	<i>et</i>	<i>et, ität</i>	<i>ität, etät</i>	<i>et, ət</i>	<i>ət</i>	<i>ität</i>
		K 18—9, 27—8	K 42 43	P 63—7	K 83—4	K 84—5	K 63—4	K 56

3.		Ser.	KO	Kaz.	Szin	M
sg	1	<i>em</i>	<i>em</i>	<i>em</i>	<i>em</i>	<i>em</i>
	2	<i>en</i>	<i>en</i>	<i>en</i>	<i>en</i>	<i>en</i>
	3	<i>at</i>	<i>at</i>	<i>A</i>	<i>al</i>	<i>al</i>
du	1	<i>emən</i>	<i>emən</i>	<i>emən</i>	<i>emən</i>	<i>emən</i>
	2	<i>an</i>	<i>an</i>	<i>an</i>	<i>an</i>	<i>an</i>
	3	<i>an</i>	<i>an</i>	<i>an</i>	<i>an</i>	<i>an</i>
pl	1	<i>ew</i>	<i>ew</i>	<i>ew</i>	<i>ew</i>	<i>ew</i>
	2	<i>an</i>	<i>an</i>	<i>an</i>	<i>an</i>	<i>an</i>
	3	<i>et</i>	<i>et</i>	<i>eA</i>	<i>el</i>	<i>el</i>
		St. 79—80	T 334	K 320—1	St. 50	R 36

alsó nyelvválású magánhangzója szinte mindenütt megőrződött, míg az igenévé mindenütt redukálódott. Kivételt képez a Kaz. nyelvjárás, ahol ma mindkettőnek *ti* a hangalakja. (Az infinitívus és a participium praesentis hangalakjának kettősségét illetően vö. 2.2.1., 2.2.1.4.; e kettősség egy sajátos felfogását l. H. KATZ: NyK 76: 360—1).

f) A főnevek birtokos személyjeleinek ismeretében természetesnek találjuk, hogy a du 2, du 3 és pl 2 személyjele *Vn* szerkezetű, az már viszont különösnek hat, hogy keleten *V = *i*, nyugaton *V = *ä*. Ennek a rejtélyes megfelelésnek az oka a du 2, du 3 és pl 2 általánosságban megfigyelhető homofóniára való törekvése, és a sg 2-től való eltérésre való törekvés. A participium praesentis ezen személyjeles alakjai így festhettek az őszosztjában:

	Őszosztj.	>	VVj.	Észak
	*- <i>tü</i>		- <i>ta</i>	- <i>ta</i> , - <i>tī</i>
sg 2	*- <i>tän</i>		- <i>tän</i>	<i>ten</i>
du 2	*- <i>tänən</i>		- <i>tän</i>	<i>tan</i>
du 3	*- <i>täðən</i>		- <i>tän</i>	<i>tan</i>
pl 2	*- <i>tin</i>		- <i>tin</i>	<i>tan</i>

A VVj. *tin* komplexum a pl 2-ből, az északi *tan* pedig a du 2-ből (**tänən* > **tän* > *tan*, vö. 1.1.3.1.5. és 1.2.1.5.) terjedt el.

g) A birtokos személyjeles participiumok az északi nyelvjárások egy részében (Ser.: OstjChr.² 69—70, Szin.: ÖVE 50, jegyzet, M: ÉOstjNyt. 36) verbum finitumként is használatosak, bár csak csonka paradigmával, mivel az alanyi-tárgyas ragozás különbségét nem ismerik.

2. Az őszosztják igei és főnévi tőtípusok

A fentiek során gyakran kellett szólni arról, hogy bizonyos toldalék-morfémák bizonyos alternánsai csak bizonyos típusokba tartozó tövek után jelenhettek meg az őszosztjában, az ilyen jellegű kombinációs szabályok némelyike még ma is él a nyelvjárásokban kisebb vagy nagyobb mértékben elterjedve. Egyes szóvégi és szóbelseji hangváltozások és az ennek következtében kialakult morféma-alternációk olykor azt eredményezték, hogy leíró szempontból bizonyos morfémacapcsolatokat (tő + toldalék, toldalék + toldalék) a paradigmarendszer egészét szem előtt tartva bajos hitelesen éles határok megvonásával komponenseire bontani. Ezért tehát az igei és főnévi személyjelölő szuffixumok leírása aligha volna teljességre törekvőnek nevezhető, ha e szuffixumokkal szoros egységet alkotó töveknek a paradigmában elszenvedett változásaira nem fordítanánk kellő figyelmet.

2.1. Igei tőtípusok

1. Váltakozó tövek

a) Egyszótagos ige-tövek, amelyeknek van magán- és mássalhangzóra (*γ/j*) végződő alternánsuk: **jō*-/**jē*- ~ **jōγ*-/**jēγ*- 'kommen' ~ vog. **jī*- ~ **jīw*- ~ **jāj*-; **mē*- ~ **mēj*- 'geben' ~ vog. **mī*- ~ **mīγ*- ~ **māj*-; **wē*- ~ **wēj*- 'nehmen' ~ vog. **wī*- ~ **wīγ*- ~ **wāj*-; **ðū*-/**ði*- ~ **ðūγ*-/**ðiy*- 'essen' ~ vog. **tī*- ~ **tīγ*- ~ **tāj*-; **nū*-/**ni*- ~ **nūγ*-/**nīγ*- 'sichtbar werden' [~ vog. **nīγl*-]; **tu*- ~ **tūγ*- 'bringen' [~ vog. **tūl*-]; **tū*-/**ti*- ~ **tūγ*-/**tīγ*- 'geboren werden' [~ vog. **tīl*-]; **wu*- ~ **wuj*- 'sehen' ~ vog. **wē*- ~ **wāj*-. Ezekre az jellemző, hogy magánhangzós alternánsuk szerepel az időjeles ige-

alakokban, az infinitivus és a participium praesentis **tā* képzője, a participium praeteriti **mā* alternánása előtt, mássalhangzós alternánasuk pedig a \emptyset időjeles múlt idejű és az időjel nélküli verbum finitumokban, valamint a participium praeteriti fakultatíve jelentkező *am* alternánása előtt található. Az ilyen tőtípusú igék az összes mai nyelvjárásban sok tekintetben a többitől eltérően viselkednek, ezért ha váltakozó tövekről beszélek, csak erre a csoportra gondolok.

b) Tematikus igék (ezekről vö. GANSCHOW, Verbbild. 47—8, I. HONTI: NyK 75: 370—1). A tematikus magánhangzóval bővült tövek kétszótagosak, a nélküle levők egyszótagosak. A tőalternánsok disztribúciójáról ugyanaz mondható el, mint az „1.a” típusúakról. A tematikus igéken belül két csoport különíthető el: *a/* a mássalhangzós tőalternánsban „hosszú”, a témamagánhangzósban „rövid” első szótagi magánhangzó van, pl. *kol- ~ kāla- ~ V kol- ~ kāla- 'sterben'*, *β/* mindkét tőalternánsban „rövid” első szótagi magánhangzó van, pl. **θōl- ~ *θōla- > Trj. ḏōl- ~ ḏōla- 'schmelzen'*. Az *a*-val jelzett altípusban egy másodlagos tőalternánssal is kell számolnunk: annak idején megemlítettem (NyK 75: 313), hogy véleményem szerint az osztjákban az alanyi imperativus sg 2 személyű **ā/*a* végződése a tematikus igék felszólitó módjának analógiás hatását tükrözi, lévén a sg 2 személyű, felszólitó módú alak a pusztá igetővel azonos. E „másodlagos módjel” elterjedése következtében a **kol- ~ *kāla-* imperativusa, a **kāla!* **kāl+a* összegeként elemezendő, mint *V mēn- 'gehen': mēnā* (KT 527) = *mēn + ā*; a tematikus igék tárgyias imperativusa is az említett másodlagos tőalternáns felvételét indokolja a **kol- ~ *kāla-* típusú igéknél: **toγ- ~ *tāya-: *tāya!, tāy! > V tāya-, Trj. tāγ- 'werfen': V tāya!, tāy! Trj. tāy! [a **toγ-* tővel kapcsolatban vö. Trj. *tāγam, J tāwam]* (KT 988, PD 2352).*

2. Nem váltakozó tövek, ezek mind mássalhangzóra végződnek. Az osztjákban az **aj* képzős tövekben e morféma még talán ilyen hangalakú volt (az **aj* képzőkről I. GANSCHOW, Verbbild. 27—9, 50) valószínűleg csak az osztják egység felbomlása után, az **aj > *i ~ *aj/*ij* változás révén kerültek át nyelvjárásonként vagy nyelvjárás csoportonként eltérő mértékben a váltakozó tövek közé.

2.2. Főnévi tőtípusok

2.2.1. Váltakozó tövek

Az esetleges **-γ ~ *-k-* váltakozástól eltekintve csak az egyes számú nominativusban magánhangzóra (**ā/*a, *i/*j*) végződő főnevek (és egyéb névszók) sorolhatók ide. Az **ā-re, *i-re* végződő névszók azonban csak az ősoosztják kor végére hozhatták létre csonka tövüket, vagyis mássalhangzóra végződő tőalternánusukat, ám ekkor még csak a decl px | num sg sornak a többes számú személyeiben számolhatunk velük, de feltehetőleg még nem is kötelező jelleggel, hanem a teljesebb tőváltozattal szabad alternációban lépett fel, amint a rekonstruált birtokos személyjelek is elárulják (1.2.). A **tā, *mā* participiumképzők és a **nā* képző (1.2.2.) megfelelő birtokos személyjeles alakjaiban azonban ekkorra talán már csak a mássalhangzós (**t, *m, *n*) alternáns szerepelt, l. alább. Az ebbe a tőtípusba tartozó főnevek és participiumok birtokos személyjeles alakjainak az egyes nyelvjárásokban tapasztalható morfématagolási nehézségeiről fentebb, az 1.2.1. és az 1.2.3. pontban már említést tettem, arra célozva, hogy e probléma tisztázásához a személyjelek ismeretén kívül részletesebb tótani információkra is szükségünk van. Ehhez azonban látnunk kell a ma is magánhangzóra (is) végződő főnevek birtokos személyjeles num sg sorát:

*öyi 'Tochter; Mädchen', *weli 'Rentier'

	VVj.	öyi	Trj.	wăli	J	ăwi
sg	1	öyim		wălem		ăwem
	2	öyin		wăle		ăwe
	2	öyil		wăliΔ		ăwiΔ
du	1	öyimən		wălimən		ăwimən
	2	öyitən		wălin		ăwin
	3	öyitən		wălin		ăwin
pl	1	V öyiy, Vj. öyiw		wăliy _o		ăwew
	2	öyitən		wălin		ăwin
	3	öyijil		wăliΔ		ăwiΔ
		K 108, 155		K 232—3		P 74

	DN	ewə	Ko. Kr.	ewə	Ni.	wütə
sg	1	ewem		ewem		wütem
	2	ewen		ewen		wüten
	3	ewet		ewit		wütet
du	1	ewemən		ewemən		wütemən
	2	ewesən		ewetən		wütetən
	3	ewesən		ewetən		wütetən
pl	1	ewew		ewew		wütew
	2	ewesən		ewetən		wütetən
	3	ewet		ewet		wütet
		K 5		P 14, K 71		K 301

	Ser.	ewə	Kaz.	ewi	Szin. M	ewi	O	ewi
sg	1	ewem		ewem		ewem		ewem
	2	ewen		ewen		ewen		ewen
	3	ewet		eweΔ		ewel		ewel
du	1	ewemən		ewemən		ewemən		ewemən
	2	ewen		ewen		ewan		ewan
	3	ewen		ewen		ewan		ewan
pl	1	ewew		ewew		ewew		
	2	ewen		ewen		ewan		
	3	ewet		eweΔ		ewel		
		St. 57		K 311		St. 41		K 333
				R 17—8		R 17		

*päna 'Saite', *wäla '(Schlaf)platz'

	V	pänä	Vj.	wäla	Trj.	pänä
sg	1	pänam		wälam		pänam
	2	pänan		wälan		päna
	3	pänəl		wäləl		pänäΔ
du	1	pänamən		wälamən		pänamən
	2	pänatən		wälatən		pänin
	3	pänatən		wälatən		pänin
pl	1	pänöy		wälöw		pänäy _o
	2	pänatən		wälatən		pänin
	3	pänajil		wälajil		päninΔ
		K 107		K 155—6		K 234

Az ősoosztjában **ā*-re, **a*-ra végződő főnevek nyugati folytatóinak csak alig néhány személyjeles alakját sikerült a szótárban megtalálnom — **petā* 'Boden' (< zürj.) > DN *pēta*: sg 3 *pētet* (KT 763), **siyā* 'Riemen' > Ni. *sīχa*: sg 1 *sīχem* (KT 835), **kāñča* 'Ornament' > Kaz. *χāñšī* (nom pl *χāñšet* ~ *χāñšat*): sg 3 *χāñša* (KT 321—3) —, s mivel e főnevek tótanilag azonos típusúak voltak pl. a **tā* képzős participiummal, s szóvégi magánhangzójuk is ennek tövégi vokálisával azonos módon fejlődött, e főnevek kielégítően adatolt birtokos személyjeles alakjainak hiányában a 1.2.1. pontra utalok (vö. még lentebb).

2.2.1.1. A *tō* + személyjel komplexumának tagolási nehézségei nyelvjárás csoportonként a nom sg-ben magánhangzóra végződő névszók esetében:

VVj.: A pl 1 és a V-ben részben a sg 3 kivételével a főnév magánhangzós tóváltozatához járulnak a személyjelek, bár talán a V *pānəl* is inkább *pānə-l*-ként fogható fel.

Trj. J: Leíró szempontból a sg 2 **n*-jének eltűnése folytán egyszerűbb ezt a típust úgy tekinteni, hogy a személyjelek a mássalhangzós tóalternánshoz járulnak, az *i* tövű főnévekhez *e* és *i*, az *ə* (< **ā*) tövűekhez pedig *ā* és *i* előhangzóval.

Dél: A num sg-ben *ə*-re végződő névszóknak a mássalhangzós tóalternánshoz járulnak a személyjelek *e* előhangzóval (néhányik nyelvjárásban esetenkénti kisebb újításokkal a participiumok személyjeleit illetően). Ez az *ə* *tō* történetileg három ősoosztják tótípust képvisel: **i*/**i*, **ā*/**a*, **əy*. (Példa az eddig nem említett **əy* típusra: Ko. *wojə* (< **wajəy*) 'Tier': *wojem*, *wojen*, *wojet* stb. (JSFOu. 66/2: 16.)

Észak: Az **ə*-re (> *ə*, *ɨ*, *i*) végződő névszók történetileg itt is a déli nyelvjárásoknál említett három ősoosztják típusra mennek vissza. Az ősoosztj. **i* tövűek előhangzója ma *e*, bár a legészakibb (Szin. M O) nyelvjárásokban a du 2, du 3 és pl 2 *an*, *ən* az ősoosztj. **ā* tövűek hatását (vö. 1.2.3.) tükrözi. Az **ā* tövűek — itt szinte kizárólag a participiumokra kell támaszkodnunk egyéb anyag híján — ugyancsak mássalhangzós tövűekkel szerepelnek e morfémák előtt, melyeknek előhangzója *e* és *a*. E kettősség magyarázata részben hangtani: **ā*(-) > **ə*, **ā*- > *e* ~ *a* (vö. SAUER lentebb idézett magyarázatát), részben morfológiai, ti. a hangtörténeti fejlődés kettős eredményét (*e* ~ *a*) e nyelvjárások a sg 2 — du 2 (du 3 és pl 2) és a sg 3 — pl 3 homofóniájának elkerülésére felhasználhatták, hasonlóan a VVj.-hez (vö. még 1.2.3.). Az ősoosztj. **əy* > északi *ə* (*ɨ*, *i*) tótípusú főnevek személyjelzésére — kellő mennyiségű adat hiányában — csak következtetni tudunk: **tōntəy* 'Birkenrinde' >> Kaz. *tōnti*: *tōntem* (KT 1005), **kōčəy* 'Messer' >> Kaz. *kešī*: *kešem* (KT 445), **āñčəy* 'Hagebutte' >> Kaz. *añšī*: *añšem* (KT 515—6); az abszolút paradigma számjelei előtt a **kāñča* 'Ornament' >> Kaz. *χāñšī*: *χāñšet* ~ *χāñšat* típussal egyezően *e* ~ *a* jelentkezik, pl. **pēytū* 'schwarz' >> Kaz. *pūtī*: *pītanət*, *pītat* (KT 682, MSFOu. 128: 313), **kāntəy* 'Ostjake' >> >> Kaz. *χāntī*: *χāntet* ~ *χāntat* (KT 317) amiből arra következtethetünk, hogy e típus személyjelei megegyeznek az ősoosztják *ā*-re végződő típus (tehát köztük a participiumok) személyjeleivel.

2.2.1.2. A szurguti nyelvjárások azzal hívják fel magukra a figyelmet, hogy az *ā* tövű főnevekhez viszonylag gyakran járulnak a személyjelek (*em/əm* stb. < **im*/**əm* stb.) *γ* közbeiktatásával, pl. Trj. *sōa* 'Stange': *sōaγem* (KT 889), Trj. *setkā* 'Sieb': *setkāγem* (KT 886), Trj. J *wikā* 'Lodenmantel': Trj. *wikāγem*, J *wikāγem* (KT 213, PD 3007), Likr. J *pīrnā* 'Kreuz': Likr. *pīrnāγim*, J *pīrnā-*

γ em (KT 733, PD 1711), J *keškä* 'Katze': *keškäγem* (PD 708). Minthogy az őszosztj. $*-ä/*-a >$ Szur. $-ə$, vagy a ma $-ä/-a$ -ra végződő főnevek maguk, vagy e magánhangzójuk újabb kori; a *pirnä* és a *keškä* jövevénytiszta, talán a *wikä* is (vö. a mai nyelvjárási megfeleléseket: KT 213!). Ez a furcsa γ egyébként az abszolút paradigmából kerülhetett át: a keleti nyelvjárásokban az $-ə \sim -ä/-a$ - tövekhez γ , az $-i(-)/-i(-)$ tövekhez j mássalhangzó közébeiktatásával kapcsolódnak a magánhangzóval kezdődő esetragok (a jövevénytiszta szavakban a V-ben többnyire a j használatos), pl. V Trj. J *kärä* 'Wiese, Platz' \sim *kärat* (num pl | nom) \sim *käräγa* (num sg | lat) (KT 327—8, MSFOu. 128: 102, 103, 211, PD 417, JSFOu. 66/2: 73), Vj. Trj. J *imi* 'Weib' \sim Trj. J *imit* (num pl | nom) \sim Vj. *imijä*, Trj. J *imajä* (num sg | lat) (KT 43, MSFOu. 128: 149, 210, PD 195, JSFOu. 66/2: 73), illetve V *pëta* 'bottom' \sim *pëtäjä* (num sg | lat) (EastOstyChr. 56, 196), V *škola* 'school' \sim *školaja*, *školajäpa*, *školajäpa* (num sg | lat) (EastOstyChr. 57, 199, BukvV 81, 88) stb. A Trj.-ban az $-ä/-a$ tövű főnevekhez még a többes szám t jele is γ -vel járul: *söla* (l. fent) \sim *sölaγät*, *wikä* (l. fent) \sim *wikäγät*, *letopka* 'Sense' \sim *letopkaγät* (KT 1119). — Hasonló jelenséget figyelhetünk meg a déli nyelvjárásokban is, pl. DN Kr. *imä* 'Weib' \sim DN *imet* (num pl | nom) \sim DN Kr. *imajä* (num sg | lat) (KT 43, MSFOu. 128: 3, 71); jövevénytiszta: DT *urma*, Kr. *urmä* 'Fausthandschuh' \sim DT *urmäγä*, Kr. *urmajä* (num sg | lat), DT *urmäγem*, Kr. *urmäjäm* (decl px | num sg | sg 1) (KT 81, MSFOu. 128: 34, 71), Ko. *atäsä* 'Wallach' \sim *atäsäjäm* (decl px | num sg | sg 1) (PD 41, JSFOu. 66/2: 17), DN *perna* 'Kreuz' \sim *pernäγät* (num pl | nom) (KT 733), DN *χlošajät*, DT *χlošäγät* (num pl | nom) 'Zange' (KT 383); vö. még O *tasä* 'Latte' (< zürj., l. FUF 32: 94) \sim *tasäjät* (num pl | nom) (KT 1026).

2.2.1.3. A mássalhangzóra végződő, rokonsági viszonyt jelölő főnevekhez az őszosztjában a num sg sorban — ellentétben a nem rokonságot kifejezőkkel — $*am$, $*an$ stb. alakban járultak a személyjelek. Ennek a megfelelőjét ma is ismerik a nyelvjárások, pl. VVj. Trj. J *jëγ-em*, Ko. Kr. C *jëγ-em*, Ni. Ser. *jëγ-em*, O *jik-em* (KT 145, MSFOu. 128: 47, 72, 300, 333, JSFOu. 66/2: 15, 75, DEWO 325), Kaz. Szin. M *jaj-em* 'mein älterer Bruder' (RÉDEI, Kazym-Dialekt 19, ÉOszjtjNyt. 19, STEINITZ, OVE 42).

2.2.1.4. Ha a birtokos személyjelek alternánsainak tárgyalásához meg kellett vizsgálnunk az őszosztják tőtípusokat, akkor már érdemes áttekintnünk szisztematikusan e tőtípusok mai képviselőit is.

Őszosztják tövek: a) magánhangzóra végződők: $*-ä$, $*-i$, b) mássalhangzóra végződők: $*-äj$, $*-əγ$ és $-C$ ($C \neq *j$, $*-γ$).

Ezek mai megfelelései:

1. $*-ä$: K $-ə(-) \sim -ä(-)$ [$\sim \emptyset$]; D $-ə$, \emptyset ; É $-ə$ (: Ni. $-ə$, Kaz. $-i$, O $-i$), \emptyset .
2. $*-i$: K $-i(-) \sim -ə$ [$\sim \emptyset$]; D $-ə$; É $-ə$ (: Ni. $-ə$, Kaz. $-i$, O $-i$), ritkábban $-ä$ (: Ni. Kaz. $-a$, O $-ä$).
3. $*-äj$: K $-i(-) \sim -ə$ [$\sim \emptyset$]; D $-äj$; É $-ä$ (: Ni. Kaz. $-a$, O $-ä$).
4. $*-əγ$: K $-əγ$; D $-ə$; É $-ə$ (: Ni. $-ə$, Kaz. $-i$, \emptyset , O $-i$, \emptyset).
5. $-C$: K D É $-C$.

A felsorolt típusok egy részében az interdialektális megfelelések meglehetősen problematikusnak látszanak, és GERT SAUER őszosztják rekonstrukciói alapján (Nombild. 116—26) a magánhangzós tövek történetileg megfoghatatlannak tűnnek. SAUER egy kéziratot dolgoztatában (1963) részletesebben is foglalkozott ezzel a kérdéssel (a dolgozat szíves rendelkezésemre bocsátását ez úton is megköszönöm). Nézeteit, eredményeit a következőkben rövidre

fogva ismertetem: A (C)VCV szerkezetű ősosztják névszók tővégi magánhangzója a nyugati nyelvjárásokban többnyire lekopott, keleten inkább csak az affektív szavakban. A konzervatív keleti nyelvjárások jobban megőrizték a tővégi vokális jellegét. Különösen az északi nyelvjárásokat jellemzi a tőhangzó eltűnése, bár az $*-i/*-i > A$ ezekben. A déli-északi határzónában levő Ni. őrizte meg a magánhangzót leginkább a nyugatiak közül, ebből arra következtethetünk, hogy a teljes kopás, ahol bekövetkezett, már az egyes nyelvjárások önálló életében ment végbe. Az északi nyelvjárásokban az $*-a/*-ä -ə$ -vé, $-i$ -vé lett, az $*-ə$ ugyancsak. E két utóbbi nagyjából egy időben mehetett végbe, amit az analógiás kiegyenlítődéseé mutatnak, pl. Kaz. *χánti* (< $*kántəy$) 'Ostjake', *χántat*, *χántet* nem pl (KT 317).

SAUER megállapításaival egyetérthetünk, de nem magyarázzák meg az általam harmadikként említett K $-i \sim D -aj$, É $-a, -ä$ megfelelést. Ezt ősosztják $*-i \sim *-ä(j)$ váltakozásból levezetni, illetve azt megkísérlni, képtelen vállalkozás volna, miképp a K $-ə \sim -ä \sim Ny. -ə (-ə, -i)$ sem ősosztják $*-ä \sim *-ə$ (vagy $\sim *-i$) váltakozást tükröz, hanem az eltérő hangfejlődés alakította ki ezt a megfelelést, mint fentebb láttuk. — SEREBRENNIKOV (Вероятностные обоснования в компаративистике. Москва, 1974. 69, 72) több példát is említ arra, hogy a Vj diftongusok vagy a j elvesztésével egyszerűsödnek (abszolút szóvégen), vagy a j eltűnésével és a V-nek felső nyelvállásúvá szűkülésével alakulnak át monoftongusokká. Nos, a K $-i \sim D -aj \sim É -a, -ä$ abszolút szóvégi megfelelést ősosztj. $*-aj$ feltevésével minden nehézség nélkül megmagyarázhatjuk: $*-aj > K -i$, Ny. $-aj > D -aj$, É $-ä$, ($>$) $-a$. Emellett szól még az is, hogy a keleti nyelvjárásokban alig találkozunk $-aj$ -re végződő, legalább kétszótagú, nem összetett főnévvel, de azok is újabb és elszigetelt nyelvjárási szók vagy jövevényszók: Trj. *kitáj* 'China' (KT 456) (< orosz), VVj. *tékáj* 'jüngere Schwester' (KT 900), Mj. Trj. *sęyáj* 'Haselhuhn' (KT 846). — Hasonló probléma a (keleti?) ősosztják (egyik?) passivumjelének Trj. folytatója: $*uj > oj \sim o$, l. az 1.1.2. pontban. Az ősosztják (másik?) passivumjelének, az $*aj$ -nek a nyelvjárásokon belül alternatív jelentkező folytatói és interdiálektális megfelelései, ill. azok áttekinthetése alapján az ősosztj. $*aj >> aj, ä, i$ fejlődést bizonyosságnak tekinthetjük. A minket érdeklő passivumjelek: VVj. Trj. sg 3 i , V (KARJALAINEN, GULYA) du 3 $äyən$, Vj. $äkən$, pl 3 V (TERÉŠKIN) $ät$, (KARJALAINEN, GULYA) $ät-at$, Vj. $ät$, Trj. $ät$; Dél: sg 3 aj , du 3 $ajχən$, $ajənən$, pl 3 $ajat$; Észak: sg 3 Ni. a , Szin. M a , O a , a , du 3 Éi. $ijənən$, Szin. MO $ajənən$, pl 3 Ni. $ijüt$, Szin. O $ajat$, M $ajüt$, Atl. a „praesens/praeteritum” alternációban: sg 3 $a/ə$, du 3 $ajənən/erənən$, pl 3 $ajüt/ijüt$, Ser. Kaz. a „váltakozó/nem váltakozó” tőtípusú igék alakjában: sg 3 i/a , du 3 $ijənən/ajənən$, pl 3 $ijət/ajat$ (< $*aj + *θ$ számjel, $*aj + *yən$, $*aj + *at$) (az egyes nyelvjárásokról és további passiv igealakokról l. V: MSFOu. 128: 141, Očerki 88, EastOstyChr. 113—5, Vj.: MSFOu. 128: 200, Trj.: i. m. 276, DN: i. m. 21, 22 stb., DT: i. m. 43, Kr.: i. m. 90, 92—3 stb., C: i. m. 58—9, 60, Ni.: i. m. 307, Ser.: OstjChr.² 73, KO: ŽIVOTIKOV: i. m. 82—3, TERÉŠKIN: i. m. 332—3, Kaz.: RÉDEI, Kazym-Dialekt 28, vö. még MSFOu. 128: 325, Szin.: OVE 46, M: RÉDEI, ÉOstjNyt. 34, 35, O: KT passim, STEINITZ: kézirat).⁴

⁴ Megjegyzések a passivumjelekkel kapcsolatban:

a) A du 3-ban a V $äyən$, Vj. $äkən$ alakokkal szemben a Trj.-ban $ijən$ -t találunk, ami a sg 3 $*aj + *θ > *i + θ$ után a „passivumjel + számjel” komplexum „újratemelését” jelentette, mivel az $*aj > i$ után az $i + θ$ és $äyən$ i és $ä$ elemének morfológiai azonossága már nem volt nyilvánvaló.

A rokon nyelvekben is viszonylag szép számban találunk az osztjákban vázoltéhoz hasonló fejleményeket: vogul TJ *oraj*, Szo. *uraj* ~ AK *ori*, P *wuri* 'Flußbett' (Forschen und Wirken 3 [Festschrift zur 150-Jahr-Feier der Humboldt-Universität zu Berlin]: 341) [~ osztj. V *uri*, DN *ura*, Kaz. *worī* ua. (KT 74)]; TJ *karkāj* (o: *kä-*), Szo. *kāraj* ~ AK *kōryij* 'sterletti' (NyK 49: 26, UAJb. 25: 177) [~ osztj. V *kōri*, DN *kārā*, Kaz. *kārī* ua. (KT 421)]; TJ *karkāj*, Szo. *χῶρα*, (MUNK.) N *χάρη* (= *χῶρα*) ~ AK *χῶρι*, P *korki* 'Buntspecht' (UAJb. 25: 177, MSFOu. 109: 159, 111: 67, ÁKE 328) [~ osztj. V *kājerkj*, Trj. *kājarnj* ~ Ko. *χῶρα*, Kaz. *χῶρα* 'Schwarzspecht' (KT 282, 295, PD 389, Očerki 150)]; FL Szo. *kasaj* ~ AK KK *kāsi*, *kāsij* 'Messer' (MSFOu. 101: 107, 111: 110, 116: 50, 134: 166) [~ osztj. V *kōčay* stb. 'Messer' (KT 445)]; TJ *-kaškāj* ~ AK *-χοσί*, P *koššij* 'Ameise' (WV 123) [~ osztj. V *kočnj* ~ DN *χῶση*, Kaz. *χῶση* ua. (KT 352)]. — A távolabbi rokon nyelvek közül tudomásom szerint a magyarban (BÁRCZI, Htört.² 89—90), a mordvinban (pl. M *palaj* ~ E *pali* 'er küßt' [PAASONEN, MdChr. 06]), a lappban (pl. Kld. *rēnnai* ~ P *rēnni* 'riimainen' [T. I. ITKONEN, WbKKLp. 440], Not. *skiērrēi* ~ P *skiērrēi* 'Zwergbirke' [i. m. 504], vö. még E. ITKONEN: MSFOu. 79: 145), a finnben (HAKULINEN, SKRK³ 37), a jurákban (pl. O *laptāj*, T *laptaj* ~ S *rapti* 'Kasten usw.' [LEHTISALO, JurWb. 221], O *sāmāj*, Oks. *sāpmäej* ~ Kis. *sāpmi* 'unrein' [i. m. 428]) és a szelkupban (a du 2 igerag és birtokos személyjel interdiialektális *lij* ~ *lj*, *li* megfelelése [HAJDÚ PÉTER szóbeli közlése, vö. még CASTRÉN: MSFOu. 122: 223 kk., HAJDÚ, ChrSam. 138 kk.) ismeretes a *Vj* ≥ *V*.

2.2.1.5. Az osztják tőtípusok történeti áttekintésének az is célja volt, hogy az *ä* ~ *i* típusú ősosztják magánhangzó-váltakozást, mint a nem első szótagi viszonyok interdiialektális (és olykor nyelvjáráson belüli) megfelelések magyarozatát kizárjuk (ilyenféle tanulságokkal járt helyenként az igeragok és a személyjelek tárgyalása, mégha erre nem is hívtam fel külön a figyelmet). Még így is van két eset, amelyeknek magyarozatával adós maradok: 1. *conj* ind | prt | sg 3 VVj. *äyən* ~ *iyən*, 2. K *min*, D *men* ~ É *man* gerundiumképző.

3. Az igeragok és személyjelek grammatikai személyének számjelölése

3.1. A rekonstruált igeragokon (1.1.1. és 1.1.3.) személyjeleken (1.2.) végigtekintve azt látjuk, hogy az egyes számú számjelölő szuffixumokban — a többi finnugor nyelv vallomásával megegyezve — nem találunk számjelet.

3.2. A dualis személyek szuffixumaiban mindenütt találunk egy **(ə)n* elemet. Az alanyi ragozás du 2 és du 3 ragját nem számítva és a szuffixumok előhangzóitól eltekintve, kétféle megoldás is kínálkozik ezen morfémák eredetét és elemzését illetően: a) a megfelelő dualisi személynévmásokból agglutinálódtak, b) az egyes számú szuffixumok és a dualisi **n* összetételével jöttek létre. Én az utóbbit látom valószínűbbnek, mert egyrészt a szuffixumok *ə* magánhangzó-elemével szemben a névmásokban *i* van (**(V)mən*, **(V)nən*, **(V)θən* — **min*, **nin*, **θin*), másrészt a hasonló szerkezetű többes számú magyar igeragok és birtokos személyjelek is ezt valószínűsítik (vö. BERRÁR,

b) A TERÉŠKIN-féle V du 3 *ujyən* *uj* eleme a többi személyben használatos *uj* passivumjel analógiás megjelenése.

c) A keleti nyelvjárárok nem 3. személyű passiv igealakjaiban VVj. *uj*, Trj. *oj* ~ *o* (< [keleti ?] ősosztj. *uj*) nem illeszkedő passivumjel található. A *j* alighanem az **āj* *j*-jével azonos, de a nem illeszkedő jelalternáns egészével történetileg nem tudok mit kezdeni.

TörtMondt. 44—5, 51). Ha ezeket a morfémákat Vm stb. + ∂n összegének tekintjük, könnyűszerrel rekonstruálhatjuk az ősosztják rendszert és viszonylag könnyű levezetni belőle a mai nyelvjárási megfeleléseket. Sőt e morfémák helyes szerkezeti tagolása még az obi-ugor kori előzmények meghatározásában is segítségünkre lehet. Vö. még 3.3.

3.3 A többes számú személyek elemzése több nehézséggel jár, ezért külön-külön kell róluk szólni.

A pl 1 személyben $*\gamma$ ($> \gamma, \gamma_o, w$) a szuffixum invariáns eleme. A vogulban pedig w elemű e morféma funkcionális megfelelője. Úgy gondolom, hogy a két rokon nyelv alapján az obi-ugor korban e morféma „labiális magánhangzó + $*\gamma$ ” ($*\gamma < *k$) szerkezetű volt (l. 1.1.1.7.). Lényegében ugyanígy már korábban is magyarázták (l. LIIMOLA: MSFOu. 127: 226). E magyarázatot azonban LIIMOLA elutasította (i. m. 226—7), majd HAJDÚ — igaz, csak a Trj. nyelvjárásra vonatkoztatva —, mégis lehetségesnek tartotta (BUNyt. 129, jegyzet). Minthogy az osztják alanyi ragozás pl 2 személyű $*t\alpha\gamma$ -jében és a magyar pl 2 személyjelölő szuffixumában is $*\gamma$, ill. k található, teljesen meggyőzőnek látom HAJDÚ PÉTERnek a magyar k többesjellel kapcsolatos véleményét: „Nem tartjuk lehetetlennek, hogy a $-k$ morfémának, ill. előzményének esetleg már az alapnyelvben meglehetett a többesi használata (netán a Px-ekben és a Vx-ekben is). Ez . . . azután átmentődött a finnbe és a mordvinba (sőt talán a lappba is?), míg a magyarban, főleg az ugarságtól történt elválás után annyira megerősödött a k többesi szerepe, hogy a névszóragozásban is teljesen kiszorította a PU $-t$ többesjelet” (i. m. 128—9).

A pl 2 szuffixuma alanyi ragozásban $*t\alpha\gamma$, egyebütt $*Vn$. A t -ről l. 1.1.1.8., a $*\gamma$ -ról pedig éppen most szoltam. Az $*Vn$ a későbbi, n kezdetű személynévmással függ össze. Mivel egyrészt az alanyi ragozás (du 2 és) pl 2 személyű ragjában a korábbi t -s kezdetű, 2. személyű névmás maradványát kell látnunk, másrészt a sg 2 és a pl 2 személyjelölő szuffixumok a tárgyias ragozásban és a birtokos személyjelezésben (nem számítva a magánhangzós tövű főnevek és a rokonságnevek személyjelezését) homofónok, megalapozottnak hiszem a következő megállapítást: az újabb, n kezdetű személyes névmás és a belőle agglutinálódott szuffixum a sg 2 személyben honosodott meg, majd innen terjedt tovább, talán éppen a tárgyias igeragok és a birtokos személyjelek révén, s ezek nyomában haladva szorította ki az n -es névmás is az eredetit, s a „túlélő” conj ind | du 2 $*tan$ és pl 2 $*t\alpha\gamma$ szerencsénkre megmaradt hírmondónak.

A pl 3-ban a tárgyias igerag és a személyjel a 3. személyű névmásból agglutinálódott, többesjelet nem tartalmaz, csak magánhangzója különbözteti meg a sg 3 szuffixumtól. — Az alanyi igerag számjelölésének megvilágítása végett viszont itt tárgyalnunk kell az összes 3. személyű, alanyi igeragot. Ezek egy érdekes vonással hívják fel magukra a figyelmet: a pl 3-ban szereplő $*at$ személyrag, amely sem leíró, sem történeti szempontból nem bontható külön személymorfémára és számjelre, megegyezik a főnevek abszolút paradigmájának $*(a)t$ többesjellel; továbbá a du 3 $*(a)\gamma\partial n$ -jének $*(a)\gamma$ eleme a főnevek $*(a)\gamma$ dualisjellel egyezik meg (míg az $*\partial n$ a du 1 és du 2 személyek analógiájára megjelent másodlagos személyi számjel, vö. 3.2.); ezek után a sg 3 $*\emptyset$ személyragja és a főnevek $*\emptyset$ egyesszám-jele közti „egyezést” sem tekintetjük véletlennek. Mivel más finnugor nyelvekben is hasonló a helyzet, azt hiszem, a finnugor (uráli) alapnyelvben a 3. személyű igealak két legfontosabb összetevője az igező és a (főnévi abszolút paradigmából való) számjel volt, míg a többi személyben a $t\partial$ és a névmásból agglutinálódott személyrag.

„Szinte valamennyi uráli nyelvre érvényes, hogy az igének az egyes szám 3. személyben kétféle alakja lehet: egy személyrag nélküli és egy személyragos” (HAJDÚ: i. m. 75). „E kettősségnek szinte az egész nyelvcsaládunkat érintő elterjedését, funkcionális rokon vonásait figyelembe véve bizton állíthatjuk, hogy a 3. személyű igealakok formálásának már az alapnyelvben két lehetősége volt: a személyragos és a személyragtalan. E kettősségnek az alapnyelvből származtatása magával von egy másik következtetést, nevezetesen azt, hogy e kettős formálásnak funkcionális háttere volt, azaz hogy a személyragos 3. személyű igealak már ekkor az ige határozott tárgyára utalt. Az a 3. személyű névmás tehát, amely az ilyen formákban igei személyragként agglutinálódott, suffixálódása előtt accusativusi értékű volt (azaz: látja ← lát-azt, lát-öt)” (i. m. 76), de ebben az agglutinálódásban nyilván szerepe lehetett az 1. és 2. személy alaktani analógiájának is. Az obi-ugor alapján ez a névmás lehetett akár a 3. személyű személynévmás, akár (a *t* kezdetű) mutató névmás, hisz az osztjákban megvan mindkettő, sőt a keletiben együtt élnek, mégpedig a mutató névmási eredetű személyrag a conj det | obj sg | sg 3-ban, a személynévmási eredetű pedig a conj det | obj sg | pl 3-ban és a conj det | obj du/pl | sg 3 és pl 3 személyében. Voltaképpen a vog. (É) *te* (~ *e*) *t*-je is visszamehet akár **t*-re, akár **θ*-re (< **s*), de még a magyar sem szól a **t*-s személyrag felvétele ellen, hiszen a mai, **θ*-ből magyarázható tárgyas személyrag teljesen ki is szoríthatta a **t*-re visszavezethetőt (1. északi osztják!). A személyes névmásból agglutinálódott tárgyas személyrag a finnugor alapnyelvben talán akkor volt használatos, amikor a cselekvés határozott tárgya élőlény volt, a mutató névmási viszont az esetben, ha a tárgy élettelen volt. Az itt elmondottakhoz még vö.: «В любом языке, имеющем личные окончания глагола, окончания 1-го и 2-го лица связаны с одушевленными субъектами действия... Личное окончание 3-го лица как бы выпадает из этой схемы, поскольку оно может соотноситься в равной мере как одушевленными, так и неодушевленными субъектами действия...» (SREBRENNIKOV: i. m. 249—50).

4. A tárgy és a birtok számát jelölő morfémákról szólva az ősosztják (és — az O-t kivéve — az északi osztják) alapján beszélhetünk primér és szekundér számjelekről. Valójában csak az elsődleges számjelek az igazi számjelek, a másodlagosakat kísérőjelenséggként értelmezhetjük. Az előbbiekhöz az invariáns mássalhangzó(k)ból álló morfémákat, az utóbbiakhoz a tárgyas igeragok és a birtokos személyjelek előhangzóit sorolom.

4.1. Az elemzett paradigmákban a kettős számú határozott tárgy és a kettős számú birtok jele **γ* + **l* (**γal*). Ez összetett morféma: benne a **γ* a voltaképpeni dualisjel, amely vog. **γ* megfelelőjével együtt uráli kori (vö. pl. E. ITRONEN, *Kieli ja sen* tutkimus 253—4, HAJDÚ: i. m. 130—1), az *l* pedig az *l* többesjellel azonos. A főnevek abszolút paradigmájában szereplő *γən* szintén összetett morféma: a *γ* dualisjelen kívül a vogulból ismert, ugyan-csak *n*-es többesjelet tartalmazza, amely szintén uráli kori. Az eredetileg többesi **n* először talán az obi-ugor dualisi személyes névmásokon jelentkezett, majd az obi-ugor egység felbomlása után a főnév abszolút paradigmájának dualis **γ*-jével társult, míg az egyéb sorokban az **l* többesjel járult a **γ*-hez. Az igazságnak tartozom azzal, hogy LIIMOLA a Zur historischen Formenlehre des Wogulischen c. művében (MSFOu. 127) nem keresett kapcsolatot a vogul és az osztják *n* között, és HAJDÚ PÉTER is csak a vogul **n*-t említi az uráli **n*

többsjel folytatói között (i. m. 70); az uráli—finnugor $*n$ dualisjelre vonatkozó irodalmat l. KÜNNAP: MSFOu. 147: 25, 30. — A tárgy és a birtok többesének jele $*l$, amely — mint az imént említettem, a dualisi sorba behatolt a $*\gamma$ mellé, ezáltal e paradigmasorokban „egyes szám: $\emptyset \leftrightarrow$ nem egyes szám: l ” oppozíció jött létre, ez utóbbin belül pedig $\gamma (+ l) \leftrightarrow l$, avagy $\gamma \leftrightarrow \emptyset$. Tehát leíró szempontból az egyes jelöletlen a nem egyeshez viszonyítva, és a pluralis jelöletlen a dualishoz képest. Ez az osztj. $*l$ talán összefügg a vogul nyelvjárások némelyikében a pl 3 személyű tárgyas igeragban és birtokos személyjelben szereplő l elemmel; ezt a vog. l -t LIIMOLA (i. m. 231) az osztj. l átvételének tartja, de e nézete nem meggyőző.

4.2. A magánhangzóra végződő főnévi tövektől eltekintve az egyes számú tárgyra, ill. birtokra vonatkozó sorokban a személymorfémák előhangzójaként majdnem minden személyben $*i$ -t, a kettős és többes számú sorokban pedig (tőtípustól függetlenül) $*ä$ -t találunk, illetve a pl 1 személyben ezek labializált párját. E vokálisok eredeti disztribúciója módosult a keleti osztják mássalhangzós tövű főnevek birtokos személyjelzésében a nyílásfok szerinti illeszkedésnek megfelelően. Ugyancsak módosult a déli osztják nyelvjárásokban is az eredeti alanyi – tárgyas igeragozás alaktani, ill. funkcionális változása, és a birtokos személyjelzésre gyakorolt hatása következtében (l. 7.8.) a déliben még ezen túlmenően van egy olyan következmény, amely az $*i$ — $*ä$ eredeti disztribúcióját tovább lazította: a conj det | obj sg ragjaiból az e ($< *i$) már a conj det | obj du/pl tárgyi számjelének előhangzójaként is feltűnik \emptyset (vagy \emptyset) helyett: *enät* (\sim ősosztj. $*(\emptyset)\eta l$), *et* (\sim ősosztj. $*(\emptyset)l$). Így a déliben a conj det számjelei leíró szempontból: obj sg \emptyset (az *em*, *en* stb. személyrag), obj du *enät*, obj pl *et* (hasonló helyzet alakult ki a szurguti nyelvjárásokban is). Megjegyzendő, hogy a decl px dualisi és pluralisi jele előtt — egyelőre még — nem jelent meg analógiásan az e . — Az osztják obj du/pl és nem du/pl sorok személymorfémáinak alsó nyelvallású előhangzója megítélésem szerint eredetileg a számjel része volt: $l + ä$, s csak a morfémahatár átértékelődése tette lehetővé a személymorféma előhangzójává történő degradálódását. A vogulban ez az alsó nyelvallású magánhangzó ma is a számjel része, bár más a sorrend, mint az osztjákban: vog. T $\bar{a}n/\bar{a}n$, É $\bar{a}\gamma$, $\bar{a}n$. Minthogy az \bar{a} eredetileg a számjel része lehetett, szerepelnie kellett az összes 3. személyű igealakban és birtokos személyjeles főnévben, egykor tehát: sg 3 $*-l\bar{a}-\emptyset$, du 3 $*-l\bar{a}-\emptyset n$, pl 3 $*-l\bar{a}-\emptyset$. Így azonban a sg 3 és a pl 3 szóalakok homofónok voltak, s csak a megfelelő személyes névmás kitevésével lehetett az összetévesztés veszélyét elkerülni, noha ezek is mindössze magánhangzójukban különböztek egymástól az ősosztjákban: sg 3 $*\emptyset\bar{o}\gamma$, pl 3 $*\emptyset\bar{e}\gamma$. Az ősosztják utolsó, felbomlás előtti szakaszára azonban ez a probléma már megoldódott, méghozzá oly módon, hogy a morfológiai szempontból közömbös $*\emptyset$ váltotta fel sg 3-ban az $*ä$ -t (a V-ben ma hasonló jelenségnek lehetünk szemtanúi, vö. 2.2.1.1.). Alighanem ezzel történt meg a morfémahatár eltolódása:

$*l\bar{a}-m$	$*l\bar{a}m$
$*l\bar{a}-n$	$*l\bar{a}n$
$*l\bar{a}-\emptyset$	$*l\bar{a}\emptyset$ (másodlagosan: $l-\emptyset\bar{a}$)
...	
$*l\bar{a}-\emptyset$	$*l\bar{a}\emptyset$

Mivel a dualisi személymorfémák a singularisi személymorfémák és az $*n$ (személyi dualisjel) összetételének magyarázhatók, várható volt az $*\bar{a}\emptyset n >$ $> * \emptyset \bar{a} n$ változás is: $\bar{a}\emptyset : \bar{a}\emptyset n = \emptyset \bar{a} : \emptyset \bar{a} n$. — A vogult illetően nincs tudo-

másom egy, csak az egyes számú sorokra jellemző magánhangzóról, ezért valószínűnek látszik egy olyan feltevés, hogy az osztj. *i a conj det | obj sg és a decl px | num sg sorokban másodlagos. Eleinte tehát ezekben a sorokban egy korai őszosztják nyelvallapotban *ə lehetett az igeragok és a személyjelek előhangzója: *əm, *ən, *əθ, *(ə)mən, *(ə)nən, *(ə)θən, *ōγ, *ən, *əθ. Ezek a morfémák pedig megegyeznek a sg 1, 2, du 1 és pl 1 alanyi igeragokkal. Ennek ismeretében és azt figyelembe véve, hogy az osztják és a vogul tárgyas ragozás — legalábbis az obj sg sorban — a 3. személyű igealakok lényegében megegyező konstrukciója mellett eltérő elvek alapján van megszerkesztve, arra a gondolatra juthatunk, hogy az obi-ugor egység végére sem jutott előbbre a tárgyas ragozás kiteljesedése, s nagyjából azon a szinten stagnált, amit az U FU és Ug. alapnyelvi állapot képviselt.

4.3. Végezetül itt szólok az imperativus sg 2 személyű *ā, *i végződéséről is. Ezt természetesen a fenti *i-vel, *ā-vel megegyező hangalak indokolja. Felszólító módban a conj ind | sg 2 végződése minden nyelvjárásban alsó, a conj det | obj sg | sg 2 végződése pedig felső nyelvválású őszosztják magánhangzóra vezethető vissza. A további felszólító módú igealakok nyelvjárás-csoportonként más-más képet mutatnak (csak a 2. személyű formákról beszélek, a többi személyben használatos imperativusi alakok ugyanis másodlagosak, ehhez vö. Očerki 90) a különféle kiegyenlítődesi tendenciák eredményeképpen: keleten az i-re, tehát a conj det | obj sg | sg 2-re épülnek, a DN-ben és a DT-ben az á-ra, vagyis a conj ind | sg 2-re, a Ko. Kr. dialektusokban ismét az (*i >) e végződésre, a C-ből csak alanyi imperativusi formákat ismerünk, ezeknek az á az alapjuk, északon mindenütt az a, á (< *ā) conj ind | sg 2 végződéshez járulnak a szám-/személymorfémák (l. V: MSFOu. 128: 138, 139, Očerki 90, EastOstyChr. 118—9, Vj.: MSFOu. 128: 187—8, 190, Trj.: i. m. 268, 273, 277, 280, J: JSFOu. 66/2: 90,—92, Szur.: Versuch 57, 59, DN: MSFOu. 128: 17—26, DT: i. m. 42, Ko.: JSFOu. 66/2: 43, 45, Kr.: MSFOu. 128: 82, 85—7, 90—1 stb., C: i. m. 54—5, 58—62, Ni.: i. m. 304, 306, Ser.: OstjChr.² 78, Kaz.: MSFOu. 128: 320—1, 323, 328, Kazym-Dialekt 27, 31, Szin.: OVE 48, M: ÉOszjtjNyt. 30, 34, O: MSFOu. 128: 337).

5. A személyjelölő szuffixumok homofóniájával is érdemes röviden foglalkoznunk. SEREBRENNIKOV egyik frekventáliája így szól: «Если личные окончания во мн[ожественном] числе выражаются разными [С: одинаковыми; Н. L.] формами, а в ед[инственном] числе их различие сохраняется, то это означает, что и во мн[ожественном] числе они некогда имели разные формы» (i. m. 323). Ezt a megállapítást támogatják az osztják személyjelölő morfémák alapján az előzőkben leszűrt következtetéseink, de még arra is felfigyelhettünk, hogy a conj ind és a conj det egykor mássalhangzó-elemek tekintetében is eltérő ragjai a paradigmatasorok közti kölcsönzések következtében sok esetben egyalakúvá váltak, sőt mi több: olykor a conj ind-ből — a conj det közvetítésével — átterjedtek a decl px-re is. Aligha volna érdemes nyelvjárásonként felsorolni azokat az eseteket, amelyekben homofóniát találunk, hiszen a táblázatokból könnyűszerrel kiolvashatók, meg az egyes szuffixumok tárgyalásakor szóltam is róluk. Az általam rekonstruált őszosztják szuffixumok rendszere sem mentes a homofón képződményektől (1.1.3., 1.2., vö. még 4.2). A történeti áttekintés egészéből is látható, hogy a személyjelölő szuffixumok hangalakját jelentősen módosította egyrészt az egyes és többes számú személyek egyalakúságának megszüntetését célzó törekvés, másrészt a du 3 — du 2 — pl 2 homofóniájának analógia révén végbemenő módosítására irányuló tenden-

cia, amely nem egyszer a conj ind — conj det — decl px sorok mindegyikére kiterjedt. A vogul nyelvjárásokban is elég általános a du 2, du 3 és pl 2 hangalaki egyezése, sőt némely nyelvjárásokban a pl 3 sem különbözik tőlük, továbbá jóval ritkábban ugyan, de megesik, hogy a sg 2 is egyalakú velük. A dualison belüli, valamint a dualis és pluralis személyek közti közeledés, egybeesés nyilván összefügg azzal, az osztják és vogul nyelvjárásokból jól ismert jelenséggel, hogy a kettős szám a többes szám javára részben vagy egészben kiszorul a nyelvtani rendszerből. A lappot kivéve a többi finnugor nyelvből is kiszorult a dualis, valamint a dualist többé vagy kevésbé megtartott obi-ugor nyelvjárásokban sem ritka, hogy a várható kettős szám helyén többes számot találunk.

6. A személyjelölő szuffixumok jellemző magánhangzó-elemének nyelvjárásonkénti fejleményei. Az alábbi röpke áttekintésben nem térek ki a szuffixumokban előforduló azon magánhangzókra, amelyek a különféle analógiák, kiegyenlítődések eredményeként jelentek meg.

6.1. Az *ə mindenütt változatlanul megmaradt, csak a legészakibb nyelvjárásokban szenvedett némi változást a conj ind | pl 2 *təγ *γ-jének lekopását és így az *ə-nek abszolút szóvégi helyzetbe kerülését követően: Kaz. Szin. M tš, O ti.

6.2. Az *ō a V-ben megőrződött, a Trj. J-ban a delabializált változattal szabadon váltakozva szerepel: Trj. əγ_o ~ őγ, J əw ~ őw, míg másutt — legalábbis a fonematikus leírás szempontjából — delabializálódott: əw.

6.3. Az *i a VVj.-ben változatlanul megőrződött, a szurguti nyelvjárásokban a dualis és pluralis személyekben úgyszintén, míg a sg 1 és sg 2 személyekben nyíltabbá vált: *i > e. Önmagában véne talán meglepő, hogy különböző képviselői vannak ugyanannak a hangnak a szurguti nyelvjárásokban az egyes és nem egyes számban. Ez azonban korántsem elszigetelt jelenség:

a) amikor a keleti nyelvjárásokban, ill. közös előzményükben a birtokos személyjelezésben a nyílásfok szerinti illeszkedés éreztette hatását, az *i helyét csak a sg 1, 2 személyekben foglalta el az *ā, a pl 3 személyből viszont nem szorította ki;

b) ugyanez érvényes a keleti és a déli közti átmeneti Szal. conj det | obj sg és decl px | num sg megfelelő személyű szuffixumaira is;

c) a déli nyelvjárásokban az alanyi, ill. intranszitiv ragozásnak csak a sg 1, 2 személyébe hatolt be az alsó nyelvallású magánhangzó, míg a nem egyes számú személyekben ennek nyomát sem találjuk; ugyanezt mondhatjuk el a birtokos személyjeles paradigmáról is;

d) az O-ban a decl px | num sg sor sg 1 és 2 személyében ma már csak az *ā folytatója, az ā található meg (eltekintve a rokonságnevek és a magánhangzóra végződő főnevek személyjeles alakjaitól), míg a pl 3-ban itt is az *i folytatójával, az e-vel találkozunk.

Egyébként a nem első szótagi őosztj. *i/*i > Szur. e/e *k előtt mindenütt, nazális előtt pedig abszolút szóvégen következett be.

Az *i a nyugati nyelvjárásokban nem abszolút szóvégi helyzetben minden szuffixumban e-vel van képviselve, abszolút szóvégi helyzetben pedig Ni. Ser. KO Kaz. e, Szin. M i, O i a folytatója.

6.4. Az *ü a V conj det | obj sg | pl 1 üγ-ben megőrződött, a Vj.-ben delabializálódott: iw; a nyugati nyelvjárásokban szintén delabializálódott, majd az eredeti *i-vel együtt nyíltabbá vált: *üγ > *iw > ew.

6.5. Az *ā megőrződött mindenütt, eltekintve a magánhangzó-harmónia

eltűnésének, az **ä* és az **a* egybeesésének következményeitől vagy a Trj. J stb. *ä* < **ä* hangszínbeli eltolódástól.

6.6. Az **ö* egyedül a V *öy*-jében maradt meg, de ebben a nyelvjárásban is csak KARJALAINEN feljegyzéseinek tanúsága szerint.

7. Az alanyi és a tárgyas igeragozás sorsának alakulása az osztják nyelvjárásokban. A keleti és az északi nyelvjárások megőrizték az alanyi és a tárgyas igeragozás alaktani és funkcionális különbségét, a déliekben viszont részben alaktani keveredések és újítások történtek, részben pedig a kétfajta ragozási sornak más szemlélet szerinti átrendeződése vagy éppen funkcionális különbségének megszűntetése zajlott le.

7.1. A déli nyelvjárásokban uralkodó állapotot két, egymással nyilván összefüggő vonás jellemzi: a nem egyes számú tárgyra utaló, alsó nyelvállású magánhangzós rag benyomult az alanyi ragozásba (vagy annak utódjába), és a dualisi és pluralsi tárgy eredeti jelölésmódjával egy újabbfajta konkurrál. A helyzet részletesebb elemzése végett fogalmazzuk meg szavakban a közölt táblázatokból egyébként könnyen kiolvasható tényeket:

DN: Az alanyi és a tárgyas igeragozás rendszerét egy, lényegében hasonló szisztéma váltotta fel, mégpedig az intranszitiv és tranzitiv igeragozás. Az intranszitiv igékhez *a*, *ä* előhangzóval vagy előhangzó nélkül járulnak a ragok, a tranzitívakhoz viszont *e* előhangzóval. Az *ä* csak a nem váltakozó ige-tövekhez járul a sg 1 és sg 2 személyben a jelen idejű alakokban, az *a* pedig elsősorban a nem váltakozó tőtípusú igék múlt idejű és a váltakozó tőtípusú igék múlt idejű és a váltakozó tőtípusú igék jelen és múlt idejű alakjaira jellemző. A *wax-* 'bitten' és a *wax-* 'rufen', a *jöχət-* 'erreichen' és a *jöχət-* 'ankommen' igék eltérő ragozású sorait kommentálva KARJALAINEN nyelvtani feljegyzéseinek kiadója voltaképpen közel járt az igazsághoz, noha azt éppen a fejetetejére állítva igyekezett tolmácsolni: „Die Frage muß aufgeworfen werden, ob wohl hier nicht die subjektive Konjugation als ein intransitives Zeitwort und die objektive als ein transitives Zeitwort aufgefaßt wurde. Später wurden schon die subjektiven und die objektiven Konjugationsformen als zu demselben Zeitwort gehörende Formen aufgefaßt, und auch im Wörterbuch [= KT] schon demselben Zeitwort eingereiht” (VÉRTES EDIT: MSFOu. 128: 24). Itt azonban nem két különböző igének — vagyis egy intranszitiv és egy tranzitiv igének — a beszélők és a gyűjtő általi azonosításáról, hanem az alanyi—tárgyas ragozású soroknak az intranszitiv és a tranzitiv igék ragozását megkülönböztető sorok általi felváltásáról, ill. arról van szó, hogy néhány, az intranszitivitás és tranzitivitás szempontjából ambivalensnek nevezhető ige-tőhöz a konkrét beszédszituációnak megfelelően vagy a tranzitiv, vagy az intranszitiv igékre jellemző ragok járulnak. Az alanyi—tárgyas igeragozási rendszer lényegét tekintve abban különbözik az intranszitiv—tranzitiv rendszertől, hogy az előbbiben a tranzitiv igék mind indetermináltan, mind determináltan ragozhatók, míg az utóbbiban — az ambivalens igéktől eltekintve — vagy csak intranszitivé vagy csak tranzitivé. — A tranzitiv igeragok a korábbi conj det | obj sg ragjainak folytatói (a sg 2 személyű, felszólító módú igealak is a megfelelő tárgyas alak folytatója) az intranszitiv ragok pedig — a sg 1 *äm*, sg 2 *än* (praesens) kivételével — az egykori alanyi igeragok közvetlen leszármazottai (ugyanaz érvényes az intranszitiv, felszólító módú, sg 2 személyű igealakra; a felszólító mód többi számában és személyében nincs intranszitiv—tranzitiv különbségtétel, s a ragok szintén az alanyi igeragokra mennek vissza).

DT: „Wahrscheinlich haben die subjektiven und die objektiven Konjugationsformen ihre Funktionen verloren” [— talán a DN-ben még meglévő fokozaton keresztül (H. L.) —], „sind deshalb durcheinander gekommen, und so sind die zweierlei Formen mit derselben Funktion zustande gekommen” (VÉRTES: i. m. 41). Mivel csak egyetlen ige paradigmáját jegyezte le KARJALAINEN, nem tudni, volt-e a DT-ben is különbség a váltakozó és a nem váltakozó tőtípusba tartozó igék személyragjai között. Abban azonban megegyezik a többi déli nyelvjárással, hogy az *ám, án* csak a jelen időben, az *em, en* csak a múlt időben, az *em, en* pedig mindkettőben szerepelhet.

Ko. Kr. C: Itt annyiban találkozunk hasonló képpel, hogy az alanyi—tárgyas igeragozási rendszer megőrzése ellenére ezekben is megváltozott a személyragok előhangzóinak hajdani disztribúciója. A nem egyes számú tárgyra utaló igealakok helyét az egyes számúra utalók foglalták el néhány személyben, másokban pedig a tárgyi számjelölés egy újabb módjával találkozunk, s ezek az újabb szerkezetű alakok a régebbiek mellett léteznek. Az alanyi ragozás múlt idejű alakjaiban (kivéve a sg 3-t) az eredeti alanyi személyragokat láthatjuk az ige tőtípusától függetlenül; az eredeti alanyi személyragok folytatói szerepelnek a váltakozó tövű igék jelen idejében és a nem váltakozó tövű igék jelen idejű alakjaiban a sg 1 és sg 2 kivételével, ezekben ugyanis *ám, án* található. A táblázatokból látható, hogy a — nem mindig teljes adatlóságú — tárgyas ragozású sorok „számjel + személyrag” komplexumai mely számokban és személyekben különböztek ki kisebb vagy nagyobb mértékben a tárgy számának jelölését. Látnivaló az is, hogy az eredeti „tárgyi számjel + személyrag” morfémakomplexum mellett, legalábbis a sg 1, sg 2 és pl 1 személyekben alternatív „személyrag + tárgyi számjel” komplexum is használatos, ám az utóbbiban látható számjelek nem a tárgyas ragozástól és birtokos személyjelezéstől egyébként jól ismert számjelekkel azonosak, hanem a főnevek abszolút paradigmáival.

7.2. Azt hiszem, izgalmas kérdés, miért és milyen körülmények között került át az *ám, án* a tőle eredetileg idegen alanyi, ill. intranszitiv igeragozásba. Ennek a rejtélynek a kulcsát alighanem az adja a kezünkbe, hogy az *ám, án* az alanyi (ill. intranszitiv) ragozásnak csak a praesensében szerepel, vagyis a jelen idő *t* (< **l*) jele mögött; a tárgyas igeragozásban pedig a *t* (< **l*) nem egyes számú tárgyra utaló számjelet követi az *ám, án* szuffixum, de éppen a nem egyes számú tárgyra vonatkozó sorokban vagyunk tanúi annak, hogy *e t* számjelet a főnévi abszolút paradigmából ismert számjelek váltják fel. Ennek alapján úgy vélem, hogy a jelen idő és a nem egyes számú tárgy jelének azonos hangalakja révén honosodott meg az alsó nyelvállású előhangzós igerag az alanyi ragozás praesensében. Ennek folyamányaképpen a conj ind és a conj det | obj sg közti, csaknem kizárólagos különbségnek az *ä/a(ø) ~ e* előhangzók lettek a hordozói, aminek következtében az *ä* előhangzó helyzete, morfonológiai súlya meggyengült az *enätám, enätän, etám, etän* komplexumokban. Ezt bizonyítják a másodlagos *emχän, enχän, emät, enät* (és az ezek analógiájára keletkezett *ewät*) morfémakapcsolatok. Lehet, hogy a DN és a DT nyelvjárásokban az *enätám* stb. helyzetének meggyengülése nem hívta életre az *emχän* stb. féle alakulatokat, hanem a dualis és pluralis tárgyra utaló sorok felszámolásához vezetett, majd az alanyi és — a tárgy számának jelölése tekintetében indifferens — tárgyas ragozás átadta helyét az intranszitiv—transzitiv igeragozási rendszernek (DN), ezt követően pedig teljesen megszűnt a két igeragozás közti funkciómegosztás (DT). Persze van itt még egy probléma: miért nem hatolt

be az *ám*, *án* a mindössze néhány igét számláló, váltakozó tőtípusú igék jelen idejébe is. Erre nem tudok választ adni, legfeljebb arra utalhatok, hogy az idetartozó igék különként viselkednek mind az osztják nyelvjárásokban (vö. 1.1.1.3., 1.1.1.4., 1.1.1.5., 1.1.1.6., 1.1.3.1.3. „c”, 1.1.3.2.3. „e”, 1.2.3., 2.2.1.4., 7.1.), mind a vogulban. Az *ám*, *án* személyragoknak a tárgyas igealakokból az alanyiakba való átkerülése a fent leírtan kívül még egy másik következménnyel is járt, mégpedig a birtokos személyjeles paradigmában. A táblázatokból kiderül, hogy a déli nyelvjárásokban (ha nem is minden, bár ez talán csak az erősen korlátozott terjedelmű gyűjtések rovására írandó) a num sg | sg 1 *em* és num sg | sg 2 *en* (és a rokonságnevek, valamint a *j* tövű főnevek személyjeles alakjaiból átterjedt *əm*, *ən*) mellett gyakran találkozunk *ám*, *án* személyjelekkel is a KT közölte anyagban (l. a 8. pontban), mégpedig gyakorta az előbbiekkal fakultatív alternációs viszonyt alkotva: az *em*, *en* bármely főnévhez járulhat, az *əm*, *ən* az *ə*-re végződők kivételével szintén bármelyikhez, az *ám*, *án* pedig csak azokhoz, amelyeknek első szótagi „teljes” magánhangzója felső nyelvállású. Ezek szerint tehát az igei paradigmában az *ám*, *án* szigorú szabályszerűséggel, az *em*, *en* és az *əm*, *ən* igeragokkal fel nem cserélhetően jelentkezik, az *ám*, *án* birtokos személyjeleket viszont csak egy bizonyos tőtípusba tartozó főnevek paradigmájából rekeszti ki egy szabály, egyébként pedig a háromféle birtokos személyjel szabad alternációt alkot. Azt hiszem, e szigorú szabályszerűség az eléggé nagyfokú kötetlenséggel szemben amellet vall, hogy az igeragok körében történt meg elsőként (a fentebb ismertetett körülmények között) az előhangzók disztribúciójának módosulása, s a személyjelek használatában bekövetkezett újítás csak az igeragok analógiájára történt, de hiányozván az azonos vagy legalább hasonló feltételek, egy meglehetősen amorf rendszert eredményezett. — Egyébként a keleti nyelvjárásokhoz sorolt Szal.-ban is az alsó nyelvállású magánhangzót tartalmazó, személyjelölő szuffixumok szerepelnek a conj det | obj sg és a decl px | num sg sorok sg 1 és sg 2 személyeiben. Ebben, a határterületen fekvő, átmeneti jellegű nyelvjárásban ez valószínűleg a szomszédos déli nyelvjárások hatása, de semmi többet nem tudunk róla, mivel STEINITZ hivatkozott cikkén kívül e dialektus személyjelölő szuffixumairól semmiféle egyéb közlemény nem jelent meg, sőt STEINITZ hagyatékában még a publikált anyagnak sem találni semmi kéziratot nyomát (GERT SAUER közlése).

A déli nyelvjárások imént ecsetelt sajátosságai mellett még egy különlegességükről kell megemlékezni: az intranzitív, ill. a tárgyas ragozású igék sg 3 személyű, múlt idejű alakjaiban *ot* személyragot találunk, amelynek a többi osztják nyelvjárásban nincsen megfelelője. Eredetét illetően tanácstalan vagyok, főleg labiális magánhangzója miatt tűnik talányosnak. MUNKÁCSINAK (NyK 28: 6) és FOKOS-FUCHSNAK (PATKANOW—FUCHS, Laut- und Formenlehre. . . 180) az a magyarázata, miszerint ez a létigével (vö. VVj. *wäl*- 'leben, sein', Trj. *J wāA*- ~ *wōA*-, DN Ko. Ni. *ut*-, Kaz. *wpa*-, O *ol*- [KT 127—8, PD 2389]) volna történetileg azonos, nem hangzik éppen meggyőzően; azokban a nyelvekben ugyanis, amelyekben a múlt idő (vagy a múlt idők valamelyike) a létige segítségével képződik, az ilyen konstrukció nem korlátozódik egyetlen személyre (vö. SEREBRENNIKOV: i. m. 225—7), továbbá az *o* ~ *u* magánhangzó-megfelelés is ellene szól.

8. A személyjelek előhangzóinak disztribúciójában bekövetkezett változás a legtöbb mai osztják nyelvjárásra jellemző, míg az igeragok — a déliben végbement újításokat nem számítva — megőrizték az ősosztják állapotot.

A személyjelek eredeti előhangzóit a Ni. Ser. Kaz. Szin. M nyelvjárások konzerválták leginkább, a rendszer lényegét voltaképpen napjainkig megőrizték.

8.1. A keleti osztják nyelvjárásokban a nyílásfok szerinti magánhangzó-illeszkedés formálta eltérővé az előhangzók disztribúcióját, ez pedig a paradigmikus magánhangzó-váltakozások jól ismert rendszerét teremtette meg. Erről itt aligha szükséges ennél részletesebben szólnom, hiszen amit kiderítettem, arról korábban már beszámoltam (Az osztják magánhangzó-váltakozások koráról és keletkezéséről. NyK 75: 301—18). — Legfeljebb azt érdemes még elmondani, hogy az olyan, két- vagy több szótagú főneveknek a birtokos személyjelei, amelyeknek nem első szótagában teljes (hosszú) magánhangzó van (tehát nem *ə*), a VVj. nyelvjárásokban *ä*, a szurguti nyelvjárásokban pedig *e* (< **i*) előhangzót tartalmaznak, függetlenül attól, hogy milyen vokális van az első szótagban. Pl. J *pělar* 'Ebereschenbeere': *pělärem* (PD 1737), V *pěsän* 'Tisch': *pěsänäm*, Trj. J *pěsän*: *pěsänem* (KT 742, PD 1765), Vj. *pěläs* 'Siegel': *pěläsäm* (KT 750), V *kämtal* 'Gießform': *kämtalam*, Trj. *kämtalä*: *kämtäläem* (KT 304), J *wänlar* 'Schmutz': *wänlärem* (PD 288), Vj. *jekän* 'Sperrstange': *jekänäm* (KT 149), Vj. *jernäs* 'Hemd': *jernäsäm*, Trj. J *järnäis*: *järnäsem* [a V *jernäsäm* *ə*-je nyilván sajtóhiba!] (KT 186, PD 327), V *majtik* 'Seife': *majtikäm*, Trj. *majtik*: *majtikem*, J *mäjtik*: *mäjtikem* (KT 501, PD 1276), V *nipik* 'Papier': *nipikäm*, Trj. *nipik*: *nipikem*, J *nipek*: *nipekem* (KT 584, PD 1345). Ez annyit jelent, hogy az *ä* ott is meghonosodott, ahol az első szótag magánhangzója már ezt nem segíthette elő, de nem is akadályozhatta meg, hiszen már nem az első és a második szótagról van szó, aholis érvényesült a nyílásfok szerinti vokálharmónia. Ugyanennek a semleges, közömbös pozíciónak köszönhető, hogy a szurguti nyelvjárásokban az ilyen típusú főnevek birtokos személyjeleiben megmaradhatott az **i* folytatója, az *e*, függetlenül az első szótag magánhangzójának minőségétől.

8.2. A déli nyelvjárásokban is elvesztette az *i* (> *e*) és az *ä* (> *a*) előhangzó egykori „másodlagos morfológiai (számjelölő)” funkcióját: az *ä* tért hódított a num sg sorban, de az *e* és a rokonságnevek személyjeleiből való *ə* előhangzókkal többnyire szabad alternációs viszonyt alkot. Az *ä* csupán az első szótagokban alsó és középső nyelvállású, teljes magánhangzót tartalmazó főnevek személyjeleiben nem található meg, az *e* és az *ə* viszont mindenütt jelentkezhet, pl. DN *wänäm* 'Geschicht': *wänmäm*, *wänmen* (KT 230), DN *wär* 'Wehr': *wärem* ~ *wäräm* (KT 232), DN *nän* 'Brot': *nänäm* (KT 632), DN DT *čänč* 'Knie': DN *čänčem* ~ DT *čänčäm* (KT 949); DN Kr. *toxas* 'Freund': DN Kr. *toxsem* ~ DN *toxäm* (KT 1056), DN *χot* 'Haus': *χotem* ~ *χotäm* (KT 357); DN DT *tit* 'Atem': DN *titem* ~ DT *titäm* (KT 1105), DN DT C *ux* 'Kopf': DN C *uxem* ~ DT *uxäm* (KT 21), DN Kr. *tüş* 'Bart': DN *tüşäm* ~ DT *tüşem* (KT 1028); DT *wäxsär* 'Fuchs': *wäxsäräm* (KT 215), DN *wër* 'Blut': *wëräm* (KT 236), DN *χär* 'Wald': *χäräm* (KT 327), DT *nöt* 'Nase': *nötäm* (KT 642), DN DT *sëm* 'Herz': DN *sëmem* ~ DT *sëmäm* (KT 857). A gyűjtés idején még tehát legfeljebb csak hozzávetőleges volt az előhangzók használatának szabályozása; a DT-ben megfigyelhető, hogy az *ä*-t sokkal inkább előnyben részesíti, mint a többi nyelvjárás. Az előhangzóknak a déliben bekövetkezett disztribúciós módosulásáról, ill. annak okáról a 7.1. pontban már szóltam.

8.3. Az északi nyelvjárások közül az O azzal tűnik ki, hogy a sg 1 és sg 2 személyjelekből az *i*-t, ill. annak folytatóját teljesen kiszorította az *ä*. Az eredetibb előhangzót örzi t a l á n a *pułän* 'eigen; tüchtig' (KT 790)

birtokos személyjeles alakja: *pulānem* (= *pulān-em*) 'minua kohti' (de még vö. *pulānel* = *pulān-el* 'hántä kohti', ahol az *el e*-je nem illik a képbe). Az O num sg két személyében a mássalhangzós tövű főnevek személyjeles alakjainak az *ä*-jéről nem szolgálhatok olyan egyszerű és könnyen elfogadható magyarázattal, mint a keleti és a déli nyelvjárások esetében. Talán még az a legvalószínűbb, hogy a keleti volt hatással az O-ra, de itt a nyílásfok szerinti vokális harmónia nem emelt gátat az *ä*-nek az *e* rovására történt térhódítása elé. — Mivel a keleti és az északi nyelvjárásokban a conj det | obj sg sorban csak az *i*, *e* (< **i*) előhangzóval találkozunk, ez — a tárgyas igeragok és a birtokos személyjelek szoros kapcsolatainak ismeretében — kizárja azt a lehetőséget, hogy a nem kielégítően megmagyarázott O *ä*-re hivatkozva ne az **i* előhangzóval számoljunk a num sg sorban. Ez esetben ugyanis nem tudnánk számot adni az obj sg és a num sg sorok eltérő előhangzóiról, az előhangzók morfonológiai rendszeréről, a num sg-ben ma használatos *i*-ről, *e*-ről. Az **i* elsőbbsége mellett szól az is, hogy — ha a sg 1 és sg 2 személyekben *ä* vagy *ä* is az előhangzó — a pl 3-ban mindenképpen *i* vagy *e* áll. A pl 3 talán azért konzervatívabb a sg 1-nél és sg 2-nél, mert jóval ritkábban fordulhat elő a beszédhelyzetben (az igeragozást illetően vö. A. JÁSZÓ ANNA: NyK 75: 334).

9. Ha a közölt nyelvi anyag lehetővé teszi, szándékomban áll a vogul igeragok és személyjelek hasonló feldolgozása is, mert 1. segítségével a nem első szótagi vogul vokalizmus részös kérdése tisztázható, 2. az osztjakkal fennálló számos rokon vonása révén szinte önmagát kínálja e téma, 3. azt követően pedig az obi-ugor alapnyelv eme alaktani egységeit már könnyűszerrel rekonstruálhatjuk és ezáltal közelebb férkőzhetünk az ugor alapnyelvi jelenségek megismeréséhez is.

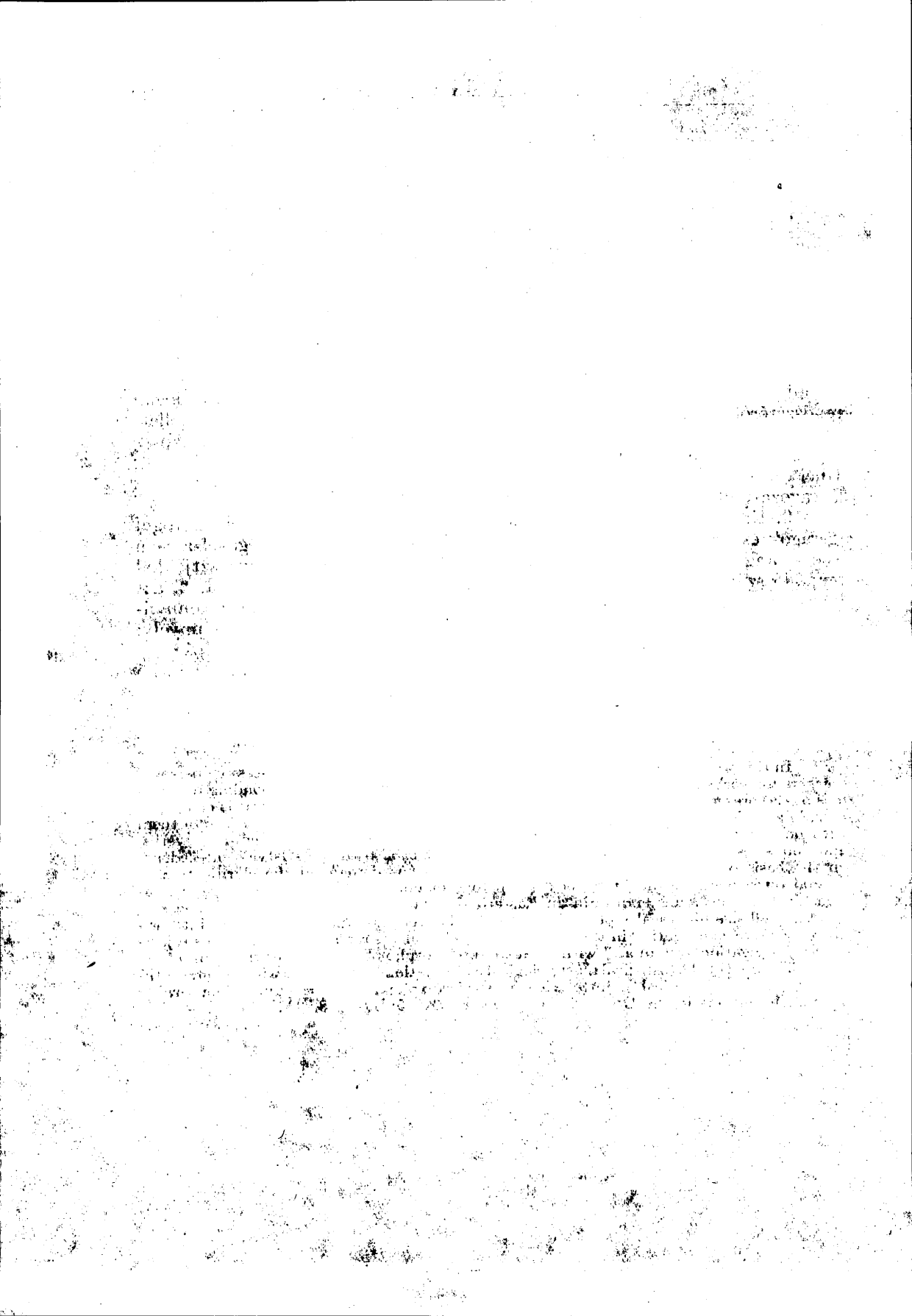
HONTI LÁSZLÓ

A Historical Survey of Suffixes Marking Person in Ostyak

In this work the author has reconstructed personal suffixes and possessive personal markers for verbs in proto-Ostyak; from these he has derived the corresponding morphemes of the present-day Ostyak dialects; morpheme tables which strive towards completeness, in addition to facilitating a survey of the latter, also facilitate a comparison of them with one another. Since various other alternates appear on irregular stem-type verbs, and nouns respectively, it was necessary to reconstruct also the pre-Ostyak antecedents on the basis of present-day stem-types. All of this has demanded the clarification of several questions regarding the vocalism-history of non-initial syllables, e. g., the relationship between nouns ending in an Eastern *-i* ~ Southern *-áj* ~ Northern *-ä*, *-a* segment as well as a historical explanation of them. The work also mentions that the intransitive-transitive conjugation in the Southern Ostyak dialects replaced the original subject-object conjugation system and with what kind of morphological changes this took place.

The goal of the historical morphological examinations is that they will help strengthen from a morphological point of view an earlier explanation of the author concerning vowel alternations in the Ob-Ugric languages (NyK 75: 301—18, 365—73).

LÁSZLÓ HONTI



KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Uralisch **kuńć*(3) 'leuchtend, hell'*

In seiner Monographie *A nyelv tudomány mint az ős- és néptörténet forrástudomány*¹ nimmt ELEMÉR MOÓR durch lautlichen Zusammenfall von Wörtern oder Bedeutungsübertragung entstandenen Homonymenkonflikt² als mögliche Ursache „überflüssiger Entlehnungen“ an. So hätte beispielsweise der Gleichklang der urungarischen Vorformen von ung. *húgy* 'Harn' und *húgy* 'Stern' (alt, dialektal noch in *kaszahúgy* 'Orion') mit den hypothetisch angesetzten urungarischen Entsprechungen von syrj. *kyd'ž* 'Birke', ostj. *χwít* 'Birkenholz³ und ostj. *χwít* 'Dachs' die Übernahme eines fremden Wortes für 'Dachs' (ung. *borz*) und den Ersatz des Birkennamens durch eine Neubildung (ung. *nyárfa*, eigentlich 'Sumpfbau') bewirkt. Auf die Frage der Genese der Homophonie in diesem konkreten Fall geht MOÓR nicht ein. Im folgenden wird nun der Versuch unternommen, für drei der genannten Wörter — 'Stern', 'Birke' und 'Dachs' — ein gemeinsames Etymon nachzuweisen.

Die Vermutung des etymologischen Zusammenhangs zwischen diesen Wörtern gründet sich auf folgende onomasiologische Parallelen: (a) Ung. *csillag* 'Stern' gehört zu ung. *csillog* 'glänzen, strahlen', *sajog* dial. 'id.' (vgl. noch die finnisch-ugrischen Entsprechungen MSzFE 117 f.). Die indogermanische Bezeichnung des Sterns **h₂s-tér* (gr. *ἀστήρ*, lat. *stella* usw. — POKORNY IEW 1027) ist offenbar ein Nomen agentis zur Wurzel **h₂as-* 'glühen'⁴ (ai. *āsa-h* 'Asche, Staub', ahd. *essa* 'Esse' u. a. — IEW 68); lit. *žvaigždė* 'Stern' (~ abg. *zvězda* 'id.') liegt eine Wurzel **g^hueig^h*- 'leuchten' zugrunde (IEW 495). (b) Der indogermanische Birkename (ai. *bhūrjā-h*, russ. *berēza* usw.) gehört zur Wurzel **b^hreh₁ǵ-* 'glänzen, weiß' (IEW 139). (c) Zu Wurzeln mit der Bedeutung 'leuchten' o. ä. finden sich in indogermanischen Sprachen häufig Ableitungen in der Bedeutung 'blessig', zu dem zuvor genannten **b^hreh₁ǵ-* beispielsweise bg. *brjaz*, zu der Wurzel **leuk-* das litauische *laukas* (IEW 139 u. 687). Als 'blessiges Tier', nach der Zeichnung seines Kopfes und Halses, wird nun in vielen Sprachen der Dachs bezeichnet, etwa afrz. *blaireau* zu *boul*.

* Für wertvolle Ratschläge danke ich H. KATZ.

¹ Die Sprachwissenschaft als Quellenwissenschaft der Ur- und Völkergeschichte'. Budapest 1963, S. 31; s. auch ALH 6: 290.

² — wenn man zwischen 'Homonymie' und 'Polysemie' unterscheiden will, besser 'Homophonenkonflikt' —

³ In der Literatur wird i. a. 'äußere Schicht des Bogens aus Birkenholz' angegeben. Das elastische Birkenholz ist häufig auch bei der Herstellung des Bogens der landnehmenden Ungarn als Material nachzuweisen (s. I. DIENES, *A honfoglaló magyarok*. Budapest 1974, S. 34). Zudem lassen dialektale Belege eine Grundbedeutung 'Birkenholz' gesichert erscheinen (s. DEWOS 578).

⁴ H. EICHNER (mündl.)

bler 'Kuh mit weißgeflecktem Kopfe', afrz. *bléron* 'Bläßhuhn';⁵ alb. *baldosë* zu *balë* 'Pferd, Schaf mit Blasse', *balash* 'Pferd mit Blesse', *balër*, *baliskë* 'Ziege mit Blesse';⁶ osset. *zyğaraeg* zu *zyğar* 'mit einem weißen Fleck auf der Stirn, an den Beinen; kahl';⁷ evenk. *kalžanu* (eigentlich 'mit weißem Fleck') zu *kalžār* 'Schaf mit weißem Streifen über den Kopf';⁸ kirgis. *kaškulak* zu *kaška* 'kahl, mit weißer Zeichnung auf Stirn', *kaškaj-* 'weiß sein'.⁹

Für alle angeführten Benennungen läßt sich als gemeinsames semantisches Merkmal ein 'leuchtend, hell' bestimmen. Dies könnte auch die Bedeutung der uralischen Grundform gewesen sein, auf die sich die einzelsprachlichen Wörter für 'Stern', 'Birke' und 'Dachs' zurückführen lassen. Zu ung. *húgy* 'Stern' und seinen Entsprechungen wog. T. *kòňš*, ostj. Trj. *kos* usw., syrj. S. *kod'zul* usw., wotj. K. G. *kizil'i* usw., sam. selk. N. *keška* usw., kam. *kənd'žəyei* (MSzFE 307) kann man eine Grundform **kuŇĆ(3)* rekonstruieren.¹⁰ Bei Berücksichtigung des von STEINITZ (FgrVok. 45 f.) für die finnisch-ugrische Grundsprache angenommenen paradigmatischen Vokalwechsels ergibt sich ein Ansatz fgr. **kuŇĆ(ə)* ~ *kòňĆ(ə)*. Syrj. *kydž* 'Birke', wotj. *kyz(pu)* 'id.', ostj. I. *χunt*, Kaz. Ni. *χus*, Trj. V. *kuť*, O. *χus* 'Birkenholz' (DEWOS 578, STEINITZ, OstjVok. 76)¹¹ sind unter einem Ansatz **kuŇĆ(ə)*¹² vereinbar. Die Diskrepanz im Vokalismus zwischen ostj. Surg. *kos*, Vj. *kos* 'Stern' und Surg. *kòť*, Vj. *koť* 'Dachs' (OstjVok. 130) wiegt nicht schwer, legt man für die Grund-

⁵ MEYER-LÜBKE, REW³ 1153 a.

⁶ Fjalor i gjuhës shqipe 25 f., MANN, Engl.-Alb. Dictionary 26, TAMÁS, Magy.-alb. sz. 29.

⁷ MILLER, Oset.-russk.-nem. sl. I 569, ABAEV, Ist.-et. sl. oset. jaz. I 402f.

⁸ aus dem Mongolischen — K. A. NOVIKOVA, Inojazyčnye elementy v tunguso-man'čžurskoj leksike, odnosjaščejsja k životnomu miru in: Očerki sravnitel'noj leksikologii altajskix jazykov, Leningrad 1972, S. 120 f.

⁹ K. K. JUDAXIN, Kirg.-russk. sl. 363 f. Vgl. noch mong. *manggišo (-isu ?)* 'Dachs' (HALTOD, u. a. Mong.-Engl. Pract. Dictionary, Chicago 1953, 429), wohl zu dem bei NOVIKOVA, a. a. O. erwähnten altschriftmongolischen *manggan* 'weißlich (Viehfarbe), weißköpfig, mit einer Blesse auf der Stirn'. — An die Balkanwörter bg. *brjaz* 'blessig' (s. o.), skr. *barzäst* 'mit weißen und schwarzen Flecken', alb. *bardhë* 'weiß' (GEORGIEV, BER 34, hierher auch ukr. *barza* 'schwarzes Schaf mit weißer Brust' — s. SADNIK-AITZETMÜLLER, Vgl. Wb. 136 a) klingt das eingangs erwähnte ungarische *borz* 'Dachs' an, das trotz nicht erwartungsgemäßem Auslautkonsonanten als Entlehnung der wolgalbulgarischen Vorform von tschuw. *pyršš* 'Dachs' angesehen wird (MOÓR, a. a. O., TESz. I 350). Sollte das ungarische Wort tatsächlich aus einer Turksprache stammen, wäre zu berücksichtigen, daß das russische *barsuk* 'Dachs' (alt und dial. *jazvec* wie in den übrigen Slawinen) desselben Ursprungs ist. Auch mong. *borki* '(alter) Dachs' wird mit dem türkischen Dachsnamen in Verbindung gebracht (s. TESz. a. a. O.). Es liegt daher der Verdacht nahe, daß es sich hier um ein nordeurasisches Kulturwort handelt. Dann wäre auch die Übernahme des türkischen Dachswortes ins Ungarische als Bedarfsentlehnung anzusehen. Der von MOÓR angenommene Homonymenkonflikt hätte den Entlehnungsvorgang nicht ausgelöst, sondern allenfalls die Einbürgerung des fremden Wortes beschleunigt.

¹⁰ Ostj. *kos* und selk. *keška* machen nach COLLINDER (CompGr. 139) die Existenz einer Variante ohne Nasal wahrscheinlich.

¹¹ SKES versieht diese lautlich wie semantisch (s. oben Anm. 2) einwandfreie Zusammenstellung ohne Begründung mit einem Fragezeichen (168). Beden Klich ist hingegen die Verbindung der Wörter mit fi. *kaski* 'Schwende, Rodung; (junge) Birke' (SKES, COLLINDER, CompGr. 150 u. 411), da Permisch u. n. d. Ostjakisch altes *u* aufweisen und auch der Konsonantismus problematisch ist (s. LIMOLA: MSFOu. 125: 292). Hinzukommt, daß eine Bedeutungsentwicklung '(nicht bestellte?) Schwende' > '(darauf nachwachsendes) Birkengestrüpp' > '(junge) Birke' wahrscheinlicher ist als ein Wandel 'Birke' > 'Schwende'.

¹² Im Ostjakischen ist regional Nasalschwund eingetreten — s. STEINITZ, Fgr-Kons. 17.

sprache das ostseefinnische Vokalsystem zugrunde, was für das Ostjakische weitgehend Regellosigkeit der Lautentsprechungen bedeutet (vgl. ITKONEN: NyK 70: 354). Berücksichtigt man indessen die STEINITZsche Konzeption (s. FgrVok.), wird die Zusammenstellung problematisch. Die Konstellation Surg. *köt'*/Vj. *koť* weist auf urostj. *o (OstjVok. 96). Um den Dachsnamen auf ein **kuńć*(*ə*) ~ *kõńć*(*ə*) zurückführen zu können, muß man daher einen Ersatz des Vokalwechsels **u* ~ *o* durch den nicht bezeugten Wechsel **u* ~ *o* annehmen oder einen urostjakischen Lautwandel **o* > **o*, für den ebenfalls Parallelen zu fehlen scheinen. Da es sich jedoch, was die onomasiologische Seite der Herleitung des Dachswortes betrifft, um eine nicht bloß plausible, sondern geradezu typische Namengebung handelt, bleibt die Etymologie auch im Rahmen der STEINITZschen Vokaltheorie diskutabel, zumal bei der Bezeichnung eines jagdbaren Tieres ohnehin mit tabuistischer Entstellung zu rechnen ist.¹³

Das verbleibende der von MOÓR genannten urungarischen Wörter, die Vorform von ung. *húgy* 'Harn', und seine uralischen Entsprechungen wog. P. *kuńš-* 'harnen' usw., ostj. Trj. V. Vj. *kõs-* 'harnen' usw., syrj. V. *kud'ž* usw., wotj. K. *kiž* usw., tseher. *kêz*(-*βət*), fi. *kusi*, sam. kam. *kuńze* usw. (MSzFE 307 f.) führen mit STEINITZ, FgrVok. 22 f. auf eine Grundform **kuńć*(*e*) ~ *kõńć*(*e*). Somit würde der von MOÓR für das Urungarische angenommene pathologische Zustand teils auf Homonymie (Zusammenfall von fgr. **kuńć*(*e*) ~ *kõńć*(*e*) 'Harn' und **kuńć*(*ə*) ~ *kõńć*(*ə*) 'leuchtend, hell'), teils auf Polysemie ('der/die leuchtende, helle': 'Stern, 'Birke', 'Dachs') beruhen.¹⁴

In ostj. I. gibt es neben *χυνί* 'Birkenholz' und *χυνί* 'Dachs' noch ein *χυνί* 'Morgenröte'. Dieses Wort hat in den übrigen Dialekten die folgenden Entsprechungen: V. *kuńəl*, *kuń'ł*, Vj. *kuńəl*, -*ł'*, VK *kuńəl*, Vart. *kuńəΔ*, Likr. *kuńž*, Mj. Trj. *kuńΔ*, J. *kuńt'Δ*, Ni. *χυνί't'ł'*, Š *χυνί't'ł'*, Mul. *χυνί*, Kaz. *χυν'Δ*, Sy. *χυσł*, O. (KT) *χυν'ł* (DEWOS 522 f.) MSzFE stellt das ostjakische Wort mit ung. *hajnal* 'Tagesanbruch, Morgenrot' zu fi. *koi* 'erster Morgenschimmer', *koitto* 'Morgendämmerung', syrj. *kiva* 'Röte am Himmel' usw. (246 f.). Für ung. *hajnal* und die ostjakischen Belege aus Trj., V., Vj. und I. erwägt MSzFE eine gemeinsame Grundform **kuńəl*, die über **kunjal* auf ein mit *-*n*- und *-*l*-Suffix von fgr. **koje* (> fi. *koi* usw.) gebildetes **kujnal* zurückgehen soll. Die Vertetungen in Ni., Sy., Kaz. und O. werden — die Trennung in zwei urostjakische Formen geht auf STEINITZ (OstjVd. II 100) zurück — aus urostj. **kuńćəl* < **kuńt'əl* < **kuńtəl* erklärt, wobei letzteres aus dem lexikalischen Morphem **kuń-* (dieses wäre identisch mit **kujn-* im obigen **kujnal*)

¹³ Der Vergleich von ostj. *χυνί* mit selk. *qāš* 'sibirischer Feuermarder' (TOIVONEN: FUF 19: 176, I. ŠEBESTYÉN: ALH 1: 287) ist hier unberücksichtigt geblieben. Doch ist diese Zusammenstellung nicht zwingend. Ihretwegen wird die Verbindung des ostjakischen Dachsnamens mit den Wörtern für 'Stern' und 'Birke' auch dann nicht aufzugeben sein — abgesehen davon, daß man wieder zu tabuistischer Entstellung Zuflucht nehmen kann —, wenn sich herausstellen sollte, daß dem der Vokalismus des selkupischen Wortes entgegensteht.

¹⁴ Unter Ansetzung grundsprachlicher Formen ohne Vokalwechsel erwägt SINOR (JSFOu. 72: 392 ff.) die Möglichkeit eines etymologischen Zusammenhanges zwischen den uralischen Wörtern für 'Harn' und 'Stern' (s. auch Anm. 22). Aufgrund einer Unstimmigkeit im permischen Vokalismus möchte MSzFE gegen die Meinung einiger Forscher die uralischen Wörter für 'Harn' und 'Ameise' trennen. Dennoch kommt MSzFE zu identischen Grundformen (261 u. 308)!

und einem Formans *-tel (> *-čel > t'4'4' usw. — a.a.O.) bestünde. Die Suffixkombinationen -nal und -tal sind aber offenbar sonst nicht bezeugt (s. SAUER, Die Nominalbildung im Ostjakischen. Berlin 1967).

Die direkte Verbindung von ung. *hajnal* mit dem ostjakischen Wort bedeutet demnach Verzicht auf einheitliche innerostjakische Rekonstruktion und macht überdies einige ad-hoc-Annahmen nötig. Es lassen sich jedoch sämtliche ostjakischen dialektalen Vertretungen zwanglos aus einem urostjakischen **kuńć-* + *-l*-Formans herleiten (zu denominalem *-l* s. SAUER, Nominalbildung 7). Eine entsprechende lautliche Entwicklung zeigen V. *jānāf'tā-*, Vj. *jānāf'tā-*, Trj. J. *jeńāf'tā-*, Sy. *ǰiśf'tā-* usw. tranken < **jānt'ltā-* zu Vj. VI *jānt-*, Trj. J. *jeńt-* usw. trinken (DEWOS 384). Das urostjakische lexikalische Morphem **kuńć-*¹⁵ kann als Fortsetzung von ural. **kuńć(3)* leuchtend, hell¹⁶ aufgefaßt werden. In semantischer Hinsicht läßt sich die Zusammenstellung stützen durch ai. *uśā-h* 'Morgenröte' (~ gr. *ἔως* 'id.') zur Wurzel **h₂ues-* '(auf)leuchten' (IEW 86), lit. (*apý*)*brėškis* 'die Zeit um Tagesanbruch, die Morgendämmerung' (KURCHAT Lit.-d. Wb. I 71; abg. (*po*)*brėzǰb* 'diluculum' — MIKLOSICH, Lex. Paleoslov.-Lat. 47 u. 582) zur oben erwähnten Wurzel **b^hreh₁ǵ-*, die dem indogermanischen Birkennamen zugrundeliegt (IEW 139), lett. *svist* 'anbrechen (vom Tag), (~ lat. *sidus* 'Gestirn') zur Wurzel **sueid-* 'glänzen, schimmern' (IEW 1042), sowie heth. *lukzi* 'es tagt' (~ gr. *ἀμφι-λόκη* 'Dämmerung') zur Wurzel **leuk-* 'leuchten, hell' (IEW 687).¹⁷

Die Frage der Entstehung eines von ELEMÉR MOÓR als Ursache bestimmter Veränderungen im Wortschatz angenommenen urungarischen Homonymenkonfliktes führte im vorhergehenden zur etymologischen Verbindung von ung. *húgy* usw. 'Stern', syrij. *kyd'z* usw. 'Birke', ostj. *χυνίτ* 'Dachs' und ostj. *χυνίτ* 'Morgenröte'. Als Etymon wurde ein uralisches **kuńć(3)* 'leuchtend, hell' rekonstruiert. Bei Berücksichtigung der Vokalwechseltheorie von STEINITZ ergibt sich ein finnisch-ugrischer (uralischer?¹⁸) Ansatz **kuńć(3)* ~ *kuńć(3)*. Zur Genese der einzelsprachlichen Vertretungen lassen sich noch folgende Überlegungen anstellen: **kuńć(3)* wäre schon gemeinuralisch zur Bezeichnung des Sterns verwendet worden.¹⁹ Die permischen und ostjakischen Belege sprechen für ein Aufkommen des Birkennamens in gemeinfinnisch-ugrischer Zeit. Die ostjakischen Benennungen des Dachses²⁰ und der Morgen-

¹⁵ In ung. *hajnal* mag eine Kontamination eines auf fgr. **koj(e)* zurückgehenden +*haj* mit einer Entsprechung von urostj. **kuńćal* vorliegen: ung. +*hangyal* (mit erhaltenem Nasal wie in *langyos* zu *lág*y und in *hangya* — s. MSzFE 260 u. 384) > +*hajngyal* > +*hajnyal* > *hajnal* (mit Dissimilation). Das Hapax *hanyal* von 1519 (s. MSzFE 246) kann man jedoch nur bedingt als Indiz für die Existenz eines früheren +*hangyal* heranziehen, da es eine Verschreibung für *hajnal* (= *hajnal*) sein könnte.

¹⁶ Einen Zusammenhang mit ung. *húgy* 'Stern' vermutet schon PAASONEN (Ostjakisches Wörterbuch, Helsinki 1926, S. 66).

¹⁷ Diese Wurzel liefert zufällig für alle hier in Rede stehenden Begriffe onomasiologische Parallelen; man vgl. noch pr. *lauzenos* 'Gestirne' (TRAUTMANN, Balt.-Sl. Wb. 152 f.), gr. *λευκή* 'Weißpappel' und lit. *laukas* 'blessig' — IEW a.a.O.

¹⁸ s. hierzu FgrVok. 131 ff.

¹⁹ Im Wort für 'Stern' lebt teilweise eine grundsprachliche Variante **kuć(3)* weiter (s. oben Anm. 10) oder es ist früheinzelsprachliche Denasalisation anzunehmen, deren genaue Bedingungen noch zu eruieren wären.

²⁰ Denkbar ist auch ein unmittelbarer Zusammenhang zwischen den Wörtern für 'Stern' und 'Dachs'; vgl. d. *Blesselstern*, frz. *étoile (d'un cheval)* und ung. *csillagos ló* 'Pferd mit Blesse'.

röte setzen noch für das Urostjakische²¹ die Existenz eines **kuńć*- mit der Bedeutung 'leuchtend, hell' voraus, wenn man nicht annehmen will, sie seien schon grundsprachlich gebildet worden und in allen anderen Einzelsprachen verloren gegangen.²²

RALF-PETER RITTER

²¹ — wenn man den eingangs erwähnten Gedanken Moórs berücksichtigt, nur für das Ugrische. Auch ung. *hajnal* macht möglicherweise diese Annahme nötig (s. oben Anm. 16).

²² Der Ansatz eines uralischen **kuńć*(*ə*) 'leuchtend, hell' schafft eine neue Sachlage für die Frage des Verhältnisses des uralischen Wortes für 'Stern' zu anklingenden altaischen Wörtern mit dieser Bedeutung (Literatur s. MSzFE 307). Die von SINOR in JSFOu. 72: 396 ff. aufgestellte Hypothese eines Zusammenhanges der uralischen Wörter für 'Stern', 'Harn' und 'Nagel' untereinander und mit altaischen Wörtern gleicher Bedeutung dürfte mit den Überlegungen im vorliegenden Beitrag unvereinbar sein.

not any more of it.

It is not any more of it.

not any more of it.

The following is a list of the names of the persons who were present at the meeting held on the 15th day of June, 1900, at the residence of Mr. J. H. [Name] in the city of [City], State of [State].

The names of the persons present are as follows:

[List of names]

A néprajz és a nyelvtudomány kapcsolatai a XIX. század derekán

I. Az 1850-es évek legelején számos jel utal arra, hogy az etnikum-nép-nemzet-kultúra-társadalom kérdéskört kutató, vagy legalábbis ebben a körben magukat illetékesnek tartó tudományos, művészeti, publicisztikai és politikai irányzatok válaszút elé értek. A sokféle vita, a hosszúra nyúló tudományos polémia, több esetben a közvélemény széles rétegeit is megmozgató szópárbajok mögött két szembenálló tábor körvonalai bontakoznak ki. Bár iskolává egyik sem alakul át, és így nevet sem adhat önmagának, a követett módszer és elmélet lehetőségét az ad utólagos megjelölésre. Az egyiket kultúraközpontú, a másikat társadalomközpontú irányzatnak nevezhetjük. E két irányzat az 1850-es években már nem újkeletű, sőt, hosszú múltra tekinthet vissza. A magyar tudományos és közéleti gondolkodás egyik lényeges vonása, hogy a két irányzatban megtestesülő szemlélet és világnézet szinte egyidejűleg lép fel, és ez sokáig szerencsésen határozza meg a tudományos kutatások belső arányait. Sajátos hazai vonás továbbá az is, hogy bár a viták során szembekerülők nemcsak magyar, hanem nemzetközi vonatkozásban is élvonalban járó tudósok, művészek és publicisták, mégis egymás érveit és gondolatmenetét nagy értetlenséggel szemlélik. Több jellemző példa van erre. Ismeretes, hogy 1817-ben KAZINCZY FERENC hosszú bírálatban részesíti BERZEVICZY GERGELY korszakalkotó, „A parasztnak állapotáról és természetéről Magyarországon”¹ című művét. KAZINCZY azért nem fogadhatja el a BERZEVICZY által egzakt módon bemutatott parasztgazdaság-típust és az ily módon reprezentált társadalmi elemzést az akkori magyarországi parasztságról, mert számára a paraszt nem egy elavult társadalmi és gazdasági állapot képviselője, hanem a nemzeti kultúra hű őrzője. Ugyanakkor ilyen összefüggésben a magyar nemesség sem az elavult rend makacs öre, hanem a nemzeti függetlenség hatalmi, jogi és történeti biztosítója. Amilyen konokul vitatja az egykori jakobinus a nemesség és parasztság szerepének és egymáshoz való viszonyának csupán a társadalom szerkezetéből és dinamikájából történő megítélését, annyira egyoldalú BERZEVICZY álláspontja a nemzeti nyelv és kultúra jelentőségének az értékelésében.² De nemcsak a nemzet-nép-társadalom körüli vitában nem sikerült a másik fél véleményének megértése. Jellemző ez a nemzet-nemzetiség-politikai állam kérdéskörre is. BAJZA JÓZSEF és SZONTÁGH GUSZTÁV kitűnő elméleti érzékkel mutatja ki CSAPLOVICS JÁNOS

¹ KAZINCZY 1817., BERZEVICZY 1817.

² BERZEVICZY 1819. 13–14.

pánszláv elméletének tarthatatlanságát, elfeledkezve CSAPLOVICS kutatásainak gyakorlati értékeiről, CSAPLOVICS pedig a kor társadalombölcseletének, közgazdaságtanának és szociális irodalmának eredményeiről.³

Az elmondottakból kiderül, hogy volt az ellentéteknek és a kölcsönös értetlenségnek egy fontos gyakorlati oka. Amíg ugyanis a kultúraközpontú irányzat főként az irodalmi művekre, irodalomtudományra, őstörténetre, leíró tájismeretre támaszkodik, addig a társadalomközpontú a statisztikára, közgazdaságtanra, egyetemes néprajzi leírásokra, a szociális irodalomra és a természettudományokra épít. Ez nemcsak elméleti és módszertani eltérésekhez vezet, hanem mérőben eltérő olvasmányokhoz — akár a szépirodalom terén is.

A forradalmat közvetlenül megelőző években történik néhány kísérlet a két tábor eredményeinek összegezésére, legalábbis közös publikálásukra. Ennek szép példája a BAJZA JÓZSEF által 1847-ben kiadott ellenzéki évkönyv: az „Ellenőr”.

2. A forradalom és szabadságharc leverése után a tudományos elméletek új aktualitást kapnak. Aktualitásukat fokozza, hogy a forradalom majdnem másféléves időszaka nemcsak a politikai eszmék számára hozta meg a próbát, hanem a tudományos elméletek számára is. A sok közül különleges jelentőségűvé válik két kérdés: vajon milyen szerepet játszanak a társadalom egyes osztályai a magyar társadalom fejlődésében, különösen ami a jövőt illeti; továbbá: milyen helyet foglal el a magyarság a világ népei között, különös tekintettel közvetlen szomszédaira.

Ami a közvélemény elismerését és támogatását illeti, előnyösebb helyzetből indul a kérdés kultúraközpontú megválaszolása. Érvelésében felül-emelkedik a társadalom osztályellentétein és az ország nemzeti megosztottságán, tárgyaként ugyanis a magyarságot nevezi meg, pontosabban a magyar kultúrát. A magyar kultúra és műveltség lesz az az otthon, amelyben osztályhelyzetre és nyelvre való tekintet nélkül mindenki megleli majd helyét. Tagadja a gazdasági tényezők fontosságát, hivatkozhat ezúttal látványosan arra, hogy a túlzottan ökonomikus szemlélet és a hozzá tartozó politikai iskola éppen attól az Ausztriától szenvedett vereséget, amely szerinte Közép-Európában a legfejlettebb társadalmi és gazdasági modellt képviseli: az utat jelenti a nyugat-európai modellhez.

Azonban mégsem a kultúraközpontú szemlélet bírálata segíti elő a társadalomközpontú gondolkodás megújulását. Legjobb képviselői látnak hozzá az elért eredmények újraértékeléséhez, új utakat kereséséhez. EÖTVÖS JÓZSEF „uralkodó eszméi”-ben⁴ a társadalombölcészet nemzetközi irodalmát elemzi, HUNFALVY PÁL „A társadalom”-ról szóló tanulmányában⁵ szembeesíti saját korábbi eredményeit (amelyek főként a skót felvilágosodásra, a francia és német szocialisztikus irányzatok támaszkodnak) a forradalmak bukása után megjelenő legújabb német társadalomtudományi munkákkal, CSENGERY ANTAL a legújabb egyetemes néprajzi vizsgálatok fényében vizsgálja a kultúra fejlődésének magyar kutatásait.⁶ A sok közül e három név említése nem véletlen, eredményeik ugyanis a legközvetlenebb módon

³ SZONTÁGH 1841.

⁴ EÖTVÖS 1851.

⁵ HUNFALVY 1852.

⁶ CSENGERY 1855.

járulnak hozzá az 1850-es évek elején a magyar néprajz elméleti és módszertani újjászületéséhez. A magyar néprajz lesz az egyik központi szereplője azoknak a vitáknak, amelyek ekkor lángolnak fel a magyar nyelv, kultúra, műveltség egységéről, prioritásáról, sajátos önállóságáról.

3. A magyar kultúra 19. század derekán elfoglalt különleges helyének az elmélete — hasonlóan más korabeli európai elméletekhez — a nemzeti kultúra történeti rekonstrukciójára támaszkodik. Ennek a rekonstrukciónak az a lényege, hogy egyes népek már fejlődésük kezdetén is átütő erejű kultúrával rendelkeznek. Ennek bizonyítására szolgálna többek között annak bemutatása, hogy az adott nép vallása már a kezdetektől fogva nem természeti vallás, hanem rendszerezett monoteizmus, másodsor, hogy nyelve autochton fejlődésű, így sem formailag, sem szókészletében nem tartalmaz említésre méltó külső hatásokat. Kulturális purizmusról van itt szó, amely tagadja a népek közötti kulturális kölcsönkapcsolatokat. Néhány jellemző példa: TOLDY FERENC „A magyarok műveltségi állapotjai a kereszténység felvétele előtt” című írásában⁷ szinte elvi útmutatást ad, ezt követi WENCZEL GUSZTÁVnak „A magyarok eredetéről” szóló írása,⁸ amely történeti források segítségével kívánja bizonyítani a magyarság kiválasztottságát, erőre kap az ún. nyelvészeti purizmus,⁹ megjelenik IPOLYI ARNOLD „Magyar Mythológia”¹⁰ című munkája, amely egyébként gazdag és jelentős népköltészeti anyaga mellett, elméletében ugyanebbe a vonalba vág.

Egyre nyilvánvalóbbá lesz, hogy a viták érdemi része nagyrészt a nyelvészeti területén fog lejártszódni. Ugyanis, akármilyen fölényesen cáfolja meg CSENGERY a romantikus mitológia-elméletet, SZONTÁGH a kultúraadó — kultúrabefogadó népek tanát, HUNFALVY az öncélú etimologizálás módszerét, a tényeket is meg kell tisztítani a tévedések és tudatos ferdtések hálójától.

Ezeknek a feladatoknak a tudatában lát hozzá HUNFALVY PÁL kidolgozni az etnikum kutatásának új koncepcióját. A koncepció lényege, hogy a kutatás tárgyául a történetileg alakuló magyar nyelvet beszélő társadalmat teszi. E társadalom szerkezetében és dinamikájában ható törvényszerűségek egyetemes érvényűek, a fejlődés stádiumainak egzakt kimutatása a magyar úton belül (ez uaga az etnikus sajátság egyik alkotóeleme) adja meg a kiindulópontokat annak az egyedi nyelvnek, kultúrának, tradíciónak megismerésére, amelyet az a társadalom hordoz. Mindebből logikusan következik, hogy amint a magyar társadalom és gazdasági élet fejlődését is csak az egyetemes fejlődéssel való összehasonlítás során lehet megérteni, úgy az összehasonlító módszer lesz a nyelv, vallás, szokás, költészet, gondolkodás kialakulásának kutatásához is a kulcs.

Ezért vallja HUNFALVY PÁL, hogy a magyar kultúra fejlődésének megértéséhez különös szükség van a magyarsággal a történelem során kapcsolatba került valamennyi nép kultúrájának ismeretéhez. Az urál-altaji nyelvcsaládról szóló elmélete, mint egy komplex társadalom- és etnikumkutató koncepció része válik hamarosan heves támadások célpontjává.

⁷ TOLDY 1850.

⁸ WENCZEL 1851.

⁹ CZUCZOR 1851., 1853., BALLAGI 1855.

¹⁰ IPOLYI 1854.

4. Ezúttal két jóval későbbi vita kaposán szeretném kimutatni HUNFALVY koncepciójának lényegét, egyúttal máig ható érvényességét, különösen elméleti és módszertani vonatkozásaiban.

Az első MAX MÜLLER indo-árja nyelvelméletével kapcsolatos. HUNFALVY már 1858-ban, „A nyelvtudomány jelen állása” című tanulmányában¹¹ foglalkozik MÜLLER osztályozási rendszerével. MÜLLER szerint ún. háznépi, törzsi és állami nyelvek vannak. A legfejlettebbet, az állami nyelveket képviselik az árja nyelvek, és ezek a nyelvek egyúttal az adott nép magasabb szellemi tehetségét és mutatják. Hadd idézzem HUNFALVY véleményét ezzel kapcsolatban: „Eddigél a nyelvtudomány is csetlik, botlik. Hogy is ne! Az Atlant tengeren innen és túl lakó angolok, Amerikát és Ázsiát „civilizálják”, pedig tudjuk, mit jelent e szó a 19. században Kr. u. A franciák északi Afrikát pacifikálják. Elég ösztön arra, hogy elméletben az árja népek elsőségét vitassák. Nekünk nincs szándékunkban itt Kelet-Indiára mutatni, hol a leggyönyörűbb árja nyelven a legirtózatosabb babona hímzette ki rendszerét, s a várnák által, úgy látszhatnék örökre gyalázatos bilincsekbe verte a nagy nemzetet. Ha a nyelvben magában, vagy a természettől kijutott képességben volna lerakva az emberi erény: a szanszkrit nép — az európai nyelvtudomány értelmében — a legfölségesebb és leguralkodóbb nép volna a mai napig, ahelyett, hogy várnái megalakulván, mindig idegen — turán — hódítóknak szolgált az angolok idejéig” (130—131. l.). HUNFALVY szinte minden alkalmat megragad arra a továbbiakban is, hogy a népek egyenlőtlenségének tanát, ezúttal ennek nyelvészeti megfogalmazását, cáfolhassa. Nagy dicsősége a magyar tudományosságnak, hogy 1874-ben, a londoni nemzetközi orientalista kongresszuson, MAX MÜLLER jelenlétében cáfolja meg a kulturális egyenlőtlenség doktrínáját — egyedül valamennyi tudós közül. Nem arat vele nagy sikert, pedig előadása, az „On the study of the Turanian languages”,¹² új perspektívákat nyit meg a nemzetközi kutatások számára. Nem felesleges azt sem megjegyezni, hogy Londonban HUNFALVY nem csak az árja-elmélet képviselőivel kerül szembe, hanem a különböző kelet-európai pánkulturális iskolák követőivel, így a pánszláv, dákoromán, hun-szkita elméletekkel.

A másik vita az 1870-es évek második felében indul. Bár az ellentétek ezúttal is a magyarok eredete körül robbannak ki, immár nem a kulturális egyenlőtlenség tana szolgál a kultúrközpontú irányzat támaszául, hanem a fizikai antropológia, a létért való küzdelemnek az emberi társadalomra alkalmazása, az ún. konfliktus-elmélet kerül előtérbe. A környező szláv népek tudományában nagyobb visszhangot kapnak ezek az elméletek, ennek egyik oka az, hogy a pánkulturális eszmék még hivatalos elismerést kapnak, másrészt a kisebbségek Magyarországon valóban többnyire kiélezett helyzetben voltak kénytelenek küzdeni. 1878-ban HUNFALVY az „Új tudomány, új előítéletek” című kitűnő tanulmányában¹³ veszi sorra W. BAGEHOT szociáldarwinizmusát, TH. MOMMSEN rasszizmusát és más idevágó nézeteket. Bár HUNFALVY jól ismeri e nézetek múltját is, a köztudatban való meggyökere-

¹¹ HUNFALVY 1858.

¹² HUNFALVY 1876.

¹³ HUNFALVY 1878.

¹⁴ VÁMBÉRY 1882.

sedését, mégis meglepetésként éri 1882-ben VÁMBÉRY könyvét¹⁴ követően, a felszabadult és örömmámorban élő tudományos és közgondolkodás. A felületesség, a demagógia, az előítéletek csak eltökéltségét erősítik, kemény kritikát ír VÁMBÉRYRÓL,¹⁵ csakúgy mint néhány évvel azelőtt a székely-hun rokonság követőiről. Sőt, továbbmegy, és vizsgálni kezdi a cseh¹⁶ és román kulturológiai iskolákat.¹⁷ A román történelem kutatásában korát meghazudtoló gyorsasággal mélyed el, és lesz nemzetközi vonatkozásban is a legelsőkhöz tartozó ismerője.

A közvetlen nyelvészeti kutatások lezárását követő két évtized (körülbelül 1864-től) intenzív munkássága több más tudományos iskolára is erőteljesen hat. Álljon itt egy példa: az anyagi kultúra kutatása. Amit HUNFALVY már 1847-től kezdődően elméletileg egyre tisztábban bizonyított, azt, hogy a magyarok nem mint nomád katonanép, hanem mint bonyolult társadalmi-gazdasági munkamegosztásban élő népesség érkezett a Kárpát-medencébe, az az 1880-as években HERMAN OTTÓ induktív kutatásaiban¹⁸ az ősfoglalkozásokról fényes bizonyítékok nyertek. Átfogó társadalmi látásmódja, az összehasonlító módszer finom és pontos alkalmazása példája volt ugyanakkor az etnolingvisztikának és az összehasonlító folklorisztikának.

5. Az elmondottak során úgy tűnt, hogy bár főként HUNFALVY PÁL munkásságára fordult a legtöbb figyelem, mégis sikerült talán azt is érzékeltetni, hogy az eredmények mögött sok nagy tudós, egész tudományos iskolák tevékenysége van. Talán mégis érdemes azt aláhúzni, hogy az etnikum-nép-nemzet-kultúra-társadalom kérdéskört kutató tudósok között olyanok vannak, mint a nemzeti-nemzetiségi kérdésben EÖTVÖS JÓZSEF, az általános tudományelméleti kérdésekben CSENGERY ANTAL, GYULAI PÁL, TREFORT ÁGOST, a közgazdaságtanban és a statisztikában KELETI KÁROLY, HUNFALVY JÁNOS, az egyetemes néprajzban BEÖTHY LEÓ, PULSZKY ÁGOST, LÁNCZY GYULA, a nyelvészetben BUDENZ JÓZSEF, PONORI THEWREWIK EMIL, majd MUNKÁCSI BERNÁT, KUNOS IGNÁC, a folklorisztikában ARANY LÁSZLÓ, majd KATONA LAJOS — és lehetne a sort még folytatni.

6. HUNFALVY PÁL a társadalom fejlődésének és a jövő megtervezhetőségének kérdései miatt lesz az 1850-es évek elején egy adott társadalom viszonyainak kutatója. Majd szűkítve a kört, az összehasonlító nyelvészet úttörője lesz. De mint kiderült, nem arról a szokványos útról van szó, amelyben a tudományos kutató mindig kisebb kérdések mélyebb megismeréséhez jut — de nem talál vissza a fő kérdésekhez. Élete annak a példázata, hogy a tudomány egyes diszciplínái, a művészet egyes irányzatai, a közgondolkodás irányai és a politikai iskolák között szoros összefüggések vannak, vagy ha egy bizonyos korban ezek a szálak megszűnnek, úgy kötelesség azoknak az újratertésén munkálkodni.

ZSIGMOND GÁBOR

¹⁴ HUNFALVY 1883a.

¹⁶ HUNFALVY 1883b.

¹⁷ HUNFALVY 1885.

¹⁸ HERMAN 1887—88.

Irodalom

- BALLAGI MÓRIC, 1855: A magyar szónyomozás s az összehasonlító nyelvészet. Akadémiai Értesítő 15.
- BERZEVICZY GERGELY, 1817: Antwort auf die Berichtignugen meiner Abhandlung „De conditione et indole rusticorum in Hungaria. In.: Hormayr's Archiv 11—12.
1819: A közgazdaságról. In.: B. G. élete és művei. Írta: GAAL JENŐ. Bp. 1902
- CSENGERY ANTAL, 1855: Tanulmányok a magyarok ősvallásáról. In.: Cs. A. Összegyűjtött Munkái 1—5. Bp. 1884
- CZUCZOR GERGELY, 1851: A magyar nyelv etymologiai és összehasonlító vizsgálata elvéről. Akadémiai Értesítő 11.
1853: A magyar szóértelmezés és szóelemzés elveiről. Akadémiai Értesítő 12.
- EÖTVÖS JÓZSEF, 1851: A XIX. század uralkodó eszméinek hatása az álladalomra. Bécs
- HUNFALVY PÁL, 1852: A társadalom, avagy Stein, Widman és Riehl. Új Magyar Múzeum
1858: A nyelvtudomány jelen állása. Budapesti Szemle
1876: On the study of the Turanian languages. London
1878: Új tudományok, új elítéletek meg adalék a finnugor népek történetéhez. Nyelvtudományi Közlemények
1883a: Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből 11.
1883b: Jos. Lad Pič's „Der nationale Kampf gegen das ungarische Staatsrecht” besprochen von — —. Wien
1885: A rumun történetírásról 1—3. Budapesti Szemle
- HERMAN OTTÓ, 1887—88: A magyar halászat könyve, 1—2. Bp.
- IPOLYI ARNOLD, 1854: Magyar Mythologia. Pest
- KAZINCZY FERENC, 1817: Freymüthige Berichtigungen der Abhandlung des Herrn Gregor Berzeviczy „De condione et indole rusticorum in Hungaria”. In.: Hörmayr's Archiv. 9—10.
- SZONTÁGH GUSZTÁV, 1841: Csaplovicsiána. Atheneum. I félév
1851: A magyarok eredete. Új Magyar Múzeum
- TOLDY FERENC, 1850: A magyarok műveltségi állapotjai a kereszténység felvétele előtt. Új Magyar Múzeum
- VÁMBÉRY ÁRMIN, 1882: A magyarok eredete. Bp.
- WENCZEL GUSZTÁV, 1851: Eszmetöredékek a magyarok eredetéről. Új Magyar Múzeum

Relations of Ethnography and Linguistics in the Middle of the Nineteenth Century

After the defeat of the revolution and the war of independence of 1848—49 the scientific, journalistic, and literary trends and works dealing with the origin and historical development of the Hungarians, as well as with the place they occupied among other European peoples aroused current political interest. Already in the 1830's two contrastive trends can be observed in scientific life: one is culture oriented and the other is society oriented. While the former can be related to historicism, the latter mainly relies on economics (A. SMITH, A. FERGUSON), French social philosophy (SAINT-SIMON, COMTE), and on contemporary socialist literature. In the beginning of the 1850's — in the years of the brutal physical and moral oppression of the Hungarian nation — the culture oriented trend spread in wide circles. The essence of this trend was that it considered the historical development of the Hungarians as individual, as a result of their autochthonous and integral culture. This was the culture which had been preserved during the history of several thousand years and which — as in the past — continued to assure the supremacy of the Hungarians. This trend denied the universal laws of social development but at the same time it set the standards for the state of social development according to those of Western Europe. The society oriented trend (PÁL HUNFALVY, GUSZTÁV SZONTÁGH, ANTAL CSENGERY, JÓZSEF EÖTVÖS and KÁROLY KELETI) declared that every nation — within certain limits — follows the same ways of social development and the Hungarians being no exception to this. They pointed out that culture is the result and not the cause of social development. In the debates on prehistory, history of religion, and historical linguistics the society oriented trend prevailed in scientific and political life, however, response to this trend spread very slowly.

In the scientific debates comparative linguistics played the main role. PÁL HUNFALVY — an internationally known pioneer of Finno-Ugric studies — elaborated the new concept in the research of ethnic units. Its essence is that he made the universal law in social development the core of researches. Accordingly, it turns out that in the time of the settlement in the Carpathian basin the Hungarians were not a „nomadic, conquering nation of soldiers” but as the result of the social division of labour they formed a plant gathering-fishing-hunting-animal breeding-agricultural community with a considerable military stratum. This conception also set the lexical research in a new light, from that time on not only the vocabulary of a military nation was looked for, but also that of a forming society. However, the result was more than the scientific synthesis of the early history of the Hungarian social development. Light was thrown on the relations formed in the course of history between Hungarians and other peoples in the Carpathian basin and elsewhere.

GÁBOR ZSIGMOND

The University of Chicago Library
1600 East Chicago Avenue
Chicago, Illinois 60607
Tel: (773) 936-3100
Fax: (773) 936-3100
http://www.library.uchicago.edu



Stilisztika és statisztika
(Zsilka Tibor új könyvéről)

1. ZSILKA TIBOR munkája — amint erre a fűlszöveg is utal — az első kvantitatív stilisztikai könyv Magyarországon.¹ A nyelvstatistikai módszereknek a szépirodalmi stílusvizsgálatban való felhasználásáról magyar nyelven mind ez ideig csak részletpublikációk: tanulmányok, cikkek, könyvfejezetek álltak rendelkezésünkre (vö. többek között: FÓNAGY IVÁN, A költői nyelv hangtanából 37—52; Hagyományos nyelvtan — modern nyelvészet 105—33; PAPP FERENC: FilKözl. 7: 69—85; Formateremtő elvek a költői alkotásban 199—205; NytudÉrt. 83: 428—34; J. SOLTÉSZ KATALIN: ÁltNyTan. 1: 263—72; NyK. 67: 345—54; GÁLDI LÁSZLÓ: ÁltNyTan. 2: 145—7; TÖRÖK GÁBOR: NytudÉrt. 58: 561—6; A líra: logika 33—51, 80—112, 123—42; Kis magyar stilisztika 19—20; SZENDE TAMÁS: Nyr. 92: 287—300; NytudÉrt. 83: 585—6; HANKISS ELEMÉR, A népdaltól az abszurd drámáig 113—30, 153—91, 255—91; SZABOLCSI MIKLÓS, A verselemzés kérdéseire 15—45; WILHELM FUCKS—JOSEF LAUTER: Helikon 16: 370—81; SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY: Helikon 16: 445—8; MARTINKÓ ANDRÁS: A novellaelemzés új módszerei 145—58; POMOGÁTS BÉLA: uo. 273—83; KISS ANTAL: uo. 285—303; NytudÉrt. 83: 290—8; NAGY FERENC, Kvantitatív nyelvészet [Egyet. jegyz.] 125—35; NytudÉrt. 83: 392—4; RENÉ WELLEK—AUSTIN WARREN, Az irodalom elmélete 94—5, 252—3; JOSEF MISTRÍK: A nyelvtudomány ma 461—80; JELENITS ISTVÁN: NytudÉrt. 83: 224—6; KEMÉNY GÁBOR: Nyr. 98: 306—25). A Stilisztika és statisztika megjelenését már csak ezért is örömmel kell üdvözlönnünk. A stílustények egzakt felmérése iránti megnövekedett érdeklődést jelzi egyébként az is, hogy ZSILKA TIBOR könyvével csaknem egyidőben napvilágot látott — JÉKEL PÁL és PAPP FERENC szerkesztésében — Ady Endre összes költői műveinek fonémastatisztikája is.

2. A könyv szerzőjét, ZSILKA TIBORT, a nyitrai Irodalomkommunikációs és Kísérleti Módszertani Intézet munkatársát, az irodalmi kommunikációval foglalkozó, FRANTIŠEK MIKO professzor által vezetett kutatócsoport tagját aligha kell bővebben bemutatnunk a tudomány hazai művelőinek. Az ifjú, de máris jónévvé iradalomtudós az utóbbi néhány évben különböző csehszlovákiai és magyarországi folyóiratokban (Irodalmi Szemle, Magyar Nyelvőr, Helikon stb.) számos figyelemreméltó stilisztikai tárgyú dolgozatot tett közzé. Előadást tartott az 1966-os debreceni és az 1972-es szegedi magyar nyelvész-kongresszuson (l. NytudÉrt. 58: 580—6; NytudÉrt. 83: 680—5), valamint az 1970 tavaszán Szegeden megrendezett novellaelemző ülészen (l. A

¹ Stilisztika és statisztika. Akadémiai Kiadó. Bp., 1974. 96 l.

novellaelemzés új módszerei 257—71). A pozsonyi Madách Könyvkiadó 1973-ban adta ki első tanulmánykötetét, A stílus hírértéke címmel (ismertette: BENKŐ LÁSZLÓ: Nyr. 98: 370—1).

Ha ZSILKA TIBOR kutatói alapállását s ami ettől elválaszthatatlan: tudományos mintaképeit és elméleti alapfogalmait néhány mondatban kellene jellemeznünk, minden bizonnyal abból a kulcsfontosságú tényből indulnánk ki, hogy a Stilisztika és statisztika szerzője a szépirodalmi műalkotást (strukturálista közmegegyezéssel: a s z ö v e g e t) a legáltalánosabb értelemben vett kommunikációs tevékenység összefüggéseibe állítja bele, s ennek megfelelően egyfajta ü z e n e t k e n t interpretálja. A szépirodalom az ő számára az interszónális emberi kommunikáció egyik különös esete (8), amely maradéktalanul leírható az információelméletből ismert kategóriák és mechanizmusok segítségével. Ez a szemléletmód szükségképpen elveti az ortodox strukturalizmus jelközpontúságát, s helyébe egy „információ-centrikus” megközelítést állít (7). A nyelvi közlemény értékét a kommunikációs súly, a hirtartalom mértéke szabja meg, vagyis a szöveg funkcionálása válik alapvető kritériummá. A kommunikációs felfogás tehát az értékelés síkján stilisztikai funkcionalizmusként jelentkezik. ZSILKÁNAK ez a nézetrendszere tudománytörténetileg jól levezethető az információelméletből (SHANNON) és az ún. információelméleti poétikából (MOLES, BENSE, JAKOBSON, FÓNAGY IVÁN), valamint az elmúlt másfél évtizedben óriási lendülettel kibontakozó szemiotikai és kultúratipológiai kutatásokból (BARTHES, LOTMAN). Természetesen hatott rá mesterének, F. MIKÓNAK kifejezésetztétikája s a prágai iskola felfogását tükröző funkcionalizmusa is. Emellett szerencsés módon magáévá tette a hagyományos stilisztikának néhány — a kommunikációelméleti alapállással jól összeegyeztethető — módszertani elvét, így pl. SPITZERNEK azt a posztulátumát, hogy az elemzendő műhöz a hatás felől kell közelíteni, s ennek az esztétikai összbnyomásnak a kiváltó oka magában a szövegben keresendő, mivel az alkotásnak az olvasóra gyakorolt hatása — ZSILKA TIBOR kedvelt szavával: h a t á s e r e j e — soha nem a véletlen szüleménye, hanem a struktúra jellegéből, szerkezetéből fakad (11). Ismeretes, hogy a stílusvizsgálatnak két fő módja van: az egyik a nyelvtani elemzéstől emelkedik fel a stílusig, a másik az empirikusan észlelhető hatásból indul ki, s azokat a nyelvi eszközöket igyekszik feltárni, amelyek ezt az impressziót előidézték (vö. BÁRCZI: Nyr. 83: 429). ZSILKA TIBOR az utóbbi megoldást választja, tehát az explication de texte és SPITZER módszerét követi, azzal a fontos megszorítással, hogy a stílushatás forrását ő a szövegnek bizonyos k v a n t i t a t í v jellemzőiben, a jelek vagy jelemek eloszlásának szabályszerűségeiben véli megtalálni, s ennek folytán a műről kialakított prekonceptióját, az elkerülhetetlenül impresszionisztikus és intuitív olvasói benyomásokat a statisztikai adatok objektív tanúságtételével kell szembeesítenie. A statisztika ily módon a ZSILKA-féle stíluslemző gyakorlatnak nem külsőleges apparátusa, hanem lényegi alkotórésze. Az eljárás nagy vonásokban a következő: a szöveg jellemzése mennyiségi paraméterekkel; a kiválasztott nyelvi-stilisztikai jelenségek előfordulásainak statisztikai felmérése és összeesítése; valószínűségük, ill. hírértékük kiszámítása a gyakoriság figyelembevételével, az entrópia—redundancia arányok megállapítása; s végül mindébből a mű és/vagy a szerző néhány általános stilisztikai jellemvonásának leszűrése. ZSILKA TIBOR tanulmányai az egzaktságra való törekvés jegyében határozottan kapcsolódnak a kibernetika (WIENER), a nyelvstatisztika (YULE,

GUIRAUD) és a kvantitatív stilisztika (MISTRÍK, HANKISS ELEMÉR) régebbi és újabb eredményeihez is.

3. Ezek után most már vegyük szemügyre magát a szóban forgó könyvet. A párlapos Bevezetés (7—12) a szerző módszertani programját és kutatói célkitűzéseit vázolja fel. Ebből a tömör és vonzóan mértéktartó előszóból okvetlenül ki kell emelnünk néhány fölöttébb rokonszenves, előremutató gondolatot. Ilyen pl. ZSILKÁNAK az a felfogása, hogy a stílust nyelvi-stilisztikai és tematikus összetevők komplex egységeként kell elemezni, nem hanyagolva el a felső („ideologikus”) szinteket sem, noha ezek nehezebben kvantifikálhatók (pl. a *m o t í v u m* nem eléggé definiált kategória stb.). ZSILKA TIBOR tehát szót emel a tematikai és nyelvi struktúratényezőknek egymástól való elszakítása ellen: „a szépirodalmi mű vizsgálata során — írja — nem elégedhetünk meg a nyelvi elemek leírásával, hanem szükségszerűen számolnunk kell a tematikai egységekkel is” (9). A csak nyelvi vagy csak tartalmi jellegű elemzés önmagában nem lehet célravezető. A stílus meghatározásakor a nyelvi-nyelvtani komponensek mellett figyelembe kell vennünk a tematikai komponenseket is, vagyis a stilisztikának ez utóbbiakkal is foglalkoznia kell (természetesen a nyelvi oldallal való szoros kölcsönhatásukban, kölcsönös determináltságukban fogva fel őket). A szépirodalmi műalkotás nyelvi és tárgyi összetevőit együttesen stilisztikai összetevőknek nevezhetjük. Persze a nyelvi—tematikus kettősséget (és egységet!) nem szabad mechanikusan értelmezni: van, ahol inkább a tematikus, van, ahol inkább az alacsonyabb (pl. a hangtani) sík a relevánsabb, a funkcionálisan megterheltebb, amelynek az elemzésben preferenciát kell biztosítanunk (9—10). Tegyük hozzá: a szöveg tartalmi elemeinek bizonyos fokú tekintetbevétele számos lényegbevágó haszonnal járna a stilisztika számára: a) tisztábban látnánk a nyelvi stílus és a kompozíció összefüggését (az előbbi néha egyáltalán nem érthető meg az utóbbinak ismerete nélkül!); b) kiderülne, hogy nincs külön nyelvészeti és irodalmi stilisztika (ugyanígy: SZATHMÁRI: Formateremtő elvek... 536—7); c) a kutatás gyakorlatában is szerves egységükben tudnánk megragadni a tartalmat és a formát, felismervén, hogy szüntelenül áthatják egymást és szüntelenül átalakulnak egymásba, s emiatt a forma is tartalmi és a tartalom is formai elem. Az „osztatlan stilisztika” megteremtése így vezethetne el bennünket a sokszor és sokaktól emlegetett „osztatlan filológiához” is (erre l. TÖRÖK GÁBOR, A líra: logika 10—3).

A könyv előszavában kifejtett stilisztikai koncepció dialektikus voltát húzza alá az a látszólagos ellentmondás is, hogy a szerző egyrészt lándzsát tör az egzakt módszerek bevezetése mellett, másrészt viszont nem zárja ki az elemzésből az empiriát és az intuíciót sem. Sőt éppenséggel azon a véleményen van, hogy a stíloselemzés csak akkor lehet sikeres, „ha az intuíció és az empiria nem terra incognita a stíluskutató számára. Még akkor sem, ha történetesen egzakt vizsgálatot végez” (10). Az intuíció és az egzaktság tehát nem egymás ellenében, hanem egymást segítve és feltételezve működnek: „a kvantitatív módszert általában az empirikus stílusvizsgálat segítségével alkalmaztuk. ... az egzakt vizsgálat sem lehet célravezető, ha a kutató teljesen kizárja az intuíciót, s a szöveghatás és az empiria figyelembevétele nélkül fog hozzá a stíloselemzéshez” (11). Ebből a kis részletből is világosan kitűnik, hogy ZSILKA TIBOR nagyon is tisztában van azzal, hogy a statisztika nem mindenható, hogy a számok nem pótolják a kvalitatív elemzést. A nyelv-

statisztika illetékességi körét és funkcióit épp ezért reálisan szabja meg: főként magyarázó, argumentatív, bizonyító és verifikáló szerepet szán neki. A kvantitatív stilsztika feladatait a Bevezetésben így foglalja össze: „a szövegről kapott egzakt eredmények elsősorban konkrét érvekkel, bizonyítékokkal vértelmezhetik fel a kutatót. Mindazonáltal a számok a szöveg értékére vonatkozólag csak magyarázatot adhatnak, rámutathatnak a hatás okaira, de semmiképp sem lehet a segítségükkel pótolni a kvalitatív elemzést. A statisztikai eredmények ... így jobbára állításaink ... verifikálásához szükségesek” (11). A statisztikai módszer jelentősége abban áll, hogy a hagyományos elemzési eljárások és szövegvizsgálatok impresszionizmusával az egzaktitás igényét szembe.

Mindent összevéve: ZSILKA TIBORNAK a fentiekben vázolt stilsztikai nézetrendszerével nagyjában-egészében egyetérthetünk, sőt követendő példaként állíthatjuk ezt a felfogást a stúdiumnak hazai képviselői elé. Van azonban ennek a kommunikációs szemléletnek néhány olyan veszélye és buktatója is, amelyekre már itt, előljáróban fel kell hívnunk a figyelmet: ezek ugyanis nem véletlen aránytévésztések, hanem magából a koncepció lényegéből következnek.

Az információelméleti esztétikák — még ha ezt explicit formában rendszerint nem mondják is ki — a szépirodalmi szöveg művészi értékét azonosítják a jelszó hírértékével, információtartalmával, hogy ily módon mérni tudják a megmérhetetlent. Ez az előfeltevés nagyon is problematikus. Az esztétikai értéknek az entrópiával való mechanikus behelyettesítése szerintünk megengedhetetlen leegyszerűsítés. Ráadásul az egyik téveszme kényszerítő erővel vonja maga után a másikat: a hírérték-centrikus kritikai gondolkodás szükségszerűen összefonódik a művészi „új”-nak, újításnak (innovációnak) valaminő sajátos kultuszával, amely a forma széttörését fölébe helyezi a forma betöltésének. A kvantitatív stilsztika ezt a dogmát alighanem az ún. avantgarde modernség esztétikájától örökölte. Egyik tanulmányában ZSILKA TIBOR is leszögezi, hogy „Az innováció ... elengedhetetlen feltétele a művészet fejlődésének és hatáskeltő erejének” (32). Csak hogy az innováció mint elsődleges esztétikai érték-kritérium nem állja meg a helyét, éppen leszűkítő-kirekesztő egyoldalúsága miatt: az újítás mellett ugyanis szükség van a folytonosságra, a formák és műfajok egyfajta kontinuitására is; a művészet fejlődése elképzelhetetlen lenne a nemzeti és egyetemes hagyományok folytonos asszimilációja, alkotó elsajátítása nélkül. Az innovációközpontúság ellen szóló érveket ebben a dolgozatban nem fejtem ki bővebben: talán elég, ha utalok HALÁSZ GÁBORNAK ma is aktuális „klasszicizáló” elgondolásaira (Válogatott írásai 5—16), vagy megemlítem, hogy maga F. MIKO, a „nyitrai iskola” vezéregyénisége is kétségbe vonja, hogy a mű esztétikai értékének egyedüli alapja az újítás (vö. ZSILKA TIBOR, A stílus hírértéke 172).

A kommunikációelméleti-szemiotikai alapállásnak a stílusvizsgálatra gyakorolt másik kedvezőtlen, dezorientáló hatása abban nyilvánul meg, hogy az ilyen beállítottságú kutató könnyebben szem elől téveszti az egyes stílus kifejezőeszközök relatív önállóságának (önértékének) és kontextuális kötöttségének, szövegkörnyezetbe-ágyazottságának objektív dialektikáját. Ennek az az oka, hogy a művészeteknek (az adott esetben: a szépirodalomnak, az irodalmi műalkotásnak) másodlagos modelláló rendszerként való felfogása új és tetszetős igazolásul szolgálhat annak a meglehetősen régi, strukturalista ízű babonának, hogy csak a szövegösszefüggésbe helyezett nyelvi elemnek

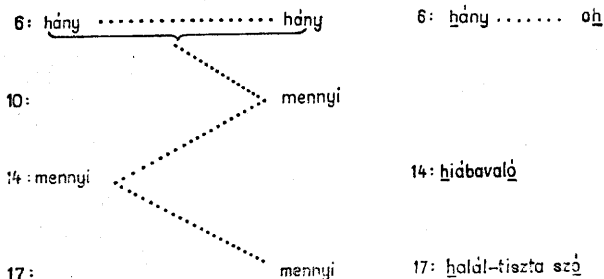
van stílusértéke. A tartui kultúratipológusok — amint ezt éppen ZSILKA TIBOR kitűnő ismertetéseiből tudjuk — feltételezik, hogy „az irodalmi szövegekben a hírközlést biztosító jelek a nyelv bázisán, illetve a nyelv mintájára funkcionálnak, de a z a d o t t s t r u k t ú r á b a n másodlagos információt is hordoznak” (uo. 139; én emeltem ki K. G.). Ennélfogva: „Ha a jelet kiragadjuk a struktúrából, elveszti másodlagos, járulékos funkcióját, illetve másodlagos jelentését, értelmét” (uo.). Tehát a jelnek csakis a szövegben van másodlagos (konnotatív) jelentése és járulékos (poétikai) funkciója. Következésképp a stilisztikának kizárólag a szövegekkel, az intakt struktúrákkal érdemes foglalkoznia. ZSILKA TIBOR ki is mondja az előszóban: „stílus nélkül nem születhet szöveg, szöveg nélkül nincs stílus” (7). Vajon azt jelenti-e ez, hogy csak az egyes műveknek van stílusuk, s a szövegen kívül, a konkrét szöveg(ek)től elvonatkoztatva nem is beszélhetünk stílusról? Azaz írói stílus, korstílus stb. tulajdonképpen nincs is? Ezek a kérdések nyilvánvalóan abszurdak, s az információelméleti-szemiotikai irányzat képviselői ebben a formában nem is teszik fel őket. Kétségtelen azonban, hogy a „szöveg nélkül nincs stílus” tétele magában foglalja — ha egyelőre csak perspektivikusan is — a stilisztikának a szövegelemzésre való korlátozását. S ezzel az öncsonkító vélekedéssel már okvetlenül vitába kell szállnunk! Ti. a stilisztika nem egyenlő a szövegelemzéssel. A stíluselemzés mellett megvan a létjogosultsága a stilisztikai minősítésnek és a stílusjellemezésnek is (vö. SZABÓ ZOLTÁN, Kis magyar stílustörténet 8). TÖRÖK GÁBOR pl. épp a közelmúltban foglalt állást a stilisztikai jelenségtanulmány műfaja, s ezzel az izoláló, a szövegből kihasított nyelvi szegmentumokat bonckés alá vevő mikrotilisztika rehabilitálása mellett (Lírai igefüggvények stilisztikája 5—13).

4. Ha a könyvben tovább lapozgatunk, választ keresve arra a kérdésre: hogyan tudja a szerző a Bevezetésben lefektetett módszertani elveit a gyakorlatban alkalmazni, az első, ami feltűnik: a kötet tanulmányainak műfaji sokszínűsége. A Stilisztika és statisztika hat rövidebb-hosszabb írást tartalmaz: az első kettő szóstatisztikai vizsgálatok eredményét ismerteti; a harmadik műelemzés Illyés Gyula képverséről; a negyedik színvonalas ismeretterjesztő cikk, amely az információelmélet és a hírtélekszámítás alapfogalmaiba avatja be az olvasót; az ötödik dolgozat négy költőnek összesen tizenhat versét hasonlítja össze fonémaeloszlás, szótagtípus, szó- és sorhosszúság, valamint a szófajok gyakorisága szempontjából (ez a leghosszabb és a leginkább kiterjedt tanulmány, a kötet gerince); végül a hatodik cikk prózaelemzés (pontosabban: négy novella párhuzamos elemzése) statisztikai módszerrel.

Az első két fejezetben a szerző figyelme a szavak és a szófajok megoszlására összpontosul. Ám e tanulmányokban nem annyira a feldolgozott irodalmi művek stílárius jellemzésén, mint inkább a stilisztikailag is releváns eredményeket felszínre hozó nyelvstatisztikai módszer kialakításán van a hangsúly (vö. 13). Talán nem veszi rossz néven ZSILKA TIBOR, ha e dolgozatait — a későbbiek ismeretében — inkább csak szárnypróbálgatásoknak, tudományos „zsenégnek” tekintjük. Az egyiknek az a címe, hogy A költői nyelv statisztikai vizsgálatáról (13—9). A cím túl általános, és emiatt egy kissé félrevezető (ugyanígy: BENKŐ LÁSZLÓ: i. h.). A cikk elején tömör összefoglalást kapunk a szó- és a szófaji statisztika szabályairól, majd konkrét

nyelvi anyagon — Juhász Ferenc négy versén és egy fiatal csehszlovákiai magyar költőnek, Cselényi Lászlónak Erők című verseskötetén — tanulmányozhatjuk a szavak és a szófajok mennyiségi arányait. A jeltípusok számát a jelek számával egybevetve kiderül, hogy Cselényinél a korpusz több szóból áll, az egymástól különböző szavak száma mégis kisebb, mivel az egyes szavak gyakrabban ismétlődnek. A szófaji megoszlás érdekessége, hogy míg Juhász Ferenc verseiben a főneveknek 51%-a, tehát nagyobbik fele szerkesztett, összetett szó, s az elemi főnevek az anyagnak csak 49%-át teszik ki, addig Cselényinél, éppen megfordítva, az egyszerű szavak dominálnak az összetettek fölött. ZSILKA az egyes szófajok ismétlődési arányszámait is meghatározza, majd GUIRAUD ismert képletének segítségével jellemzi a két költő szókincsének gazdagságát. Várakozásunknak megfelelően Cselényi elmarad az átlagtól, Juhász Ferenc viszont az átlagosnál jobb „érdemjegyet” kap. A következő tanulmány A kvantitatív módszerek szerepe a stíluselemzésben címet viseli (20—9; egyébként ez a cím is többet sejtet annál, mint amire végül is maga a dolgozat vállalkozik). A vizsgálat anyaga az előzőhöz képest némileg kiegészül, mégpedig Kosztolányinak egy versciklusával, majd a cikk második felében kilenc Illyés-verssel (a szövegek terjedelme, sajnos, nagyon is eltérő, s emiatt a kapott eredmények nem egészen megbízhatók). Ezt a korpuszt ZSILKA TIBOR lényegében változtatlan technikával dolgozza fel: GUIRAUD nyomán kiszámítja a szókinccsgazdagságot, az iterációt (ismétlődési), a különlegességet, a valószínűségi és a gravitációs indexet, s ezekből az adatokból következtetéseket von le a három költő jellegére és értékére. A gravitációs indexnél számomra nem világos, hogy a t é m a s z ó azonos-e a GUIRAUD-féle m o t - t h è m e-mel (ez utóbbira l. Les caractères statistiques du vocabulaire 62, 64—6, 97—100). Ami pedig az értékelést illeti: ahhoz, hogy kiderítsük, hogy Kosztolányi és Juhász Ferenc jobb költők, mint Cselényi László, igazán nem volt szükség ekkora statisztikai apparátusra. (Amellett, hogy ez az összemérés egy kissé méltánytalan is a fiatalabb, a kevésbé jelentős költővel szemben; bármennyire tiszteltetreméltó is ZSILKA TIBORNak az a szándéka, hogy ifjú honfitársát a legnagyobbak mércéjén mérje le, engem ez az egész mégiscsak arra emlékeztet — bocsánat a profán hasonlatért! —, amikor egy ökölvívót stb. nem a saját súlycsoportjában indítanak.) A cikk a továbbiakban az igék gyakoriságát vizsgálja Illyés Gyulának a Dólt vitorla című kötetből kiválasztott néhány költeményében. A tanulmányíró kiszámítja a korpusz legfontosabb statisztikai paramétereit (átlag, szórásnégyzet, szórás, az átlag négyzetes középhibája), s végül arra az eredményre jut, hogy Illyésnél a szövegnek kb. $11 \pm 1,15\%$ -a ige (ez valamivel a költői nyelvi átlag alatt van!). Az átlagtól való eltérést a szórással elosztva megállapítja egypár Illyés-vers standardizált (normált) valószínűségi paraméterét s az ennek megfelelő valószínűségi értéket is. Az adatokat táblázatban összegezi. Befejezésül rámutat: „az elemek hipotrófiája éppúgy sajátos hírérték hordozója lehet és hasonlóképpen funkcionálhat, mint hipertrófiájuk” (29). Vagyis a hiány, a ritkaság egyfajta „negatív” stílushatást eredményezhet. Plauzibilis feltételezés. Kár, hogy a két szóstatisztikai dolgozat egyáltalán nem érinti a kulcsszavak problematikáját (vö. GUIRAUD i. m. 64—6, 100—5). Ahogy FÓNAGY IVÁN a kulcsszavakból „rekonstruálta” Mallarmének egy meg nem írott versét (ÁltNyTan. 1: 119—20), úgy ZSILKA TIBOR is feltérképezhetette volna Kosztolányi, Illyés, Juhász Ferenc vagy akár Cselényi László jellegzetes szavait (az utóbbira vö. mégis: A stílus hírértéke 90—103 passim).

A képvers hírértéke című tanulmány (30—7) Illyés Gyula calligrammáját, az Újévi ablak-ot elemzi. A bevezetés néhány figyelemreméltó általános esztétikai és irodalomelméleti megjegyzést tartalmaz, bár az esztétika normativitására és az esztétikai minőségekre vonatkozó eszmefuttatások egy kissé elnagyoltak s vitathatók is. Annál inkább egyetérthetünk viszont azzal, amit ZSILKA a formalizmusról ír: „a művész a tartalmat olykor éppen a formába, vagyis a szöveg formai struktúrájába rejti el s kódolja bele. . . . A mai ember bonyolult gondolatait és érzelmeit a formalizmus jegyében született alkotások sok esetben jobban kifejezik, mint a realiztikus ábrázolásmóddal írottak, mert adekvátábban tükrözik a kor szellemét és atmoszféráját” (30—1). A képvers fogalma kapcsán érdemes lett volna megemlékezni az időbeli és a térbeli viszonyáról a szépirodalmi műalkotás appercepciós mechanizmusában (erről vö.: GÉRARD GENETTE, Espace et langage: Figures 1: 101—8; uő, La littérature et l'espace: uo. 2: 43—8; KEMÉNY GÁBOR: NyK. 76: 192—3; HANKISS ELEMÉR, Az irodalmi kifejezésformák lélektana 151; uo. további irodalom). Ugyanitt a szakirodalmi hivatkozások közül sajnálatosan kimaradt ZOLNAI BÉLA alapvető tanulmánya, A látható nyelv (I. Nyelv és stílus 53—107). A költői párhuzamok sorában — Mallarmé és Apollinaire mellett — a szerző megemlíthette volna Babitsot (Vakok a hídon) és Weöres Sándort (Tapéta és árnyék) is. A tulajdonképpeni műelemzés (32—7) a szó- és hangstatisztika eszközeinek mértéktartó felhasználásával az optikai ritmus (az ikonikusság) jelentőségét hangsúlyozza a zenei ritmussal (az akusztikussággal) szemben. Az interpretáció eléggé ötletes, csak kissé bőbeszédű, önmagát ismételtető (stílszerű kifejezéssel élve: „redundáns”). A témaválasztás azonban mindenképpen dicséretes. Természetesen az elemzés sok ponton kiegészíthető és továbbfejleszthető. Íme néhány szempont mutatóba: a) az optikai ritmushoz: a 6., 10., 14. és 17. sor ZSILKA TIBOR szerint „ablakléc”-et ábrázol (33—4). Nem inkább „rács”-ról van itt szó? Vö.: „a csillagok, a Göncölök | úgy fénylenek fönt, mint a *rácsok* | a hallgatag cella fölött” (József Attila: Eszmélet VIII.). Az *ablakléc*-ről különben nem is igen tudnám megmondani, micsoda (az ÉrtSz. sem ismeri). Feltűnő továbbá a versben bizonyos szavaknak és betűknek szinte geometrikus rendje, szimmetriája. Ilyenek pl. a tartalmilag is releváns *hány* és *mennyi* kérdőszók, valamint a struktúrát felépítő *hó* és *oh h*, ill. *o* (\sim *ó*) betűje:



b) Az Újévi ablak-ban nemcsak optikai ritmus van, hanem másodlagosan zenei ritmus is, s e kettő teljesen elválaszthatatlan egymástól. Ezt ZSILKA TIBOR is észreveszi: nyilvánvalóan utal erre a *staccatikus* metafora (35). Én

még enyhe onomatopoetikus effektusokat is érzek a költeményben: a *h* hangok a hó hullását, suhogását érzékeltetik, s ezt törik meg a zaklatott felkiáltások a 6., 10., 14., 17. sorban. Itt kontrasztosan egymásra rétegezett kettős struktúrával állunk szemben: decrescendo a „hangerőben” (*hány bukás hány elsikoltott néma oh* → *mennyi végső késő* → *mennyi hiábavaló* → *mennyi haláltiszta szó*) ↔ crescendo (gyorsítás, sűrítés) a ritmusban (a kiemelt részek közti sorköz csökken: 4 — 4 — 3). A vers zenei hatását erősítik a sorvégi és a belső rímek is (*hó — oh; oh — hiabavaló; oh — szó; végső késő* stb.). Végül: az egész verset átszövi az *ó* hangok panaszos jajongása. c) Jó lett volna a költeményt az optikai és az akusztikai ritmus egymásraépülő és egymásba-fonódó kettősségében elemezni. Tudjuk, hogy vannak kétféleképpen is ütemezhető, „szimultán ritmusú” versek. Nos, itt is tetten érhető a kétféle ritmusnak egyfajta polifóniája és kiegyenlítődése. (A szimultán ritmusról vö.: BABITS MIHÁLY, Írás és olvasás 142—3, 372—5; NEMES NAGY ÁGNES: It. 1969: 120—5.)

A szépirodalmi szöveg másodlagos információja (38—45) a kommunikációelmélet és a kommunikációelméleti poétika alapfogalmait ismerteti világos, közérthető formában. Ezt az egyébként nem könnyű feladatot ZSILKA TIBOR kitűnően oldja meg. Otthonosan mozog a képletek és törvényszerűségek labirintusában, a felmerülő új jelenségeket alaposan, de áttekinthetően definiálja, s logikai összefüggésük rendjén fejti ki. Így kerít sort egymás után az információs érték és a jelgyakorosság (előfordulási valószínűség), az entrópia és a redundancia, a rendezettség és a rendezetlenség, az egyenletes és az egyenetlen eloszlás, a strukturáltság és a strukturálatlanság, a maximális és a reális entrópia kategóriájára. Ezután összehasonlítja információelméleti szempontból az epikát (pontosabban: a prózát) a lírával (költészettel), s arra az eredményre jut, hogy a líra entrópiája alacsonyabb, mint az epikáé, azaz minél költőibb egy szöveg, annál redundansabb. A realista próza reális entrópiája (H_1) esetenként megközelítheti a maximális entrópiát (H_0): ilyenkor a jeltípusok szabályos megoszlása a szövegelemek nagyobb változatosságával párosul. Az ilyen műre a fokozott témaközpontúság jellemző: az információátadás az elsődleges, közvetlen kommunikáció révén valósul meg, az írói én háttérbe szorul („impassibilité”). Ezzel szemben a költészetben, ahol az entrópia értéke kisebb, mivel egyes elemek más elemek rovására sűrűbben ismétlődhetnek, a forma, a ritmus olykor meghatározó szerepre tehet szert. A redundanciának e hipertrófiája folytán a lírai alkotások hanganyaga önmagában is hordozhat másodlagos információt, tehát az adott struktúrán belül az eredetileg nem-szemantikus nyelvi szintek is szemantizálódhatnak, sajátos jelentést vehetnek fel. A szépirodalmi szövegekben a jelek magasabb, intenzívebb értéket kapnak, mint a nyelvben általában. Ezt a jelenséget BARTHES és LOTMAN nyomán a jel hiperszemantizálódásának nevezzük. A hiperszemantizálódás folyamata lényegében úgy zajlik le, hogy a nyelvi jel a művészi közlés mechanizmusában a denotációs szintről a konnotációs szintre kerül át, ahol a jel—jelentés—denotátum rendszer a maga egészében válik jellé, azaz egy másik jeltárgy jelölőjévé (vö. KELEMEN JÁNOS: Valóság 1971/10: 20—1). A hiperszemantizálódás tehát az irodalomban a konnotáció által megy végbe. A konnotáció a jeleket archijelekké, archiszémákká változtatja. A modern jeltudománynak ezek a felismerései számos régi stilisztikai fogalom és vélekedés átértékelését teszik szükségessé. A metaforikus ábrázolás pl. ezután nem azt jelenti, hogy egy nyelvi jel mint „signi-

fiant" egy új (alkalmi) jelentést vesz fel, ahogyan ezt a hagyományos stilisztika tanította, hanem azt, hogy az egész jel + jelentés + jeltárgy komplexum egészen válik a konnotáció szintjén másodlagos jellé (jelölővé, „signifiant”-ná) egy szekunder, magasabb rendű jelölő—jelölt kapcsolatban. Vagyis a metaforikusan használt jel a konnotatív „megemelés”, „felértékelés” során nem veszíti el eredeti, elsődleges, a köznyelvi kód szerinti jelentését, hanem ezzel együtt, ennek megőrzésével fejez ki valami többet önmagánál. Ily módon a primer jelentésszerkezet áthatja, átszínezi a másodlagos, metaforikus, a poétikum (= a konnotáció) síkján megteremtődő szemantikai konstrukciót, pl. az adott esetben egy költői képet. A cikk végén a szerző még egyszer összefoglalja, hogy a szöveg esztétikailag két tényező segítségével funkcionál: a) a lexikális-szemantikai elemek hiperszemantizálódása; b) az első nyelvi szintek szemantizálódása (45).

A Mérések a szöveg fonetikai, ritmikai és morfológiai szintjén című tanulmány (46—75) Tóth Árpád, Kassák Lajos, József Attila és Weöres Sándor 4—4 versét dolgozza fel statisztikailag, s a kapott adatokból a XX. századi magyar líra sajátosságaira és fejlődési tendenciáira következtet. A vizsgálat a fonémák szintjén indul, s innen halad előre a nagyobb nyelvi egységek: a szótag, a szó, a szófaj és a sor felé. A fonémastatisztikai részben a szerző meghatározza a magán- és mássalhangzók, a zöngés és zöngétlen mássalhangzók, a palatális és veláris, valamint a hosszú és rövid magánhangzók arányát, s közben érdekes megfigyeléseket tesz a hangzóeloszlásnak a metrummal, ill. a ritmussal való összefüggéséről, a versmérték, a beszédtempó és a hangzógyakoriság közti korrelációról stb. A tizenhat költemény hanganyagának egybevetéséből többek között kiderül, hogy a legváltozékonyabb, a témára „legérzékenyebb” mutató a mély és a magas magánhangzók aránya, míg a rövid/hosszú és a zöngés/zöngétlen hányados inkább a költőre, sőt magára a magyar nyelvre, mintsem az éppen szóban forgó műalkotásra jellemző. Hadd emeljünk ki még egy figyelemreméltó észrevételt ebből a részből: eszerint a vokálisok és konzonánsok arányának (pontosabban: a magánhangzók fokozott gyakoriságának a mássalhangzókkal szemben) koránt sincs olyan befolyása a vers, ill. a nyelv jóhangzására, mint ahogy ezt régebben gondolták, sőt gyakran éppenséggel a magánhangzók számának csökkenése kölcsönöz a szövegnek élénkebb ritmust, zeneibb lejtést (ZSILKÁTól teljesen függetlenül ugyanezt állapította meg legutóbb PAPP FERENC: NytudÉrt. 83: 430—1). ZSILKA TIBOR még azt a feltevést is megkockáztatja, hogy általában az a közlemény a redundánsabb, azaz költőibb, amelyben a magánhangzók megterheltsége kisebb a mássalhangzókéhoz viszonyítva (54). — A továbbiakban a szótagokat veszi szemügyre, főként abból az aspektusból, hogy a szótagtípusok száma és gyakorisági eloszlása mennyiben befolyásolja a szöveg ritmikusságát. Kimutatja, hogy a magyar nyelvben (és ezen belül a magyar költészetben) a CVC felépítésű szótag a leggyakoribb, frekvenciája csaknem 40%-os. Konkrét példákon szemlélteti, hogy egy költemény versmértékét az utolsó előtti szótag alapján lehet azonosítani. Ezt persze eddig is tudtuk („paenultima-szabály”), de most statisztikai bizonyítékokat is kapunk rá. — A szóhosszúsági adatok arról tanúskodnak, hogy a XX. századi magyar költészetben a szavak és szóalakok átlagos terjedelme állandóan növekszik. Ez a stílustörténetileg roppant jelentős folyamat valószínűleg a tízes évek közepétől jelentkező depoetizáló-elidegenítő törekvésekkel, valamint a líra gondolatibbá válásával, intellektualizálódásával magyarázható.

Hozzájárulhatott mindehhez a merészebb lexikális innovációk elszaporodása is (gondoljunk pl. a szóösszetétel fejlődésére, Adytól — mondjuk — Juhász Ferencig). A szóhosszúság megnövekedése a ZSILKA TIBOR cikkében tárgyalt négy költő közül elsősorban Kassáknál és József Attilánál figyelhető meg. József Attila verseiben az átlagos szóhossz eléri a magyar prózára kiszámított 2,0192-es átlagértéket (TARNÓCZY: NyK. 63: 172), ami pontosan megfelel a költő „tárgyas-intellektuális” stílusáról alkotott képünknek (vö.: SZABÓ ZOLTÁN i. m. 295—303; Cs. GYÍMESI ÉVA: NyIrK. 14: 141—9; 16: 199—210). Kassák Lajos Márciusok című versének 3,04 szótagos átlaga pedig nemcsak a költészet, hanem a próza, sőt még a tudományos stílus átlagát is felülmúlja. (A hosszú szavak használata egyébként Kassáknál empirikusan is észlelhető, jellegzetes stílusjegy; I. PAPP FERENC: Formateremtő elvek... 199.) Feltűnő viszont, hogy az eleven ritmusú, kifejezetten zenei hatásokra törekvő költemények újabb líráinkban is túlnyomórészt alacsony szótagszámú szavakból, szóalakokból épülnek fel (pl. Weöres Sándor: Valse triste). — A sorhosszúságról szóló részből mindössze egy érdekes adatra hívnánk fel a figyelmet, ti. arra, hogy a magyar szabadversben a sorok átlagosan 9—10 szótag hosszúak, s az ettől eltérő szótagszám már egyfajta hagyományellenességnek, formabontásnak a jele (pl. Kassák: Mesteremberek). — A szófajok gyakorisági értékei a magyar költészet és általában a magyar nyelv nominális jellegét húzzák alá. E nominális jelleg főként a névszói állítmányok nagy frekvenciájának tudható be. Nem meglepő tehát, hogy a főnevek abszolút gyakorisága csaknem kétszerese az igékének. A névszókön belül is erősen a főnevek javára billen a mérleg nyelve a melléknevekkel szemben: az előbbieket a korpusznak mintegy 1/3-át, az utóbbiak csak 1/10-ét teszik ki. Tóth Árpád lírájára különösen jellemző a névszóiáság: a rengeteg költői jelző a melléknevek és melléknévi igenevek számát alaposan felduzzasztja, ugyanakkor az igék, igei állítmányok frekvenciája csökken. Mindez oda vezet, hogy az igék előfordulási valószínűsége 0,233-mal elmarad a melléknevek mögött, ami szélsőségesen impresszionista stílusalakzatra vall. Ezzel szemben József Attilánál a melléknevek gyakorisága Tóth Árpádhoz képest csökkenő tendenciát mutat, az igék száma viszont megnő. Ebből ZSILKA TIBOR azt a kiasé túlzó következtetést vonja le, hogy a magyar költészet a nominális stílus felől a verbális stílus felé halad. Am a következő mondatból kiderül, hogy József Attilánál az igei elemek mellett emelkedik a főnevek százalékos aránya is, s ez a „verbális stílus” hipotézise ellen szól. Egyébként a főnevek jóval egyenletesebben oszlanak meg a négy költőnél, mint a melléknevek, s ez arra enged következtetni, hogy az utóbbi szófaj stílusában „érzékenyebb”, gyakorisága jobban ki van téve az egyéni stílus szeszélyeinek. Vagyis egy adott szerzőnél a főnév frekvenciája inkább a „langue”, a melléknévé inkább a „parole” erőviszonyait tükrözi. — A táblázatokat nézegetve szemünkbe ötlök egy meghökkentő számadat: Kassák Lajosnál kisebb az igék relatív gyakorisága (12,94%), mint Tóth Árpádnál (13,34%), aki pedig — mint láttuk — arról nevezetes, hogy műveiben sok a melléknév és kevés az ige, stílusa nominális, statikus, eseménytelen. ZSILKA TIBOR a kihagyásos mondatok nagy számával magyarázza az igei állítmányok alacsony frekvenciáját Kassáknál, az elliptikus mondatokból ugyanis éppen az igealakok szoktak rendszerint kimaradni. Befejezésül megemlíti, hogy „Az elliptikus mondatok használata a magyar expresszionizmusra igen jellemző” (69). Ezt az állítását később József Attilával (73) és Nagy Lajossal (84) kapcsolatban is meg-

ismétli. Az igétlenség tehát az expresszionizmus tipikus ismérvének minősül. ZSILKÁNAK ez a felfogása teljesen ellentétes a stilisztikai és irodalomtörténeti hagyománnyal, amely már-már közhelyként ismételteti, hogy az expresszionizmus igestílus, hogy az expresszionistáknak az ige a kedvelt szófajuk, hogy az expresszionista stílusban különösen nagy szerepet játszanak az aktivitást, dinamikát érzékeltető igék (vö.: MStilÜ. 436; KOCZOZH ÁKOS, Az expresszionizmus 78—9; SZABÓ ZOLTÁN i. m. 269—70; VirLex. 2: 1329; HERCZEG GYULA, A modern magyar próza stílusformái 66). Meglepő, hogy ZSILKA TIBOR a korábbi szakirodalomnak ezeket a megállapításait egyáltalán nem veszi figyelembe, az „expresszionizmus = igestílus” tételt gyakorlatilag negligálja, vitára, cáfolatra sem tartja érdemesnek (noha nyilván jól ismeri). Kinek az oldalán van mármint itt az igazság? A vita eldöntésére nem vállalkozunk. Két megjegyzés azonban szükségesnek látszik: a) azt, hogy az expresszionizmusnak faculté maîtresse-e az igék nagy gyakorisága, tulajdonképp már TÖRÖK GÁBOR statisztikai felmérései sem igazolták kellően (vö. A líra: logika 110—2). Elképzelhető tehát, hogy a közhely az expresszionizmusról és az igéről felülvizsgálatra szorul. b) De ugyanakkor azt sem szabad elfelejteni, hogy ZSILKA TIBOR a statisztikáját igen kis terjedelmű korpusz alapján készítette el, s ezért eredményeit csak nagy óvatossággal interpretálhatjuk. — A tanulmány a három legfontosabb szófaj: az ige, a főnév és a melléknév számbeli arányát tükröző három matematikai koefficiens, a melléknév/főnév, a főnév/ige és a melléknév/ige hányados kiszámításával zárul. Az adatok két táblázatban vannak összefoglalva: az első a tizenhat versre kapott értékeket külön-külön, a második pedig szerzők szerint összesítve közli. Ezek a mutatók a négy költőnek nemcsak szóhasználatbeli jellegzetességeiről, hanem egy kissé világlátásáról, emberi és írói egyéniségéről is képet adnak. Érdemes lesz tehát legalább az összesített táblázatot (73) ide iktatnunk:

	mn/fn	fn/ige	mn/ige
Tóth Árpád	0,540	2,175	1,175
József Attila	0,267	1,572	0,419
Kassák Lajos	0,318	2,794	0,889
Weöres Sándor	0,382	2,323	0,887

A szófajok arányából ZSILKA különböző stílustörténeti következtetéseket von le. Ezeket hely hiányában nem idézhetjük. Jeleznünk kell azonban, hogy nem értünk egyet a szerzőnek azzal a nézetével, miszerint a melléknévek nagy száma Weöres Sándor költészetének impresszionista jellegéről tanúskodik (75). Ezt legfeljebb csak egy bizonyos korszakra, ill. verstípusra nézve fogadhatjuk el. Jó lett volna kontrollként elvégezni ugyanezeket a számításokat más verseken is. Vajon ráillik-e az impresszionista jelző a XX. századi freskó, A megmozdult szótár, a Salve Regina, a Néma zene és az Átváltozások szonetteciklus költőjére is? S különben is: nemcsak az számít, hogy valakinél hány melléknévet tudunk összeszámolni, hanem az is, hogy ezek a melléknévek milyenek. Az, hogy az impresszionista stílusban sűrűn fordulnak elő a melléknévek, nem jelenti azt, hogy ennek a fordítottja is igaz, hogy ti. az intenzívebb melléknévhasználat minden esetben a stílus

impresszionizmusára vall. — A fenti apróságot leszámítva a „Mérések a szöveg fonetikai, ritmikai és morfológiai szintjén”-t érdekesnek, tanulságosnak, alaposnak, egyszóval a kötet legjobb tanulmányának tartjuk. Talán csak az kifogásolható, hogy a szerző néha „túl rövidre zárja az áramkört”, túl közvetlen megfeleléseket konstruál a statisztikai adat és a gondolati-eszmei tartalom között. Kissé elhamarkodottnak látszik pl. az az állítás, hogy „Az elől képzett vokálisok frekvenciája a tematikailag jelentősebb [?] versekben a legmagasabb” (49), vagy hogy a hosszú magánhangzóknak az átlagosnál nagyobb gyakorisága Tóth Árpádnak Az új isten című költeményében „valószínűleg összefüggésbe hozható a benne kifejezett nagy horderejű mondanivalóval, témájának társadalmi-politikai súlyával” (uo.). Azt pedig, hogy a főnevek százalékarányának megemelkedése József Attilánál valóban a „súlyos társadalmi mondanivaló” és a „szociális elkötelezettség” következménye-e (68), csak további összehasonlító statisztikai felmérések, mindenekelőtt különböző témájú és típusú versek egybevetése alapján lehetne eldönteni.

A Négy novella stilisztikai elemzése statisztikai módszerrel című dolgozatnak, a könyv sorrendben utolsó fejezetének (76—88) tartalmi ismertetésétől bizvást eltekinthetünk, mivel ez a munka korábban már két ízben is megjelent folyóiratban, ill. kongresszusi kötetben (l. Helikon 16: 351—62; A novellaelemzés új módszerei 257—71). E helyütt épp ezért csak néhány kritikai észrevételre szorítkozunk, főleg a Krúdy-elemzéssel kapcsolatban: a) Krúdy stílusát szerintünk éppoly kevésbé lehet „teljesen és kizárólagosan” az impresszionista stílusirányzathoz kötni, mint a Kosztolányiét (erről bővebben l. NytudÉrt. 86: 99—100); b) nem egészen pontos az a meghatározás, hogy „Krúdy Gyula még a régebbi, körmondatos (nyelvi) stílusnorma jegyében alkotta meg novelláját” (79). Krúdy óriásmondatainak nincs különösebben sok közülük a múlt századi ritmikus-romantikus prózastílus (pl. Eötvös József) körmondatosságához. A régebbi stílusnorma követését tehát megkérdőjelezném itt; a Krúdy-körmondat ugyanis elsődlegesen nem logikai-retorikai (alárendelő) konstrukció, hanem halmozáson, mellérendelésen, szabadasszociációs gondolatszökkenéseken, ötletszerű fordulatokon stb. alapuló laza egység. Nem szilárd váza, hanem zenei-hangulati ritmusa van. Lehet, hogy a Krúdy-kutató elfogultsága szól belőlem, de én vitába szállanék ZSILKA TIBORNAL azzal az értékítéletével is, hogy „Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond és Nagy Lajos rövidmondatos stílusa előrehaladást jelentett Krúdy Gyulával szemben” (80). Biztos, hogy a század húszas-harmincas éveiben, tehát abban az időszakban, amelyet stílustörténetileg Proust, Thomas Mann és Joyce neve fémjelez, a Kosztolányi-féle „style coupé” és nem a Krúdy-féle mondatszövevény volt a korszerű?! S egyáltalán: lehet-e a stilisztikában olyan értelemben vett előrehaladásról beszélni, mint pl. a technikatörténetben? Ti. itt a későbbi nem érvényteleníti a korábbi: Krúdy Eötvöst, Nagy Lajos Krúdyt stb. c) ZSILKÁNAK ebben a tanulmányában a líraiság fogalma s az ehhez kapcsolódó kategóriák (formaközpontúság, ritmikusság, ismétlődés, redundancia) eléggé vitatható módon négy epikai alkotás érték-kritériumaiként funkcionálnak. Sőt a 94. lapon olvasható jegyzetből, ha jól értem, az derül ki, hogy egy prózai mű annál értékesebb, minél inkább lírai, költői (vagyis: minél kevésbé prózai?!). A huszadik századi próza kétségtelenül szubjektívizálódik, lírizálódik (76). Ebből azonban nem szükséges azt a következtetést levonni, hogy a kis mértékben vagy egyáltalán nem

lírizáló prózát mentegetni kell! Krúdyra pl. igencsak jellemző az epikának a lírához való közelítése, de ebben a kései, puritán remekművében (Utolsó szivar az Arabszürkénél, 1927.) már egy epikusabb, fegyelmezettebb, visszafogottabb stílust alakít ki. Azaz: az Utolsó szivar... alapján igenis „kétségteljesen vonhatjuk” Krúdy „líraiságát”! De a novella emiatt miért „kevésbé releváns”?! Mit jelent, hogy „a róla kapott eredmények a legkedvezőtelenebbek” (94; én emeltem ki K. G.)? Amiért kevésbé ritmikus, mint a lírába hajló, balladisztikus Barbárok? Egy szó mint száz: a líracentrikus értékrendnek a novellaelemzés gyakorlatában való érvényesítése óhatatlanul ellentmondásokhoz vezet. — Mindez azonban nem von le semmit a tanulmány úttörő jelentőségéből, ti. abból, hogy a kvantitatív stilisztikai módszert elsőként alkalmazza prózai anyagon is.

5. „Mielőtt számolunk, tudnunk kell, hogy mit számolunk, ... úgy gondoljuk, hogy a stílus igazi problémája minőségi jellegű és nem mennyiségi” — írja a kiváló francia-litván nyelvtudós, A. J. GREIMAS (idézi FODOR: Helikon 14: 141). Nem tudom, hogy ZSILKA TIBOR ismeri-e GREIMASnak ezt a gondolatát, az azonban nyilvánvaló, hogy alkotni ennek az elvnek szellemében alkot. Ennek köszönhetően statisztikai-stilisztikai könyve nem szürke szám- és adattenger, hanem vonzó, érdekes (sőt olykor éppenséggel: izgalmas) olvasmány. Noha a kötetnek hat tanulmánya közül hármát már ismertünk, így együtt mégis többet mondanak (és érnek) ezek az írások a számtani összegüknél. Aki a könyvet az elejétől a végéig, az első cikktől a hatodikig figyelmesen végigolvassa, észre fogja venni ZSILKA TIBOR módszerének töretlen fejlődését, gazdagodását a szerény kezdetektől az impozáns, bár néha vitatható szintéziséig.

KEMÉNY GÁBOR

Stilistique et statistique

(Le livre récent de Tibor Zsilka)

Le premier ouvrage sur la stylistique quantitative à paraître en Hongrie, est celui de T. ZSILKA. En hongrois, ce domaine n'a été représenté jusqu'ici que par des ouvrages moins vastes: des études, des articles de revue et quelques chapitres dans d'autres livres. En raison de ce fait, la parution de «Stilistique et statistique» doit être considérée comme un événement important.

L'oeuvre littéraire (d'après l'accord commun des structuralistes: le texte) se trouve intégrée par ZSILKA dans des rapports plus généraux de la communication, elle est donc interprétée comme une sorte de message. Pour ZSILKA, la littérature n'est autre chose, qu'un cas spécial de la communication interpersonnelle, complètement descriptible en termes de la théorie de l'information. La conséquence de ce point de vue était que, tout en soulignant l'information, il a refusé de mettre les signes au centre comme l'avaient fait les structuralistes «orthodoxes». La valeur du message est déterminée par le poids de la communication, donc par la mesure de l'information que contient le message. Alors c'est le fonctionnement du texte qui sert de critère fondamental.

La «Stilistique et statistique» contient six articles plus ou moins longs. Dans les deux premiers ZSILKA a rendu compte des résultats de recherche en statistique lexicale. Le troisième offre l'analyse d'un des calligrammes faits par Gy. Illyés. L'objet du quatrième est l'initiation du lecteur aux concepts fondamentaux du calcul des informations. Dans la cinquième étude, nous trouvons la comparaison de 16 poèmes (écrits par quatre poètes) du point de vue de la distribution des phonèmes, du type des syllabes, de la longueur des vers et de la fréquence des catégories de mots. Cette

dernière étude est surtout mise en relief, elle est la charpente de tout le livre. Le sixième article est consacré à l'analyse de prose (plus exactement: à l'analyse parallèle de quatre nouvelles) par la méthode statistique.

T. ZSILKA n'ignore pas le fait que l'analyse par la méthode statistique est loin d'être omnipotente et que les calculs ne pourront pas remplacer l'analyse qualitative. Tout en délimitant le pouvoir et les fonctions de la statistique linguistique, il lui assigne surtout un rôle explicatif, argumentatif et vérificatif. Malgré cela (ou juste à cause de cela?) la «Stilistique et statistique» est loin d'être une masse de données et de chiffres difficile à digérer, mais au contraire, elle est une lecture attrayante, intéressante et même passionnante.

GÁBOR KEMÉNY

SZEMLE—ISMERTETÉSEK

Bárcki Géza
1894—1975



Nem is oly rég ünnepeltük 80. születésnapját, még az idén tavasszal Szekszárdon tartott előadást, ő elnökölt a Magyar Nyelvtudományi Társaság idei közgyűlésén, részt vett szeptemberben a IV. Nemzetközi Finnugor Kongresszus ülésein. Aktív elnöke volt a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak, az Anyanyelvi Konferenciák védnökségének és az akadémiai névtani bizottságnak. Hiába múlt el nyolcvan éves, még tevékenyen működött a tudományos közéletben, folyamatosan olvashattuk cikkeit tudományos folyóiratainkban, tavaly jelent meg Nyelvművelésünk című könyve. A 82. évében levő BÁRCZI GÉZA teljes szellemi frissességben élt, alkotott, és ezért vettük magas kora ellenére váratlan megdöbbenéssel elhunytának hírére. Vele századunk egyik legnagyobb és legsokoldalúbb nyelvtudósát veszítettük el.

Noha közvetlen hozzátartozója nem volt, temetésén tanítványainak, barátainak, tisztelőinek százai gyászolták a nagy tudóst, a kitűnő nevelőt és a szerény, igaz embert.

Csak néhány évszamban próbálok összefoglalni élettörténetét és tudós pályáját: 1894. január 9-én született Zomborban. Itt végezte iskoláit, és 1911-ben érettségizett. A budapesti egyetemen magyar-latin-görög, majd francia szakon volt hallgató mint az Eötvös-Kollégium tagja. 1914-ben ösztöndíjasként utazott Franciaországba. Az első világhorú kitorése után mint hadban álló ország állampolgárát internálták. 1917-ben erősen leromlott egészségi állapota miatt a Vöröskereszt segítségével Svájcba jutott, és itt a lausanne-i egyetemen folytatta tanulmányait. Hazatérése után magyar-francia szakos oklevelet szerzett a budapesti egyetemen, és 1920-tól kezdve középiskolában tanított. 1926-ban doktorált a szegedi egyetemen francia nyelvészetből. 1932-ben a szegedi, 1938-ban a budapesti egyetem magántanára lett ófrancia nyelvből. 1941-ben nevezték ki a debreceni egyetem nyilvános rendes tanárává. Itt 1948—9-ben a bölcsészettudományi kar dékánjaként

is működött. 1952-ben átvette az ELTE-n az újonnan alakított II. számú magyar nyelvtudományi tanszék vezetését. Itt működött tanszékvezető egyetemi tanárként 1967-ben bekövetkezett nyugalmába vonulásáig, de ezután is rendszeresen bejárt az egyetemre és tartott órákat.

1939-ben választották a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1947-ben rendes tagjává. 1952-ben kapott Kossuth-díjat, 1955-ben Munka Érdemrendet, 1964-ben ennek arany fokozatát, 1970-ben az Állami Díj I. fokozatát. 1958-ban a Finnugor Társaság, 1967-ben a Finn Tudományos Akadémia választotta meg külső, illetőleg tiszteletbeli tagjának, 1973-ban pedig a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem avatta díszdoktorává. A Magyar Nyelvtudományi Társaságnak 1960-tól, a Magyarok Világszövetségében az Anyanyelvi Konferenciák védnökségének pedig 1970-től elnöke volt 1975. november 7-én bekövetkezett elhúnytáig.

Már ez a száraz felsorolás is tanúskodik BÁRCZI GÉZA sokoldalú szerepéről a középiskolai és egyetemi oktatásban valamint a tudományos közéletben. Magam 1936-ban találkoztam vele először mint gyakorló tanár a Trefort utcai gimnáziumban, ahol akkor franciát tanított. Később sokszor találkoztunk a nyelvészkrúzsokban, a nyelvatlasz-munkálatok közben, amelynek ő volt irányítója. Mikor 1952-ben a budapesti egyetemre hívták, Debrecenben megüresedett helyére ketten kerültünk PAPP ISTVÁNNAL, mert akkor osztották meg az addig egyetlen magyar és finnugor nyelvészeti tanszéket. Azóta is számos bizottságban dolgoztunk együtt.

Tudományos munkásságát részletesen méltatta BENKŐ LORÁND az ünnepelt 70. születésnapjának tiszteletére kiadott emlékkönyvben (Nyelvt-Ért. 40: 5—15), tudományos munkáinak jegyzékét ugyanott állította össze E. ABAFFY ERZSÉBET (375—81). Őt évvel később PAIS DEZSŐ emlékezett meg róla (ALH 19: 1—12). Debreceni díszdoktorrá avatása és 80. születésnapja alkalmából pedig SEBESTYÉN ÁRPÁD mutatta be addigi életpályáját és debreceni kapcsolatait (MNYelvj. 20: 3—7). Így én csak könyveiről és életének utolsó 12 évében megjelent tudományos munkáiról emlékezem meg.

Francia középiskolai tankönyvei 1926—29, 1939—43 és 1947—1948-ban jelentek meg, mindegyik több kiadásban. A következőkben csak időrendben sorolom fel a könyv- és/vagy füzetalakban megjelent műveit. 1932: A „pesti nyelv” (MNYTK. 29. sz.) — 1933: Ófrancia hang- és alaktan (Pécs—Bp.) — 1938: A magyar nyelv francia jövevényszavai (MNYK. 1: 12) — 1941: Magyar Szófejtő Szótár Bp. — 1944: A Magyar Nyelvatlasz előkészítése (A MNYA. munk. I.) — 1947: Régi magyar nyelvjárások (Néptud. Int. kiadv.) — 1951: A Tihanyi apátság Alapítólevele, mint nyelvi emlék (Ak. K.); Fonetika (Tankk.); A magyar szókincs eredete (uo.) és számos sokszorosított egyetemi jegyzet. — 1953: Bevezetés a nyelvtudományba (Tankk.) — 1954: Magyar hangtörténet (uo.) — 1958: Magyar történeti szóalaktan I (uo.) — 1963: A magyar nyelv életrajza (Gondolat) — 1974: Nyelvművelésünk (uo.).

Mindehhez hozzá kell tennem, hogy könyveinek többsége 3—4 kiadást ért meg, és mintegy két évtizedig számos egyetemi kollokviumi és vizsgatárgyból mindhárom egyetemen az ő egyetemi tankönyvei voltak az egyedüli tudományos kézikönyvek. Így ebben az időben nemcsak tényleges tanítványai, akik közvetlenül, hanem szinte minden egyetemi magyar nyelvész oktató és hallgató közvetve az ő tanítványa volt.

1964 után is töretlenül folytatta tudományos munkásságát. Egy hevenyészett és korántsem teljes lapozás alapján is e tizenkét évben negyvennél

több kisebb-nagyobb tanulmánya jelent meg. Egy részük hangtani, alaktani és etimológiai cikk: A tárgyrag eredetének kérdéséhez (MNy. 61: 276—81), Megjegyzések a finnugor zárhangok magyar nyelvi fejlődéséhez (uo. 63: 8—14), A *-nak, -nek* rag eredetéhez (uo. 65: 417—21), Fiatal (uo. 66: 80), Fa (uo. 326—7), Fiú (uo. 327), Tilt (uo. 67: 70—3), A hangzóközi zárhangok szórványos geminációja a magyarban (uo. 129—34), A magyar föltételes mód jelének eredetéhez (uo. 69: 210—12), Úcsörög (uo. 71: 67—8), A tárgyas *-ja, -i* személyrag (uo. 129—31), Les éléments lexicaux de création interne (ALH 17: 1—19).

Tudománytörténeti és helyenként programadó cikkei utolsó korszakában a következők: A nyelvjárás kutatás újabb eredményei és feladatai (MNy. 60: 3—16), A Magyar Nyelvtudományi Társaság hatvan éve (uo. 61: 4—12), Kniezsa István (uo. 131—2), Pais Dezső nyolcvanadik születésnapjára (uo. 62: 129—34), A magyar szókincre vonatkozó etimológiai kutatások mai állása (uo. 63: 285—92), Pais Dezső búcsúztatása (uo. 129—31), Szabó T. Attila hatvan éves Nyr. 90: 111—3), Simonyi Zsigmond (uo. 93: 313—7), A Magyar Nyelvőr és a nyelvtörténet (uo. 96: 257—66), Pais Dezső és a nyelvművelés (uo. 97: 129—30), Sechzig Jahre ungarische Gesellschaft für Sprachwissenschaft (ALH 15: 213—27), Dezső Pais zum 80. Geburtstag (uo. 16: 215—24), Contributions à l'histoire de l'Atlas des dialectes hongrois (uo. 19: 261—91), Dezső Pais (uo. 23: 275—7).

Továbbra is megtartotta érdeklődését a mai magyar nyelv, az irodalmi nyelv kialakulása és a stilisztika iránt: Les origines de la langue littéraire hongroise. Langue et orthographe au 16^e siècle (ALH 14: 1—22), A Rozsdatemető stílusáról (Nyr. 89: 336—8), Gondolatok anyanyelvünkről (A magyar nyelvért és kultúráért 1973, 6—8), A magyar nyelv kialakulása (MNyj. 12: 3—21), A XX. század magyar nyelve (Látóhatár 16: 1107—17).

BÁRCZI GÉZA számos bírálatot, ismertetést, opponensi véleményt írt, vitákon gyakran hozzászólt, és még akkor is, ha egy-két goromba és igazságtalan vágás érte, azokra is nagyon higgadt, tárgyilagos hangon válaszolt: A nyelvi változások értékelése (MNy. 62: 129—34) és Kritika? (uo. 67: 257—62).

Egyetemi tantervi és oktatási kérdéshez is hozzászólt: Magyar nyelvtörténet az egyetemen (MNy. 68: 129—38).

Munkásságának töretlen voltára mi sem jellemzőbb, mint az, hogy két héttel elhunytja után már két posztumusz cikke jelent meg, amelyekben még nem is jelezhették, hogy a cikk szerzője már nincs az élők sorában: A magyar nyelv jelleme (MNy. 71: 257—68) és A biblia új, teljes magyar fordítása (Vigilia 40: 752—4).

Végtelenül szerény, közvetlen ember volt. Tisztelte a nagy tudós egyéniségeket, megbecsülte az igaz emberi értékeket, de nem szerette a sarlatán-ságot, a diktatúrát a nyelvészetben, a tudománytalan divathajszolást, a konjunkturalovagokat. Erkölcsei bátorságára vall, hogy a marrizmus hazai virágkorában bele mert nyúlni a darázsfaszekbe, és indulatok nélkül, szigorú tárgyilagossgal próbálta ki egy előadásában, mennyire felel meg MARR egyik tézise a nyelvi tényeknek (A nyelvi elkülönülés és egységesülés, MNy. 45: 231—44). Egyik lektori jelentésében írta 1963-ban: „Mind a nyelv történetének, mind pedig a nyelvi rendszer szinkrón vizsgálatának alapja a hozzáférhetővé tett nyelvi adat. Ettől és nem elvont spekulációktól várható az egész nyelvtudomány fejlődése, esetleg megújítása” (NyelvtudÉrt. 40:

166). Még legújabbban is, mikor — főleg Amerikában — dilettánsok nagy energiával hirdetik a sumér—magyar nyelvrokonságot — egy nagyon szép, higgadt, tárgyilagos cikkben tájékoztatta a külföldi magyarságot a feltevés „értékéről” (A sumir—magyar nyelvrokonság kérdése. Nyelvünk és kultúránk 16: [1974] 28—35).

Széleskörű és kitűnő nyelvtudásával BÁRCZI GÉZA nemzetközi kongresszusokon is méltóképpen képviselte a magyar nyelvtudományt. Művei közül több jelent meg franciául, angolul, németül és finnül. Ő volt külföldön is az egyik legmegbecsültebb magyar nyelvtudós. Munkásságát a tudomány és a magyar nyelv szeretete, a lelkiismeretesség, a finom analízishoz való fogékonyság, ugyanakkor a nagy összefüggések felismerése, a szintézisek alkotására való képesség és a szigorú tárgyilagosság jellemzi. Átfogó munkássága még hosszú időre megtermékenyíti a magyar nyelv további kutatását. Elhúnyásával súlyos veszteség érte az egész magyar nyelvtudományt.

KÁLMÁN BÉLA

B. O. Dolgih
1904—1971

A szovjet néprajztudomány az utóbbi években több nevesebb tudósától vett örök búcsút. Ehhez a klasszikusnak számító nemzedékhez tartozik BORISZ OSZIPOVICS DOLGIH szibériakutató, a szamojéd népek (nyenyecék, enyecék, nganaszánok és szölkupok) etnográfiajának jeles szakértője, aki 67 éves korában, 1971. december 31-én hunyt el Moszkvában.

A Balti-tenger kikötővárosában, Rigában született 1904. április 18-án, orosz értelmiségi családban. Pályaválasztására szüleinek szibériai származása mellett nagy hatással volt a moszkvai egyetem Antropológiai Intézetétől kapott feladat: a fiatal egyetemi hallgatót 1926-ban meghívták az Északi sarkkör övezetében folyó népszámlálás egyik szervezőjének. Ezen a majdnem két évig tartó expedíciós úton kezdte meg néprajzi tevékenységét, ekkor került először közvetlen kapcsolatba Szibéria számos kicsiny, de eredeti kultúrájú népeivel. Életét ettől fogva e népek tanulmányozásának szentelte. 1929-ben tette közzé pályáját alakító tanulmányútjának előzetes eredményeit. Ebben az első cikkében Eurázsia legészakibb s egyben legzordabb éghajlatú vidékén, a Tajmir-félszigeten élő nganaszánok és enyecék addig ismeretlen nemzetségeivel foglalkozott. Tudományos munkásságának egyik fő ága ettől kezdve az archaikus kultúrájú népek társadalmi szervezetének kutatása lett. Később újból visszatért Szibériába. Több mint egy évtizedes ott-tartózkodása során módjában volt megismerkedni Szibéria szinte valamennyi népével. Közben időt talált arra, hogy monográfiát írjon a Jenyiszej folyó mellett lakó paleoázsiai nyelvű népről, a ketekről (1934). A krasznójarszki múzeum munkatársaként dolgozott 1937—1944 között, majd a Szovjet Tudományos Akadémia Sz. P. TOLSZTOV által újjászervezett Néprajzi Intézetének aspiránsa lett Moszkvában. A kandidátusi fokozatot 1948-ban szerezte meg. Hét év múlva kinevezték az Intézet észak kis népeivel foglalkozó osztályának vezetőjévé. Szibéria népeinek törzsi és nemzetségi összetétele a 17. században c. doktori disszertációját 1958-ban védte meg (1960). Ez a monográfia, csakúgy mint a Szovjetszkaja Etnografijában és másutt megjelent

számos cikke arról tanúskodik, hogy a recens néprajzi adatok mellett messze-menően felhasználta a levéltárak gazdag etnográfiai jellegű anyagát is. A Szibériát gyarmatosító cári hatóságok ugyanis az adószedés zavartalanabb lebonyolítása végett részletes leírást állítottak össze az őslakosság területi elhelyezkedéséről és lélekszámáról. B. O. DOLGIH felszínre hozta ezeket az archívumok mélyén rejtőző értékes adatokat, és sikerült ekképp sok alapvető történeti kérdést megoldania. Egyebek között gondosan rekonstruálta Szibéria népeinek az oroszok megjelenése előtti, a maitól lényegesen eltérő eredeti elhelyezkedését, megállapította hozzávetőleges létszámukat és kimutatta kisebb néprajzi s társadalmi egységeiket. Nagy jelentőségű könyve és ennek eredményeit szemléletesen összefoglaló — a törzsek, sőt nemzetségek XVII. századi elhelyezkedését is megjelölő — etnikai térképe ma már nélkülözhetetlen forrás Észak-Ázsia történetének és néprajzának tanulmányozásában. Összefoglaló jellegű művében többek között arra az érdekes megállapításra jutott, hogy a szibériai népeknél a kimutatott adóközetek, a nyelvjárások és az egykori etnikai ((néprajzi) csoportok területe rendszerint egybeesik, vagyis a kincstár a lakosság tradicionális közösségeit, illetve azoknak vezetőit használta fel a jaszak begyűjtésére. Felveti azt a hipotézist, hogy ha az általa kimutatott XVII. századi vogul és osztják nagy adóközetek határai fedik a későbbi dialektusok elterjedését, földrajzilag pedig egybeesnek a tavdai, pelimi, kondai, szoszvai ún. „fejedelemségekkel”, akkor feltehetően ezek a csoportok egykoron bizonyára törzsi egységek lehettek. Ezenkívül a megmaradt régi adóösszeírások elemzése révén térképre vetítette az obi-ugoroknak az oroszok és tatárok által — azóta már asszimilált — nyugati, valamint déli csoportjait szintúgy, mint az azóta eltűnt szölkupokkal rokon déli szamojéd közösségeket a Parabel mellékén és a Jenyiszej forrásvidékén.

B. O. DOLGIH sokat foglalkozott a szibériai népek etnogenezisének kérdéseivel is, amelyet főleg néprajzi módszerekkel igyekezett megoldani. Így a mongol nyelvű burjátok, a török etnikumú jakutok és dolgánok kialakulása mellett külön tanulmányt szentelt mindhárom északi szamojéd nép etnikai történetének (1952a, 1970a). Megállapítása szerint a szamojédoknak az ősei Nyugat-Szibéria délkeleti részéről, az Altáj és Szaján hegység környékéről szivárogtak fel fokozatosan északra mostani lakóhelyükre, ahol összeolvadtak a helyi lakossággal, amely etnikailag főleg a jukagirokhoz közelálló populációkból állt. Ily módon a déli jövevény szamojédok (akiknek utolsó hullámai terjesztették el a réntartást), valamint a helyi etnikai összetevők különböző idejű, s eltérő arányú keveredéséből alakult ki a nyenyecsek, enyecsek és nganaszanok mai etnikuma. Ezt az összeolvadást tükrözik egyebek közt a nyenyecsek duális, totemisztikus házassági osztályai is (frátria). Eredményeit a későbbi kutatások nagy mértékben megerősítették.

A társadalmi struktúra, az etnogenezis, szokások, kultikus-vallási élet, valamint a tradicionális anyagi kultúra tanulmányozása közben B. O. DOLGIH a folklórról sem feledkezett meg. Ennek gyűjtését megkönnyítette, hogy nem sajnálta a fáradságot a szamojéd népek — nem éppen könnyű — nyelveinek elsajátítására. Nyelvtudása elősegítette néprajzi gyűjtőmunkáját is, de lényegesen hozzájárult e csoportok eddig szinte ismeretlen folklórnak tudományos közkinccsé tételéhez. Már korai művei között szerepelt egy nganaszan népköltési gyűjtemény (1938), később az enyecsek mítosz jellegű meséit és történeti mondáit, valamint mindennapi életükről szóló elbeszéléseit adta ki külön kötetekben orosz nyelven (1961c, 1962b). Egy újabb

nganaszan folklór-gyűjteménye és több ezer szavas, kéziratos szótára, amelyet a kevéssé ismert szamojéd nyelvek különböző nyelvjárásából állított össze — még kiadásra vár. A nganaszanok anyagi és szellemi kultúrájáról írt monográfiájának, nemkülönben a szamojédok sámánizmusáról szóló tanulmányának posztumusz kiadása — ez utóbbi Budapesten jelenik meg — életművének méltó betetőzése lesz.

A hazánkban folyó finnugrisztikai kutatásokat megkülönböztető figyelemmel kísérte. Több kutatónkkal volt ismeretségben, illetve állt barátságban, sőt magyar tanítványa is akadt. Vendégszerető otthonára és gondolatébresztő beszélgetéseire a Moszkvában járt magyar néprajzosok, nyelvészek és antropológusok mindig szívesen emlékeznek vissza.

B. O. DOLGIHOT nagy tudása, óriási munkabírása, kivételes kutatói tehetsége, nem utolsósorban pedig mindig segítőkész, tudományos féltékenységtől mentes szerény egyénisége a legkitűnőbb szovjet tudósok sorába emelte. Vitathatatlan, hogy Szibériában végzett sokéves terepkutatásai, valamint rendkívül lelkiismeretes, sokrétű tevékenysége kitörölhetetlen nyomot hagyott rokon népeink néprajzi vizsgálatában. Neve a finnugrisztikai és szamojédisztikai kutatás legjobbjainak névsorába örökre bevésődött.

BORISZ OSZPOVICS DOLGIHOT nemcsak a szovjet etnográfia, hanem az általa szeretett és őt megbecsülő szibériai kis népek is gyászolják. Halála a nemzetközi urálistikának szintén pótolhatatlan veszteséget jelent.

VERES PÉTER

B. O. Dolgih válogatott bibliográfiája

- 1929 Население Таймыра и прилегающего к нему района. Северная Азия 1929/2
 1934 Кеты. Иркутск
 1938 Легенды и сказки нганасанов. Красноярск
 1943 Новые данные о плавании русских северным морским путем в XVII в. Проблемы Арктики 1943/2
 1946 О родовом составе и расселении энцев. Советская этнография 1946/4
 1949a Племена Средней Сибири в XVII в. Краткие сообщения Ин-та Этнографии АН СССР. вып. V, 1949
 1949b Племя у народностей Северной Сибири. Труды Второго Всесоюзного географического съезда. т. III. Москва, 1949
 1994c Колхоз им. Кирова Таймырского национального округа. Советская этнография 1949/4
 1950a Родоплеменной состав и расселение кетов. Доклады и сообщения исторического факультета МГУ. кн. 9
 1950b К вопросу о населении бассейна Оленека и верховьев Анабары. Советская этнография 1950/4
 1951a Переход от родоплеменных связей к территориальным в истории народов Сибири. Тársszerző: M. G. LEVIN. Сб. Родовое общество, Труды Ин-та Этнографии АН СССР. т. XIV. Москва
 1951b Обрядовые сооружения нганасанов и энцев. Краткие сообщения Ин-та этнографии АН СССР. вып. XIII
 1952a О населении бассейнов рек Оленека и Анабары. Советская этнография 1952/2
 1952b О некоторых этногенетических процессах (переселениях народов и распространении языков) в Северной Сибири. Советская этнография 1952/1
 1952c Старинные землянки кетов на реке Подкаменная Тунгуска. Советская этнография 1952/2
 1952d Происхождение нганасанов. Труды Ин-та этнографии АН СССР, т. XVIII. Москва—Ленинград

- 1952e Некоторые данные о заключении брака в свадебном обряде у кетов. Краткие сообщения Ин-та этнографии АН СССР. вып. XVI
- 1952f Расселение народов Сибири в XVII в. Советская этнография 1952/3
- 1953a Племена и роды коренного населения Забайкалья и Южного Прибайкалья в XVII в. Краткие сообщения Ин-та этнографии АН СССР. вып. XVII
- 1953b Некоторые данные к истории образования бурятского народа. Советская этнография 1953/1
- 1953c Некоторые вопросы древней истории западных бурят. Краткие сообщения Ин-та этнографии АН СССР. вып. XVIII
- 1954a Некоторые ошибочные положения в вопросе об образовании бурятского народа. Советская этнография 1954/1
- 1954b Старинные обычаи энцев, связанные с рождением ребенка и выбором ему имени. Краткие сообщения Ин-та этнографии АН СССР. вып. XX
- 1955a Население Сибири в XVI в. Очерки истории народов СССР. т. III. Москва
- 1955b Этнографический состав населения Якутского уезда в XVII в. Краткие сообщения Ин-та этнографии АН СССР. вып. XXIV
- 1955c Народы Сибири в XVII в. Очерки истории народов СССР. т. IV. Москва
- 1955d Этнографическая карта Сибири в XVI в. Русские этнографические открытия и исследования с XV до конца XVIII вв. Москва
- 1956a Родоплеменной состав народов Сибири в XVII в. Москва.
- 1956b Энци. Társszerző: G. D. VERBOV. Народы Сибири. Москва
- 1956c Кеты. Társszerző: A. A. POGOV Народы Сибири. Москва
- 1957 Тамги нганасанов и энцев. Краткие сообщения Ин-та этнографии АН СССР. вып. XXVII.
- 1958a Этнический состав и расселение народов Амура в XVII в. по русским источникам. Сборник статей по истории Дальнего Востока. Москва
- 1958b Народы Сибири во второй половине XVIII в. Очерки истории народов СССР. Москва
- Some parallel features in the culture of Samoyeds and Eskimos. Társszerző: P. L. FAJNBERG. 33. Congreso Internacional de Americanistas.
- 1960a Народы Сибири. Társszerző: M. G. LEVIN. Очерки общей этнографии. Азиатская часть СССР. Москва
- 1960b Родовой и племенной состав народов Сибири в XVII в. Труды Ин-та этнографии АН СССР. Москва
- 1960c Таймырские нганасаны. Társszerző: L. A. FAJNBERG. Сб. Современное хозяйство и быт народов Севера. Москва
- 1960d Принесение в жертву оленей у нганасан и энцев. Краткие сообщения Ин-та этнографии АН СССР. вып. 33
- 1961 Езда на собаках у русского старожильского населения низовьев Енисея. Краткие сообщения Ин-та этнографии АН СССР. вып. 3
- 1961b О погребальном обряде кетов. Советская археология 1961/1
- 1961a Мифологические сказки и исторические предания энцев. Труды Ин-та этнографии АН СССР. т. XVI. Москва
- 1961d Расселение народов Сибири в XVII в. Историко-этнографический атлас Сибири. Москва
- 1962a Предания о тотемических названиях родов у нганасан. Советская этнография 1962/3
- 1962b Бытовые рассказы энцев. Труды Ин-та этнографии АН СССР. т. XXV. Москва
- 1962c Родовая экзогамия у нганасанов и энцев. Сибирский этнографический сборник IV. Москва
- 1963a Происхождение долган. Сибирский этнографический сборник V. Москва
- 1963b К этнической истории хакасов. Társszerző: Sz. I. VALNSTEJN.
- 1964a Род, фратрия, племя у народов Северной Сибири. Москва
- 1964b Проблемы этнографии антропологии Арктики. Советская этнография 1964/4
- 1967a Матриархальные пережитки в верованиях нганасан. Очерки по этнической истории энцев и ненцев. Москва
- 1967b Образование современных народностей Севера СССР. Советская этнография 1967/4
- 1970a Очерки по этнической истории ненцев и энцев. Москва
- 1970b Этнический состав населения Севера СССР. Сб. Преобразования в хозяйстве и культуре и этнические процессы у народов Севера. Москва
- 1970c Хозяйство народов Севера в XVII—XX вв. Общественный строй у народов Северной Сибири. Москва

- 1970d Основные черты отцовско-родовых отношений у народов Севера. Общественный строй у народов Северной Сибири. Москва
- 1970e Племя у народностей Севера. Общественный строй у народов Северной Сибири. Москва
- 1970f Типы отцовско-родовой организации народов Севера. Общественный строй у народов Северной Сибири. Москва
- 1974 К вопросу о соотношении большой и малой семьи у народов Севера в прошлом. Социальная организация и культура народов Севера. Москва

Kecskeméti István
1937 – 1975

1975. május 31-én Helsinkiben elhunyt KECSKEMÉTI ISTVÁN nyelvész, folklorista és bibliográfus, a magyar kultúra és tudomány fáradhatatlan közvetítője és terjesztője, a magyar urálisták és turkológusok önzetlen kollégája, a Finnországba látogató magyarok segítőkész barátja.

KECSKEMÉTI Budapestben született, 1937. március 6-án. 1955-ben érettségizett a budapesti Piarista gimnáziumban, majd másfél évig teológiát hallgatott Esztergomban. 1956 telén elhagyta az országot. Egy ideig Ausztriában — nagy nehézségek közepette — folytatta tanulmányait. 1958 januárjában a finn diákszövetség, valamint a vöröskereszt ötéves tanulmányi és szociális ösztöndíjával Helsinkibe érkezett. 1959-ben megnősült, gondos és áldozatkész finn felesége otthont teremtett számára. A turkológiai és urálistikai tanulmányokat folytató fiatalember véglegesen a finn fővárosban telepedett le. Egyetemi tanulmányaival párhuzamosan, 1962-ben a Helsinki Egyetem magyar nyelvi lektora volt. 1963-tól 1972-ig a Finnugor Társaság ösztöndíjasaként tudományos munkálatokat folytatott. Részt vett több nemzetközi altajisztikai és finnugor kongresszuson (Helsinki, Hørsholm és Strasbourg, ill. Helsinki és Tallinn). 1969-ben átmenetileg ismét magyar lektor lett, s ettől kezdve magyart tanított a Népművelési Társaságban is. Rövid életének utolsó éveiben — mint a Finn Irodalmi Társaság munkatársa — elsősorban bibliográfiák és mutatók készítésével, valamint műfordítással foglalkozott, sokat fordított a finn rádiónak és televíziónak is.

KECSKEMÉTI ISTVÁN tudományos munkássága a H. PAASONEN gyűjtötte Buguljamszk vidéki miser-tatár dalok kiadásával, 1962-ben kezdődött (Tatarische Lieder. JSFOu. 63/4: 1—23). Két évvel később KECSKEMÉTI a G. J. RAMSTEDT hagyatékában talált, ugyancsak PAASONENTől följegyzett kb. 500 tatár szóból álló cédulaanyagot PAASONEN más művei, kéziratái alapján kiegészítette, és az így nyert mintegy 2000 szavas miser nyelvjárási anyagot betűrendbe szedve a Journal PAASONEN-émlékkötetében jelentette meg (H. Paasonen's Tatarisches Dialektwörterverzeichnis. JSFOu. 66/3: 1—47). A szóanyag óriási, tatárok lakta területet ölel fel Gorkijtól Orenburgig, s a miser szavakon kívül bizonyos karatáj-mordvin, baskír és toboli tatár elemeket is tartalmaz. A művet ismertető K. H. MENGES, a neves altajista köszönetet mond KECSKEMÉTInek a — például rokonságnevekben is — gazdag tatár nyelvjárási anyag közvételéért, és többek között megállapítja: „Es fällt die relativ grosse Anzahl von Wörtern mit *d-* auf, für gemein-türk. *j-* kann *ž-* und *z-*, aber auch *d-* stehen, was bisher noch nicht bekannt war” (UAJb. 40:266—7).

Turkológiai tevékenységének legjelentősebb állomása M. RÄSÄNEN török etimológiai szótárának (Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkisprachen. Helsinki, 1969) technikai szerkesztői munkája. Nagy érdeme van abban, hogy a múlt század végi, régóta elavult török szövejtő szótárakat (VÁMBÉRY, BUDAGOV, RADLOFF) modern etimológiai összegezés válthatta fel. S bár azóta SIR G. CLAUSON munkája mellett (An etymological dictionary of pre 13th century Turkish. Oxford, 1972) már egy harmadik összehasonlító szintézis első kötete is elhagyta a sajtót (Э. В. Севортян: Этимологический словарь тюркских языков. Москва, 1974), az úttörést e téren a KECSKEMÉTI közreműködésével készült — jöllehet hibáktól, ellentmondásoktól természetesen nem mentes — RÄSÄNEN-szótár jelenti. RÄSÄNEN a könyv előszavában köszönetét fejezi ki segítőtársának (Gehilfe), aki hat éven át, a szakirodalom egy részének összegyűjtésében, a szócikkek megszerkesztésében, a korrektúra-olvasásban jelentős segítséget nyújtott neki (vö. EtWb. VI—VII). RÓNA-TAS ANDRÁS a szótár technikai szerkesztőjét (Redaktionssekretär) „nehéz, fáradságos és gondos munkájáért” dicsérettel illeti (NyK 73:470). Hasonló elismeréssel kell illetnünk KECSKEMÉTI-t a RÄSÄNEN-szótár második köteteként megjelent szómutató összeállításáért (II. Wortregister. Helsinki, 1971). A mutató minden esetben közli a szótár betűrendje alapján nehezen megtalálható szavakat, az irodalmi nyelvi alakokat, valamint a tőszavakat. Más esetekben a szerző a hatalmas török anyag ésszerű egyszerűsítésének, szelekciójának módszerével él, s a gyakorlati okok mellett módszertanilag is helyesen osztja török anyagát három: esuves, jakut és köztörök (oguz, kipcsak, turki, dél-szibériai nyelvek) csoportra.

KECSKEMÉTI munkásságában szerencsésen ötvöződik az általa tudatosan és következetesen alkalmazott gyakorlati szempont a tudományos szemponttal. Tudomásom szerint KECSKEMÉTI állította össze először egy török nyelv a tergo toldaléktárát (Rückläufiges Verzeichnis der tatarischen Suffixe und Suffixkombinationen. Studia Orientalia [=StOr.] 43/3: 1—19). Munkája elősorbán a tatár nyelv tanulmányozásának, a tatár szövegek olvasásának megkönnyítésére készült, de az effajta toldaléktárak közismerten hasznosak lehetnek mind a nyelvtörténész és az összehasonlító nyelvész, mind pedig az általános és alkalmazott nyelvész számára is (vö. PAPP FERENC: NyK 71 : 194). (KECSKEMÉTI részt vett a norvég lapp a tergo toldaléktár munkálataiban is. E társszerzős műve előreláthatólag az NyK, ill. az ÉFOu. 1977. évfolyamában jelenik majd meg.) Máshol KECSKEMÉTI találóan mutat rá arra, hogy a VégSz. és W. VEENKER magyar a tergo toldaléktára kölcsönösen kiegészítik ugyan egymást, de egy ideális szövegmutató szótárnak „önálló gyűjteményekre, mindenekelőtt szövegekre” kell támaszkodnia (FUF 39:404). Egy MARTTI KAHLÁVAL közösen készített cikke a Szovjetunióban használatos irodalmi nyelvek ábécéinek alapelveit ismerteti, majd a szerzők táblázatos formában tesznek javaslatot a finnugor, török, mongol stb. hangok cirill írásképeinek (továbbá az örmény és a grúz írásképek) egységes latin transzliterációjára (Neuvostoliiton kielten kirjaimistojen translitteroimisesta. Neuvostoliittoinstituutin vuosikirja 1963—1968. 145—55). E praktikus (írógép-) szempontok figyelembevételével készült — nálunk sajnos nehezen hozzáférhető — cikket nyelvészek és könyvtárosok egyaránt haszonnal forgathatják.

KECSKEMÉTI recenziói ritkán a szó szoros értelmében vett könyvismeretéseket, az ismertetés adta — terjedelmileg erősen korlátozott — kereteket szívesebben tölti ki egy-egy nyelvi jelenség, a könyv megjelenése révén

aktuálisnak mutakozó kérdés vizsgálatával. Az effajta véleményformálás szemléletes példája „Über die langen Vokale im Türkmenischen. Туркменско-русский словарь. Moskau 1968” c. írása (FUF 37:190—1). Turkológiai ismereteink szerint a mai török nyelvek közül a türkmén és a jakut őrizte meg az eredeti magánhangzó-hosszúságot, és a török eredetű türkmén és jakut szavaknak mintegy háromnegyede megegyezik egymással a hosszúság tekintetében. KECSKEMÉTI arra keres választ, mi a helyzet egy török nyelven belül: a címben jelzett szótárat egybeveti más türkmén források megfelelő adataival. Rámutat arra, hogy a vokálisok hosszúságának jelölésében e g y kulcsnyelv forrásai is részben ellentmondásosak, s ez nem annyira a szótárszerkesztők következetlenségével, hanem inkább e fontos török hangtani kérdés bonyolultságával magyarázható. „Die Frauensprache als Tabu im Oirotschen” c. dolgozatában (StOr. 43/8: 1—9) KECSKEMÉTI betűrendes jegyzékbe foglalja, etimológiai utalásokkal és magyarázatokkal látja el és jelentetani mutatóval teszi kezelhetővé az 1947-ben megjelent Ойротско-русский словарь-ban »женск.» [nőnyelvi] megjelöléssel ellátott szavakat (e munkájáról l. még alább).

Önálló kezdeményezésű, egyéni hangvételi ismertetéseknek másik formája a röviden talán „etimológiai statisztikának” nevezhető módszer konzekvens alkalmazása. Még 1971-ben sikerült megismerkednem a zürjén etimológiai szótár (ESZK) anyaga alapján készült „Syrjäänin tavurakenteesta ja etymologiaista” c. kitűnő dolgozatával, amelyet nyomtatásban sajnos már csak posztumusz mű gyanánt olvashattunk (De la structure de la syllabe dans le vocabulaire zyriéne (komi) et de ses origines. ÉFOu. 10 (1973) [1975]: 77—85). „Norjanlapin sanaston alkuperästä” címmel E. ITKONEN lapp etimológiai szójegyzékéről (LpChr.) közöl statisztikai mutatókat (Vir. 1967: 135—7). Egy harmadik cikke (Közös szókincsünk statisztikája. NyK 72:168—169) a FUV biztos finnugor egyeztetéseinek abszolút előfordulását szemlélteti, és százalékos arányokkal világítja meg az egyes uráli nyelvek ősi szókincsének egymáshoz való viszonyát. Leíró nyelvészeink figyelmébe ajánlhatjuk KECSKEMÉTI magyar igeekötőkkel foglalkozó, az ÉrtSz. igeekötőinek gyakoriságát, használatát tárgyaló, a szótár némely következetlenségére rámutató dolgozatát (Nykyunkarin sanakirja ja verbiprefiksit. Vir. 1964: 72—4). Az ÉRDŐDI—KECSKEMÉTI által, fonematikus átírással és német fordítással újra közzétett vaszjugáni osztják mese (UAJb. 42:156—62) szófajstatisztikai mutatói, a szó- és szó szerkezet-gyakorisági számítások is nyilván KECSKEMÉTI-től származnak.

Az altaji (régebben: ojrot) nyelv „nőnyelvi” kifejezéseit számba vevő — már említett — munkája egyben KECSKEMÉTI néprajzi érdeklődésének is bizonyítéka. Az ebben vázolt vizsgálati módszerrel betekintést nyerhetünk a török (kazak, kirgiz stb.) és egyéb (pl. mongol) népek egykori hitvilágába. A szerző megállapítja, hogy a jövőben nagyobb teret kell szentelni a szinonima- és stílusvizsgálatoknak, s mindenesetre — a „Wörter und Sachen” elvének figyelembevételével — a nyelvtudomány segédtudományainak az eredményei is felhasználandók a szótábu forrásainak, az ősi vallásos képzeteknek feltárására. Jelentősnek érzem KECSKEMÉTI lapp folklórkutatásait. „Lappische Joiku-Lieder aus Karasjok” c. társszerzős könyve — lapp anyanyelvi munkatárs: SAMULI AIKIO, zenei munkatárs: KISS ZOLTÁN — 97 lapp joikut és azok fontosabb variációit tartalmazza (MSFOu. 149: 1—252). A dallamokat az egyszérfűsített vasszkripcióval leírt szövegek követik német fordí-

tással. **KECSKEMÉTI** a könyv bevezetőjében szerényen csupán a joikuk közzétételét, pontosabban strófászerkezetük szemléltetését jelölte meg a kötet céljaként (MSFOu. 149:4). A hosszú, kitartó munkát, sokoldalú nyelvészeti, néprajzi és zenei ismereteket igénylő, számos mutatóval ellátott kiadvány azonban jóval több ennél: kitűnő forrásanyag mind a nyelvészek, mind pedig a társtudományok művelői számára (vö. Sz[ABÓ T. ÁDÁM]: UAJb. 45:327). **KECSKEMÉTI** a Finn Kulturális Alap ösztöndíjával, **H. PAUNONEN**nel közösen készítette el a Finnugor Társaság kiadványaiban megjelent mesék tipizálását (Vir. 1968:199—208 és JSFOu. 73:205—65). Az **AARNE—THOMPSON**-féle típusmutató szerint rendezett összeállítás a Társaság kiadványain kívül további hatalmas finnugor és volgai török forrásanyag tipizálását is magában foglalja, a második, teljesebb közlemény bibliográfiai anyaga (JSFOu. 73: 207—13) is szinte hiánytalan, kitűnő segédeszköz.

Tudománytörténeti érdeklődése, jó szerkesztői érzéke — alapos, pontos munkával párosulva — **KECSKEMÉTI**t kiváló bibliográfussá tették. Egyik nagyszabású mutatója **P. S. PALLAS** „Zoographia Rosso-Asiatica” c. háromkötetes művének (1811—3) teljes szóanyagát, mintegy száz nyelv jó néhány száz nyelvjárásából kb. 5000 állatnevet tartalmaz (StOr. 37/4:1—79). E hatalmas anyag nyelvi analízise kívánatosnak látszik a legalább hét nyelvcsaládhoz tartozó nyelvek állattani szakszókincsének tipizálása, eredeztetése szempontjából. **KECSKEMÉTI** munkája a Finnugor Társaság kiadványainak mutatója (JSFOu. 70/5) és a finn orientalisztikai folyóirat mutatója is (StOr. 40/4). **E. ITKONENT** és **A. J. JOKI**t tudományos munkásságuk jegyzékével köszöntötte az ünnepeltek 60. születésnapján (MSFOu. 150:489—504, ill. JSFOu. 72:496—504). **H. ILOMÄK**ivel együtt elkészítette a Finn Irodalmi Társaság etnológiai osztálya bibliográfiáinak jegyzékét (Helsinki, 1975. SKS kirjaston julkaisuja 1). Sajnálatosan rövid tudományos pályafutása folyamán szüntelenül foglalkoztatta **M. A. CASTRÉN** munkássága. Izgalommal tanulmányozta **CASTRÉN** gazdag finnugor nyelvészeti és néprajzi könyvtárát (**M. A. Castrén**in kirjasto. Bibliophilos 23 [1964]:9—14), s egyik kéziratoss cikkében a **CASTRÉN** zürjén (1844), cseremis (1845) és osztják (1849) nyelvtanában szereplő finn szóanyag 55%-át etimológiailag helyesnek minősítette (**M. A. Castrén**in suomalaisia etymologioita. 1971). A **CASTRÉN**-irodalmat kitűnően ismerte, kiadatlan **CASTRÉN**-bibliográfiája özvegye gondozásában remélhetőleg hamarosan megjelenik. A közeljövőben, a *Studia Fennica*ban lát napvilágot két további munkája: a finn nyelv- és néprajztudomány bibliográfiája, valamint a **SULO HALTSONEN**-bibliográfia is.

A műfordító **KECSKEMÉTI** a kortárs magyar irodalom jó néhány alkotását (**GYÁRFÁS MIKLÓS**, **JUHÁSZ FERENC**, **LENDVAI GYÖRGY**, **SAKONYI KÁROLY**, **VÉSZI ENDRE** műveit) ültette át finn nyelvre. 1973-ban **HANNU LAUNONEN** társaságában **JUHÁSZ FERENC**-kötet összeállítására kapott ösztöndíjat a Finn Irodalomfejlesztési alaptól. Az 1974-ben publikált, nyolc **JUHÁSZ**-verset tartalmazó „Kukkiva Maailmanpuu” [Virágzó Világfa] szerzőpárosa 1975 májusában finn állami irodalmi díjat kapott. A fordításkötetet lelkesen üdvözli a magyar irodalomkritikus is: „a teljesítmény és az eredmény lenyűgöző” (**PAP ÉVA**: Tiszatáj 1975/9:40).

Fiatalon eltávozott kollégánknak egész sor munkája kéziratban, az íróasztalfiókban maradt. Ezek közé tartozhat például **P. S. PALLAS** „Flora Rossica” c. műve nyelvi anyagának mutatója (vö. StOr. 37/4:4), a kirgiz nőnyelvi tabuval foglalkozó dolgozata (vö. StOr. 43/8:9), továbbá **M. A. CASTRÉN**

kojbál és karagassz szójegyzéke és nyelvmutatványai, A. AHLQVIST csuvas anyaga stb.

KÉCSKEMÉTI ISTVÁN turkológiai könyvtára gazdagságában szinte példa nélkül állt Finnországban. A könyvtár kb. 2000 kötetes turkológiai anyaga — az elhunyt óhajának megfelelően — a helsinki Ázsiai Intézetben, 7—800 kötetes finnugor könyvtára a Suomen Sukuban nyert elhelyezést. A könyv-katalógusok elkészülte után a nagy értékű anyag a kutatók rendelkezésére áll majd, s a tervek szerint külföldre való kölcsönzésükre is lesz lehetőség. KÉCSKEMÉTI könyvtárának katalógusjegyzékére is nyilván érvényes és jellemző lesz az a megállapítás, amit ő maga vallott CASTRÉN könyvtáráról: „Kirjojen ystävien käyttämä sananparsii «näytä kirjastosi, niin sanon kuka olet» saa elävän sisällön, kun tutustutaan ... M. A. CASTRÉNin kirjaston luetteloon” (Bibliophilos 23:9).

ZAICZ GÁBOR

Vaszilij Iljics Litkin 80 éves

Víza olannid!

Alacsony termet, kerekded arc, élénk, jóságos, örök fiatalosan figyelő szempár... Ilyennek láthatták VASZILIJ ILJICS LITKINT a IV. Nemzetközi Finnugor Kongresszus résztvevői a múlt év szeptemberében Budapesten. Ilyennek látta őt e kis köszöntő írója is Moszkvában, a Nyelvtudományi Intézetben, ahol VASZILIJ ILJICS minden magyar ösztöndíjast a legmelegebb barátsággal és segítőkészséggel fogadott. Az első kérdései Budapestről, a magyar kollégákról faggattak. Elragadtatással beszélt ifjúkori magyarországi tartózkodásáról. A budapesti egyetemen avatták bölcsészdoktorrá. Doktori értekezésének címe: „Az -s névszóképzők a permi nyelvekben” (Budapest 1927). Ez a mű ma is biztos támpontja a permi alaktan problémái iránt érdeklődőknek.

VASZILIJ ILJICS LITKIN 1962-től 1972-ig volt a SZUTA Nyelvtudományi Intézete finnugor osztályának vezetője. Már nyugdíjba vonult ugyan, de változatlan éberséggel tartja számon a finnugor nyelvtudomány legújabb eredményeit, és azok gazdagításához ő maga is tevékenyen hozzájárul. Erről tanúskodnak a finnugrisztikai folyóiratokban megjelenő legfrissebb cikkei.

Tudományos munkásságáról részletesen beszámolni föltöbb nehéz feladat, hiszen olyan tudós egyéniség áll előttünk, akit a finnugor nyelvtudományon belül mind az egyes nyelvek problémái, mind pedig a finnugrisztikának általános és alapvető kérdései foglalkoztattak. Szűkíteniük kell tehát a kört. Arra a területre irányítjuk figyelmünket, ahol V. I. LITKIN a legnagyobbat, a jövő tudósai számára a legmaradandóbbat és legértékesebbet alkotta meg. Ez pedig a permi nyelvek kutatása.

A zürjén és a votják nyelv tanulmányozása során két, egymással szorosan összefonódó cél vezette: egyfelől e nyelveknek, s főleg anyanyelvének, a zürjénnek a gazdagítása, nyelvhasználatuknak a tökéletesítése, vagyis az irodalmi nyelv nyelvhelyességi normáinak meghatározása, másfelől olyan műveknek az alkotása, amelyek magas tudományos szinten megismertetik

a kutatót a permi nyelvek történetével, dialektusaival és más nyelvekhez fűződő kapcsolatával. E céloknak szerves — szinte tervszerűen elgondolt — egységbe való illeszkedése elsősorban a nyelvjárástani munkásságában mutatkozik, illetőleg valósul meg. Ifjúkorától kezdve szenvedélyes lelkesedéssel tanulmányozta a zürjén és a votják nyelv nyelvjárásait. Ennek eredménye nem pusztán egy-egy nyelvjárásnak, mint például a felső-sziszolainak, valamint a jazvainak a monografikus feldolgozása («Диалект Кобры» 1930, «Коми-язвинский диалект» 1961) volt. A nyelvjárások alapos ismeretében olyan szóanyagnak a birtokába jutott, amellyel az irodalmi nyelvet gazdagítani tudta. Egész munkásságát áthatja az anyanyelv rajongó szeretete, gyengéden féltő ápolása, pallérozása. Ezt számos iskolai kresztomátiája és nyelvtana bizonyítja. E munkái fölbecsülhetetlen kézikönyvek a finnugor nyelvész számára is. Hogy csak néhány példát említsünk: «Современный коми язык» (1955), «Историческая грамматика коми языка» (1957), «Диалектологическая хрестоматия по пермским языкам» (1955). Ez utóbbi műveke bevonódnak a votják nyelvjárások is. A votják nyelv kutatója számára ugyancsak nélkülözhetetlen mű a «Грамматика современного удмуртского языка» (1962). De a nyelvművelő V. I. LITKIN nem elégszik meg ennyivel! Sorozatosan jelentet meg idevágó cikkeket a zürjén nyelvű folyóiratban, a «Войвыв кодзув»-ban.

Visszakanyarodva a nyelvjáráskutatáshoz, meggyőződhetünk arról, hogy az itt végzett szívós és rendszeres munkája eredményeképpen új kutatási távlatok nyíltak meg V. I. LITKIN előtt, mégpedig a permi nyelvek történeti jellegű vizsgálatában. Erre az útra persze nem pusztán azért lépett, mert mint dialektológus felismerte a nyelvjárásokban mutatkozó archaikus vonásokat. Kezdetből fogva érdekelték őt a XIV.—XVII. századból való ózürjén (ópermi) nyelvemlékek. Tüzetesen tanulmányozta ezeknek — mindeddig csak felületesen vizsgált — ortográfiáját, majd 1952-ben megjelentette a «Древнепермский язык» c. monográfiáját, amelyben részletesen feldolgozta e nyelvemlékek hang- és alaktanát. A szójegyzék rész felöleli a nyelvemlékek teljes szóanyagát. Innen már csak egy lépés kellett, hogy továbbhatoljon visszafelé, a múltba.

És ezen a ponton előlépett V. I. LITKIN, az etimológus is. Három szál futott tehát össze: a permi nyelvjárások ősi vonásainak felismerése, az ópermi nyelvemlékek nyelvi sajátosságainak feltárása és a finnugor etimológiai kutatásokban való otthonosság. 1964-ben megjelent az «Исторический вокализм пермских языков». Olyan mű ez, amelynek ismerete nélkül egy finnugor nyelvész, akár etimológiával, akár pusztán fonológiával foglalkozik, tanácstalan volna a maga területén adódó problémák dolgában.

De még itt sincs megállás! V. I. LITKIN hozzáfogott, hogy megírja a zürjén nyelv etimológiai szótárát. Régebben már megszerkesztett egy olyan kétnyelvű szótárt, amely felöleli az irodalmi nyelv úgyszólván teljes szókincsét («Коми-русский словарь» 1961). Ebben az új műben azonban már nyelvjárási szavaknak is szerepelniük kell. A munkálatban együtt dolgozott E. Sz. GULJAJEVVEL. A szerzőpáros 1970-ben megjelentette a «Краткий этимологический словарь коми языка» c. művet. Ezt a világ finnugor nyelvészei osztatlan örömmel és tisztelettel üdvözölték.

Csúcs volt-e ez a szótár? Ma még nem tudhatjuk, hiszen a munka folytatódik. V. I. LITKIN tollából újabb meg újabb cikkek születnek. Kívánjuk, hogy továbbra is változatlan munkakedvvel segítse a finnugor nyelv-

tudományt. Mindannyiunknak szüksége van LITKIN professzor érett tudására, kiváló szakértelmére.

Most pedig azt a V. I. LITKINT köszöntjük, akit ILJA VASZ néven ismer a zürjén nép és a zürjén irodalomkutatás. A költőt köszöntjük, aki életre keltette Pera vitézt. Nem szükséges elsorolnom verseit, hőskölteményeit. Túlnőne e köszöntő határain. Elég ha azt mondom: gyermekek és felnőttek bámulják lírájának és epikájának csodáját. ILJA VASZ elvarázsol minket kedves-játékos szavaival, melábújával, harsány kiáltásaival és takarodót fújó szelidségével. Gyermeekversei olyan élményt nyújtanak a gyermekeknek, amit ők soha nem felejtenek el. És mi ez az élmény? Játékos-komoly játszás az anyanyelvvel. Játékosan komoly bevezetés a mese birodalmába. Komolyan játszó figyelmeztetés arra, hogy a mesék csak akkor igazán szépek, ha megérted őket anyanyelveden is.

Szívből köszöntjük VASZILIJ ILJICS LITKIN professzort, jó egészséget és további sikeres munkát kívánunk neki.

KORENCHY ÉVA

Aulis J. Joki: Uralier und Indogermanen

Die älteren Berührungen zwischen den uralischen und indogermanischen Sprachen. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 151. Helsinki 1973. XXVII + 419 l.

AULIS J. JOKI nagy művére évek óta vártak a kutatók. Különösen az indogermanisták várták reménykedve a kompetens uralista ezen munkájának a megjelenését, akiknek elég gyakran mondogatták, hogy H. JACOBSON „Arier und Ugrofinnen” című könyve uralisztikai szempontból nem elég megbízható (jóllehet, JOKI könyve izgalmas kutatástörténeti részében, a 150. lapon az általa is kritikusan megírt művet az igazságtalan hiperkritikával szemben nemeslelkűen megvédelmezi). A mű mielőbbi közzétételére elegendő indíciuum volt: e sorok írója elárulhatja, hogy helsinki látogatása alkalmával 1965-ben, a könyv egy nyomdai tördelt példányát (!) átolvasta és néhány javaslatot s kritikai megjegyzést fűzött hozzá. Tehát azok közé tartozott, akik a „JOKI” publikálására vártak és néhány témájukat a könyv nyilvánosság elé kerüléséig félretettek. JOKI azonban több finn kollégánkra jellemző módon, gondosan, a nyilvánosságtól óvakodva, még csaknem egy évtizedig csiszolgatta munkáját, a legújabb irodalom alapján kiegészítette azt, s az egyes problémákat újra átgondolta. Most végre előttünk van a régóta óhajtott mű. A főszerkesztő kérésének eleget téve, mint indogermanista fűznék néhány megjegyzést hozzá; a valóban lényegi bírálatok az uralisták feladata lesz.

A terjedelmes első rész a kutatás történetét öleli fel, melyet, mint mesterművet a nyelvtudomány történetében, osztatlan dicséret illet. JOKI felkutatta négy évszázad kutatóinak legtrikább, nehezen hozzáférhető nyilatkozatait, igyekezett gondosan feltárni azok kölcsönös összefüggéseit és mindenütt igazságos véleménynyilvánításra törekedve — bizonyára — elsőnek tisztázta azt, hogy az egyes, ma biztosnak tekintett felismerések kinek köszönhetőek. Az előkorszakkal kezd: SCALIGERREL (1599), LEIBNIZCEL és az ő szkíta-teóriájával, mely a héber — görög — finn rokonság hipotézisével szemben végül felülkerekedik (4. l.). A 12 kk. lapokon a KLAPROTHÓL CASTRÉNIG tartó fejlődést vázolja. Részletesen méltatja (20 kk.) L. DIFENBACH „Vergleichendes Wörterbuch der gothischen Sprache” (1851) című művének a hatását, amely már olyan ismert egyeztetéseket tartalmaz, mint a finn *mesi* ~ óind *mādhu* 'Honig, Süßigkeit' stb., a finn *porras* és a latin *porcus* családja. — Noha a XIX. század közepén még mindig adódnak olyan kuriózumok, mind WEDGWOOD könyve a finn *liikaniemi* = angol *nickname* színvonalan álló egyeztetésekkel (30. l.), a hatalmas anyag szigorúan tudományos tárgyalása végérvényesen V. THOMSEN (1869) értekezésével kezd érvényre jutni. Persze ezután OTTO DONNER szótárát úgy ítéli meg, mint amely már megjelenésekor elavult („schon bei seinem Erscheinen veraltet”); azt a munkát, amelyre korunk indogermanistái — sajnos — még ma is támaszkodnak. Ezzel szemben KARL PENKA túlnyomórészt elfelejtett kutatásairól megállapítja, hogy azok: „einige auch heute noch gültige Gedankengänge

enthalten, die von ihm erstmalig vorgebracht worden sind" (48. l.). Az indogermán — finnugor kutatások legjelentősebb kutatóját, W. TOMASCHEKET egy külön fejezetben méltatja (53 kk.). Azzal kapcsolatban, hogy TOMASCHEK csakhamar feledésbe merült, amint új nevek bukkantak fel („nur zu bald in Vergessenheit geriet, als neue Namen auftauchten”), megjegyezzük, hogy ugyanez mondható el ennek a zseniálisan sokoldalú férfiúnak más kutatásairól is.¹

A kutatástörténet következő periódusában elsősorban a régi jövevényszó-átvételekkel foglalkozik; itt a tárgyalás során csakhamar magyar kutatókra, kiváltképpen MUNKÁCSI BERNÁTRA kerül sor (72 kk.). A „finn iskolát” PAASONENNA, SETÄLÄVEL TOIVONENNA, KALIMÁVAL és másokkal egyetemben — jogosan — külön méltatja (85 kk.). A „Forscher aus verschiedenen europäischen Ländern” című fejezetben (126 kk.) bemutatja J. NEUHAUST, aki a jövevényszó-rétegek sorrendjének érdekes tagolódását állapította meg (127); a fejezet nagyobbik része JACOBSON ismért művének van szentelve, amelynek kritikus, de nemeslelkű és igazságos megítéléséről fentebb már szoltunk.

Végezetül a könyv tudománytörténeti részéről megjegyezzük, hogy az gondosságban, méltánosságban és a gazdag dokumentáció tekintetében aligha múlható felül. A „mindennapi használat” számára azonban — az alulírottira, mint egy etimológiai szótár szerzőjére ez a kifejezés fenntartás nélkül illik — a könyv legfontosabb része persze a 2. főrész, az etimológiai szójegyzék. Itt végre kellő részletességgel rendelkezésünkre áll mindazoknak az uráli és indogermán szövegeztetéseknek gazdagon dokumentált gyűjteménye, amelyeknek egymáshoz valamilyen közük van. A dolog természetéből következően, nem pedig Joki hibája, hogy kritikája és akribiája ellenére ez az etimológiagyűjtemény bizonyára nem a kutatás lezárását, hanem sokkal inkább ösztönző kezdetét jelenti. A szóanyag határozatlan és megtévesztő vallomásai olyan jellegűek, hogy némely egyeztetés esetében nem dönthető el, hogy az uráli, ill. a finnugor szavak az ősrájából (vagy akár az előárjából, azaz az árja indogermánhoz közelálló előzményéből), avagy pedig a középirániból származnak. Mivel ezen a helyen télem mint indogermanistától várnak véleménynyilvánítást, a következőket szeretném mondani: a könyv az indogermán anyagot nagy gondnal mutatja be, az idevonatkozó standardműveket mind idézi, a cikkekben és a monográfiákban szereplő szekundér irodalmat a tudomány legújabb állása alapján értékeli. Csak egészen ritkán hiányzik egy-egy, a könyv érvelése számára valóban fontos indogermán nyilatkozat: talán ez az eset áll fenn az előárja **porcos* 'porcus' tárgyalásakor (303. l.), amikor a szerző figyelmét elkerülte, hogy KARL HOFFMANN a 'porcus' szót „Drei indogermanische Tiernamen in einem Awesta-Fragment” című mesteri dolgozatában (Münchener Studien zur Sprachwissenschaft 22 [1967]: 29 kk.) nagy valószínűséggel egy óiráni nyelvben is kimutatta (aveszta *parasa-* (*parasa-*) 'Ferkel'). Csak ritkán mutatkozik meg az uralista JOKI kevésbé való jártassága az indogermanisztikában: A „Paul Friedrich, Indo-European” rövidítést, amely a rövidítésjegyzékben nincs felolva, bizonyára egyetlen „szakmabeli” indogermanista sem alkalmazná P. FRIEDRICH „Proto-Indo-European Trees” című könyvére. Az óind szójegyzékben végzett szűrőpróbák arra utalnak, hogy azt olyan valaki állította össze, aki a különböző óind transzkripciók mizériájával nincs teljesen tisztában. Így például a *bhēka* és *bhēkah* (helyesen *bhēkah*), a *devā-* és *dēvā*, a *devī* és *dēvī* minden esetben egy szó, de a szójegyzékben két utalószóra vannak osztva. Még rosszabb az a zűrzavar, amelyek két különböző óind szóval, a *čarman-* 'Leder' és a *sārman-* 'Decke' szavakkal kapcsolatban keletkezett (a szerencsétlen *čarman-* átírás következtében, melyet az indogermanisták még ma is alkalmaznak); a kutatás során egyébként mind a kettőt a finn *kerma* stb. 'dünne Rinde' szóval kapcsolták össze. A szómutató *carma* szava a 187. lapra utal, ahol azonban a *čarman-*ról van szó, ennél viszont a 43. lapra történik utalás; a 187. lapra utal a *sārman* alak, amelyet viszont helytelenül a *čarman-*tól különböző szónak tartanak.

De mindez lényegtelen apróság. Az indogermanista nagy általánosságban azt mondhatja az uralistáknak — örvendetes ellentétben az uralistáknak az indogermanistákhoz intézett azon figyelmeztetésével kapcsolatban, hogy ti. JACOBSON könyvére uralistikai tekintetben nem nagyon támaszkodhatnak —, hogy JOKI munkájának indogermanisztikai anyaga gondosan van kiválogatva és szinte tévedések és hibák nélkül kerül bemutatásra.

¹ Vessük össze például, TOMASCHEKnek, az iranistának a tudományos teljesítményét azzal a viszonylag szerény szereppel, amelyet ő az iranisztika történetét bemutató leírásokban játszik (vö. MAYERHOFER, Commemoration Cyrus I (Leiden—Teheran 1974) 332. l.

A mű harmadik része (353 kk.) befejezésül az itt tárgyalt nyelvközösségek őshazakérdéseivel, vándorlásaival, datálási problémáival stb. foglalkozik. — Összefoglalólag JOKI szép teljesítményéről elmondhatjuk, hogy remek tudománytörténetet nyújt és egy részletes glosszáriumot az uráli—indogermán nyelvi kapcsolatokról, mely mű minden indogermanista nélkülözhetetlen kézikönyve lesz. A dolog természetéből következik, hogy ez a szójegyzék még nem termés, hanem sokkal inkább vetés; hiszen csak most áll rendelkezésünkre a magyarázati javaslatoknak az a kellően kimerítő gyűjteménye, amelynek alapján csak most kezdődhet el igazán a valódi tudományos vita uralisták és indogermanisták között. E vita végét a két szomszédos nyelvcsalád kapcsolatainak időbeli meghatározását illetően talán már valamivel szilárdabb eredmények fogják jelezni. Hogy JOKI könyve ezeket a végleges eredményeket még nem nyújthatja, az az igazi kutatót nem szomorítja el. Mint HUGO SCHUCHARDT² mondja: „Wenn es von reinen Stoffsammlungen abgesehen, wirklich 'abschließende' Arbeiten gäbe, wir würden wenig Freude daran haben”.

MANFRED MAYRHOFER

Congressus Quartus Internationalis Fenno-ugristarum Budapestini habitus anno 1975.

Redigit Gyula Ortutay. Pars I, Acta sessionum. Curavit János Gulya. Akadémiai Kiadó. Budapest 1975. 242 l.

A IV. Nemzetközi Finnugor Kongresszus — mint ORTUTAY GYULA négy nyelvű előszavából (9—15) megtudjuk, továbbfejlesztette az eddigi hasonló rendezvények munkáját. Az eddigi tetszőlegesen választott előadások helyett, amelyekbe csak a rendezőség igyekezett némi rendszert vinni a szekciókra való tagolással és csoportosítással, a IV. kongresszus kitűzött néhány, a tudomány mai állása szerint fontos témát, és a súlyt ezeknek részletes megvitatására helyezte. Emellett természetesen nem zárkózott el a szabadon választott előadásoktól sem.

Az ismertetendő könyv már hónapokkal a kongresszus előtt megjelent, hogy a vita hozzászólói idejében felkészülhessenek. Mivel feladatom a kötet ismertetése, természetesen nem térek ki az ismertetendő előadásokhoz kapcsolódó vitákra.

A kötet tartalmazza az előszón kívül a két plenáris ülés, valamint a négy szekció 11 fő előadását, összesen tehát 13 előadás anyagát.

Az első nagy tanulmányban LAKÓ GYÖRGY tárgyalja a finnugrisztika módszereit és eredményeit (Mittel und Wege in den finnisch-ugrischen Wissenschaften 19—47). LAKÓ az elmúlt hetven-nyolcvan esztendő finnugor nyelvtudományának eredményeit méltatja, de egyben bírálja is. Áttekintését az újgrammatikus irányzat jelentkezésétől századunk ötvenes éveig nyújtja, tehát a strukturalista és az abból fejlődött egyéb irányzatok tömeges megjelenéséig a finnugor nyelvtudományban. Általánosságban vitázik azokkal, akik szerint a „hagyományos nyelvészet” túlzottan történeti és hangtancentrikus, elhanyagolja a ma beszélt nyelvek és nyelvjárások leírását, a mondatant, és elsődleges céljának az alapnyelv rekonstrukcióját tartja. Számos példát hoz arra, hogy a tárgyalt szakaszban óriási egykorú anyaggyűjtés indult meg nemcsak az akkor még írásbeliséggel nem vagy alig rendelkező nyelvek körében, hanem a finnbén, észtbén és magyarban is. Hatalmas, nélkülözhetetlen szöveganyag, szótárak, leíró nyelvtanok stb. készültek. A mondatant ugyan némileg lemaradt, noha jelentékeny művekről számolhatunk be ezen a téren is. A következőkben főleg a második világháború utáni finnugrisztika eredményeiről szól, így a nyelvatlaszokról, az értelmező és etimológiai szótárakról, a fonológiai szemlélet elődeiről és végleges bevonulásáról a finnugor nyelvtudományba, valamint a strukturalizmus előfutáiról. Utolsó bekezdésében sürgeti a finnugor nyelvtudomány történetének egy világnyelven való megjelentetését is. Maga ez a cikk is egy kitűnő adalék, sőt csirája is lehetne egy ilyen hasznos és fontos vállalkozásnak.

A plenáris ülések második előadásának szerzője KUSTAA VILKUNA (Sprachgrenze, ethnische Grenze, kulturelle Grenze 45—58). VILKUNA már évek óta foglalkozik e témával, több tanulmánya jelent meg ebből a tárgykörből. Közismert tény, hogy a nyelvrokonság nem jelent egyben antropológiai rokonságot, hiszen a finnugor népek sem egységesek

² Hugo-Schuchardt-Brevier (kiadta Leo Spitzer, 1922) 339.

az utóbbi szempontból. Mint ahogy Európában és Ázsiában is tudunk a történelmi időkből egyes nagy múltú népek „eltűnéséről”, ez megtörténhetett a történelemben kevésbé számontartott Északkeleten is. A népek nem tűntek el, hanem nyelvileg asszimilálódtak a számban és politikai hatalomban erősebb népek nyelvéhez. Mivel a nyelv az egyes népek legfontosabb és legkézzelfoghatóbb ismertetőjele, a köztudatban a kettőt nem szották elválasztani. A vallások, kultúrák, az újabb korban rendszerint az államhatárokkal vannak összefüggésben, és mivel az államhatárok ritkán esnek egybe a nyelvhatárokkal, a kulturális határok átvághatják a nyelvhatárokat, kettéoszthatnak nyelvterületeket vagy magukba foglalhatnak másnyelvű népességeket is. Ezért arra int, hogy a néprajz kutatói ne álljanak meg a nyelvhatároknál, hanem a szomszédos, másnyelvű népekre is tejjessék ki vizsgálataikat.

A nyelvtudományi szekció első tanulmányának szerzője B. A. SZEREBRENNYIKOV (Prajazik kak nyeobhogyimaja mogvelj 61—9). Cikkének elején árnyaltan elemzi az alapnyelv-elméletek kialakulását és fajtáit, majd foglalkozik tagadóival és ellenzőivel. Sorra veszi ez utóbbiak érveit, és megállapítja, hogy az alapnyelvelmélet helyett kínált keveredés-elmélet csak nyelvjárási szinten mehet végbe. Két külön nyelvi rendszerű nyelvben csak lexikai keveredés lehetséges, esetleg még bizonyos artikuláció elsajájtításáról és tipológiai sajátosságok átszűrődéséről lehet szó. Ezért fikció az a következtetés, hogy az integrációs küszöböt elért nyelvek keveredéséből új nyelv keletkezhet. A szavak és formák rokonsága közös forrást tesz fel. Az alapnyelvi rekonstrukció rendszerint annak a nyelvállapotnak a megragadására törekszik, amely a felbomlást közvetlenül megelőzte, tehát nem az alapnyelv történetét próbálja rekonstruálni. Hogy ne kerüljenek különböző kronológiai rétegek egymás mellé, vannak ma már olyan ismertetőjelek, amelyek nagy részét még az újgramatikusok nem ismerték. A jelenség tömeges előfordulásán kívül számos, egymással kölcsönösen kapcsolatban álló jelenség is jelezheti azok együttes meglétét. Az alapnyelvi séma nélkülözhetetlen, mert enélkül nem lehet történeti távlatunk: nem ismerhetjük meg egy szó vagy forma fejlődési irányát anélkül, hogy ne ismer-nénk azoknak elérhető legrégibb állapotát.

AULIS J. JOKI tanulmánya (Affinität und Interferenz in den Sprachen des nord-eurasischen Areals 71—86) a napjainkban erősen fellendülő areális nyelvészet és nyelvészeti tipológia tárgyköréből tartalmaz értékes módszertani elveket és gyakorlati példákat. Vizsgálatai az északkeurázsiai területre vonatkoznak: nagyjából a 40. szélességi foktól északra. Első fejezetében röviden ismerteti és egyben bírálja COLLINDER uráli—indoeurópai, ural-altajai, uráli—jukagiri és nosztratikus föltevéseit, majd megvizsgálja a további nyelvrokonitási kísérleteket és az ezekkel kapcsolatos vitákat. Ismerteti MENGES, RÄSÄNEN, RAMSTEDT, AALTO, HAJDÚ nyelvrokonsági és areális nyelvészeti elméleteit, de saját véleményét is nyilvánítja velük szemben helyeslő vagy kétlő megjegyzésekkel. Foglalkozik a hamburgi (1968), szegedi (1968), tallinni (1970), tomszki (1967—73) és pennsylvaniai (1966) konferenciákkal, kongresszusokkal, amennyiben azok a szélesebb alapon vett nyelvrokonsági vagy areális kérdésekkel foglalkoztak. Előadásának második felében szól az elmúlt negyedszázad legfontosabb jövevényszó-tanulmányairól, etimológiai szótáraitól, a kreolizáció elméletéről, DÉCSY GYULA nemrég megjelent könyvéről (Die linguistische Struktur Europas, 1973), majd az areális nyelvészet újabb képviselőiről (SEBOK, HAJDÚ, KURATH). Ezután rátér a helynevek (elsősorban víznevek) bizonyító erejére az északkeurázsiai térségben. A kérdés sokoldalú helyszíni gyűjtés nélkül alig oldható meg. Végül az utóbbi évek régészeti és embertani eredményeiről ad nagyon tömör összefoglalást. Idézi többek közt CHALIKOV szovjet régész kronológiáját a régészet alapján: 15—10 ezer évvel ezelőtt ural-altajai, 10—6 ezer körül uráli közösség kialakulása, i. e. 4—3. évezredben az uráli, 3—2. évezredben a finnugor közösség felbomlása.

WOLFGANG SCHLACHTER azt vizsgálta előadásában, hogyan „funkcionál a finnugor ige” (Das Verb und seine Satzlehre, Pragmatik und Information im Bereich des finnisch-ugrischen Verbums 87—99). Az igét működésében vizsgálja, azaz *parole*-jelenségként. 12 paraméter alapján elemzi a nyilatkozatokat. A paramétereket három csoportba osztja: I. nyelvészeti paraméterek: 1. beszédcselekvés (a hangsor képzése), 2. a nyelvi kommunikáció megteremtése, 3. szavak (fogalmak), nyelvtani megformálása, 4. beszéd-tartalom, 5. nyelvi kontextus, II. kognitív paraméterek: 6. fogalmi tartalom, 7. gondolati tartalom, 8. gondolati kontextus, III. pragmatikus paraméterek: 9. beszédhelyzet, 10. a beszélő állásfoglalása a nyilatkozathoz, 11. tárgyi helyzet, 12. tárgyi kontextus. A cikk a felsorolt paramétereket magyarázza, és finnugor nyelvekből vett példákkal világítja meg.

A néprajzi előadások közül az első BODROGI TIBORÉ (Die Gesellschaftsorganisation der finnisch-ugrischen Völker 103—20). A rokonsági terminológiák összeállításakor az tűnik szemünkbe, hogy a vogul és az osztják őrizi a nemzetiség (Sippe) elnevezési rend-

szert, vagyis azt, hogy csak az apa fiútestvérét és annak leszármazottait tekintik saját nemzetségüknek és használják rájuk és leszármazottjaikra a közvetlen vérségi elnevezést. A többi nyelvben ennek a vonásnak csak nyomai maradtak, vagy még azok sem. Egy másik tulajdonság, amely a legtöbb finnugor nyelvben fennmaradt: a rokonok korának viszonyítása az EGO-hoz.

Sz. V. IVANOV értekezése a finnugor népek hagyományos művészetéről szól (Tradicionnoje iszkusstvo finnougroszkikh narodov 121—39). A szerző munkájának célja: megmutatni, milyen történelmi jellegű információt hordoz az uráli népek díszítő művésze. Gazdag szemléltető anyagon hasonlítja össze a fa- és csontfaragás, a hímzés különböző finnugor mintáit. Elemzése kiterjed a népi díszítés anyagára, technikai fogásaira, egyes kompozíciós elemekre, ezek szemantikájára stb. Rámutat arra is, hogy ezek a finnugor minták nemcsak egymással vannak rokonságban, hanem egyes elemek a környező, nem finnugor népek díszítő művészetében is megtalálhatók. Mint a régészeti kutatások is igazolják, ezeket a mintákat a ma élő népek a korábbi nemzedékektől örökölték, és bár továbbfejlesztették őket, mégis a mai népművészetük nemzeti specifikumát is alkotják.

SZOMJAS-SCHIFFERT GYÖRGY előadása (Geschichte und Ergebnisse der finnisch-ugrischen vergleichenden Volksmusikforschung 141—58) a finnugor összehasonlító népzenei kutatások történetéről és eredményeiről ad rövid áttekintést. Beszámol a legfontosabb dallamgyűjtésekről, LAUNIS, LACH, VÄISÄNEN, KODÁLY, SZABOLCSI, C. NAGY BÉLA és saját kutatásairól, a dallam és szöveg összefüggéseiről. Véleménye szerint az eddigi eredmények alapján úgy tűnik, hogy az ősi finnugor típushoz legközelebb áll az obi-ugor népzene, a nyugati finnség bizonyos skandináv hatás alá került, a magyar és a cseremiszi pedig átváltott a kötöttebb törökös zenei struktúrába, noha dallamkincsükben számos finnugor motívumot megőriztek.

A harmadik szekció szerzői közül L. J. KRIZSEVSKAJA az uráli kultúrák déli hatásával foglalkozik a kései kőkorszakban (Juzsnije szvjazi uralszkij kultur v ephoh pozdnyevo kamennovo veka 161—79). A szerző a neolitikumkori uráli kultúra déli, vagyis a jelenlegi Kazahsztán és Aral-vidéki kultúráival való kapcsolatát vizsgálja egyrészt az idevonatkozó irodalom kritikus elemzésével, másrészt az ásatások anyagának alapos, minden részletre kiterjedő áttekintésével. Ennek alapján vonja le azt a következtetést, hogy a déluráli és a középpázsiai neolitikum vonásainak hasonlósága nem lehet kétséges (167). Továbbá, azokat a déli kultúrákat, amelyekkel a déluráli kultúra kapcsolatba lépett, az indoeurópai nyelvközösség kialakuló iráni ága alkothatta (169). A kapcsolat jellege etnokulturális volt, kialakulása még a mezolitikum idejére tehető, a neolitikumban már hagyományossá vált, és ezért a déluráli kultúra a déli kultúrák szerves része lett. Kétségtelenek a középső Urálon túli terület déli kapcsolatai is. Ezek inkább gazdasági jellegű cserekapcsolatok voltak, és csak közvetett hatással lehettek a finnugor nyelvközösség ősi és mai népeinek kialakulására.

A. P. SZMIRNOV tanulmánya a termelő gazdaság kialakulásával foglalkozik (Voznyikovenyje proizvodjascsego hozjajsztva i finno-ugri 181—93). Gazdag régészeti anyagok mutatja be, hogy a termelő gazdálkodás kialakulása a finnugoroknál az i. e. III. évezred végére — II. évezred elejére tehető. A termelő gazdálkodáson itt a földművelés kezdeteit kell értenünk — ebből a korból datálhatók az első gabonaszem-maradványok (búza, árpa és köles). Az állattenyésztésnek — amelynek közismert szoros kapcsolata a földműveléssel — első nyomai szintén kb. erre az időszakra tehetők. Itt különös jelentőségűek a szarvasmarha-maradványok. Meg kell azonban állapítani, hogy különösen az északi területeken még sokáig igen nagy szerepe maradt a vadászatnak és a halászatnak is.

A magyar honfoglalás kérdésével foglalkozik LÁSZLÓ GYULA (Die ungarische Landnahme und ihre Vorerignisse 195—208). Az elmúlt negyedszázad különböző tudományainak eredményeire támaszkodva ismerteti az ún. „kettős honfoglalás”-ról való feltevését. A régészeti leletek alapján cáfolja a honfoglaló magyarok pusztán nomád pásztorkodásra berendezett társadalmáról szóló hiedelmét. A X. században már fejlett földművelésre valló leletek tömege került elő, valamint juh és disznó tartására utaló maradványok. Kovácsmesterségük is fejlett volt.

Az irodalmi szekció egyik tanulmánya KÖPECZI BÉLA írása (La science littéraire dans les études finno-ougriennes 211—30). Rámutat azokra a nehézségekre az összehasonlító irodalomtörténetben, amelyet a finnugor népek történetében, írásbeliségük kialakulásában, életmódjukban meglévő különbségek okoznak. A keleti finnugorok csak az októberi szocialista forradalom, a középsők a századfordulón jutottak el az írásbeliségig és irodalmi alkotásokig. A magyar irodalom a legrégebb, de a XIX. században fölzárkóznak a finnek és észtek is. A népköltészetben lehet közös vonásokat találni, de ezek még nin-

csenek módszeresen feltárva. Minden finnugor nép irodalmának kialakulásában jelentős szerepet vittek a népköltészeti hagyományok. A XIX. század romantikus áramlata — kissé megkéskéve ugyan — de érezhető a magyar, finn és észti irodalomban. A realizmus elsősorban a paraszti életet ábrázolja a századfordulón és a XX. sz. elején. Északon sűrűn szereplő fontos motívum a természet, amely a délebbi és nyugati irodalmakban inkább csak a romantika tartozéka. A műfajok nyomon követhető sorrendje: a líra, próza epika, dráma. Az újabb összehasonlító irodalomtudományt azonban nem célszerű csak a finnugor népekre korlátozni. A finnugor népek népköltészetének és irodalmának megismerése és fordítása ugyan már a múlt században megkezdődött nálunk, de csak néhány évtizede vált intenzívvé és kölesönössé. Külön érdekes volna megvizsgálni, hogy e nyelvek rokonsága mennyiben segíti irodalmi művek fordítását. Példának be is mutat egy Petőfi és egy József Attila verset észti, zürjén illetőleg finn fordításban.

A kötet utolsó tanulmányát JEAN-LUC MOREAU írta (*Le rôle du folklore dans les littératures des peuples finno-ougriens* 231—42). Magának a folklórnak — amelyet ő szívesebben nevez népköltészetnek — az elhatárolása is nehéz az irodalomtól. Számos példát hoz rá, hogy sem a névtelenség, sem a naivság nem jellemző kizárólagosan a népköltészetre. Van névtelen költészet, amely nem népköltészet, másrészt egyes ismert költők művei is válhatnak népdallá. A jó népi énekesek, akik a népköltészet legszebb darabjait hagyományozták át a legújabb időkig, maguk is alkottak a népi stílus és formaanyag felhasználásával új énekeket. Másrészt az irodalomra is rányomja a kordivat a bélyegét. Eppen a legjobb népi énekekre már korántsem jellemző a naivság. Példának említ egy vogul szerelmi éneket, amely csaknem szó szerint megegyezik egy Goethe verssel, pedig nem lehetnek egymásra hatással. A tudatos költészet éppenúgy keresi a misztikumot, a természetfölöttit, mint a sámánénekek. A szóbeli hagyományozás ugyan sokat alakíthat, csiszolhat, változtathat egy népdalon, de a régies változatok azt mutatják, hogy a népi énekek a nehezebb érthetőséggel is dacolva igyekeztek ragaszkodni a nemzedékekkel korábbi szövegehez, különösen a szakrális énekekben.

Ezután végigkíséri a finnugor irodalmakat, és azt vizsgálja, mi a szerepe bennük a népköltészeti hagyományoknak. Megállapítja, hogy a magyarban a kereszténység viszonylag korai felvétele szinte eltörölte az eredeti folklórt és fejlődése nagyjából azonos lett a nyugati irodalmakéval, csak a romantika élesztette fel az érdeklődést a népköltészet iránt. A finneknél és észteknél szinte a Kalevala, illetőleg a Kalevipoeg után lendült világszintre a nemzeti irodalom. Sokkal nehezebb helyzetből indultak, de ugyancsak a népköltészetre támaszkodva bontogatták szárnyukat a keleti kisebb finnugor irodalmak, amelyeknek csak az októberi szocialista forradalom teremtette meg az életlehetőségüket.

Az itt felsorolt tanulmányok vitaindítónak készültek, és így nem megoldani, hanem fölvetni akarják a problémákat. A hozzájuk kapcsolódó vitákban megszólaltak az ellenvélemények is, de természetesen azok sem oldhattak meg mindent. Egyetlen kongresszus célja sem lehet ez. Az ismertetett kötetben olvasható tanulmányok nagy érdeme és haszna, hogy a finnugrisztika legjobb szakemberei közül néhányan nagy, átfogó kérdéseknek mutatták be történetét, mai állását, véleményyt nyilvánítottak, és rámutattak a még kidolgozandó feladatokra.

KÁLMÁN BÉLA

Lakó György: Sajnovics János

A múlt magyar tudósai. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1973. 248 l.

A múlt magyar tudósai sorozatban jelent meg ez a méreteiben szerény, tartalmában azonban nemcsak a művelt nagyközönséghez szóló, hanem a szakterület művelőinek is lényeges új megállapításokat hozó kis monográfia.

Ezen hasábkon aligha szükséges — és a jelen recenzióknak nem is lehet feladata — érdemben méltatni Sajnovics János és Demonstrációja jelentőségét, érdemeit. A jeles mű megjelenésének 200. fordulójára alkalmából 1970-ben rendezett megemlékezések, méltató cikkek rendre kijelölték Sajnovicsnak a nyelvtudomány történetében elfoglalt helyét. Érdemei végre megkapták azt az elismerést, melyet a sors életében mostohán megtagadott tőle. Közismert, hogy két finnugor nyelv rokonságának bizonyítására nyelveink közül ő végzett először helyszíni tanulmányokat és széleskörű összehasonlító munkát, melynek során a lapp nyelv szerkezetét egészében tanulmányozta; vizsgálódásait kiterjesztette a szóképzeten kívül az alak- és mondattan, valamint a szóképzés területére

is. A finnugor nyelvek rokonságát szaktekintélyek szórványos megfigyelésekből kiindulva már a Demonstratio megjelenése előtt is hangoztatták, de a magyar és a lapp nyelv rokonságának gondolatát csak Sajnovicsnak a nyelvtani egyezések fontosságát kiemelő tanulmánya igazolta és fogadtatta el idővel a magyar és külföldi szakirodalommal. Művének korában érdeméhez méltón el nem ismert értékei az idő múlásával felébredtek a közvélemény érdeklődését a nyelvrokonság kérdése iránt. Sajnovics újszerű magyarság-tudata előkérte az utat a pár évtizeddel későbbi alaposabb kutatások számára. Méltán keltheti fel figyelmünket a Demonstratio elvi megalapozottsága és modernisége; az összehasonlító nyelvészet elveinek szinte elődök nélküli következetes alkalmazásával Sajnovics nemcsak a finnugor, hanem az összehasonlító nyelvtudománynak is jeles úttörője. Bizonyításának módszere tudománytörténeti jelentőségű.

Talán nem is annyira eltélenő elfoglaltság, hogy a Demonstratio fogyatékoságai, nevezetesen Sajnovics munkájának kissé hézagos volta, a szabályos hangmegfelelések általa is ismert törvényének mellőzése s végül a szabályos eltérések helyett csupán a hasonlóságok keresése kevesebb említést kapnak a régibb méltatásokban. Pedig — mint LAKÓ GYÖRGY az MTA I. Osztályának 1971. április 26-i felolvasóülésén mondott székfoglaló beszédében is hangsúlyozta — a külföldi figyelmére is méltó jeles mű értékelése néhány állítás kapasan feltétlenül felülvizsgálatra szorul. Erre Sajnovics iránti tiszteletünk kötelez bennünket.

LAKÓ GYÖRGY monográfiája igen alapos mikrofilológiai munkán nyugvó mű, amely lényegében új értékelést adja a Demonstratióknak — amellet, hogy a Sajnovics életmű néhány lényeges mozzanatára vonatkozóan is új megállapításokat közöl.

Ezeket kiemelni — az itt ismertetendő kiadvány jellegéből következően — nem volt lehetősége a szerzőnek. A továbbiakban ezekre térek ki.

LAKÓ GYÖRGY rövid kortörténeti bevezető fejezet után részletesen és képzeletet megmozgatóan ismerteti könyvében Sajnovics János ifjúkorát és pályakezdését, a vardói expedíciót, Sajnovics lapp néprajzi és nyelvészeti tanulmányait. Az utóbbi témánál tér el először LAKÓ GYÖRGY véleménye a régibb irodalomban található megállapításoktól. Szerinte (a Demonstratio szövege és egy Herman Ottó által közölt Sajnovics-levél meggyőző adalékai alapján) Sajnovics Mauersund (mai norvég nevén Maursund) kikötővárosában találkozott először a lapp nyelvvel, amikor az ellenszél miatt három napra megállni kényszerültek a városkában. Ekkor és itt hallotta lappul a rá oly nagy hatást tett miatyánkot, s Hell biztatására ekkor kezdett hozzá a kutatáshoz, jobban mondva csak a szándék erősödött meg benne ezen három nap alatt, tekintve, hogy segédeszközként akkor még csak KNUT LEEM dán nyelvű lapp nyelvtana és nomenclatura állt rendelkezésére, Sajnovics pedig nem tudott dánul.

Sajnovics Jánosról a jelen munkát megelőzően két monográfia jelent meg. Az egyik HÁM SÁNDOR: Sajnovics élete és Demonstratiója (1889. Magyar Sion c. folyóirat), a másik KISBÁN EMIL: Tordasi és Kálózi Sajnovics János (1942). Mind Hám, mind KISBÁN Sajnovicsék maursundi tartózkodását Vardótól visszafelé utazásuk idejére teszi; KISBÁN még két egyéb tévedést is közöl e ténnyel kapcsolatban: Maursundot Finnországba helyezi, noha Norvégiában van, és hosszabb maursundi tartózkodásról ír, holott csak három napot töltöttek ott. Azért fontos ezen apróknak tűnő tévedések korrigálása, mert — mint a szerző rámutat —, mindezek néhány további tudománytörténeti munkában is helyet kaptak, és téves következtetésekre vezettek. Az igazság azonban az, hogy Sajnovics nem kezdhetett könyve megírásához Mauersundban.

Új megállapítással válaszol LAKÓ arra a kérdésre is, hogy hol és mikor keletkezett a Demonstratio. Válasza az: Sajnovicsnak Vardó szigetéről Koppenhágába való visszatérte után, azaz második koppenhágai tartózkodásának idején. A legújabbban feltárt adatok alapján HELGE KRAGEMO norvég kutató Sajnovics naplója alapján Hell vardói expedíciójáról készített értekezése, amely a vardóhausi erődíjme egy létesítésének 650. évfordulója alkalmából 1960-ban kiadott emlékkönyvben jelent meg (120. l.), világossá vált ugyanis, hogy Sajnovicsék nem két, hanem hét hónapig tartózkodtak Koppenhágában. Magából a Demonstratióból is tudjuk, hogy Sajnovics a Demonstratio írásához csak Koppenhágába való visszatértük után kezdett. Sajnovics nem volt nyelvész, s munkájához csak itt, Koppenhágában tudott áttanulmányozni sok kisebb-nagyobb német, latin stb. nyelvű értekezést. A Demonstratiót tehát Sajnovics Koppenhágában kezdte írni, és ott is fejezte be. Eme új megállapítások részletes és megbízható igazolása után LAKÓ GYÖRGY ismerteti a Demonstratio tartalmát, a mű fogadtatását, előzményeit és külföldi visszhangját, végül méltatja tudománytörténeti jelentőségét.

Jelen monográfiájában a szerző gondosan válogatott adatokkal bizonyítva határozottan állást foglal néhány további kérdésben is, és ezáltal jelentősen módosítja Sajnovics-értékelésünket. Igazolással álljon itt néhány gondolat.

Az egyik eléggé általánosan elterjedt nézet az, hogy Sajnovics alkalmazta elsőknek a grammatikai egyezéseket a nyelvek rokonságának bizonyítására. A valóság ezzel szemben az, hogy az általa felsorolt szerkezeti egyezések mind megtalálhatók MARCUS WÖLDIKE koppenhágai teológia professzor „Gondolatok a grönlandi nyelv eredetéről és más nyelvektől való különbözéséről” című munkájában. Amiben Sajnovics elsősege vitathatatlan, az az, hogy a lapp és a magyar között ő nemcsak szerkezeti, hanem anyagi egyezéseket is kimutatott, és a két nyelv rokonságára ezekből is következtetett.

Érdemes volt felvetni azt a kérdést is: bebizonyította-e Sajnovics a magyar és a lapp nyelv rokonságát annak ellenére, hogy nem vette figyelembe a szabályos hangmegfelelések elvét. Az összehasonlító nyelvtudomány mai álláspontja szerint két nyelv rokonsága nélkül bizonyítatlan marad. Sajnovics érdeme a magyar és a lapp nyelv rokonítása terén inkább az, hogy ő a grammatikai egyezéseknek elvileg is nagy fontosságot tulajdonított. A két nyelv rokonsága csak nagyobb tényanyag és teljesebb vizsgálódás útján GYARMATHI Affinitasa nyomán vált hamarosan bizonyítottá; Sajnovics — mint LAKÓ GYÖRGY írja — csak jó érzékkel és helyes ösztönrel rájött a rokonság tényére, s a magyar meg a lapp nyelv rokonságát oly mértékben valószínűsítette, hogy a rokonság mai fogalmaink szerinti bizonyítottóságához már csak egy-két lépés hiányzott.

A fentiek miatt nem tekinthető tehát Sajnovics — korábbi ilyen értelmű nyilatkozatok ellenére — az összehasonlító nyelvtudomány megalapítójának sem. Csupán annyit mondhatunk róla — és ez egyáltalán nem kevés —, hogy vannak „olyan érdemei, amelyeknél fogva neki az összehasonlító nyelvtudomány történetében továbbra is helye van.” LAKÓ GYÖRGY: Sajnovics János és a korabeli összehasonlító történeti nyelvészet. Kny. 431. 1.)

LAKÓ GYÖRGY monográfiájával széleskörű tájékozottságon, tudományos mikrofilológiai munkán alapuló Sajnovics életrajz került a kutatók kezébe, amely minden bizonnyal hozzá fog járulni ahhoz, hogy nyelvészeink Sajnovics kutatásait, valamint az összehasonlító nyelvtudomány történetében elfoglalt helyét immár túlzások nélkül határozhasák meg. Egyúttal a magyar nyelvészet kiemelkedő alakjáról élvezetes, színvonalas ismeretterjesztő könyvecske került a nyelvtudomány aktív munkásain kívül álló érdeklődők kezébe.

H. LABORC JÚLIA

Havas Ferenc:

A magyar, a finn és az észti nyelv tipológiai összehasonlítása

Nyelvtudományi Értekezések 85. Akadémiai Kiadó, Budapest 1974. 90 l.

A tipológia az elmúlt néhány évtized nyelvtudományában új erőre kapott: míg ugyanis a HUMBOLDTtól elinduló kezdeti lendületet századunk első évtizedeiben jelentős hanyatlás követte, addig az utóbbi időkben mind jobban kezdik föllismerni jelentőségét és lehetőségeit. A tipológiai vizsgálatok már eddig több számottevő (ma már alapműnek számító) összegezéshez vezettek (vö. SAPIR, GREENBERG, SKALIČKA vagy USZPENSZKIJ munkáit, hogy csak a legkiemelkedőbbeket említsem). A nyelvtipológiának ez a fellendülése nagyrészt a nyelvészeti kutatások általános megújulásával hozható összefüggésbe, vagyis a generatív, matematikai, statisztikai, kontrasztív, sztratifikációs stb. grammatikai eredmények termékenyítő hatásával.

Természetesen tipológiai munkálatokat nemcsak külföldön folytatnak, ilyen irányú kutatásokat hazai nyelvészek is végeznek. Igaz, van akinél csak alkalmoszerű kitérőként, van azonban akinél központi témaként jelentkezik.¹

Kár, hogy csak elvétve, ritkán találkozunk ebben a témában gyűjteményes kötetel (vö. Theoretical Problems of Typology and the Northern Eurasian Languages. 1970.), vagy önálló monográfiával.

Az uráli nyelvek kutatásában sem egészen példa nélkül álló a tipológiai megközelítés, ilyen pl. az újabb írások közül GULYA JÁNOSÉ (NyK 69: 389—394. 1.); de vannak ennél jóval régebbiek is, amelyeket 30—40 évvel ezelőtt vetettek papírra: meglehet,

¹ Nem lehet céloim a bibliográfiai tájékoztatás, viszont mégis érdemes arra utalni, hogy tekintélyes anyaghoz juthatunk DEZSŐ LÁSZLÓ több tanulmányában: Tipológiai vizsgálatok. A Hungarológiai Intézet nyelvészeti füzetei 1. Újvidék 1971.; Uő.: ANyT 9: 23—63. 1.; Uő.: ANyT 5: 79—120. 1.; W. NEMSER—DEZSŐ L.: Nyelvtipológia és kontrasztív nyelvészet: Összevető nyelvvizsgálat, nyelvtanítás. 13—44. 1. stb.

hogy nem kimondottan tipológiai cézzal, de az elért eredmények mégiscsak tipológiaiak lettek!

Különösen figyelmet érdemel R. AUSTERLITZ, R. T. HARMS és H. KATZ több munkája, melyekben általában az uráli nyelvek valamelyike kerül bonckés alá, s közben egészen friss tipológiai szempontok is érvényesülnek.

Véleményem szerint tehát nem egészen helytálló az a megállapítás, amelyet HAVAS FERENC könyvének 15. lapján olvashatunk: „Konkrét finnugor nyelvek részletesebb összehasonlító tipológiai vizsgálatára tudomásunk szerint e dolgozat kerít először sort. . .”² HAVAS FERENC dolgozata egyrészt abból a felismerésből fakadt, hogy a rokon nyelvek egymáshoz való viszonyának feltárásában nemcsak a hagyományos összehasonlító nyelvészet eszközeivel léphetünk előrébb, másrészt pedig abból, hogy a nyelvek (így a három elemzett nyelv is) mind egy-egy típusstruktúra és -szabályhálózat lehetményesei. A tipológia egyik igen lényeges vizsgálódási területe tudvalevőleg éppen ezen szabályok és struktúrák hatókörének feltárása, melynek segítségével a genetikai rokonság tényei is új megvilágításba kerülhetnek.

HAVAS FERENC dolgozatában az ún. „familiáris tipológiát” képviselte, tekintve, hogy egymással genetikai rokonságban álló nyelveket vont vizsgálódásának középpontjába. Ez a tipológiai eljárás érzékeltetheti, hogy milyen úton jutott el egy adott nyelvi rendszer a különnyelvi fejlődés eredményeként elért szinkron állapotba; tehát, hogy a rendszer releváns jegyeinek átstrukturálódásával, vagy a korábbi rendszer irreleváns jegyeinek átformálása révén. (A korábbi rendszer [közismert nevén az alapnyelv] valójában nem más, mint egy etalon vagy metarendszer.) Ha ugyanis az irreleváns jegyek módosultak, akkor elvileg nem lehet túl nagy a rendszertani eltávolodás sem; ha viszont a releváns jegyekben vagy azok hierarchiájában történik a módosulás, akkor már, a változás mértékének megfelelően rendszertani eltávolodással is számolnunk kell. Tovább lépve: a változásokban gyakorta szerepet játszik egy másik nyelv rendszere is, márpedig éppen a tipológia nyújt lehetőséget arra, hogy ezen nyelvi affinitásoknak eredőit, típusait és rendszereit feltérképezzük. (Ezzel valójában már az areális tipológia feladatkörét érintettük.)

A szerző célként jelölte meg a megnevezett nyelvek tipológiai releváns tulajdonságainak vizsgálatát a fonológia, a morfonológia, a morfológia és a szintagmatika körében. Igyekezett lehántani a kijelölt nyelvi szintekből mindazt, ami az adott koncepció szerint másodlagos jelentőségű, hogy előtűnjenek a tipológiai relevánsnak vehető jegyek.

Mindennek érdekében a lehetőségekhez mérten bő elméleti alapvetését adja meg a majdan sorra kerülő tényanyagának.

A Bevezetés fejezete (5—16. l.), amellettt hogy röviden fölvázolja a tipológia eddigi útját (elsősorban a külföldi eredményeket, a hazaiakat kissé mellőzve), főleg a típus, a tipikus tulajdonság stb. kérdésekben igyekszik rendet tenni. Határozottan állást foglal az ún. „vegyes típus” ellen. Érveinek lényege abban összegezhető, hogy ha egy alapvetően agglutináló nyelv „sok flektáló tulajdonságot mutat”, akkor az csak annyit jelent, hogy „az adott nyelv . . . másodlagos tulajdonságairól van szó, melyek emlékeztetnek a legtöbb flektáló típusú nyelv azonos rangú tulajdonságaira.” Nem tisztázódott viszont, hogy milyen szempontból másodlagosak (vagy más szóval lényegtelenek) ezek a tulajdonságok: történeti kialakulásukat, mennyiségüket avagy a nyelvi hierarchián belüli helyüket stb. tekintve. Másrészt: ebből, akárhogyan is nézzük, az következik, hogy ha egy nyelv egyszer agglutinatív típusú, akkor az mindig is az marad, hiszen „az említett . . . rétegbe tartozó tulajdonságok . . . a nyelvi rendszer sugallta várható módon alkalmazkodnak a tipikus tulajdonságokhoz”. Ennek a hipotézisnek, úgy vélem, a gyakorlat ellentmond. (Példának ott van a szerzőtől is említett angol nyelv.)

A fonológiai rendszerek egybevetését a Fonológia fejezetében (17—38. l.) végzi el. Talán ez a fejezet a legterjedelmesebb. Bizonyos megfontolások alapján ehhez a témához kapcsolódik a Morfonológia (39—58. l.) is — így viszont lemérhető, hogy a dolgozat nagyjából a fonológiai szint vetületeivel foglalkozik. A fonológiai részben a valencia, az optimális fonológiai rendszer és a relatív metarendszer lényegének és tipológiai jelentőségének értékelése után a három nyelv fonémarendszerét elemzi a szerző. A Morfonológia fejezete közelebbről a három nyelv főtipusait veszi számba.

A Morfológia-szintagmatika (58—78. l.) a morfémával és a szintagmával foglalkozik. Talán a vártnál rövidebbre sikerült, holott a modern nyelvészeti kutatások elsősorban ezeket részesítik előnybe (nem is alaptalanul).

² E sorok írójának is van egy (kéziratban levő) tipológiai kísérlete: A magyar, a finn és a szőlőkup hangrendszer nyelvtipológiai vizsgálata. 1971 (disszertáció).

A negyedik fejezetben (Statisztika, 79—84. l.) statisztikai tényekkel támasztja alá a szerző a dolgozat korábbi részeiben felállított tipológiai tetteit, hangoztatva, hogy a „statisztika minden tekintetben . . . másodlagosnak tekintendő a rendszer tanulmányozásával szemben”. E fejezet inkább függelék jellegű, hiszen pusztán csak ízelítőt ad a kvantitatív értékelésből, bemutatva néhány számítási lehetőséget. Számításai rendszerstatisztikai jellegűek, s az elemzett nyelvi szintekre kivétel nélkül szolgáltat adatokat, mutatókat. A statisztikai értékeléseknek számos buktatója van, ha ugyanis a számításokat nem előzi meg egy kellően megalapozott kvantitatív elemzés, akkor a statisztika csak látszólag objektív, ti. tükrözni fogja a tipológus tévedését — tehát torzít.

Záró lépésként az összefoglalásban ismét áttekinthetjük a vizsgálódások eredményeként leszűrődő általánosabb tipológiai tényeket, definíciókat és az elemzett nyelveket érintő, lényegesebb megállapításokat.

Az alábbiakban majdnem minden fejezethez fűzök egy-két megjegyzést. A jelen ismertetés keretei nem engedik meg, hogy HAVAS FERENC könyvének minden részével behatóan foglalkozzam. A következőkben csak a mű egész koncepciója szempontjából fontos kérdésekre szorítkozom.

A fonológia talán a legalaposabban át- meg átvizsgált nyelvi szintek közé sorolható, legalábbis látszólag! Számítalan vitatott pont van mind a mai napig. Hogy csak egy magyar példát idézzek, ott az *e* — *ĕ* problémája. Ebben a megközelítésben a magyar irodalmi köznyelvnek feltétlenül két regionális változatával kell számolnunk: az egyikben van *ĕ* fonéma, a másikban viszont nincs. Hogy az ún. egységesülés e téren hol tart, az más kérdés, az viszont bizonyos, hogy ebben az összefüggésben az *ĕ* nem minősülhet nyelvjárási vonásnak (bár az is igaz, hogy bizonyos körülmények között az is lehet!). Tekintve, hogy a magyar magánhangzó-rendszernek ez a kettősége realitás, talán célszerű egy közbülső metarendszert beiktatnunk, amire azután felépülhet a finn és az észti rendszer relációjából kibontakozó metarendszer.³

A diftongus fonémákról szólva egy apró tévedést (nincs kizárva, hogy sajtóhibát) kell kiigazítani: a finn *ü* helyén nem lehet csillag (*), hiszen e lehetőség elméletileg nincs kizárva, azaz csakis a hiány jelölését tehetjük oda (—), utalva arra, hogy azt a pontot a nyelv nem használta ki.

A mássalhangzó-rendszer megszerkesztésében, úgy vélem, következetesebben járhatunk el, ha a rendszert kiegészítjük a megadott releváns jegyek alapján: tehát a nazális, a laterális és a tremuláns típusokban a zöngés és a zöngétlen jegyeket elkülönítjük egymástól. Az említett helyeken ugyanis a zöngétlen-zöngés korreláció nem neutralizálódik (egyszerűen arról van csak szó, hogy a zöngétlen sorok kihasználatlanságát magától értetődőnek véve a szakirodalomban nem lett szokás a hiányolt helyek megemlítése, holott a mi esetünkben ez feltétlenül fontos tipológiai sajátosságnak minősül — lévén a rendszerben a negatívum is jellemző vonás). Megjegyzendő, erre egybért maga HAVAS FERENC is utal! Ha az említett szempontokat elfogadjuk, akkor természetesen más képet mutat az optimális fonológiai rendszer, valamint az ebből egyenesen következő sűrűség is.

A magánhangzók vizsgálata során a szerző — nagyon helyesen — külön választotta egymástól az első és a nem első szótagi rendszereket. A mássalhangzóknál csak „globális” analízist végzett. Nem állítom azt, hogy a mássalhangzók vizsgálatában is feltétlenül célravezető lenne a szótag szerinti elkülönítés, az viszont bizonyos, hogy ez esetben is feltételeznünk kell bizonyos szelektáló, megszorító szabályokat. Ilyen lehet esetleg a szókezdő és nem szókezdő pozíció megkülönböztetése (mint például a magyarban a hosszú mássalhangzóknál, a nyenyecben a magánhangzóknál: hiszen szókezdő helyzetben a magyarban [—hosszú mshg], a nyenyecben [—mghg] jeggyel kell számolnunk), vagy a szóvégi és nem szóvégi pozíció egymást kizáró szembeállítás (erre példa lehet a finn *-t, -n, -s, -l, -r* esete) stb. A fonéma-disztribúció részletezése szükségképpen magával hozza a statisztikai módszer alkalmazását is.

Bár tudom, hogy a szerző alapállása más, mégis felvetődik a kérdés: nem kellett volna-e bátrabban nyúlni a modern grammatikai vizsgálatok fonológiai eredményeihez?⁴

A szóragozás és a szóképzés javarészt szintagmatikai, illetve morfológiai probléma, a toldalékolás során bekövetkező fonémamódosulások alapján azonban a közbülső, morfológiai szint kérdései közé sorolható. A morfémavariánsoknak (allomorfoknak) a felhasználását bonyolult szabályhálózat írja elő — ennek feltárása a grammatika egyik

³ Hasonló nézetet vall SZÉPE György is (ÁNyT 6: 394. l.).

⁴ Vö. SZÉPE: ÁNyT 6: 359—466. l.

izgalmas feladata. A lexémák (tövek) használati szabályainak alapját az affixumok típusai közt kell keresni. HAVAS FERENC a névszótöveket aszerint rendszerezte, hogy bizonyos affixumtípus előtt a lexémáknak egy meghatározott változata jelentkezik. Így a magyarban és az észten hét-hét, a finnben pedig hat tőalternánst különített el (amit persze bizonyos értelemben úgy is fel lehet fogni, hogy az affixumoknak ez a hét, ill. hat típusa egymástól eltérő lexémaalternánsok mellett lép fel).

Az optimum és a realizás a tőalakoknál is elkülönítendő egymástól.

Kérdés, hogy valóban szükséges-e egyik-másik tővariációt külön működő egységként feltüntetni. Ez is csak az affixummorfémák helyes értékelésével együtt dönthető el. A PxSg3 -a/-e toldalékát például, úgy hiszem, inkább az -a/-e, -ja/-je, -cse stb. variánsok feltüntetésével kellene kezelnünk. Egyébként az affixális alternációk című alfejezetben a szerző is e felé a fölfogás felé hajlik (54. l.): „a magyar nyelv egyes affixumai ugyanis a legkülönbözőbb mássalhangzó-váltakozásokat mutatják fel, attól függően, hogy milyen mássalhangzóra végződő tőhöz kapcsolódnak.” Nos nemcsak a Cxcom-instr. -val/-vel magánhangzó eleme stb., hanem a Px-ek -j eleme is ezek közé a váltakozó hangzók közé sorolható. Márcsak azért is valószínűbb ez a megoldás, mert sokkal rendszerszerűbbnek tűnnek ezek a változások, mint a lexémák közt javasolt alakok (öccs- stb.); másrészt viszont a tőrendszer is egyszerűsödhet: ti. számolnunk kell az egyalakú névszótövekkel is (tehát a *kendőj-*, *porolój-* helyett *kendő-*, *poroló-* stb.).

Minden valószínűség szerint egy árnyalattal bonyolultabb lehet a tőrendszer, ha a képzés alapjául szolgáló változatokat is figyelembe vesszük: *apr*-ít, *ap*-óka (a dolgozatban az *apró* és *apa* töveknek ilyen variánsai nem szerepelnek!).

Az észti tőrendszerben megfigyelhető belső flexió jelenségére egy példával a magyar nyelv is szolgálhat: *megy* — *mégy* (Sg3 — Sg2). A *mégy* alak semmiképpen nem fogható föl [lexéma + \emptyset] morféma együttesének.

Az analitikusság és szintetikusság fogalmának sajátos értelmezésével van dolgunk HAVAS FERENC dolgozatában (60. l.). Véleményem szerint nem is abban van a probléma, hogy a megszokott és közkeletű megnevezések esetleg új tartalommal telítődnek, hanem abban, hogy nem lehet lemérni, mennyiben segít közelebb jutni a vizsgált anyaghoz, talán éppen a szükségesnél szükséavúbb kifejtés következtében. A szerző meg is jegyzi, hogy az őáltala használt „belső analitizmus” másnál a szintetikusságnak felel meg — az viszont nem világlik ki, hogy miben is kell immáron látnunk a külső és belső analitizmus, és a külső és belső szintetizmus lényegét, főleg tipológiai előnyeit. Például: a német *Kind-er* külső szintetizmus, a *Brüder* belső szintetizmus; no és a *Götter*?

A harmadik fejezet a morfológia-szintagmatika szintjét tárgyalja. A két, egyébként elkülönülő nyelvi szint egyidejű tárgyalása valóban indokolt, hiszen nemcsak két nyelv, hanem már egy nyelv relációjában is fontos a tipológia számára, hogy ki lehet-e fejezni azonos tartalmakat más és más nyelvi szinteken. A válasz erre csakis igenlő lehet. Egy fölöttébb egyszerű példát idézve: a magyar akkuzatívusz általában szintagmában jelentkezik, ám egyáltalában nem ritka jelenség a morfológia szintjén sem, az összetett szókbán: *favágó* → [fa + \emptyset_{akk} + *vágó*]. Valamelyest hasonló megfontolásból hajlanék arra, hogy a Px-es szintagmatagban is inkább az analízáló formák működését lássam, azaz: (*veszem a*) *kalapo* + *m* + \emptyset_{akk} . Különösen azért, mert ennek az alaknak a használata szorosan összefügg a determinált igeragozással!

Az igeragozásról szólva (63. l.) a következőket írja: „Egyes igeragokban még a mód kifejezését is személyjel vállalja magára, pl. *ír-d* = „*ír* + felszólító mód + Sg2 + határozott tárgy”.

Nos, ha következtetések akarunk lenni (vö. 55. lap: „A zéró morféma ugyanis nem fikció, hanem rendszertani tény”), akkor látnunk kell, hogy az imperatívuszt nem a VxSg2 fejezi ki, hanem egy \emptyset módjel-morféma!

A zérus morfémára azért is ügyelni kell, mert a különálló morfológiai elemzés könnyen megráfálhat, míg a szintaktikai kapcsolatok fényt deríthetnek a rejtett összefonódásokra is. A „*Mosd meg a kezed!*”-ben azért nem kötelező az akkuzatívuszi -t, mert a VxSg2 már eleve magában hordja a határozott tárgyra való utalást (ezért tárgyas vagy talán helyesebben determinált ragozású). — Az viszont már problematikus, hogy hol van az a pont, amin túl az ilyen „elhajlások” már az alaptípust is módosítják.

Nehezen tudom magamévá tenni az igei paradigmákról írottak egyik-másik tételét is. HAVAS FERENC szegmentálása szerint az *írjuk*, *írjátok* stb. igealakok kijelentő módban *ír* + *j* + *uk* stb. elemekre bonthatók. Csakhogy ez esetben a *j* nem morféma, hanem hangtési része a *-juk* ragmorfémának (amely szinkron szempontból egységes), azaz nincs, nem lehet morfológiailag primátusa akár az *u*-val, akár a *k*-val szemben. HAVAS FERENC óvatosan kikerülte ezt a problémát, ti. a felszólító módú paradigmásort nem írta végig, pedig a *j* ott valóban funkcióelem!

S ha már az igeragoknál tartottunk, nem lehet elmenni szó nélkül amellett, hogy a Vx kategóriát hol személyjelnek, hol személyragnak nevezi a szerző. Ezek ragok, és nemigen látom egyelőre indokoltnak, hogy ezt kétségbe vonjuk. (Egészen más a Px esete, ahol egy sor morfológiai jellegzetesség amellett szól, hogy ne személyragról, hanem személyjéről beszéljünk.)

A morféma után az ún. „közvetlen szintagmák” következnek: ezekben az alapjelentést egy lexéma, a grammatikai jelentését pedig valamely alakilag elkülönülő, szóértékű morféma adja.

Nemcsak a főnév + névutó kapcsolatot, hanem az *irtam volna* stb. igei alakokat is közvetlen szintagmának tartja a szerző.

Erősen vitatható ennek a kategóriának a bevezetése. Szemléletben nagyon közel esik az ún. „külső analitizmushoz”. A szószerkezet és a szókapcsolat fogalmának tisztázatlansága, sőt keveredése sokakat vezetett már tévútra (vö. JOHN RIES stb.). A szintagma egy bizonyos szerkezettel viszonyt, relációt fejez ki: ez a szerkezet azonban nem jelent feltétlenül két önálló szót, ti. egyetlen szóban is kifejeződhet valamilyen reláció (pl. *megyek*: [én-megy], *apám*: [én-apa]). Ez esetben tehát egy szó is szintagma. Éppen ezért a magyar, a finn és az észti Px-ek közt lényegi különbség nincs: problémájuk mind a három nyelvben szintagmatikai probléma. Ami különbség van, az a morféma eltérő típusában mérhető le (suffixum ~ praefixum, szabad ~ kötött stb.).

Ezzel szemben igaz ugyan, hogy a *ház mögött* több szóból alkotott kapcsolat, de nem szintagma. Mégpedig azért nem, mert a *mögött* névutó ragfunkciót tölti be, tehát csak azt biztosítja, hogy a főelem (*ház*) és egy másik elem (pl. *ül*) között létrejön valamilyen reláció. A szintagmában semmivel sincs kitüntetettebb helyzetben a névutó, mint akár-melyik viszonyrag. Nem változtat ezen a tényen az sem, hogy a főelem esetenként már ragozott alakban áll a névutó előtt. Ekkor ugyanis a [Cx + posztpozíció] komplexum tölti be azt a szerepet, amit egyébként a szimpla Cx szokott!! Mindezt alátámasztják az olyan konstrukciók is, mint amilyen a *nálam, mögöttem, velem szemben*. A rag és a névutó közti különbséget persze látnunk kell (formai-szemantikai elemzéssel könnyen fel is tarthatjuk), de ez már nemcsak a szintagmák dolga.⁵

Csakúgy, mint a korábbi részekben, a tulajdonképpeni szintagmák tipológiai természetének leírásában is a fő szempont az agglutinatív jelleg igazolása, kibontása. Természetesen az agglutinatív ideált különböző mértékben közelítik meg az elemzett nyelvek. Érdekes, hogy összességében az észti mutatja a legtöbb nem-agglutinatív jellegzetességet. Feltétlenül figyelemre méltó az a megállapítás, hogy a „névszó fogalmkörébe tartozó szófajok morfológiai differenciálatlansága” a tárgyalt nyelveknek elsődleges jellemzője, s ez valóban igen lényeges agglutinatív jegy.

A szófajhatárok kialakulatlansága egyébként típusos sajátysága a szamojéd nyelveknek is. Az, hogy az állítmányi helyzetben szereplő főnév, melléknév, névmás stb. a nyenyecben vagy a szölkupban személyt-számot, sőt időt kifejező affixumokat vehet föl, arra utal, hogy a V és az N szófajkategóriák közt legalábbis sok a közös ismertetőjegy. E közös jegyeket természetesen semmiképp nem szabad túlértékelni: a szófaji elkülönülés tényét egyértelműen el kell ismernünk, csak hogy ennek jellege és intenzitása más mércét követel, mint a németben, oroszban stb.

Befejezésül csak annyit, hogy noha egy sor kérdésben egyet nem értésnek adtam kifejezést, mely sor még néhány apróbb vitatható résszel folytatható lenne (mint például a mondatnani vizsgálatok másodrendűsége a tipológiai osztályozásban, vagy az esetjelentéshez kapcsolódó, fonológiailag teljesen különböző morféma statisztikai mutatója), a vállalkozás érdemeit föltétlenül el kell ismernünk.

A dolgozat felépítése áttekinthető, stílusa egészében véve gördülékeny.

Bizonyos tényeknek és módszeres eljárásoknak szigorúbb mérlegelésével a felvonultatott eszközökhöz viszonyítva minden bizonnyal több eredményt lehetett volna elérni. Persze tény, hogy a tipológiai összevetés nem egyszerű dolog, és bizony (elődeink és kortársaink munkálkodása ellenére is) sok buktatót rejt, éppen, mert ezt az utat eddig még kevesen járták. Viszont ezen kevesek eredményeit, tanulságait nem lehet nem felhasználni, hiszen ezáltal kapcsolódhat a tipológia más grammatikai vizsgálódásokhoz (pl. a nyelvi struktúrák elemzéséhez stb.). Erre nemcsak a tipológiának van szüksége, hanem az urálistikának is.

MÁRK TAMÁS

⁵ Vö. Décsy korreferátuma, Symposium über Syntax der uralischen Sprachen. Göttingen 1970. 171–175. l.

Günter Johannes Stipa: Mordwinisch als Forschungsobjekt

„Euroasiatica”. Folia philologica AION-SI suppleta 2: 3. Napoli, 1973. 58 + [1] l.

A nápolyi egyetem Orientalisztikai Intézetének kiadásában 1970 óta megjelenő Euroasiatica c. évkönyv (Annali dell'Istituto: Universitario Orientale di Napoli) kötetei több finnugor nyelvészeti tárgyú munkát tartalmaznak (az egyes cikkek a Folia Philologica c. sorozatban különnyomatként is napvilágot látnak). Az évkönyv első kötetében (1970–1972) például NULLO MINISSINEK, a Folia Philologica szerkesztőjének a tollából származik a „Come utilizzare la documentazione finnugristica nella linguistica indo-europea” c. dolgozat (= FolPhil. 1: 2), a másodikban (1973–1974) pedig MARIA VITTORIA VALLE az ősfinn magánhangzó-rendszerrel foglalkozik (= FolPhil. 2: 1). Az Euroasiatica második kötetének harmadik közleménye (= FolPhil. 2: 3) G. J. STIPA ismertetendő tanulmánya.

Tekintettel arra, hogy a nápolyi egyetemi évkönyv, ill. STIPA dolgozata nálunk nehezen hozzáférhető, a „Mordwinisch als Forschungsobjekt” c., viszonylag kis terjedelmű művet a jelentőségét megillető részletességgel mutatom be NyK olvasóinak.

A bevezetésben (3–4) a szerző először a mordvinok földrajzi elhelyezkedését vizsgálja (sajnos a szemléltetés elmaradt), majd lélekszámukat közli.¹ Ezután STIPA lezögezi: a finnugor hang- és alaktan szempontjából, továbbá a mordvinok és szomszédaik közötti sokoldalú régi nyelvi kapcsolatok következtében a mordvin (ősmordvin) nyelv központi helyet foglal el a finnugrisztikában. Ezért a mordvinisztikai kutatások rövid áttekintése, a fontosabb vitás kérdések ismertetése mindenképpen hasznára válhat az e témakör iránt érdeklődőknek.

Bár a mordvin népnévet (4–7) a mordvinok régóta ismerik, magukat mindig az *erza* és a *moksa* törzsnévvel nevezték meg.² JORDANES VI. századi *mordens* (<: *mord-* + *-en/jan* népnévképző + *-s* többesjel) adata alapján a mordvinokat az iráni **marta* 'ember' szóból származó népnévvel jelölhették (STIPA szerint: zürj. *mort*, votj. *murt* 'ember, férfi' ~ md. *M mor* 'ember': *ata mor* 'férfi', *ava mor* 'nő' < finn-permi **mertä* 'ember, férfi'³), a későbbi *mordva* alak pedig közismerten orosz hatásnak tulajdonítható.

A mordvin népet és nyelvet ért idegen hatásokkal — a bevezetőben írtaknak megfelelően — STIPA aránylag részletesen foglalkozik (7–27).

Az indoeurópai népek közül egy indoírani, illetve ósírani alapnyelvet beszélő népcsoporttal már a finnugor ősnép kapcsolatban állt.⁴ Az egyes finnugor népek külön életük során az indektől elvált iráni törzsekkel érintkeztek. A mordvinok is kapcsolatba kerültek dél-oroszországi iráni törzsekkel.

A mordvin szókészlet tanúsága szerint a mordvinra gyakorolt iráni hatás annyira jelentős lehetett, hogy A. J. JOKI nem tart elképzelhetetlennek szkíta szubsztrátumot a mordvinban (vö. 7). Ezzel kapcsolatban szükségesnek tartom az alábbiak közlését „A földművelés terminológiája a mordvinban” c. dolgozatomból (Kézirat. Budapest, 1970.): „Az i. e. 8. század és az i. sz. 14. század közötti időben Dél-Oroszország területén számos iráni törzs tartózkodott. Ezek közé sorolhatjuk a szkítákat is. Az iráni–finnugor kapcsolatok vizsgálatánál kevés adatunk van arra, hogy az átadó iráni nyelvet azonosítani tudjuk egy meghatározott dél-oroszországi iráni törzs nyelvével. Amennyiben SZEREBRENNYIKOV föltevése igaznak bizonyulna [azaz a mordvinok a kendertermesztést — és ezáltal a vászonszövet készítését is — a szkítáktól ismerték volna meg],⁵ ez számunkra éppen ebben a problémában jelentene fogódzót, ugyanis számolhatnánk a szkíta–mordvin kapcsolat tényével. SZEREBRENNYIKOV nem támogatja meggyőző érvekkel hipotézisét.⁶ Az a tény azonban, hogy a szkíta és a mordvin sarlók nagy hasonló-

¹ Az itt említettől tíz évvel későbbi népszámlálási adatot l. ERDŐDI: NyK 73: 449.

² Érdekességként megemlítem, hogy STIPA a mai *erzát* és *moksát* — talán elsőként a nem szovjet kutatók közül — két külön nyelvnek tartja (vö. 16, 18, 36). Később hasonlóképpen pl. W. VEENKER: NyÉrt. 83 [1974]: 644, legújabbban pedig ERDŐDI: MNy. 72: 214.

³ A permi szavak megfelelője inkább a md. E *mitä*, M *mitä* 'férfi, férj' lehet, s e szavakat helyesebb a FP **märtä* alakra visszavezetni.

⁴ A finnugor–indoeurópai kapcsolatok legutóbbi monografikus feldolgozása: JOKI: MSFOu. 151.

⁵ Vö. *Этногенез мордовского народа*. Саранск, 1965. 252. 1.

⁶ A md. E *kañčl*, M *kañf*, *kañf* 'kender' szó bizonytalan eredetű: valószínűleg a hasonló hangalakú, azonos jelentésű cseremiszi és permi szavaktól független, külön átvétel egy iráni nyelvből, de származhat a volgai németség nyelvéből is, sőt balti eredete sem kizárt.

ságot mutatnak egymással,⁷ e kérdésben talán fontos és SZEREBRENNYIKOV föltevését valószínűsítő tárgyi bizonyítékot jelent számunkra.”

Később a szkíta és szarmata törzsek leszármazottainak, a mordvinoktól délre elhelyezkedő oszétoknak a nyelve hathatott jelentős mértékben a mordvinra; a determináló elemek nagy száma, bizonyos kongruencia-jelenségek stb. a mordvint az oszétéhoz és más flektáló iráni nyelvekhez közelítik. STIPA szerint az ÁKE anyagának megrostálásával, továbbá E. LEWY tipológiai kutatásainak felhasználásával kellene a mordvin nyelv iráni elemeinek vizsgálatát folytatni.

A nem-iráni indoeurópai népeket tekintve tokhár–mordvin kölcsönhatással kell számolnunk. W. KRAUSE kimutatta, hogy a tokhár lokális esetragok, valamint a szóképzés agglutináló jellegűek, A. J. JOKI viszont meggyőződen származtatta a *md. sal 'só'* szót és családját (vö. MSFOu. 151:316) a tokhárból. A mordvin (finnugor) – tokhár érintkezések azzal magyarázhatók, hogy a tokhár óshaza a finnugor törzsek közvetlen – déli – szomszédságában, a Dnyeper és az Urál között lehetett.

A mordvin nyelv balt i elemeinek túlnyomó többsége balti jövevényszó a finn-ségi nyelvekben is. J. KALIMA szerint a mordvin nyelv balti jövevényszavai egyrészt a finn-ségi népek közvetítésére, másrészt pedig közvetlen átvételre mutatnak. Az utóbbi esetben az átadó nyelv egy keleti balti törzs nyelve lehetett (Festschr. H. Hirt [Heidelberg, 1936] 2: 211–212; vö. még ZSIRAI: FgrRok. 237). A régészeti kutatások arra utalnak, hogy a balti törzsek az ősmordvin korszaktól kezdve mélyen benyomulhattak a mordvinok lakta területekre. P. N. TRETJAKOV megállapítja: a balti eredetű mordvin szavak közvetlen átvételtől tanúskodnak, és nem akkor kerültek át a finn-ségi nyelvekből a mordvinba, amikor e finnugor törzsek még közvetlen kapcsolatban álltak egymással. STIPA lényegében KALIMA elméletét fogadja el: a mordvinra gyakorolt balti hatás közvetlen is lehetett, de a finn-ségi nyelvekben megfelelést nem tartalmazó balti elemek csekély száma alapján ez az érintkezés aligha volt intenzív.

A balti hatást felváltó török és orosz műveltségi befolyás közül STIPA – a hagyományos tárgyalási módtól eltérően – előbb az orosz jövevényszavak problematikáját ismerteti, mint a kérdés szakértője a többi jövevényrétegnél jóval részletesebben. Először is leszögezi, hogy a mordvinban ószláv elem nem található. Az óoroszból származó jövevényszavak lehetőségének máig tartó vitájában STIPA új etimológiával foglal állást: *md. raštams 'meg)növekszik, (el)szaporodik'* < óorosz **raž(d)ati*; vö. óor. *roditi*, gyakorított *raždati 'ua.'* Később, különösen a XVII. századtól kezdve nagyszámú orosz jövevényszó került a mordvinba. Új mordvin fonémák (*χ, f*) keletkeztek (STIPA tévesen tekinti a *šč* mássalhangzó-kapcsolatot mordvin fonémának), a jésítés magas magánhangzó előtt lassacskán szinte az egész mássalhangzó-rendszerre kiterjedt. A legújabb felfogás szerint – tehetjük hozzá – a jésítési korreláció a következőkz mordvin mássalhangzó-fonémák esetében releváns: *t: t̄, d: d̄, s: s̄, z: z̄, c: c̄, n: ñ, l: l̄, L: L̄, r: r̄* és *R: R̄*.⁸

Az egyes mordvin népcsoportok és keleti-szláv törzsek közötti korai szoros kapcsolatok lehetősége felveti a mordvin szubsztrátum kérdését az oroszban, illetőleg déli nyelvjárásaiban („Südgroßrussisch”). STIPA 1952/53-ban két hangjelenséget (az *a-zást* és a *cé-zést*) mutatott ki a mordvinokkal szomszédos orosz nyelvjárásokban. Véleménye szerint mindkettő finnugor hatással magyarázható, az utóbbit kétségkívül mordvin eredetűnek tartja. Az UAJb. 24. és 25. kötetében megjelent tanulmányt élénk viták követték. Az ellenvélemények hatására STIPA újból, még alaposabban megvizsgálta a kérdést, és így újabb történeti és nyelvi bizonyítékokhoz jutott felfogásának alátámasztására (vö. MSFOu. 150: 380–389, ZSIPh. 37: 325–342). Az új megokolás alapján STIPA a XI–XII. századra datálja a mordvin szubsztrátum legfontosabb szakaszát a vjatkai oroszoknál.

⁷ Vö. a szkíta és az Oš-Pando vidéki ősi mordvin sarló rajzát: A. П. Смирнов: Скифы. Москва, 1966. 126. l., illetőleg M. Ф. Жиганов: Исследования по материальной культуре мордовского народа. Труды мордовской этнографической экспедиции. Том II. Москва, 1963. 8. l. A *md. tarvas, tarvaz 'sarló'* egy indoírani vagy ősiráni **dhargas* ~ **darghas 'ua.'* finnugor kori átvétele lehet. — Az újabb, XIII–XIV. századi mordvin sarlók a bolgár-török és a szláv sarlókhoz hasonlítanak (l. Жиганов: uo. 8, 20).

⁸ Vö. FU-transkription yksinkertaistaminen. Helsinki, 1973. (Castrenianumin toimitteita 7) 73., 77. l. — Itt a 73. lapon a *z: z̄* korreláció — nyilván gépelési hiba folytán — elmaradt.

Célszerűbb lett volna itt tárgyalni — nem pedig a balti jövevényréteg néhány általános kérdését felvázoló fejezetben (11–13) — a mordvinok szomszédságában egykoron élt volgai finnugor néptörödékek, a mordvinoknak is magyarázott, e l o r o s z o s o d o t t muromák és merják nyelvi hovatartozásával kapcsolatos főbb nézeteket. Az ugyancsak oroszjá lett, erza-mordvin származású terjuhánokról (vö. HAJDÚ: FgrNŃy. 264) nem esik szó a dolgozatban.

A mordvin nyelv török (csuvas és tatár) jövevényszavainak a kutatása napjainkig meglehetősen elhanyagolt terület. STIPA joggal állapítja meg: H. PAASONEN múlt század végi (1897) kis terjedelmű monográfiája P. RAVILA kiegészítése (1933) után is további bővítést — én inkább úgy fogalmaznám: új monografikus feldolgozást — igényel. PAASONENnek csakugyan érdeme az, hogy megvizsgálta a mordvin nyelv ócsuvasra visszavezethető kölcsönzéseit is, de rekonstrukciói közül sok kétesnek látszik. A további kutatás feladata annak az eldöntése, hogy már a volgai bolgár birodalom virágzása idején átvett-e a mordvinság bolgár-török szavakat. Az újabb régészeti kutatások mindenestre szoros kapcsolatra mutatnak a két népcsoport között. A csuvaszt felváltó tatár műveltségi befolyás — a kazányi mellett — elsősorban a tatár nyugati nyelvjárásának, a miserek a hatását jelentette. A mordvin–miser kapcsolatok kölcsönösek voltak: a feltehetően finnugor eredetű, eltatárosodott miserek⁹ nyelvébe jó néhány mordvin nyelvjárási szó került át. A szerző e helyen tesz említést a hasonlóképpen eltatárosodott karatáj-mordvinokról. Rövid összefoglalásához csak annyit fűzünk hozzá, hogy a Volga-könyvekben élő, pravoszláv karatájok lélekszáma kb. 1800 lehet, és *mukšilar* önelnevezésük alapján főleg moksák utódait láthatjuk bennük (a *-lar* török többesjel).

A következő fejezetben (27–33) STIPA a legfontosabb mordvin nyelvi forrása nyagot ismerteti. Az első nyomtatott mordvin szójegyzék (Amsterdam, 1962, 1705²; német fordítása: Studia Uralo–Altaica 7 [1975]) szerkesztője, N. WITSEN volt, STIPA megállapítása szerint, az első, aki a volgai finnugor népek közötti közeli rokonságot felismerte. Tudománytörténeti érdekesség: az erza-mordvin számneveket is közlő D. G. SCHÖBER a XVIII. század elején három fő csoportra osztotta a finnugorságot: finnre, volgaira és magyarra. A XVIII. századi kéziratos mordvin anyagot A. P. FEOKTYISZTOV gyűjtötte össze és publikálta (vö. ZAICZ: NyK 71: 187–190). A kiváló tudományos szervező és szótárszerkesztő DAMASZKIN 1785-ben készült szótárának 1971-ben kiadott mordvin anyagát (А. П. Феокистов: Русско-мордовский словарь) STIPA nélkülözhetetlen forrásnak tartja: a mordvinnak nincs régi írásos emléke, a történeti nyelvi kutatások számára csak a megfelelő nyelvjárási anyagon alapuló szótárak lehetnek megbízható eszközök. DAMASZKIN életművének, göttingai kapcsolatainak ismertetése után a szerző bemutatja a kétnyelvű mordvin szótárakat. A múlt századi szótárak közül említett érdemelt volna a WIEDEMANN nyelvtanához (1865) csatlakozó, mintegy 60 lapos szótári anyag is. Nem helytálló STIPÁnak az a megállapítása, hogy JUHÁSZ JENŐ a szótárát pusztán irodalmi forrásokból állította össze (vö. JUHÁSZ–ERDÉLYI 9). Valóban nagyon várjuk a K. HEIKILÄ és H. BARTENS szerkesztette — hézagpótlónak ígérkező — PAASONEN-nagyszótár mielőbbi megjelenését; a munkálatok állásáról vö. JSFOu. 73 [1974]: 267, 74 [1976]: 157.

A mordvin lexika és a mordvin nyelvtörténeti kutatásokhoz szükséges segéd-eszközök vizsgálata után STIPA a mordvin nyelvtörténet főbb kérdéseit — az előbbieknél is tömörebben — vázolja fel.

A mordvin hangtörténet c. fejezet (33–39) az ősmordvin magánhangzó-rendszerrel kapcsolatos kutatások történetét tartalmazza. E. N. SETÄLÄ finnugor fokváltakozási elméletével szemben először a szlavista A. A. SAHMATOV tett fel redukált magánhangzókat az ősmordvinra (1910), a finnugristák közül pedig P. RAVILA (1929). STIPA néhány mordvin példával megvilágítja W. STEINITZ és E. ITKONEN vokalizmus-elméletének lényegét, majd ITKONEN alapján ismerteti a főbb tendenciákat az ősmordvin magánhangzó-rendszer létrejöttével kapcsolatban (l. 38–39, 5.3.3.).

A történeti alak- és mondattanra térve (39–49) a szerző előbb felsorolja és jellemzi az eddigi mordvin (történeti és leíró) nyelvtanokat, majd néhány vitás kérdést emel ki a mordvin nyelvtani irodalomból. Az alaktanban a képzői eredetű comparativus- és abessivusrag (STIPA helyesebbnek tartja az equativus-, ill. caritivusrag elnevezést), valamint a névutóra visszavezethető moksca causativusrag problematikájának összegezése után a szerző a mordvin névszók állítmányi használatát példákkal

⁹ A régész A. L. MONGAJT szerint éppen mordvin eredetűek (vö. 12). PERÉNYI JÓZSEF a misereket — legalábbis részben — a keleten maradt (volgai) magyarok utódainak tartja (Száz. 109 [1975]: 58).

illusztrálva e ragozásra a találó prädikative Flexion terminust javasolja a noun conjugation (B. COLLINDER) helyett. A mondatban területéről STIPA egyrészt P. SAUKKONEN cikkét ismerteti a kétféle (nominativusi és illativusi) mordvin infinitivusról (vö. FUF 35: 88–115), másrészt E. ITRONENNEK a finn-volgai nyelvek tárgyjelölését feldolgozó tanulmányából (FUF 39: 153–213) a négyféle mordvin objektkázus (alany- és birtokos- eset, továbbá elativus és inessivus) használati körét mutatja be. Az utóbbi évtizedekben fellendült szovjet alak- és mondattani vizsgáldások tematikáját, szerzőjük nevének felsorolásával, STIPA a 43. lapon adja meg.

A mordvinisztikai kutatások mai állását bemutató mű jól megrostált, megbízható bibliográfiával (50–58) zárul. A legszigorúbb kritikával is talán csak B. COLLINDER finnugor nyelvtana (CompGr.) hiányzik a jegyzékből, és a 43. lapalji jegyzetben felsorolt – nyilván nem a teljesség igényével készült – mordvin bibliográfiákhoz is csupán két összefoglaló munka irodalmát (ZSIRAI: FgrRok. 267–268; HAJDÚ: FgrNNy. 413–414) csatolhattuk volna.¹⁰ Az irodalomjegyzék egy-két kisebb formai hibáját nem számítva csak az sajnálatos, hogy a folyóiratok és bizonyos gyűjteményes munkák rövidítéseinek a feloldása elmaradt.

Az irodalomjegyzék a dolgozatban tárgyalt forrásokat sorolja fel, tehát viszonylagos teljessége egyben azt is jelenti, hogy STIPA munkája a mordvinisztika valamennyi fontosabb kérdését felveti (legfőljebb a történeti grammatika néhány vitatott pontja tűnik itt-ott hiányosnak, illetve elnagyoltnak). A maig megoldatlan kérdésekre a válaszadás természetesen nem lehetett STIPA feladata. A szerzőt tömör, lényegretörő szerkesztésmód, világos okfejtés jellemzi. Állásfoglalása józan, korrekt és megalapozott. A probléma-látás és szerkesztőkészség, a szakirodalom példamutató ismerete – amellyel a sorokból kiolvashatóan is egy szerény, rokonszenves tudósegénység párosul – G. J. STIPA professzor munkáját hasznos segédesszé teszi a mordvin nyelvvel tüzetesebben is megismerkedni szándékozó kutatóknak, egyetemi hallgatóknak.

Az Euroasiatica c. évkönyv profilja, továbbá például a Quaderni Italo–Ungheresi c., finnugor tanulmányokat közlő sorozatban (szerk. GUGLIELMO CAPACCHI) megjelent vogul nyelvtan [GIULIANO PIROTTI: Grammatica Vogula. (Con una scelta di poesie vogule.) Parma, 1972], vagy akár a folyóiratunk legutóbbi számaiban DANILO GHENOTÓL közzétett – éppen mordvinisztikai tárgyú – dícséretes cikk (NyK 77: 45–56, 78: 39–70) örvendetes bizonyítéka annak, hogy a legutóbbi időkben Olaszországban is megnövekedett az urálistika iránti érdeklődés. Az érdeklődés további növekedése várható az itáliai finnugor nyelvészeti kiadványok számának gyarapodásával, és az egyes finnugor népeket és nyelveket olyan színvonalon bemutató művekkel, mint a Mordwinisch als Forschungsobjekt.

ZAI CZ GÁBOR

László Vikár—Gábor Bereczki: Cheremis Folksongs

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971. 544 l., 55 ábra, kotta

1957 és 1969 között hat ízben járt a cseremiszek földjén (és egyéb finnugor meg nem finnugor nyelven beszélő volgai népek között) a nyelvész BERE CZKI és a népzene-kutató VIKÁR. Több mint 500 cseremis énekes anyagát gyűjtötték össze, és ekkor gondoltak arra, hogy ez már elégséges adattár egy összefoglaló könyv számára. A jelen munka mind a finnugor népzene-kutatás, mind az általános finnugrisztikai néprajz szempontjából igen jelentős vállalkozás: nagy anyagot hoz, gyűjtési és publikálási módszere mintaszerű.

A kötet bevezetői a gyűjtés körülményeit és a korábbi cseremis népdalkiadványokat ismertetik. A mostani kiadvány 320 dalt közöl, a főszövegben nyelvészeti hűségű fonetikai átírásban, a jegyzetek között angol, majd külön magyar fordításban. A fordítás tudományos célokat szolgál: nem formahű, de az eredeti szöveg sorbeosztását közli és bizonyos fokig még az eredeti szövegek költői megformáltságára is enged következtetni. A kötet a szerzők által összegyűjtött anyag harmadrésze, legjava. Minden egyes dal teljes szövege (több strófa) szerepel, a dallamok lényegesebb eltéréseit soronként jelzik a nem első strófákban is. A zenei lejegyzés rendkívül pontos, a nehéz dialektusszövegek nyelvi gondozása is minden kritikát elbír. Az angol fordításoknál olvashatók az egyes

¹⁰ A magyarországi mordvinisztika bibliográfiája (vö. ZAI CZ: FgrJegyz. 21: 117–121) STIPA művének kiadása után látott napvilágot.

szövegek adatközlőire, gyűjtési körülményeire utaló adatok. Itt az egyes dalok funkcióját és dallamvilágát röviden jellemzik. A magyar szövegeknél csak a gyűjtés helye olvasható. A fordítások érthetőek. A kötet végén kádencia-mutató, szótagszámmutató, ambitus-mutató, helynévmutató, a cseremis szövegek kezdősora szerinti dalmutató, valamint az idézett művek bibliográfiája olvasható. Legvégül mintegy 60 énekes fényképe is megtalálható.

Mindez már önmagában is jelzi a kötet értékét. A korábbi gyűjtések során mintegy másfélezer cseremis dalt jegyeztek fel, ezek zömét publikálták, és jóllehet az egyes helyi és zenei típusbeli különbségek nem tették a korábbi munkát egyenletessé, mindazonáltal a cseremis népzene legalábbis nagy vonalakban ismertté vált, olyannyira, hogy a *Bloomington Studies in Chermis* könyvsorozatban 1960-ban az amerikai etnomuzikológus BRUNO NETL már összefoglaló kismonográfiát is közzétehetett *Chermis Musical Styles* címmel. VIKÁR és BEREZCKI köteté mindezeidig a legnagyobb megjelentetett cseremis zenei adattár. A BEZECZÁS földrajzi és azon belül stilisztikai jellegű: 62 keleti, 158 erdei, 100 hegyi cseremis dalt adnak. A pontosabb zenei beosztást a dalok előtti jegyzék közli, ebből látszik, hogy az egyszerűbb formáktól a gazdagabbak felé haladtak. Noha a könyv elsősorban anyagközlő jellegű, a terjedelmes bevezető tanulmányok már sokban utalnak a cseremis népzene fő vonásaira is. A mű szerzői részletesen közlik munkájuk előzményeit, a gyűjtőmunka lefolyását, a cseremis népzene általános jellemzését és a bemutatott dalok alapján a zenei dialektusok és zenei formák tömör leírását adják. Két érdekes zenei kérdés (az egyetlen fő zenei motívum dallamonként és a kvintváltás) külön megvilágítást kap. Igen röviden olvashatunk az egyes dalok funkciójáról, a műfajokról. A kötet szövegei alapján BEREZCKI dialektológiai megjegyzéseket is tesz. Voltaképpen azonban mindez csak a közölt anyaggal kapcsolatos, és nem általános megjegyzések tárháza, hanem kommentár.

Összefoglalásképpen azt mondhatjuk, hogy a kötet elérte célját. A bemutatott anyag és a közlés meg a gyűjtés körülményeire vonatkozó sok-sok információ igen hasznos. Ennek ellenére sem találunk a kötetben a cseremis népzeneről szóló monográfiát, még az érintett műfajok és dalok pontos és mindenre kiterjedő bemutatását sem. Folklorisztikailag az egyes adatközlők, szokások, színhelyek, közösségek sokkal részletesebb bemutatása is elvégezhető lett volna. A nyelvészeti magyarázat pár lapon, nem terjed ki a közölt szövegek dialektológiájára. Azt is csak megemlíti a szerző, hogy itt énekeltek szövegekről van szó, amelyek gyakorlati fonetikájukban eltérhetnek a mondott szövegektől. Erről többet nem olvashatunk. Hiányzik a zene és tánc kapcsolatának említése. Az egyes dalokhoz változatlista nem készült. A kötet végi bibliográfiában és a bevezető tudománytörténeti jegyzetekben ugyan szerepelnek más kutatók munkái, azonban egyetlen dalhoz sem fűznek összehasonlító megjegyzést a szerzők, nem tudjuk meg, van-e dalnak változata a korábban már összegyűjtött, publikált anyagban. Általában történik hivatkozás a környező népek, főként a baskirok zenei folklórájával való kölesönhatásra, és az ún. „törökös” volgai népzene kérdéseire. Ezt sem olvashatjuk kifejtve. Mindez nyilván egy következő, monografikus kötetre maradt. Itt csak az adatok találhatóak meg. Ez is elég, a maga idejéig a magyar finnugrisztikai etnomuzikológia csúcsteljesítménye. Méltán tüntették ki a művet 1976-ban az Akadémia nívó-díjával.

Egy kissé a szerzők szándékán túlmenően is meg kell említeni néhány olyan tény, ami kiváltképpen fontosá teszi a cseremis népzene tanulmányozását. Mint ismeretes, a magyar népzene finnugor rétegeinek, előzményeinek kutatása az egész eurázsiai etnomuzikológia szempontjából rendkívül lényeges. Néhány úttörő előzmény múltán a harmincas években KODÁLY ZOLTÁN éppen a cseremis és a magyar strófikus, négysoros, kvintváltó népdalok összetartozását észrevéve épített fel egy nagyhatású történeti rekonstrukciót. Ha nem is éppen ennek a feltevéseinek igazolására, de ettől aligha függetlenül maga KODÁLY ZOLTÁN sok-sok fáradozással érte el, hogy tanítványa, VIKÁR eljuthatott a cseremiszek közé, népzene-kutató körutakra. Ezért is ajánlják a kötetet a szerzők KODÁLY emlékének. Amint ez már történni szokott, a tüzetes terepmunka más eredményekkel is járt. Éppen VIKÁR több tanulmányából és a jelen kötetben közölt megjegyzéseiből tudjuk, hogy a cseremis népzeneben különböző stílusok találhatók, az egyszerűbb formák megelőzik ezt a cseremis-magyar kvintváltó zenetípust. Ennek az anyagnak a bemutatása e kötet nagy érdeme. A valódi kvintváltó dallamok a kötet anyagának ötödénél kevesebb hányadát adják. BEREZCKI és VIKÁR Volga-vidéki kutatásai ezt a jelenséget a tatár, csuvas, baskir népzeneben is megfigyelték. Nyilvánvaló, hogy ez az areális vonás egyszersmind műfaj-történeti és társadalomtörténeti okokkal magyarázható és külön monográfiát igényel. Most csak a meglétére utaltunk, annál is inkább, mivel talán itt látszik leginkább egy olyan alapvető változás a finnugor népzene fejlődésében, amelyet már a korábbi kutatók is feltételeztek, de nagy bizonyító anyagon sohasem

vizsgáltak: a prestrófikus (epikai és szokásdalszerű) hagyományból a strófikus (lírai) hagyományba átváltás jelensége. Ez a dallam és a metrika, a költői képek és tematika, meg az egyes műfajok funkciójában bekövetkező változások terén egyaránt megnyilvánul. Bonyolult kérdés ez, és jobb is, hogy a szerzők nem e dalkiadványban foglalkoztak vele részletesen. A pontosan bemutatott cseremiszi népzene itt kiinduló anyag. A szűkre szabott kommentárok nem kényszerítenek senkit sem e fogas kérdésben állásfoglalásra. A pragmatikusan szerkesztett kötet itt és így több, mintha elhamarkodott általánosítások légiójával találkozoznánk. Mégis kívánatos, hogy a szerzők külön monográfiában vonják le kutatómunkájuk nyelvészeti-dialektológiai, népzenei-műfajfolklorisztikai tanulságait. Remélhetőleg erre a kötetre is mielőbb sor kerül.

VOIGT VILMOS

Honti, László: System der paradigmatischen Suffixmorpheme des wogulischen Dialektes an der Tawda

Akadémiai Kiadó, Budapest 1975. 161 l.

A szerző már számos kisebb-nagyobb obi-ugor tárgyú tanulmánnyal jelentkezett szakfolyóiratokban, ez pedig az első könyve. Egyébként ez az első olyan terjedelmesebb tanulmány, amely csakis egy, ma már kihaltnak tekinthető vogul nyelvjárásról, a tavidai fogulokozik. Mindössze két kutató (MUNKÁCSI BERNÁT és ARTTURI KANNISTO) feljegyzéseire támaszkodhat. A szórványos és gyakran romlott formában fennmaradt nyelvmélekeknek egy alakítani dolgozatban nem veheti hasznát, mert egyrészt a déliek sem azonosíthatók a tavidai alakokkal, másrészt pedig a szórványemlékek túlságosan kevés toldalékos adatot tartalmaznak. Így viszont teljességre törekedhetett, és minden rendelkezésre álló forrást (nyelvtani feljegyzéseket, szövegeket) fel is használt.

Bevezetésében (9–21) vázolja dolgozata célját, majd röviden tájékoztat a tavidai vogulokról, nyelvi forrásairól, az eddigi kutatásokról, valamint a nyelvjárás fonéma-rendszeréről. A következő fejezetben (23–8) bemutatja módszerét. A harmadik fejezetet (29–39) a morfológiájának szenteli. Ebben tárgyalja az igei és névszói változatlan és változó töveket, majd az automatikus, szabad és egyéb toldalékváltozatokat. A dolgozat gerince a negyedik, morfológiai fejezet (41–90). Ebben kerül sor az igefajok (aktív és passzív), az igemódok, igeidők jeleinek és az igeragoknak részletes leíró tárgyalására, valamint a névszói jelekre (többes, birtokos és kollektív) és ragokra (esetek, modális). Ugyanitt tárgyalja a névszóktól eltérő ragozású névmások ragjait is. Az ötödik fejezetben (91–139) összeállítja az igék és névszók teljes paradigmáját. Példatárában 48 ige és 68 főnév fordul elő ragozott alakban. Ezeknek megadja teljes listáját, majd közli mindegyiknek a rendelkezésére álló anyag alapján ragozott formáit a nyelvtani alakok alapján csoportosítva. Végül egyetlen igen, ill. névszón bemutatva (a hiányzó alakokat analógiákkal és csillaggal megjelölve) közli az *ai*- ige, valamint az *amp*, illetőleg a *piw* névszó valamennyi lehetséges nyelvtani alakját. A függelékben (141–51) foglalkozik a tárgyalt toldalékmorfémák szintaktikai szerepével. A kötetet a rövidítés- és irodalomjegyzék (153–61) zárja le.

Néhány kisebb megjegyzésem (a megjegyzés előtt álló szám az ismertetett mű lapszáma): 11. Természetes, hogy a szerző — ahol csak lehet — KANNISTO anyagát használja fel. Nem mellőzi azonban MUNKÁCSI feljegyzéseit sem. Ha szabad hasonlatot használnom, MUNKÁCSI írásképe olyan, mint egy dagerrotípa vagy életlen fénykép, KANNISTÓ pedig jól beállított és jól exponált éles kép. Szükség esetén azonban hasznos az életlen fénykép is, mert az alak elég jól kivehető, ha homályosabb is. A két szerző némileg ki is egészíti egymást. Szöveget KANNISTO Janicskovában és a hozzá közel eső és valószínűleg azonos nyelvjárású Sajtanszkajában, valamint Csandiriban gyűjtött, mindössze néhány sora van egy Guzjajevából Janicskovába férjhez ment asszonytól. MUNKÁCSI szövegei pedig túlnyomórészt Guzjajevából és Csandiriból valók, egyetlen néhány soros szövege származik csak Janicskovából. — 15. MUNKÁCSI írásmódján csak kisebb technikai változtatásokat hajt végre. Kár azonban, hogy csak a főhangsúlyos alakot modernizálta (éles ékezet, pl. -é- helyett -e-), a mellékhangsúly jelét (tompá ékezet, pl. -è-) meghagyta. Ez azért zavaró, mert SETALÁ óta a tompa ékezetet a félhosszúság jeleként használják a szakirodalomban. Jó lett volna, ha KANNISTO nyomán a mellékhangsúly jelzésére a főlemelt kettőspontot alkalmazta volna. — 18. Ha a *ka* a TJ nyelvjárásban valóban fakultatív variáns volna, akkor minden illabialis magánhangzó szomszéd-

ságában tetszőlegesen lehetne használni *k* helyett, tehát akkor lehetséges volna **k_oālñi* 'Stimme', **k_oānt* 'Kriegschar', **sak*, 'Darm' változat is, már pedig csak bizonyos szavakban váltakozhat (ha valóban váltakozik) szabadon a *k* ~ *k_o*. Ugyanakkor a TCs. nyelvjárásban nem fonéma, de nem is variáns. Így például az északi nyelvjárás Szo., Szi. FL változatában a *k_oālñi*, *ēk_oa* ejtés kötelező, de a **k_oāsali* lehetetlen. Ugyanakkor az obi változatban (tájszólásban) csakis a *kāli*, *ēka* és *kāsali* alakok lehetségesek, egyiknek sincs *k_o*-s variánsa. — 23. A második bekezdés nyelvi példái előtt ki kell tenni az „ung.” rövidítést. — 47. Bizonyára igaza van abban, hogy a szelíd felszólítás *k* jele azonos a *-kwe* ~ *-ke*- praecativus módjellel, mert az *Ē* praecativus egyik leggyakoribb előfordulása éppen „imperativus clemens” jelentésű. — 65. A magyar fordítás ('levernek') így összefüggésből kiszakítva inkább félrevezető, el lehetett volna hagyni. — 68. A MUNKÁCSI-féle *jó_oxtét* ~ *jó_oxtét* alakok „túljelölés”-ek.

Az észrevett sajtóhibák száma igen csekély. Az értekezés stílusa nagyon tömör, szűkszavú, de ugyanakkor világos. Ez a dolgozat külön érdeme, mert az ellenkezőjére mindkét szempontból elég sok a példánk. Nagyon szabatos, jó fejtegetései közül kiemelem a *jel* és *rag* elhatárolását (28). Rendet teremt a tavidai „futurum” és „praesens” között (49–53). Úgyes megoldás a megszakított (nichtkontinuierliche) alternánsok felvétele (68–9). A csekély számú szöveg alapján valóban csak szintaktikai vázlatot adhat, ez azonban tömörségében is hasznos, és azt mutatja, hogy még ez a hangtani, alaktani és lexikális szempontból is a többlettől annyira különböző nyelvjárás mennyire megőrizte eredeti szintaktikai sajátosságait. Így helyt áll a szerző nyilatkozata, hogy megállapításai nagyjából érvényesek a többi vogul nyelvjárásra is. Vannak természetesen olyan kategóriák, amelyek más nyelvjárásokban megvannak, a tavidában nincsenek (dualis, conjunctivus, praecativus, pejorativus), mások viszont megvannak a tavidában, de egyesekben nem (accusativus-*rag*, praesens durativum, más nyelvjárásokban az instrumentalis-comitativus alakilag egy eset). Fakultatív kapcsolódások számaránya is lehet más, az alaki és értelmi egyeztetésben is lehetnek árnyalati különbségek, de ez a megállapítás helyességén nem változtat.

Véleményemet abban összegezhetem, hogy HONTI LÁSZLÓ ismertetett könyve a vogul nyelv és az ide vonatkozó irodalom igen alapos ismeretén alapuló nagyon hasznos és jó alaktani monográfia, amely fonológiai és szintaktikai kitekintést is ad.

KÁLMÁN BÉLA

Két erdei nyenyec nyelvten

Г. Д. Вербов: Дialeкт лесных ненцев.

Самодийский сборник 190. I. Новосибирск 1973.

Pekka Sammallahti: Material from Forest Nenets.

Castrenianumin toimitteita 2. Helsinki 1974. 140 l.

Az erdei nyenyec nyelvről eddig igen hiányos ismereteink voltak. Most azonban egyszerre két nyelvten is megjelent, bár nem egy időben íródtak. Az egyik G. D. VERBOV 1935 óta kéziratban heverő kandidátusi értekezése, a másik PEKKA SAMMALLAHTI 1971-ben Leningrádban gyűjtött anyaga.

Értékelő célzattal nem hasonlíthatjuk össze a két művet. A két szerző különböző nyelvészeti felkészültsége, anyanyelve, nyelvszemlélete miatt, a különböző nagyságú és minőségű rendelkezésre álló anyag és a közben eltelt majd negyven év miatt különböző nyelvtenek születtek. Nyelvjárási különbségekkel is találkozhatunk: VERBOV a nyugati, SAMMALLAHTI a keleti nyelvjárási területről gyűjtötte anyagát. Tárgyuk sem teljesen azonos: míg SAMMALLAHTI kizárólag a nyelvleírásra szorítkozik, VERBOV bemutatja a nyelvet beszélő közösséget is, s nyelvtörténeti távlatot ad azzal, hogy egybeveti a többi szamojéd nyelvvel is próbálván meghatározni helyét és keletkezési körülményeit, idejét.

VERBOV tanulmánya L. V. HOMICS és JA. POPOVA bevezetőjével jelent meg. A bevezetőírók figyelmeztetnek az azóta végzett kutatásokra és a dolgozatnak ebből fakadó hiányosságaira. A hiányosságok azonban relatívak. Mert hiába derült ki a kutatások során, hogy kétféle gégezárhang van, további kutatások bebizonyították, hogy a kétféle hang

között nincsen fonematikai különbség. És a háromféle igeidőt, pontosabban a jövő időt is talán csak az idegen nyelvérzék véli fölfedezni az erdei nyenyecben.

VERBOV műve három részre oszlik. Az elsőben az erdei nyenyecéről szóló említéseket, híradásokat veszi számba a XVI. századtól kezdve. A 600—1000 főt számláló népcsoport a Pur és a környező folyók (Agan, Vah, Taz) völgyében és a folyók által körühatárolt tajgában él. Ez a terület közigazgatásilag a Jamal-Nyenyec és a Hanti-Manszi Nemzetiségi Körzethez tartozik.

Életmódjuk különbözik a tundraiakétól. Fő foglalkozásuk a vadászat és a halászat, nincsenek nagy réncordáik, csak amennyi a mindennapi élethez szükséges. A rénekek nem vándorolnak messzire. Prémis állatokra és vízimadarakra vadásznak. Településük, szerszámaik és ruházatuk hasonló a tundraiakéhoz. A környező népekkel (tundrai nyenyec, osztják, szölkup) való kapcsolatuk laza, periferiális.

A mű második, középső része a tulajdonképpeni nyelvtan. VERBOV erdei nyenyec magánhangzórendszere a következő:

Monoftongusok:

Rövidek			Hosszúak		
<i>u</i>	<i>b</i>	<i>i</i>	<i>ū</i>	<i>̄b</i>	<i>ī</i>
<i>o</i>	<i>ə</i>	<i>e</i>	<i>ō</i>	<i>̄ə</i>	<i>ē</i>
<i>a</i>			<i>ā</i>		

Diftongus: *ae*.

A hangsúly vagy az első szótagra esik, vagy a hosszú magánhangzós szótagra. Ha a kétszótagos szó mindkét magánhangzója hosszú, a hangsúly megoszlik. Rövid magánhangzós toldalékos szavaknál a hangsúly a második szótagra esik. Nem első szótagi hangsúlytalan magánhangzók redukálódhatnak.

Az AccPl forma a következő magánhangzó-váltakozásokat idézheti elő:

Első szótagban: *ā* ~ *ī*, *a* ~ *e*, *ā* ~ *̄b*, *ā* ~ *ō*.

Második szótagban: *e* ~ *ī*, *̄ə* ~ *ō*, *̄b* ~ *̄ə*, *ō* ~ *ī*, *o* ~ *u*.

A szavak kevés kivétellel mássalhangzóval kezdődnek.

A mássalhangzórendszer:

<i>p</i>	<i>p̄</i>	<i>m</i>	<i>m̄</i>	<i>φ</i>	<i>w</i>	<i>ú</i>			
<i>t</i>	<i>t̄</i>	<i>n</i>	<i>n̄</i>	<i>s</i>	<i>š</i>		<i>l</i>	<i>l̄</i>	<i>l̄'</i>
								<i>j</i>	
<i>k</i>		<i>ŋ</i>							
<i>ʔ</i>			<i>h</i>						

A szerző elemzi mindegyik mássalhangzó előfordulási és kapcsolódási lehetőségeit. A *φ* a *w* zöngétlen variánsa *l* utáni helyzetben. A tőben szereplő palatális mássalhangzó jésíti a végződés mássalhangzóját, ha előtte *e*, *i*, *u* áll.

A következő mássalhangzó-váltakozások lehetségesek: *t* ~ *ʔ*, *n* ~ *ŋ*, *n* ~ *j*, *s* ~ *ʔ*, *l* ~ *l̄*, *l* ~ *θ*, *j* ~ *θ*, *k* ~ *š*, *ŋ* ~ *ʔ*, *h* ~ *θ*, *h* ~ *š*.

Nem állhat szó elején: *φ*, *ʔ*, *s* és szó végén: *ú*, *l̄*, *h*.

Hasonlítsuk ezt össze SAMMALLAHTI fonológiai rendszerével:

Magánhangzók:

Rövidek		Hosszúak		Diftongusok
<i>u</i>	<i>i</i>	<i>ū</i>	<i>ī</i>	<i>ae</i>
<i>o</i>	<i>e</i>	<i>ō</i>	<i>ē</i>	
<i>a</i>		<i>ā</i>		<i>as</i>

A VERBOV által középsőnek nevezett, *ə*, *ə* magánhangzókat *ō* palatálisoknak tartja, vö. VERBOV: *h̄b̄la* 'hó', *l̄b̄* 'csont', *k̄am* 'vér'. SAMMALLAHTI: *h̄iL̄a*, *L̄i* 'ua' *k̄em* 'ua'.

Mássalhangzók:

<i>p</i>		<i>m</i>	<i>v</i>				
<i>p̄</i>	<i>'p</i>	<i>m̄</i>	<i>ó</i>				
<i>t</i>	<i>'t</i>	<i>n</i>		<i>s</i>	<i>L</i>	<i>l</i>	<i>r</i>
<i>č</i>	<i>'č</i>	<i>n̄</i>	<i>j</i>	<i>'s</i>	<i>š</i>	<i>L̄</i>	<i>l̄'</i>
<i>k</i>	<i>'k</i>	<i>ŋ</i>					
	<i>ʔ</i>						

Újdonság a hehezetes sor, és érthetetlen, hogy a *h* miért maradt ki a táblázatból, amikor a szövegekben és a paradigmákban szerepel. A *d* és a *j* egymással komplementáris disztribúcióban állnak, mert míg a *d* magánhangzó előtt jelentkezik, a *j* magánhangzó után. Külön-külön való feltüntetésük különböző képzési módjuk miatt szükséges.

SAMMALLAHTI fonetikai jegyek és példák segítségével a hangok sokoldalú jellemzését adja, s részletesen tárgyalja a mássalhangzó-kapcsolatokat is.

VERBOV szófaji felosztásában az igét világosan elkülöníti a névszótól, annak alapján, hogy bár a névszó ragozható állítmányi értelemben, de aspektusjelek csak az ige-tövekhez járulhatnak. A melléknévi kategóriát nem tartja kialakultnak, mivel jelzői értelmű névszók lehetnek névszónak és igeinek (határozóként) egyaránt bővítői.

A névszótöveket két ragozási csoportra osztja. A második csoportba tartoznak a *?* végű névszók, az összes többi az elsőbe. Az ige-tövek első ragozási csoportjába a magánhangzóra végződők tartoznak, a másodikba a mássalhangzós tövűek.

A névszóképzésről szólva 11 denominális és 8 deverbális képzőt sorol fel. Itt szól az igenéképzésről is.

Az esetragozásról szóló fejezetben gazdag példaanyaggal és paradigmákkal illusztrálva mutat be háromféle ragozási sort: a személytelen (Px nélküli), a birtokos személyjelest és a predestináló ragozást. Álljon itt az alapsor:

Eset	1. tőtípus	1. tőtípus
Nom.	∅	∅
Gen.	-η	∅
Eg. Acc.	-m	-m
Dat.	-n	-t
Loc.	-hVna	-kana
Abl.	-hVt	-kat
Pros.	-mna/-manu	-mna

Du jele: hVη/-k?
Pl jele: ?

A birtokos személyjelek:

Egyes számú birtok esetén:

	Sg	Du	Pl
Nom.	1. -j	-j [?]	-na [?]
	2. -t	-t [?]	-ta [?]
	3. -ta	-t [?]	-ton [?]
Gen.	1. -j	-j [?]	-na [?]
	2. -nt	-nt [?]	-nta [?]
	3. -nta	-nt [?]	-nton [?]

Az Acc.-ban *n* elem helyett *m* szerepel. A többi esetben az esetragozó a genitivuszi Px-jelek járulnak.

Kettes számú birtok esetén:

	Sg	Du	Pl
1.	-hVjoj	-hVjoj [?]	-hVjona [?]
2.	-hVjot	-hVjot [?]	-hVjota [?]
3.	-hVjota	-hVjot [?]	-hVjoton [?]

Az Acc. és Gen alakok megegyeznek a Nom. alakokkal. A többi esetben a Cx-ek a Px-es tőhöz járulnak, az elemek összekapcsolódásának sorrendje így eltér az egyes számú birtokúakétól, s a tundrai nyenyec sorrendtől is. A többes számú birtok jelei:

	Sg	Du	Pl
1.	-j	-j [?]	-na [?]
2.	-t	-t [?]	-ta [?]
3.	-ta	-t [?]	-ton [?]

Ezek a jelek a névszó többesszámú esetalakjaihoz kapcsolódnak.

A predestináló személyragozásnak három esete van (Nom., Acc. és Dat.), ezen kívül a morféma-bokor utal a tárgy és a vele kapcsolatba hozott személy számára és

személyére. A végződészek állandó eleme a *ta*. Mindezekről részletes táblázatok segítségével győződhetünk meg.

SAMMALLAHTI ragozás-szemléletében az az izgalmas, hogy nem elégszik meg a ragok egyszerű rögzítésével, hanem a lehetséges hangváltozások teljes ismeretében föl-vázolja, hogy a névszótóhoz kapcsolódó végződés fonetikai változások milyen sorát idézte elő a töben s önmagában. Ezzel a módszerrel morfofonetikai távlatot ad a ragozási rendszernek, s meg tudja magyarázni, hogy miért különböző alakúak egyes azonos funkciójú morfémák. Példaképpen lássuk a *nešan* 'ember' szó GenPl alakjának fejlődését. A GenPl végződése: *V² ~ j²*? Feltételezett eredeti alakja (underlying form): *-jt*.

nešanjt
 $\emptyset \rightarrow a$ *nešanejt*
 (glide merger)
nešanjt
 $n \rightarrow j$ *nešajjt*
 $i \rightarrow \emptyset$ *nešajt*
 $t \rightarrow ?$ *nešaj?* — végső alak.

A végzódésekre való reagálás szerint háromféle tőtípust különböztet meg: az elsőbe a magánhangzóra végződők tartoznak, a másodikba a mássalhangzóra, kivéve a gégezárhangra végződőket, melyek a harmadik csoportot alkotják. SAMMALLAHTI ragozási táblázata a következőképpen alakul:

Egyes szám:

	hipotetikus alapak	1.	2.	3. tőtípus
Nom.	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset
Gen.	<i>-n</i>	<i>-a</i> végűek: \emptyset a többi: $\eta \sim m$	\emptyset	\emptyset
Acc.	<i>-m</i>	<i>-a</i> végűek: \emptyset a többi: $m \sim \eta$	η végűek: <i>-m</i> a többi: \emptyset	\emptyset
Ill.	<i>-nt</i>	<i>-n</i>	<i>-t</i>	<i>-t</i>
Loc.	<i>-kəna</i>	<i>-hana</i>	<i>-kna</i>	<i>-kna</i>
Elat.	<i>-kat</i>	<i>-hat</i>	<i>-kat</i>	<i>-kat</i>
Pros.	<i>-məna</i>	<i>-mna ~ -mana</i>		

A többi névszóval és a határozószókkal foglalkozó részek közlik a legfontosabb tudnivalókat. Általában SAMMALLAHTI nyelvtana áttekinthetőbb, mert elkülöníti a fontos és kevésbé fontos jelenségeket s a lényegtelen elhagyásával eléri azt, hogy nem válik terjengőssé műve. VERBOV mindenről igyekezvén írni néha elvész a fő- és alcsoportok labirintusában.

Az igék három számban és három személyben jelentkező végzódéseinek kialakulását SAMMALLAHTI a névszóragozáshoz hasonló módon mutatja be. Alanyi és tárgyas igei személyragokról beszél. A reflexív igék megkülönböztetését inkább szóképzési, mint ragozási jelenségnek tartja. És VERBOVtól eltérően számol az *s* — jeles múlt idő mellett a *ŋa* — jeles jövőidővel is.

Az igemódról különböző véleménnyel vannak. VERBOV a kijelentő és felszólító módon kívül a következőket tartja számon: feltételes (*-ji-*), valószínűségi (*-laha-*), szükségességi (*-psu-*, *-su-*), kérdő (*-s*), buzdító (*-hV-*, *-ka-*) és auditív (*-won*). Ezek közül SAMMALLAHTI rendszerében csak a feltételes és a buzdító mód szerepel, megtoldja viszont a sort a habitatív (*-štu-*) és — némi fenntartással — a narratív móddal (*-maj-*). Ezek a suffixumok VERBOV nyelvtanában nem mód, hanem eredeti funkciójú igenem képzésére szolgálnak.

Az igevek vonatkozásában is eltérő a véleményük, kezdve a fogalommeghatározással, a kategória körülhatárolásával. VERBOV a névszóképzés tárgyalásakor említi meg az igeveket az igéből képzett névszók között. A cselekvésnév, eszköznév, a cselekvés eredményének és a cselekvésre való hajlandóságnak a neve mellett említi a folyamatos (*-na-*, *ta-*), befejezett (*-maj-*) és beálló melléknévi igeveket (*-wanta-*, *-manta-*) és ennek tagadó alakját (*-watamaj-*). Külön csoportba sorolja a határozatlan gerundiumot (más szakirodalomban főnévi igenév, *-s* képzős) és a feltételes gerundiumot (*-p*, *-pa* képzővel).

SAMMALLAHTI finn módra többféle infinitívusszal számol. A négy infinitívusz és a két participium nem növeli az igenévi alakok számát, csak másféle szemléletet tükröz. A mondatbeli funkció alapján jelzői értékű participiumokról (folyamatos *-na-*, *-ta-*,

'*ta*- és befejezett *-ma*-) és határozói, ill. alanyi értékű infinitívuszokról beszél. Az 1. inf. az *-s* képzős főnévi igenév, 2. inf.-nak a *-ma*- képzős igenév ragozott és birtokos személyjelezett alakjait nevezi, idővonatkozásukat is meghatározva: Illat-Dat. raggal előidejű, Loc-Comit. raggal egyidejű, Elat. raggal utóidejű cselekvésre utalnak. A 3. inf.-nak nevezett alakot mi feltételes gerundiumként ismerjük. 4. inf.-nak a *-na*, *-ta*, *-'ta* képzős határozói funkciójú igenevet nevezi. Az alakok felépítését és mondatbeli szerepét ágrajzokon szemlélteti.

A szintaxisról írt fejezetet VERBOV szórendi kérdésekkel kezdi. Megállapítja, hogy az állítmány van a mondat végén, azt megelőzi a tárgy és az alany. A határozó helye az alany és az állítmány között van, a jelző a jelzett szó előtt.

Állítmányi funkcióban állhat verbum finitum alak, predikatív ragozástú névszó, vagy a kettő egyszerre. Alanyként szerepelhet alanyesetű névszó vagy határozatlan, ill. feltételes gerundium, de kitétele nem kötelező. Tárgyként Acc., ill. Nom. alakú névszó állhat. Határozóragos névszók határozói funkciót töltenek be a mondatban, jelző lehet Nom. alakú főnév, számnév, névmás és Gen. ragos főnév. A szerző jelzőnek nevezi az ige bővítményét is, ezt a funkciót teljesítheti Prosec. ragos névszó, határozósó vagy határozatlan gerundium.

Egyeztetési kérdésekről szólva VERBOV fontosnak tartja, hogy az állítmány az alanyhoz igazodik számban és személyben, az ige tárgyra utaló eleme is a tárgy számához. A jelzót nem egyeztetjük, számnév és páros jelentésű szavak után pedig egyes számú az állítmány.

A tagadás a *nis* segédigével történik, ha igét tagadunk. Ilyenkor a segédige ragozódik, a főige pedig Sg2ImperIndet alakot vesz fel. Ha azonban valamely igenévi alakot tagadunk, az igenévképző mind a főigen mind a segédigen megjelenik. Névszó tagadásakor a *jikűš* 'hiányzik, nincs' tagadó igét használják, mellette a tagadott szó nominatívuszban áll.

A cselekvő és a szenvedő kategóriának nincs nyelvtani megkülönböztető jele. Az erdei nyenyecben összetett mondatok helyett egyszerű bővített mondatokat használnak. A szerző minden állítását gazdag példaanyaggal illusztrálja.

A lexikáról szóló részben VERBOV a szóképzésről beszél s a réntartással kapcsolatos igen gazdag szókincsről.

Tanulmánya harmadik részében az erdei nyenyecet a tundrai nyelvjárásokkal hasonlítja össze. Legszámottevőbbek a hangtani és az ebből fakadó ragozásbeli eltérések. Történeti visszatekintéssel és néprajzi adatok — házassági kapcsolatok — segítségével próbálja meghatározni az erdei nyenyec nyelv helyét, szerepét. Megállapítja, hogy a tundrai és az erdei egyazon nyelvnek, a nyenyecnek nyelvjárásai, közülük az erdei az archaikusabb, mivel ők maradtak az eredeti szálláshelyen — a tajgában —, míg a tundraiak elvándorolva magukba olvasztották az új helyen talált őslakosságot, annak nyelvi, kulturális sajátosságait. Az erdei nyenyecnek saját területükön külön törzset képeznek, de a tundraiak, mivel gazdaságilag is fejlettebbek, s számban is nagyobbak, szociális tagozódásuk is fejlettebb szerkezetre vall. Az erdei nyenyecnek a tundrain kívül az osztjakkal van szoros kapcsolata.

Mindkét nyelvtanhoz kapcsolódik szöveg és szószedet. VERBOV két meséje már ismerős: a Néprajz és Nyelvtudomány 17—18. kötetében tette közzé B. LABÁDI GIZELLA. Sammallahti szövegeinek külön értéke, hogy fonetikus átírásban közli a gyűjtő. A szószedetben a szavak mind fonematikus, mind fonetikus alakjukban szerepelnek.

Bizonyára mindkét kötet az elkövetkezendő időben a szamojédológia sokat forgatott könyvei közé fog tartozni. Általuk az erdei nyenyec nyelvjárás ismertebbé, hozzáférhetőbbé vált.

CSEPREGI MÁRTA

Jelentés és stilsztika

A magyar nyelvészek II. nemzetközi kongresszusának előadásai. Nyelvtudományi Értekezések 83. Szerkesztette IMRE SAMU, SZATHMÁRI ISTVÁN, SZÜTS LÁSZLÓ. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974. 685 l.

1.1. „Egy-egy kongresszus — bármilyen magas színvonalúak voltak is az előadások és a viták — igazi, nagyobb mérvű, termékenyítő és maradandó hatást könyv formájában tud kifejteni” — mondotta SZATHMÁRI ISTVÁN, a Nyelvtudományi Társaság főtárgyalója az 1972. augusztus 22. és 25. között Szegeden megrendezett II. magyar nyelvész-

kongresszus záróülésén. Érthető tehát, hogy megkülönböztetett figyelemmel és várakozással lapozunk bele ebbe a vaskos, több mint hatvan íves kötetbe, amely a kongresszus előadásait tartalmazza. Érdeklődésünk azonban nemcsak annak tulajdonítható, hogy ez a rendkívül becses anyag végre nyomtatásban is hozzáférhetővé vált, hanem annak is (s talán ez a fontosabbik ok), hogy a jelentés tan és a stilsztika „személyében” két olyan tudományág problémái kerültek napirendre, amelyek elméleti, illetőleg tudománypolitikai megfontolásból egy ideig háttérbe szorultak, s most egyszerre, egy lendülettel próbálják meg behozni lemaradásukat.

1.2. E recenzió keretében természetesen nem vállalkozhatunk a tudománytörténeti előzmények részletezésére. Elég, ha itt az amerikai deskriptivista-disztribucionalista iskolának a negyvenes-ötvenes években divatozó, behaviourista ihletésű jelentésellenességére utalunk, arra, hogy a nyelvészeti strukturalizmus egyes túlzó irányzatai még a jelentés létezését (vagy ami tudományelméleti szempontból ezzel egyet jelent: egzakt leírhatóságát) is kétségbe vonták. A velük szemben fellépő generatív grammatika kezdetben szintén figyelmen kívül hagyta a jelentést (CHOMSKY, 1957.), s a szintaxisztranszformációs-generatív megalapozására összpontosította erőit. Az intenzív szemantikaelméleti kutatómunka csak a hatvanas évek elején indult meg. A generatív jelentés tan terén számos úttörő kezdeményezésnek lehettünk tanúi (KATZ-FODOR, U. WEINREICH, G. LAKOFF stb.), ennek ellenére a generatív grammatika szemantikai komponensének problémája a kérdéskör szakértői szerint mind a mai napig nincs kielégítően megoldva. Merőben más okokból, de a hatvanas évekig a magyar nyelvészetben sem foglalhata el a jelentés tan az öt megillető helyet. 1945 után — lehet, hogy a régebbi szemantikai felfogások (pl. GOMBOCZ) pszichologizmusának reakciójaként is, mindenesetre az akkoriban uralkodó általános lélektanellenesség szellemében — a jelentés tan (főként a nyelvfilozófiával is érintkező elméleti szemantikai) témák elmélyült tanulmányozására nemigen nyílt lehetőség. Az antipszichologizmus mellett — azzal összefüggésben — az elméleti-filozófiai-világnézeti türelmetlenség, gyanakvás is kedvezőtlenül befolyásolta a jelentés tan hazai fejlődését: a nyugati szubjektív idealista filozófiák, a neopozitívizmus, a szemantika filozófia stb. bírálata során olykor maga a nyelvészeti szemantika is defenzívába szorult vagy legalábbis tétlenségre volt kárhoztatva. A jelentés tan kutatások csak az ötvenes évek második felében, lényegileg az 1954-es nyelvész-kongresszus után váltak hatékonyabbá (I. MARTINKÓ ANDRÁS, ANTAL LÁSZLÓ, KÁROLY SÁNDOR, KIEFFER FERENC és mások munkásságát).

Sok tekintetben hasonló volt a helyzet a stilsztikában is. A hagyományos, iskolás, logikai-retorikai-lélektani alapú stilsztika a két világháború közti időszakban külföldön is, nálunk is egyre inkább diszkreditálódik, alkalmatlannak bizonyulván az egykorú művészet (különösen a modern líra) interpretálására. A továbblépés mikéntjéről, a régít felváltó új stilsztika jellegéről megoszlanak a vélemények (BALLY és követői, ill. SPITZER). A stilsztika az irodalomelmélet felől is számottevő ösztönzéseket kap (orosz formalisták, New Criticism, INGARDEN, MUKAĀOVSKÝ stb.). Mindebből hozzánk vajmi kevés jut el: a tankönyvek továbbra is ZLINSZKY ALADÁR igényes konzervatívizmusát tükrözik, ZOLNAI BÉLA nyelvészeti törekvései elszigeteltnek maradnak. 1934-ben azután megszüntetik az iskolai stilsztikaoktatást is, s a tudomány szak egyértelműen hanyatlásnak indul. Nem hoz változást ezen a téren a felszabadulás sem, mivel a formalizmus és a l'art pour l'art elleni harc légköre nem kedvez a modern stilsztika meghonosításának. Ez a pangás körülbelül egy évtizeden át tart (korszakhatárként megint csak az 1954-es III. kongresszust, nevezetesen BALÁZS JÁNOSNAK A stílus kérdései című előadását jelölhetjük meg). Mire azonban a magyar kutatók végre bekapcsolódhatnak a stilsztika nemzetközi vérkeringésébe, azt kell tapasztalniuk, hogy szakterületük időközben gyökeresen átalakult, másképpen fogalmazva: hogy ismereteik elavultak. A funkcionális stilsztika megőrizte ugyan hadállásait, de mellette tért hódítottak a stílus-kutatásban a nyelvtudományi strukturalizmus különböző változatai (elsősorban ROMAN JAKOBSON oppozíciós műelemző módszer), s a hatvanas évek első felében megszülettek az első generatív poétikai koncepciók (OHMANN, BIERWISCH stb.). Végül ma már egyre inkább számolnunk kell a szemiotika (BARTHES, LOTMAN) és a szövegelmélet (VAN DIJK, IHWE, DRESSLER, PETŐFI S. JÁNOS) hatásával is. Először tehát meg kellett ismerkedni az új nevekkel és eljárásokkal, fel kellett számolni a fáziskésést, s csak ezután kerülhetett sor a voltaképpen alkotó munkára, amely már nemcsak befogadja, elsajátítja az eredményeket, hanem a maga erejéhez mérten gyarapítani is tudja őket. A magyar stilsztika, úgy vélem, az utolsó néhány évben eljutott erre a színvonalra: erről tanúskodik az 1971-ben napvilágot látott két műelemző kötet (Formateremtő elvek a költői alkotásban; A novellaelemzés új módszerei), valamint különösen FÓNAGY IVÁN és HANKISS ELEMÉR publikációi.

Talán e rövid áttekintésből is kitűnt, hogy mind a jelentéstan, mind pedig a stilisztika esetében forrongásban levő, helyét és eszközeit kereső diszciplínáról van szó. Már csak ezért is helyeselhetjük összepárosításukat a kongresszus szervezői részéről. E két tudományág amúgy is szorosan összefügg: alig lehetnek meg az egymás segítsége nélkül. Csak azt sajnáljuk, hogy a hosszúra nyúlt kiadói és nyomdai „átfutás” miatt a kötet megjelenésére csaknem két évet kellett várnunk, s mire ez az ismertetés eljut az olvasóhoz, már jóval közelebb leszünk a magyar nyelvészek III. nemzetközi kongresszusához, mint a II.-hoz, a szegedihez...

1.3. Ha végigfutunk a könyv tartalomjegyzékén, nyomban szemünkbe ötlük, milyen sok külföldi nyelvészkollega látogatott el hozzánk és szólalt fel kongresszusunkon. A kötetben összegyűjtött 120 előadásnak pontosan egynegyedét külföldi nyelvész tartotta, s ez a kongresszusnak valóban nemzetközi jellegét hűzza alá. A harminc külföldi előadó közül egyébként kilencen jöttek az Egyesült Államokból (CZIGÁNY LÓRÁNT, JUHÁSZ FERENC, KERÉK ANDRÁS, LOTZ JÁNOS, NAGY KÁROLY, WILLIAM NEMSER, ALO RAUN, THOMAS A. SEBOK, SINOR DÉNES), négyen-négyen Csehszlovákiából (SIMA FERENC, TELEKI TIBOR, ZEMAN LÁSZLÓ, ZSILKA TIBOR), Romániából (MÁTÉ JAKAB, MURVAI OLGA, J. NAGY MÁRIA, SZABÓ ZOLTÁN) és a Szovjetunióból (A. P. FEOKTYSZTOV, P. M. LIZANEC, K. E. MAJTYINSZKAJA, A. M. ROT), hárman az NSZK-ból (FUTAKY ISTVÁN, WOLFGANG SCHLACHTER, WOLFGANG VEENKER) és ketten Jugoszláviából (ÁGOSTON MIHÁLY, PENAVIN OLGA), végül egy-egy előadó érkezett Hollandiából (SIVIRSKY ANTAL), Franciaországból (JEAN PERROT), az NDK-ból (BRIGITTE SCHULZE) és Olaszországból (PAOLO SANTARCANGELI). A 120 előadásból témájára nézve 65 volt jelentéstan, 53 stilisztikai és kettő verstani. Természetesen volt néhány „határeset”, azaz mindkét diszciplína kérdéseit érintő felszólalás is (pl. BÁNHIDI ZOLTÁNÉ, DEME LÁSZLÓÉ, SINOR DÉNESÉ, VÉRTES EDITÉ stb.). Figyelemreméltó, hogy a jelentéstan és a stilisztika csaknem fele-fele arányban volt képviselve: ez az adat a stilisztika előretörését, növekvő népszerűségét jelzi.

1.4. Ismertetésünkben nem fogunk teljességre törekedni, ezt a kötet terjedelme nem is tenné lehetővé. Ehelyett megkíséreljük, hogy ebből a hatalmas anyagból kiragadjunk egypár fontosnak látszó vagy éppenséggel minket a többenél jobban érdeklő témakört, s ezeknek áttekintésével rajzoljuk meg a jelenlegi magyar jelentéstan és stilisztika vázlatos körképét. Igyekszünk tekintettel lenni a módszerek és irányzatok örvendetes sokféleségére, hogy e tág spektrumból minél kevesebb színárnyalat sikkadjon el. Választásunk nyilvánvalóan nem lesz mentes (mert nem is lehet mentes) a szubjektivitástól; ennek ellenére reméljük, hogy az elmondottakból egy kissé az is ki fog derülni: hol tart és merre tart hazánkban ez a két nagyra hivatott „ikertudomány”.

2.1. A konferenciát megnyitó együttes ülésen KÁROLY SÁNDOR vette számba a hazai jelentéstani kutatásoknak a felszabadulást követő negyedszázadban elért eredményeit. Beszámolóját néhány elméleti kérdés megvilágításával vezette be: röviden szólt a szemantikának a stilisztikához való viszonyáról, hangsúlyozva elválaszthatatlan kapcsolatukat, valamint arról, hogy a jelentéstannak nemcsak a szójelentéssel kell foglalkoznia, hanem a magasabb nyelvi szintek szemantikai problémáival is. A tudománytörténeti ismertetés során az előadó a történeti jelentéstani kutatások méltatásából indult ki, idevonva a szótörténeti és etimológiai stúdiumokat is, amelyek a szó szoros értelmében nem szemantikai jellegűek, ám a dolog természeténél fogva igen sok jelentéstani vonatkozásuk van. Emlékeztetett arra, hogy a fogalom- és jelentésváltozások tanulmányozásakor az elszigetelt fogalmak, illetőleg szavak vizsgálatása helyett az egyes fogalomkörök, szócsaládok, sőt az egész szemantikai mező figyelembevételére kell törekedni, mert csak így kaphatunk valóban reális képet a nyelvi rendszerben lejátszódó diakronikus folyamatokról. A jelentésváltozások osztályozása kapcsán leszögezte, hogy az okok osztályozása mellett tipológiai osztályozásra is szükség van. A jelentésváltozásokat bele kell helyeznünk a művelődéstörténeti makrokontextusba, hogy ezáltal felilemelkedhessünk a kizárólagosan alkalmazott lélektani és társadalomtörténeti szempontok egyoldalúságán. Ezután KÁROLY SÁNDOR álltért a jelentéseméleti kérdéseket tárgyaló szakirodalomra, különös figyelmet szentelve a formális jelentésemélet problémáinak és a szemantikához kapcsolódó rokntudományok: a szemiotika, a paralingvisztika és a társaslélektan néhány felismerésének. Befejezésül egypár szóban utalt saját összefoglaló munkájára, az Általános és magyar jelentéstanra, amelynek módszertani alapelveként a kommunikációelméleti funkcionális szempontnak mint átfogó keretnek a strukturális elemzéssel való egyesítését jelölte meg.

2.2. A szekcióléseken elhangzott szemantikai előadások közül — pars pro toto — a jelentéstan elméleti oldalával foglalkozókat tekintjük át, vagyis azokat a felszólalásokat, amelyekben a szemantika helyéről, feladatairól, a társtudományokhoz

való kapcsolódásáról, a nyelvi jelekről és annak funkcióiról: a jelölésről és a jelentésről, valamint ez utóbbinak aspektusairól és elemi összetevőiről van szó. A kongresszuson felolvasott történeti jelentéstani, finnugor nyelvészeti, kontrasztív és areális tipológiai, grammatikai, szintagmatikai, mondatjelentéstani, onomasztikai, dialektológiai, nyelvdidaktikai és nyelv művelő dolgozatoktól, bármilyen tanulságosak voltak is, hely hiányában, sajnos, el kell tekintenünk. Lássuk tehát az elméleti szemantikai előadásokat!

SZÉPE GYÖRGY a szemantika és a szemiotika viszonyát elemzi, kitekintéssel a közöttük levő munkamegosztás és együttműködés lehetőségeire. A szemiotika (vagy ahogy SAUSSURE nevezte, a szemiológia), tehát az általános jel tudomány főként azzal gyakorolt hatást, méghozzá igen jelentős hatást a nyelvészetre, hogy a kutatók figyelmét ráirányította a szónál kisebb és nagyobb nyelvi egységek jelentésére, különösen a mondatjelentésre. A szemiotika és a jel tudomány integrálására irányuló törekvések szinte egyidősek magával a szemiotikával, ám a két diszciplína alá-, illetőleg fölérendeltsége koránt sincs megnyugtatóan tisztázva: míg SAUSSURE a nyelvészetet a szemiológia részének tekinti, addig ROLAND BARTHES — éppen megfordítva — az egész jel tudományt beolvasztja a nyelvészetbe. A két tudományág összehangolását az a kettős diszcrepancia is nehezíti, hogy a szemiotika pragmatikai dimenziójának nincs nyelvészeti, a nyelv hangdomíniumának pedig nincs szemiotikai megfelelője. Ennélfogva a szemiotikai szemantikának és a természetes nyelvek jelentéstanának az eredményei egyelőre inkább csak komplementer viszonyban állnak egymással, vagyis az integráció helyett célszerűbb konvergenciáról, egymást kölcsönösen kiegészítő megközelítésekről beszélni. Mindazonáltal a nyelvelmélet, elsősorban a különböző generatív és nem generatív jelentésemelvények erőteljesen támaszkodnak a szemiotikára is, mivel a szemantikai nyelveljárás nemcsak az adott nyelvészeti szintaktikai komponenstől, hanem a szemiotikai kerettől is függ. A jelentésnek a strukturalista nyelvészetre és a generativisták első korszakára jellemző mellőzése ma már a múlté; a jelentés azonban csak egy olyan jel tudományban válhat valóban centrális kategóriává, amely a) általános jelelméletre épül; b) megőrzi a formális nyelvészetnek valamennyi vívmányát; c) nyelvfilozófiailag is kellően meg van alapozva.

HADROVICS LÁSZLÓ egy gyakorlati magyar jelentéstan tervét vizsgálja fel előadásában. Minthogy ő a szemantikát — legalábbis ebben a tervezetben — azonosítja a szójelentéstanal, vizsgálódásai során az alaki változás nélkül végbemenő szókincsfejlesztés feltérképezésére szorítkozik. Ennek a jelentéstanak a „gyakorlati” jellege abban nyilvánul meg, hogy nem a jelenségek osztályozására törekszik, hanem a mozgató erőt, okokat, a jelentésfejlődés útjait igyekszik felderíteni.

THOMAS A. SEBEEK a jel, a jelölt és a jelentés hármasságából kiindulva vezeti be a hallgatót a szemiotikai jeltypológia alapfogalmaiba, miközben röviden érinti a type és a token, valamint a denotáció (referenciális kapcsolat) és a designáció (jelentéskapcsolat) közti különbség problémáját is. Végül ismerteti a jel aspektusok rendszerét: definiálja a szignált, a szimptomát, az ikonot, az indexet, a szimbólumot és a nevet, s a meghatározásokat érdekes — részben zooszemiotikai — példákkal illusztrálja.

Hasonló témát boncolgat TELEKI TIBOR felszólalása is, csak hogy itt a szemantika-elméleti fejtegetések a fogalom és a jelentés viszonya köré vannak csoportosítva. Ha nem is különösebben újszerűen, de helyesen és pontosan mutatja be a szerző a nyelvi jel elemeit, s meggyőzően bizonyítja, hogy a szémaalkotás nem azonosítható a fogalomalkotással. Kár, hogy ő nem különbözteti meg következetesen a denotációt a designációtól.

KELEMEN JÓZSEF a jelentés és a jelentésváltozatok kérdéseivel foglalkozik. Előadásából két gondolatot emelünk ki: egyrészt azt, hogy a szavak és szókapcsolatok szótári jelentését határozottan elkülöníti a beszédbeli felhasználás során jelentkező aktuális vagy használati jelentéstől (ellenkezőleg: KÁROLY SÁNDOR, Általános és magyar jelentéstan 24, 181), másrészt pedig azt, hogy elemzését — HADROVICSTÓL eltérően — kiterjeszti a mondatjelentéstan területére is, és felhívja a figyelmet a kijelentő mondatok kognitív, a felszólító-óhajtó mondatok volitív és a felkiáltó mondatok emotív jelentésére.

Amíg KELEMEN JÓZSEF a szó- és mondatjelentés kategóriáját lényegében és a szinkronia síkján maradván értelmezi, addig BENKŐ LORÁND ugyanezt a kérdést diakrón aspektusból közelíti meg. Arra a problémára keres választ: mik a legfontosabb támpontok az etimológus számára a jelentésfejlődések jellegének, irányának, kronológiájának megállapításában. Első helyen az etimonnak, az őseredeti alapformának meghatározó szerepét említi, de emellett nagy jelentőséget tulajdonít a szó elterjedtségének, valamint a nyelvtörténeti adatoltságának, illetőleg a felbukkanás időrendjének is. Természetesen figyelembe kell venni a jelentésváltozás szokásos irányait is, pl. azt, hogy a jelentésváltozás gyakoribb és tipikusabb, mint a jelentéstágulás, vagy hogy a jelentésfejlődés általában a konkrét felől az absztrakt, a tényleges felől a metaforikus felé halad. Bizonyos

következtetéseket történelmi-művelődéstörténeti ismereteinkből és a nyelvi analógiákból is levonhatunk. BENKŐ LORÁNDnak az a véleménye, hogy ezeknek a kritériumoknak az alkalmazása sokkal célravezetőbb, mint a némelyeknél túlburjánzó elvont spekulációk.

BALÁZS JÁNOS a szójelentés elemi alkotórészeit, a szemákat vizsgálja és osztályozza. Mint ismeretes, a francia szemantikusok a szemákat általánosakra és specifikusokra (klasszémákra és szemantémákra) osztják fel. BALÁZS JÁNOS ezt a megkülönböztetést tovább finomítja, és a prágai fonológusok archifonémájának mintájára bevezeti az archiklasszéma (vezérklasszéma) és a hüpoklasszéma (alklasszéma), valamint az archiszemantéma és a hüposzemantéma terminusokat. Az előadás második felében a jelentéselemek paradigmátikus („függőleges”) és szintagmatikus („vízszintes”) elrendeződését tanulmányozza az egyes szófaji csoportokban. Ehhez a témakörhöz kapcsolódik S. MEGGYES KLÁRA gyermeknyelvi tárgyú dolgozata is, mivel bevezetése elméletileg is jelentős fejtegetéseket tartalmaz a jelentés dimenzióiról.

O. NAGY GÁBOR azokról a módszerekről és fogódzókról nyújt áttekintést, amelyek a több jelentésű szavak egyes jelentéseinek elhatárolásakor a nyelvész rendelkezésére állnak. Az idegen nyelvű ekvivalensekkel való egybevetés, a más-más módon való definiálhatóság és a szinonimák tanúságtétele mellett fő kritériumként az ún. kontextustípusra hivatkozik, vagyis a minden egyes jelentéshez hozzátartozó és neki megfelelő szöveg-típusra, tipikus szövegkörnyezetre, amelyet elsődlegesen szemantikai, másodlagosan pedig grammatikai tényezők határoznak meg. A kontextustípus fogalma, amelyet az azóta tragikus körülmények között elhunyt kiváló lexikográfus német nyelvű jelentéstani művében részletesen is kidolgozott (vö. Abris einer funktionellen Semantik 34—7, 43—9), abban különbözik ELEKFI LÁSZLÓ predikátumfüggvényétől, H. MOLNÁR ILONA vonatstruktúrájától és TÖRÖK GÁBOR ige-függvényétől, hogy érvényességi köre a főnévre és a melléknévre is kiterjed.

Irodalomtörténész létére nem stilisztikai, hanem par excellence jelentéstani dolgozattal lépett a nyelvészhallgatóság elé TAMÁS ATTILA. Véleménye szerint a nyelvtudomány egyoldalúan fogja fel a szemantikai problémákat, mivel a jelentést kizárólag a denotáció, az ítélet, az információ és a kijelentés felől szemléli, s nem veszi figyelembe, hogy a nyelv legősbibbi, legalapvetőbb funkciója nem az ismeretközlés, hanem a cselekvés befolyásolása, a felhívás, a felszólítás. Ennek az egyoldalúságnak a megszüntetése végett a jelentés egységes kategóriáján belül el kell különíteni, és egymás mellett mint egyenrangúakat kell tárgyalni a jelölő (denotatív) és a ható (konatív) jelentéskomponenseket.

Végül FÜLPI-SZÁNTÓ ENDRE a modális logikák kategóriarendszerének a természetes nyelvi struktúrákkal való megfeleltethetőségéről beszél.

2.3. A magyar stilisztika két évtizedes útját (pontosabban: az 1954-es és az 1972-es nyelvész-kongresszus közötti periódust) SZATHMÁRI ISTVÁN mérte fel. Ez a bevezető előadás azonban jóval több volt egyszerű tudománytörténeti áttekintésnél, mivel részletesen foglalkozott a diszciplínának helyével, helyzetével, tennivalóival is.

SZATHMÁRI ISTVÁN a stilisztikát a nyelv- és az irodalomtudomány között elhelyezkedő, mindkettővel szoros kapcsolatban és kölcsönhatásban álló tudományszaknak tekinti, vagyis olyan határtudománynak, mint a biokémia vagy a szociolingvisztika. (Az ilyen átmeneti diszciplínáknak nagy és egyre nagyobb jelentőségéről, fellendülésük, népszerűségük okairól most nem szólhatunk bővebben.)

Magyarországon a hetvenes évek elején a stilisztika a szinte robbanásszerű fejlődés állapotában volt. Ennek magyarázatát — paradox módon — éppen a korábbi elmaradottságban kereshetjük: a hazai tudományos életbe alig néhány év leforgása alatt, mondhatni egyszerre zúdult be az utolsó fél évszázad külföldi szakirodalmának minden elméleti és gyakorlati vívmánya (vö. 1.2. pont). Ez szükségképpen azzal a nemkívánatos következménnyel járt, hogy a kutatókat az „embarras de richesse” érzése töltötte el: nagy volt a szemléleti bizonytalanság, ellentmondásosság (nevezhetjük akár zűrzavarnak is). Ez azonban a tudományágnak akkori stádiumában éppenséggel szükségszerű volt (ne felejtjük el, hogy néhány évvel ezelőtt ugyanez volt a helyzet az általános nyelvészetben is!). Ha e körülményeket, a hazai stilisztikának forrongó, átalakulásban levő jellegét is figyelembe vesszük, lényegében meg lehetünk elégedve a magyarországi stilisztikai kutatásoknak azzal az összképével, amely SZATHMÁRI ISTVÁN ismertetéséből élénk táru: a kézikönyvek, tanulmánykötetek, a nagyobb részlattanulmányok, cikkeik, az egy-egy költő, író stílusát elemző munkák, a stilisztikával érintkező rokontudományok adalékai egyaránt a diszciplína nyelvész és nem nyelvész művelőinek szorgalmáról és hozzáértéséről tanúszkodnak.

SZATHMÁRI ISTVÁN azonban — igen helyesen — nem éri be annak szemrevételezésével, ami mögöttünk van, hanem a „hogyan tovább?” kérdését is felveti. A „hagyományos” és a „modern” stilisztika vitájában szót emel a követendő út „abszolutizáló

kijelölése" ellen. Nekünk is az a véleményünk, hogy a stilsztika jelenlegi állapotában óvakodni kell mindenféle módszertani előtételettől, dogmatikus elzárkózástól és leszűkítéstől. Hadd „ficánkoljon”, hadd „forrja ki magát” a modern filológiának ez az ifjú és reményteljes gyermeke! Majd lehiggad, és fokozatosan kialakítja legjobb módszerét. A doktrinérkedő türelmetlenség (akár a „strukturalisták”, akár a „hagyományosok” munkájával szemben) itt és most csak kárt okozna. Tehát „virágozzék minden virág”?! Igen, de törekedjünk az irányzatok szintézisére is (vö. 32), ügyelve persze arra, nehogy a kompromisszumkeresés elvtelen, zavaros eklekticismusba torkollik.

Ennek a szintézisnek az alapját az előadó a funkcionális stilsztikában látja. Alaposan jellemzi a stilszkutatásnak ezt az áramlatát, s körvonalazza aktuális feladatait. Kitér a stíluselmzés és a műelemzés (vagy irodalmi elemzés) műfajára is, elmondja, mit kell érteni rajtuk, és hogyan viszonyulnak egymáshoz. Újból kifejti azt a gyakran hangoztatott, fontos gondolatát, hogy nincsen kétféle (irodalmi, illetőleg nyelvészeti) stilsztika, legfeljebb egyféle stilsztikának hangsúlyban eltérő két változatáról beszélhetünk (ugyanígy: Népr. és Nytud. 14: 67—8; Formateremtő elvek a költői alkotásban 536—7). Az irodalmi és a nyelvi szempontú elemzés kölcsönösen egymásra vannak utalva: „Ha bármelyik »jelleg« érvényesítése hiányzik, az elemzés csonka, elhibázott” (37). A legalkalmasabb módszernek a funkcionális stilsztikára épülő komplex elemzést tekinthetjük.

Befejezésül SZATHMÁRI ISTVÁN a korszerű stilszkutatás előtt álló teendőkről beszélt. A feladatoknak nyolc nagyobb csoportját sorolta fel; mi ezek közül az első kettőt, a szerintünk leglényegesebbeket emeljük ki: a) a teljes funkcionális magyar stilsztika megteremtése; b) a funkcionális és komplex elemzés elméletének és gyakorlatának kidolgozása.

2.4. A szekciótülések stilsztikai tárgyú előadásai közül a rendelkezésünkre álló terjedelem korlátozott volta miatt csak a statisztikai módszerekről és a képzőalkotásról szólókat fogjuk ismertetni, noha számos gondolatébresztő felszólalás hangzott el stíluselméleti kérdésekről, a stilsztika oktatásáról, a szókinés, a nyelvtan, a mondat, a mondatnál nagyobb nyelvi egységek, illetőleg a köznyelv és a folklór stilsztikájáról, s hallottunk egypár stílustörténeti és szemiotikai, valamint néhány (a kelletténél jóval kevesebb!) szövegelemző előadást is. Ezeknek szerzőitől s a mellőzött témák iránt érdeklődő olvasótól a recenzens ezúton kér elnézést.

A szépirodalmi nyelv és stílus kutatói szórványosan régebben is felhasználták a statisztika által nyújtott eszközöket, a modern stilsztika azonban az egzakt-ságra való törekvés jegyében az eddiginél sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonít a különböző kvantitatív eljárásoknak (vö. HANKISS ELEMÉR, a népdaltól az abszurd drámaig 257 kk.). Ennek a tendenciának köszönhető, hogy a kongresszuson öten is foglalkoztak a stílusjelenségek matematikai statisztikai megközelítésének problémáival.

NAGY FERENC a statisztikai módszer gyakorlati alkalmazását költői nyelvi példákon mutatta be, s eközben arra a lényegbevágó elméleti kérdésre is megkísérelt választ adni: miként építhető be a mennyiség mint stilsztikai jegy a nyelvi leírásba? Egy konkrét eset kapcsán elvként szögezte le azt a követelményt, hogy a gyakorisági adatokat mindig a köznyelvi standardhoz kell viszonyítani, mert csak így tudhatjuk reálisan interpretálni őket. (Tehát a magyar gyakorisági szótár elkészítése a kvantitatív stilsztikai munkálatoknak is elsőrangú érdeke, sőt részben feltétele!)

PAPP FERENC az Értelmező Szótár statisztikai feldolgozásának a lexikális és nyelvtani stilsztika céljaira való hasznosíthatóságáról beszélt. Ezután fonémastatisztikai vizsgálataiból nyújtott ízelítőt. Többek között megtudtuk, hogy szóhossz tekintetében Juhász Ferenc költeményei majdnem elérik a szakszövegek átlagát; hogy a vokális : konzonáns arány nem tekinthető esztétikai értékkritériumnak, mivel első-sorban a szóhosszúságtól függ; hogy a magyarban az *e*, az *a*, a *t* és az *n* a leggyakoribb fonémák, vagyis ezeknek sűrű előfordulásából nem szabad messzemenő stilsztikai következtetéseket levonni. Befejezésül az előadó Ady költői nyelvének fonémastatisztikai adatait ismertette; mint érdekességet említett meg, hogy az első Ady-kötet, az 1899-ben megjelent Versek statisztikailag teljesen eltér a többitől, mintha nem is ugyanaz a költő írta volna (azaz a mennyiségi felmérés pontosan egybevág a szakirodalomnak azzal az empirikus ítéletével, hogy ez még „nem az igazi Ady”).

JELENTS ISTVÁN szintén hangstatisztikai megfigyelésekről számolt be. Ő azt tanulmányozta, hogy a versszövegben egymás után következő magánhangzók hány képzési mozzanatban különböznek egymástól. Ha ezt az értéket elosztjuk a szótag-számmal, megkapjuk az egy szótagváltásra eső magánhangzó-változatosságai közép-értéket, mely nyilvánvalóan nem független a műalkotás hangulatától és stílárís jelle-gétől. A szellemes és eredeti módszert a szerző Babits Mihálynak Messze... messze...

című versén próbálta ki, meggyőző eredménnyel. Kontrollként feldolgozott egy másik Babits-verset és egy prózai szöveget (egy mesterségesen verssorokra tagolt újságcikk-részletet) is.

SZENDE TAMÁS Tóth Árpád, Juhász Gyula és Szabó Lőrinc költeményei alapján végzett szövegtudományi vizsgálatokat. Az adatokból a XX. századi magyar líra egy fejlődésvonulatának körvonalait rajzolódtnak ki. E fejlődési tendenciát elsősorban az egyedibb válás, a tömörítés és a dinamizmus jellemzi. A második Nyugat-nemzedékhez tartozó Szabó Lőrinc mutatói szignifikánsan eltérnek az első nemzedékbeli Tóth Árpádeitől és Juhász Gyuláéitól.

KISS ANTAL a mondattani elemeknek Tamási Áron elbeszéléseiben betöltött stilisztikai szerepét kívánta statisztikai úton felderíteni. Ennek érdekében 122 Tamási-novella első három-három mondatát vette bonckés alá tartalmi, szerkezeti, terjedelmi és sorrendi szempontból. Összefoglalásul azt állapította meg, hogy Tamási Áron csak ritkán használja ki a mondatok hosszúságkülönbségeiből adódó kontraszthatásokat, inkább az egyenletes, arányos mondatfelépítést kedveli. Szívesen folyamodik az „aprózás” eszközéhez, s ily módon ritmikus — olykor már szinte túlzottan ritmikus — mondatképleteket hoz létre.

A képkalkotás jelentőségének méltatásakor még ma is gyakran hivatkozunk CSÜRY BALINTA, aki a metaforát az emberi beszédben megnyilatkozó alkotó erők egyik legnagyobbikának nevezte (NyF. 63: 48). Ez a tétel ugyanis — mutatis mutandis — a többi képfajtára is áll (a hasonlatra kevésbé, a szimbólumra hatványozottan). Az irodalmi művek képanyagának elemzése épp ezért nemcsak az adott műalkotáshoz visz közelebb, hanem értékes információkat szolgáltat az író egyéniségéről, lelki alkatáról, világszemléletéről is. Érthető tehát, hogy a képek vizsgálata mindig is az egyik legnépszerűbb, leginkább művelt területe volt a stilisztikának. Ezt a szegedi kongresszuson is tapasztalhattuk: nem kevesebb, mint nyolc előadó (15,09%!) választotta témájaként a költői képkalkotást.

A legfontosabb szövegről, a metaforáról három előadást hallottunk. Ezek közül SZ. SEBESTYÉN ANDRÁSÉ volt a legérdekesebb, amely a módszertani újdonsággal is szolgált, hogy köznyelvi metaforák tanulmányozásából következtetett költői metaforák szerkezetére. Ebből a metaforaelméleti dolgozathoz többek között azt a megszívlelendő észrevételt kell kiemelnünk, hogy a metaforákat nem lehet adekvát módon „lefordítani”. Azzal is egyetérthetünk, amit az előadó a szavak asszociációs udvaráról mondott; kár, hogy a bevezetett új fogalmat nem határozta el egyértelműen a szemantikai mezőtől, így ezeknek viszonyát nem mindig láttuk tisztán. Ami a metafora keletkezését illeti, SZ. SEBESTYÉN ANDRÁS koncepciója lényegében helyes, de inkább csak terminológiailag új: „az általános és az egyszerű megállapítás között feszülő asszociációs híd”, „a két szó asszociációs udvarának bizonyos mértékű átfedése” stb. voltaképpen nem más, mint a hagyományos stilisztika (sőt retorika!) tertium comparationisának „felfrissítése”. — BÜKY LÁSZLÓ Füst Milán költői nyelvről beszélt, különös tekintettel metaforáira. Az előadásból azt a meglepő adatot jegyeztük meg, hogy Füst metaforáinak 96,05%-a teljes, s csak 3,95%-a egyszerű. BÜKY LÁSZLÓ szerint ez a tény Füst Milán stílusának magasabbrendűségéről tanúskodik, hiszen — mint írja — „köztudott, hogy a teljes alakú metaforáknak nagyobb a stílusi értéke” (105). Nos, ennek az állításnak éppen az ellenkezője „köztudott” (vö.: MStilV. 94—5; KM-Stil. 111; K. SZOBOSZLAY: NytudÉrt. 77: 21). Vitatható BÜKYnek az az eljárása is, hogy a *szellemek utcaja* szókapcsolatot egy absztrakt és egy konkrét létező metaforikus azonosításaként elemzi. Ezzel szemben két plauzibilis ellenérv hozható fel: a) a *szellem* test nélküli lény szemantikailag nem absztraktum; b) a *szellemek utcaja* kifejezés egyáltalán nem metafora! — ZEMAN LÁSZLÓ a természettudományi szakszókincs elemeinek stílusi funkcióit veszi szemügyre Déry Tibornak A befejezetlen mondat című regényében, amely a tradicionális líraiságot a kémiai, biológiai, orvosi, műszaki stb. terminus technicusok rétegével ellenpontoszza. A műszavaknak ez a szerepe különösen a képanyagban, a metaforák és hasonlatok kvázi-szintjén érhető tetten. A természettudományos metaforika segítségével Déry egyrészt pontosabb analízisre, másrészt az ábrázolt személyek és folyamatok elidegenítésére, elvonatkoztatására törekszik.

Két előadás merítette tárgyát a szimbólum és a szimbolizmus kérdésköréből. WACHA IMRE az elvontat konkrétallal kifejező konvencionális szimbólumok (emblémák) fogalma kapcsán Petőfi jelkép- és motívumrendszereiről nyújtott alapos áttekintést, nem feledkezve meg az egyes kép és a versegész, a versstruktúra összefüggéseiről sem. A *csillag* motívum példáján mutatta be, hogyan idézi fel, hívja elő egy-egy konvencionális jelkép megjelenése a motívumcsoport többi tagját (*nap, hold, ég, felhő, vihar* stb.). — KELEMEN PÉTER Kosztolányinak egy „önkibontó” szimbólumát, illetőleg az e köré a

jelkép köré felépített verset (A hosszú, hosszú, hosszú éjszakán) elemezte. Interpretációja az időkeret (a bergsoni értelemben vett „durée”) és a motívumstruktúra összevető vizsgálatán alapul, figyelembe véve a tér- és időbeli szerkezet ellentmondásos egységét, valamint a költeményen végigvonuló vonzás—taszítás kontrasztot. A mű esztétikai hatékonyságát főként azzal magyarázza, hogy a potenciális motívumkapcsolatok igen nagy mértékben (68%!) realizálódnak benne, s emiatt a vers sajátos szimbólumvilágában a dologi tárgyakkal meg nem feleltethető „szabad képi tárgyak” valamint „irracionális többletre” tesznek szert.

A költői képek harmadik nagy csoportjával, a hasonlatokkal a kongresszuson három felszólalás foglalkozott. VÍGH ÁRPÁD a hasonlat rendszerének formális elemzéséről beszélt: bevezetőjében röviden vázolta, milyen módszerekkel elemezték addig a hasonlatokat, miért nem kielégítő a tematikus felosztás és csoportosítás, s miben ad többet az eddigieknél az általa kidolgozott strukturális elemzés. GÉRARD GENETTE nyomán ismertette a hasonlító szerkezet fogalmát, meghatározását és részeit, köztük az ún. formai motívumot mint konstans elemet, invariánst (ez utóbbi gyakorlatilag azonos a hasonlítás alapjával, a tertium comparationisszal). Kutatásainak elsődleges céljaként a hasonlatformák rendszerezését, pontosabban: az elméletileg lehetséges formai típusok, sémák teljes leltárának összeállítását jelölte meg (körülbelül hatezer típusról van szó). Vizsgálódásait a jövőben ki akarja terjeszteni a hasonlatok szemantikai és funkcionális aspektusára is. Kíváncsian várjuk ennek az újabb feldolgozásnak az eredményeit. Ahhoz azonban, hogy ezek a magvas gondolatok jobban elterjedjenek, okvetlenül szükségesnek tartjuk a szerző jelenlegi terminológiai apparátusának módosítását, a hazai gyakorlatához való közelítést, mivel az idegenszerű szóhasználat nemcsak a megértést nehezíti meg, hanem könnyen félreértéseket is okozhat (pl. a hasonlat elemeinek bővítőmennyekkel való kiegészülését dimenzióknak nevezi, s a szintagmát is a szokástól eltérő értelemben használja). Ezen kívül van még egy tárgyi ellentétünk is: a 657. lapon idézett két költői kép („A rákok, sétáló kavicsok”; „Isten hozzátok, gondolatjaim, ti | Befalazott rabok”) nem hasonlat, hanem teljes metafora. — IMRE LÁSZLÓ a hasonlatoknak gondolati, kompozíciós, jelképi, magyarázó, hangulati, díszítő, helyzetfeszítő, jellemábrázoló és szubjektív-lírai funkcióit tanulmányozta Kemény Zsigmondnak A rajongók című regényében. A bemutatott hasonlatok hol a szereplő, hol pedig az író nézőpontját tükrözik; némelyiknek kompozicionális (előrejelző stb.) vagy koncepcionális (a regény, ill. Kemény Zsigmond világszemléletére, történetfilozófiájára rávilágító) funkciója van. — Végül e sorok írója Krúdy Gyula hasonlatainak logikai-szemantikai struktúráiról tartott előadást.

3.1. Befejezésül néhány szó magáról a kötetről. A kiadvány a kongresszus anyagát két részre tagolva közli: a szerkesztők előszava (3) után előbb az együttes üléseken (5—42), majd a szekcióüléseken elhangzott előadások (43—685) olvashatók. Emiatt SZATHMÁRI ISTVÁN zárószava a kötet elejére, a 40—2. lapra került, ami nem a legszerecsesebb megoldás.

A szekcióülések előadásai a szerzők nevének betűrendjében következnek egymás után. Ez a mechanikus rendezés minden bizonnyal elejét veszi a protokollvitáknak, az esetleges sértődéseknek, arra azonban nem alkalmas, hogy a rendkívül nagy terjedelmű kongresszusi anyagot az olvasó számára áttekinthetőbbé tegye. Érdemes lett volna fontolóra venni másfajta, nem mechanikus csoportosítási lehetőségeket is, pl. a tudománysszakok vagy a tárgykörök szerinti beosztást (az előbbire l.: A magyar nyelv története és rendszere; Actes du X^e Congrès International des Linguistes; A novellaelemzés új módszerei; az utóbbira: Style in Language. Ed. by THOMAS A. SEBOK; Langue et littérature. Actes du VIII^e Congrès de la Fédération Internationale des Langues et Littératures Modernes), esetleg közvetve az eredeti szekcióülések napirendjét (vö.: Poetics — Poetyka — Поэтика. Warszawa—Gravenhage, 1961.; Formateremtő elvek a költői alkotásban). Így jobban kiugrott volna, mely területeken intenzívebb, eredményesebb a kutatás, illetőleg hol van visszaesés, lemaradás, pangás.

3.2. A konferencia nemzetközi jellegének megfelelően volt egypár idegen nyelvű előadás is, ha nem is sok: százhuszról hét (három németül, kettő oroszul, egy-egy angolul és franciául; itt jegyezzük meg, hogy P. M. LIZANEC, K. E. MAJTYINSZKAJA, ALO RAUN és PAOLO SANTARCANGELI magyarul szóltak fel!). Mivel azonban az anyagnak túlnyomó többsége (94,16%-a) magyar nyelvű, elképzelhető lett volna, hogy az egyöntetűség kedvéért ezek is magyar nyelven jelenjenek meg (ahogyan ez TH. A. SEBOK professzor esetében meg is történt). Az ilyenfajta nyelvi egységesítés újabban kezd divatba jönni (vö. SEYMOUR CHATMAN [szerk.]: Literary Style: A Symposium. London—New York, 1971.; ebben minden eredetileg francia stb. nyelvű előadás le van fordítva angolra).

3.3. Az eddigiekben arról számoltunk be, ami a kötetben benne van; most ejtsünk

néhány szót arról is, ami hiányzik belőle. Nagy örömünkre szolgált volna egy részletes tárgy- és névmutató (szómutatóról nem is beszélve!), ennek hiányát azonban nem lenne méltányos felrónunk a szerkesztőknek és a kiadónak, mert ez még jobban megnövelte volna az amúgy is nagy terjedelmet és átfutási időt. Nyilván ugyanebből a megfontolásból kellett lemondaniuk a kötet összeállítóinak az előadásokat követő viták közzétételéről (erre l.: *Style in Language*; *Actes du X^e Congrès...*; *Formateremtő elvek...*), sőt még a rövidre fogott vita-összefoglalókról is (vö.: *Langue et littérature*; SEYMOUR CHATMAN i. m.). Ez már jóval érzékenyebb veszteség, de ha sajnáljuk is, megértjük.

3.4. Ismertetésünk végére hagytuk a formai és nyomdatechnikai észrevételeket, nem mintha ezeket a többenél kevésbé fontosnak tartanánk, hanem inkább azért, mivel ezek a megjegyzések már nemcsak a három szerkesztőt, hanem a nyomdát, sőt a korrek-túrát végző szerzőket is illetik.

A szakirodalmi szerzői neveknek kapitálchen szedéssel való kiemelése teljesen következetlen, rendszertelen. Ennél bizony az is jobb lett volna, ha a kiadvány egyáltalán nem él a kiemelésnek ezzel az eszközzel.

Elég sok baj van a kurziválással is. Gyakran találkozunk vele olyan helyen, ahol semmi keresnivalója sincs, pl. jelentésmegadásban (399/16-7), értelmi kiemelésben (386-8 passim), az elemzett költő nevében (468/9) stb. Természetesen arra is van példa, hogy a szükséges kurziválást valamilyen okból elmulasztják, ill. másfajta, oda nem illő kiemelés-móddal helyettesítik. Láttunk álló betűkből szedett (595/26, 616/27-8), sőt ritkítással kiemelt nyelvi adatokat is (279 jegyzet, 313; ez utóbbi ráadásul címben!).

Íde kívánczok még egy - más természetű - formai apróság: miért kellett a szerkesztők nevét nemcsak a külső és a belső címlapon, hanem a belső címlap verzőjén is feltüntetni? Elég lett volna egyszer is.

Feltűnően sok a sajtóhiba. Különösen a nevekkal álltak hadilábon a szerzők (vagy inkább a gépirónók és/vagy a nyomdászok?). Emiatt helytelenül, durva betűhibával van leírva a kongresszusi kötetben DARMESTETER (287/24), HERMANN PAUL (338/8), CASSIRER (522/3), SEBEOK (574/6), TELEGDY ZSIGMOND (630/11), ZOLNAI BÉLA (647/4) és ROMAN JAKOBSON (657/11!) neve. A sajtóhibák között néhány értelemzavaró is akad, pl. 31/19: kifejezésnormák (= kifejezésformák); 365/17: korreferens (= koreferens); 392/13-4: stilsztikai (= statisztikai); 616/19: némaalkotás (= számaalkotás). Becsüszott két pontatlan hivatkozás is: NyK. LXXXIII (32/29; helyesen: LXXIII); Néprajz és Nyelvtudomány IV, 103 (190/16-7; helyesen: XIV, 104). Egyéb hibák: 230: a lap aljáról valószínűleg lemaradt az ábra; 278/27: a kiemelt vessor utolsó szótagjáról (*IN*) hiányzik a nyomatókmaximum jele; 408: hibás az ábra, a legalsó sorban római XI helyett mindenütt IX értendő; 468-72: tördelési hanyagság folytán Bella István versének harmadik mondata tévesen előre került, az első mondat (469) elé, elszakadva ábrájától (471).

Végül szeretném felhívni a figyelmet egypár apró elírásra, tárgyi tévedésre is: 28/7: a KMStil. nem 1969-ben, hanem 1968-ban; 31/23: a JAKOBSON-tanulmánykötet második kiadása nem 1971-ben, hanem 1972-ben; 615/8: ADAM SCHAFF szemantikájának magyar fordítása nem 1957-ben, hanem 1967-ben jelent meg (az utóbbi lehet sajtóhiba is); 191/28-9: SPITZERnek egy stílustanulmánya magyar nyelven is napvilágot látott (*Helikon* 16: 319-38); 197/4-5: a novellaelemző kötet címe helyesen: A novella-elemzés új módszerei (és nem útjai); 315/16: a József Attila-idézet pontatlan; az eredetiben: „hörpintek valódi világot” (igaz, hogy ebben a formában már nem alkalmas a *való* igenév funkciójának szemléltetésére); 684/43: a (nem létező) *becsületlenség* szó helyett jobb lett volna: *becstelenség* vagy *őszintétlenség*.

3.5. A fenti kisebb hibák, hiányosságok ellenére a *Jelentéstan és stilsztika* rendkívül hasznos, mondhatni hézagpótló kiadvány. Köszönet érte a három szerkesztőnek: IMRE SAMUNAK, SZATHMÁRI ISTVÁNNAK és SZÜTS LÁSZLÓNAK, akik hatalmas munkát végeztek a kongresszusi anyag sajtó alá rendezésével. Meg vagyunk győződve arról, hogy ez az impozáns kötet nélkülözhetetlen segédeszköz, sőt munkatársa lesz mindazoknak a kutatóknak, akik e két tudományág hazai fellendítését tűzik ki célul maguk elé.

KEMÉNY GÁBOR

Keresztes László: Unkarin kieli

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1974. 180 l.

A Finnországban működő magyar nyelvi lektorok eredményes oktató munkáját olyan kitűnő nyelvkönyvek fémjelzik, mint NYIRKOS ISTVÁN Nykyunkarin oppikirja (Tietolipas 71. Helsinki, 1972) és CSÜCS SÁNDOR Unkarin alkeet (Turun Yliopiston Suomalais-Ugrialainen Kielentutkimuksen Laitoksen töitä [= TYSUgrLait.] 3. Turku, 1973) c. műve. E két könyv „gyakorló” nyelvтанár vagy lektor recenziójára vár, és ismertetést érdemel mindkét fenti sorozat magyar vonatkozású anyaga is, például a következő kiadványok: NYIRKOS ISTVÁN: Unkarin lukemisto (Tietolipas 40. Helsinki, 1965), JAKAB LÁSZLÓ: Unkarin murteet (TYSUgrLait. 2. Turku, 1970) és CSÜCS SÁNDOR Unkarin fonetiikan harjoituksia (TYSUgrLait. 4. Turku, 1974).

Az említett munkák természetesen nem helyettesíthettek egy évtizedek óta hiányzó módszeres, modern magyar nyelvtant, hiszen SZINNYEI JÓZSEF Unkarin kielioppi című, önmagában véve jó nyelvtana (Helsinki, 1912, 1950^a) érthető módon nem elégítheti már ki a mai igényeket. KERESZTES LÁSZLÓ a helsinki egyetem magyar lektoraként (1969 és 1975 között) szerzett pedagógiai tapasztalatait a legújabb magyar nyelvtani szakirodalom alkotó felhasználásával párosítva e hiány pótlására vállalkozott.

Az Unkarin kieli [A magyar nyelv] hang-, alak-, szóalkotás- és mondatnara oszlik. A négy fő fejezetet a fontosabb ige- és névszóragozási típusok jegyzéke, forrásjegyzék és tárgymutató követi.

A hangtan (Áanneoppi 13–34) a magyar magán- és mássalhangzók hangértékét és oppozícióit, a magánhangzó-harmóniát és a mássalhangzó-váltakozásokat mutatja be, majd — többek között — a helyesírás alapkérdéseivel, a szótagolással és a hangsúllyal, sőt a hanglejtéssel is e fejezetben foglalkozik. A tömör, világos fejezethez néhány megjegyzést fűzünk. — A 14. lapon írottak ellenére éppen az előző oldalon példaszóként szerepelt *no* indulatszavak és többszörös változataiban, illetőleg a *höhöhö* indulatszavakban közismerten rövid *-o/ö* áll a szó végén. — Nem pontos az a megállapítás (17), hogy a magyar vegyes hangrendű szavakhoz általában úgy illeszkednek a toldalékok, mint a finnben. A finnben illeszkedés szempontjából ugyanis mély hangrendűnek számítanak a vegyes hangrendű szavak (PAPP ISTVÁN: Finn nyelvtan. Budapest, 1958². 26), míg a magyarban bonyolultabb a helyzet (vö. MMNyR 1: 97–98). A finn egyébként is jobban kedveli a mély hangrendű toldalékokat a magyarnál, például *Tampereella* ~ *Tamperehen*, *Budapestissa* ~ *Budapestissä* ~ *Budapesten*. — A *fiu* [fijú] (19, 30, 63) és a *balra* [barra] (28) zárójelben javasolt kiejtése magyarázatot érdemelne volna. A *fiu*-féle szavakban a két vokális között jelentkező szervesetlen *j*-szerű elem a finn *j* hangnál jóval gyengébb fokú, sőt köznyelvi kiejtésünk nem is alkalmazza mindentűzt (vö. MMNyR 1: 95, 109). Az egységnyi magyar *r*-rel szemben a finn *r* 2–4 nyelvezülettel képzett (21, ill. PAPP: FNyt. 15), a magyar *-rr*-ejtése sem lehet hosszabb — inkább rövidebb — a finn rövid *r*-énél. — A finn *vitja* 'lánc' *-tj*- mássalhangzó-kapcsolata valóban csak „bizonyos mértékig emlékeztet” (19) a magyar *ty* hangra, hiszen a finn *t+j* két másik — elválasztáskor külön szótagba kerülő — mássalhangzó-fonémát jelöl (vö. a magyar *c* hang bemutatásakor a finn *metša* 'erdő' szóközépi mássalhangzójának helyes magyarázata: 21). — Az *orakor* [órakkor], illetőleg a *vegyesen* [vegyessen] hosszú mássalhangzóval való ejtése (29) nyelvjárási (vö. pl. HSz. 1972.¹⁰ 24), az *egy* [eggy] viszont csak hosszú *gy*-vel ejtendő. — A finnben ismeretlen hangok (*a*, *ty*~*gy*, *c*~*dz*, *cs*~*dzs*) képzését kitűnő ábrák szemléltetik (13–14, 19–20). Jól megválasztott példaszor bizonyítja a magyar szavak kiejtése és helyesírása közötti eltérést (30): a *gy* fonémát hét-, a *j* fonémát hatféle mássalhangzóval, illetve mássalhangzó-kapcsolattal jelöljük az írásban. (Mivel — a fentiek szerint — a *fiu* ejtése nem egészen [fijú], a hanghiányt nem célszerű a *j* fonéma egyik realizációjaként említeni.)

Az a l a k t a n (Muoto-oppi 35–87) az igék, igenevek és a névszók tö- és ragozástan kérdéseit, továbbá a névmások, a határozószók és a névutók ragozását foglalja magában. A fenti felosztásban feltűnő, hogy a szerző a névmásokat nem sorolja a névszók közé. Ez az álláspont a magyar nyelvtani szakirodalomban (vö. BENCÉDY—FABIÁN—RÁCZ—VELCSOVNÉ: A mai magyar nyelv. 1. Budapest, 1965. 38; MMNyR 1:237 stb.) kissé szokatlan, de nem kivétel nélküli (vö. pl. GÁLFFY MÓZES: Nyelvi forma—nyelvi érték. Bukarest, 1972. 49), salaktani okokból elfogadható. KERESZTES ugyanakkor szakirodalmunk példájára kezdi az igékkel a szófajok tárgyalását. Elődje, SZINNYEI viszont a névszó-ige sorrenddel a finn nyelvtani hagyományt követte (vö. SETÁLA: Suomen kielioppi. Helsinki, 1948¹⁴; HAKULINEN: SKRK; PENTTILÄ: Suomen kielioppi. Porvoo—Helsinki, 1957; Nykysuomen käsikirja. Helsinki, 1971), talán nem véletlenül. Gyakorlati szempontból

ugyanis védhető SZINNYEI eljárása: az igékkel kapcsolatos ragozási stb. nehézségek (mindenki jól ismeri őket, aki finneket magyarra tanított) a névszók problematikájának ismeretében feltehetően könnyebben leküzdhetőek. — Bár KERESZTES morfológiája rendszerszerű és részleteiben is megbízható, egyes magyar alaktani kérdések magyarázata — az állandó változásban lévő nyelvi jelenségek megközelítése — számos esetben vitára adhat okot a szakemberek körében. Alábbi alaktani vonatkozású észrevételeink viszonylag nagy száma ezzel magyarázható. — Az ikes igék egyes szám első személyű alakjáról KERESZTES megállapítja, hogy itt a személyrag „lassan *k*-vá általánosul, és az *-m* helyén sok párhuzamos alak található” (43), vö. pl. a következő igék alaki kettősségét: *utazom~k* (35), *alszom~k* (39), *emlékszem~k* (40), *eszem~k* (41; l. még 163—170 is). Véleményem szerint viszont leíró nyelvtanaink joggal marasztalják el a gondosabb nyelvhasználatban a köznyelv által is többnyire került — a 168. lapon egymás mellett álló — *eszék, iszók, alszók* típusú alakokat (vö. MMNyR 1:502; ÉKSz. XIV), sőt RÁCZ—TAKÁCS népszerűsítő nyelvtana egyenesen kijelenti: „Helytelen, hibás alakok ezek: *eszék, alszók* stb.” (Kis magyar nyelvtan. Budapest, 1974. 107). Kétségtelen, hogy a legutóbbi időkben megváltozott az ikes ragozással kapcsolatos nyelvszokás, és az egységesülés, illetőleg a liberalizálódás felé hajló nyelvi ízlésünket több-kevesebb joggal követheti egy modern magyar nyelvtan (az ikes ragozás nyelvhelyességi kérdéseiről legutóbb: LŐRINCZE: ALH 24 [1974]:384—386). Egy külföldiek számára készülő nyelvkönyv szerzőjét mégis óvatosságra kell hogy intse: a külföldit inkább arról „ismerjük fel”, hogy irodalmias magyarsággal beszél, s ne a tankönyvből tanult, de ma még félig-meddig nyelvhelyességi hibaként kezelendő igealak tűnjön fel nyelvi igényes magyar hallgatójának. — A 3. személyű ikes és ictelen személyragok közötti ingadozás példája a könyvben: *heverész* (92), illetve *levelezik* (96) a mai köznyelvi *heverészik* és *levelez* (az ÉKSz-ben már *levelezik* is!) helyett. — A feltételes mód jelen idő tárgyias ragozású többes szám első személyű *-nök/-nők* alakját a szerző nyelvjárásiának érzi (51), én a köznapri beszédben meglehetősen modernnek, mesterkéltnek, a tudományos stílusban pedig választékos, régies-irodalmias mellékváltozatnak (vö. MMNyR 1:44; RÁCZ—TAKÁCS: KMNy. 108). BÁRCZI GÉZA talán túl szigorúan ítelt, amikor a *látnök, vennök*-féle alakoknak az alanyi ragozás megfelelő *látnánk, vennénk* formáival való helyettesítését hibának minősítette (Nyelvművelésünk. Budapest, 1974. 79). A kétféle alak következetes megkülönböztetését ma már aligha lehet megkövetelni: a kissé avult tárgyias alakhoz napjainkban jöszerevével csak a filológia szaknyelve ragaszkodik (MMNyR 1:27, 510). — A névszói esetalakokat KERESZTES rendhagyó módon négy csoportba (általános, helyjelölő, egyéb és ritkán használt esetek) sorolja (73), ezzel inkább a finn nyelvtanok felosztását követi (vö. pl. PAPP: FNY. 65). — A határozószók locatívusi *-t/-tt* ragjára a *tájt, egyenest* stb. mellé nem a legserencésebb a *Marosvásárhelyt, Győrött* alakulatokat sorolni (84; vö. helyesen: 140). E határozóragos városnevek alaki felépítése ugyan hasonlít az *örömet, most* határozószókéra (vö. TESZ. *most* alatt), mégis közismerten ragos főnévnek tekintjük őket, mert a magyar nyelvtani hagyomány tulajdonnévi jellegű határozószókat nem tart nyilván (MMNyR 1:573). — A ragos határozószók csoportosítása (84—86) nem tűnik egységesnek: a felsorolt példák nagy része leíró szempontból tőszó. Ilyen szempontú egységes felosztás voltaképpen nem is lehetséges, mert a határozószók nyelvérzékünk számára tőszavak (*ott, hogy*) és — újabb határozóragok felvételével — származékszavak (*kívülről, valószínűleg*) is lehetnek. — Számos alaktani példa igazolja, hogy a szerző a tudományos mellett a gyakorlati szempontra is tekintettel van: például felhívja a figyelmet arra, hogy a feltételes módbeli igező megegyezik a főnévi igenév tövével (50), a birtokos személyragozás 1., 2. és többes szám 2. személyének vokálisa azonos a többes szám jele (70) és a tárgyrag (74) előtt álló magánhangzóval. — Kitűnő az ige, főnév, melléknév és a melléknévi igenév alapalakjainak összegezése (56—57, 75—76, 79); az itt felsorolt igei és névszói alakokat hiánytalanul tartalmazza a könyv végén található világos, szemléletes táblázatok (ige- és névszóragozási típusok: 163—170, ill. 171—175). E két táblázatból csak az nem derül ki, hogy minek alapján (vö. nyilván NS.) készültek, és mi van bennük vastagon szedve. (A könyv bevezetésében vagy az első előfordulásnál — s nem a rövidítésjegyzékben, kissé elrejtve (12) — kellett volna utalni a példaszavak mellett — egyébként nagyon hasznos — indexszámok funkciójára.) A táblázatokban néhány hiba is van. Az *elnököl* igeinek tárgyias felszólító módú alakja (*elnököld; 167*) nem használatos, viszont a *szándékszik~szándékozik* igeinek (170) van *szándékozd* imperatívusi alakja. A névszói ragozási típusok közül a *tetű:tetűt* (172) mellől hiányzik a legalább olyan gyakori *tetvet* alak, az *öz* nyelvjárási *özt* tárgyesete (174) helyett az *özet* a köznyelvi. Itt jegyzem meg: a hagyományos *passz:passzot* (74) helyében ma már a talán analogikus *passzt* formát érzem gyakoribbnak. A *lassú* középfoka a *lassabb* (172) mellett *lassúbb* is lehet. Sok gondot okoznak a 3. személyű birtokos személyraggal ellá-

tott névszóalakok, elsősorban nyelvérzékünk bizonytalankodása miatt. Mindenesetre célszerűnek látnék néhány változtatást: *férfi:férfija* helyett *férfia* (vagy *férfiája!*) az elfogadható, a művelt nyelvhasználat a *vő:veje vője* variánsát nem fogadja el (171), a *lé:leve* népies *léje* – és *lét* 'levet' – alakváltozata elhagyható (172), a *bunker:bunkere* (173) helyett jobb a *bunckerje* (vö. általában az ÉrtSz. állásfoglalását). Az egyes szám 3. személyű birtokos személyrag alakváltozatának eldöntését megkönnyíteni szándékozó szabályszerűségeket felsorolása is (70–71) – objektív nehézségek miatt – egy kissé felemásra sikerült. A *-v-re* végződő főnevek birtokos személyragja nemcsak a *sáv* főnévben és a vegyes hangrendű idegen szavakban nem (mindig) a „szabályos” *-a/-e*, hanem pl. a *táv:távja, sav:sava~savja*, ill. az *alkóv:alkóvja, primitív:primitívje, detektív:detektívje~detektívje* szavakban is. A *-h* végű főnevek *-a/-e* helyett néha *-ja/-je* ragvariánsot kapnak: *sah:sahja, padisah:padisahja, oláh:oláhja, pléh:pléhe~pléhje* (vö. VégSz. és ÉrtSz.). – Végül két apró, inkább technikai jellegű észrevétel. A változatoknak mindig a gyakoribb, illetve a javasolt formáját írnám előre, így: *szavak~szók, íkret~íkert, datól~danól* (fordított sorrendben: 64, 67, 92; a fenti elképzelés később [vö. 71] a szerzőben is tudatosul). – Az alakítani (és itt-ott a hang- és szóképzéstan) példaanyagban jó néhány ritka, régies, furcsán hangzó, ill. szinte nyelvújításnak ható – tehát főlegesen – szó is van: *rivalg 'rivall', föld 'foldoz'* (46), *lég 'levegő'* (66), *sodor 'sodrás'* (67), *hamv 'por, hamu', szád 'nyílás'* (68), továbbá *íjjút* (17), *dördüt* (93) stb.

A szóalkotás (Sanaston kartuttaminen 88–107) c. fejezet előbb a szóösszetételeket tárgyalja, majd ezt a legfontosabb ige- és névszóképzőinket tartalmazó képzőtan követi. A tömör, igényes összegezéshez kapcsolódó egyik megjegyzésünk a szerző nyelvtani rendszerének szerkezetét érinti. A nyelvtanok három hagyományos összetevőjével szemben egy negyedik, a szóalkotástan felvétele – illetőleg az alaktanból való kiemelése – indokolás nélkül semmiképpen sem meggyőző. – Figyelmet érdemel, hogy a képzett szavak (különösen az igék) gyakran igeikötősek, így pl. *ébreszt(et)* (93, ill. 94) helyett *felébreszt(et)*, *javít* (97) helyett *meg/kijavít* stb. a gyakoribb, a példának is talán alkalmasabb alak (mégis: *megszáll:szálló*; 102).

A mondattan (Lauseoppi 108–162) főbb szerkezeti egységei: az állítmányi szerkezet (az igeikötők, az állítás-tagadás), az alany (az alany és az állítmány egyeztetése), a tárgyias, a határozós és a jelzős szerkezet, továbbá a tulajdonviszonyok kifejezése, a névelők, az összetett mondatok (a kötőszók), a mondathelyettesítő szerkezetek, végül a szórend. Az alcímek szerzője felsorolása, az igeikötők, a névelők és a kötőszók mondatnyi tárgyalása a szerző modern szemléletmódjának bizonyítéka. KERESZTES a magyar mondattan sok fontos és vitás kérdését alig néhány ívre sűrítve, mintaserűen ismerteti. Egyaránt kitűnőnek tartom például a *van-os* mondatokkal (113–114), az esetrágok (127–143), a határozott és a határozatlan névelő (151–152), valamint a főmondati utalószók és a mellékmondati kötőszók használatával (154–155) foglalkozó részeket. Hasonlóképpen világosan felépített a minden magyarul tanulóknak oly nehéz és jelentős kérdést tárgyaló fejezet: mikor használunk tárgyias igeragozást (125–126)? Jó lett volna ennek mintájára az alanyi ragozás szabályait (126) is szemléletesen, pontokba szedve megadni (vö. pl. MMNyR 2:160–161). – A könyvben egy helyütt (43) szereplő „sisäinen objekti” ('belső tárgy') a mondatnyelvi is megmagyarázatlan maradt. – A keresztnév névelős használata (vö. 148, 149) családias-bizalmas vagy népies hangulatú. Mivel éppen a kevésbé választékos társalgási nyelvben a leggyakoribb (MMNyR 1:271–272), s alkalmazása egyébként is vitatott (vö. GRÉTSY: MNy. 54:360–364, ill. PAIS: uo. 364–365 és NAGY J. BÉLA: MNy. 55:263–270), nem feltétlenül indokolt egy külföldieknek készült nyelvkönyvben példamondatban való szerepeltetése. – A szerző leszögezi: felkiáltásokban a jelző kiemelésére határozatlan névelő használatos; pl. *Az aztán egy remek film* (152). Ez a mondat nyelvhelyességi szempontból hibás, a mondat szerkezet idegenszerű. Helyesen: *Az aztán remek egy film*. Az *egy* helye ugyanis a nyomatékos jelző és a jelzett szó között van (MMNyR 1:280, 276). – A gyakorlati okokból készült Mondathelyettesítő igeenes (főnévi és melléknévi ige névi) szerkezetek (156–158) c. alfejezet finn központúnak tűnik, ezért egy kicsit kilóg az egységes magyar nyelvi rendszerből. Az itt megadott finn példamondatok magyar jelentései – a kontrasztivitás érdekes példái! – alanyi, tárgyi, határozói, jelzői szerkezeteknek, illetőleg mondatrészkifejtő mellékmondatoknak felelnek meg, ezért inkább csak függelékben volna helyük.

A nyelvtan olvasása közben számos lapszéli jegyzetet tettem, olyanokat, amelyeknek felsorolása inkább lektori jelentésben volna helyénvaló. Néhányat közülük mégis megemlítek, egy esetleges – és remélhető! – második kiadásban e kis pontatlanságok könnyen korrigálhatók. A tudományos, elsősorban a matematikai nyelvben használatos *milladik* sorszámnevet (vö. EKSz.) például legalábbis zárójelbe tennem a számnevek

élén (80). — A nőtön-nő, telis-teli típusú szavakkal szemben (88) inkább a 3. pontban szereplő *limlom*, *diribdarab*, *dímbes-dombos* tetszik számomra egy kissé onomatopoeitikus jellegűnek, ha ezekben az ikerszókban egyáltalán van valami jelentéstöbblet saját alapszavukhoz képest (de vö. BENCÉDY—FABIÁN—RÁCZ—VELSOVNE: MMNy. 1:158). — A *falon* és a *fallal* közös finn 'seinállá' jelentése (73) mellett segítséget jelentene például egy zárójelbe tett 'an/mit der Wand' vagy 'on/with the wall' kiegészítés. — A könyvben a sajtóhibák száma viszonylag csekély.

Az Unkarin kieli nem fordítás, KERESZTES LÁSZLÓ finnül írta munkáját. A szerző párját ritkító finn tudását e műben nagyszerűen kamatoztatta; kitűnő nyelvismeretre vall például a különféle névmások pontos finn értelmezése (82—84). A képzésben és a mondattanban a képzett szavak, illetve a példamondatok, az igevonatok stb. finn jelentése olyan árnyalt, hogy hasznosnak látszanék az anyag kicédulázása a készülő magyar—finn szótár számára. A két nyelv közel azonos fokú ismerete különösen a mondattanban jut nagy szerephez. Élmény például a *Nem kell/szabad/sikerült/érdemes/lehet megcsinálni* példamondatok (121) tökéletes finn fordítása. KERESZTES jól ismeri a finn nyelvtani szakirodalmat is, így nem jelent számára nehézséget például a magyar nyelvtani terminusok finnesítése: a *liioitteluaste* 'tűzfók' (77) szerencsés kifejezés, jóval találóbb, mint SZENNYEI körülírása (UnkKo. 32). A szerző rendszeresen egybeveti a két rokon nyelvet (az sem lehet véletlen, hogy a példaanyagban sok a közös, finnugor elem!), és ezzel csatlakozik a magyar—finn kontrasztív vizsgálatokat végző két kolléga, NYIRKOS ISTVÁN és CSÚCS SÁNDOR eredményes tevékenységéhez. A két nyelv egybevetése különösen hasznos a magyar tárgyas szerkezetek bemutatásakor, a tárgy (tárgy-estet) használata a két nyelvben közismerten eltér egymástól. Véleményem szerint a kontrasztív kutatásokban szükség lenne egy — mutatóval ellátott — magyar—finn igevonatzegyzékre; ennek feltétlenül helyet kellene kapnia a rokon nyelvet beszélők számára készülő majdnai magyar és finn nyelvtanokban.

Egy finnek számára írt nyelvtan ismertetése talán teljesebb, ha egy magyarul tudó finn anyanyelvű kutató könyvünkkel kapcsolatos benyomását is tartalmazza. KAARINA KAREMO a könyv végigtanulmányozása során a magyar nyelvi rendszerrel kapcsolatos számos kérdésére világos, pontos és elégséges választ kapott. Megállapítja, hogy e nyelvtan a magyart haladó fokon elsajátítani szándékozók számára nélkülözhetetlen segédeszköz. A finn kollégánál a szerző szerkesztőkészségét és finn stílusát elsőrangúnak tartja, s az általa észrevett nyelvhelyességi hibák (27, 36, 44, 51, 64, 74, 78) olyan jelentéktelenek, hogy a könyv felkért anyanyelvi lektorainak sem tűntek fel, csak az éles szemű nyelvművelőnek. A nyelvünket jól ismerő KAREMO tapasztalata is megerősíti azt a véleményünket, hogy KERESZTES nyelvtana nem a kezdőknek, hanem azok számára nyújt nagy segítséget, akik a nyelvtani alapok és néhány száz szavas alapszókincs elsajátítása után, a gyakorlati nyelv vagy a szépirodalom tanulmányozásakor magyar nyelvtani kérdésekben tanácsalanos (a szíves szóbeli felvilágosításért maist. KAREMÓNak e helyütt is köszönettel tartozom).

A magyar nyelvtannal ismerkedők is bizonyára élvezettel tanulmányozzák majd a remekül megválogatott, finn—magyar vonatkozású — tehát a későbbiekben, a gyakorlatban mintaként felhasználható — példamondatokat. A szerző még a példamondatokban szereplő tulajdonnevek kiválasztásakor is ellensége a személytelenségnek, e nevek általában hús-vér emberekre utalnak (145, vö. 61, 104). A könyvben megtalálhatók a legfontosabb magyar nyelvhelyességi és helyesírási tudnivalók (az utóbbiakat összegezően l. a tárgymutatóban: 178), sőt bizonyos stilisztikai vonatkozású megjegyzések is (pl. a feltételes módú igealak stílusértékéről: 110). KERESZTES nagyon helyesen szentelt különleges figyelmet azoknak a kérdéseknek, amelyek a magyarul tanuló finneknek nehézséget szoktak okozni (ezek felsorolása a bevezetésben: 5). Olyan alakitási jelenségeket is megvizsgál, amelyeknek ismerete elengedhetetlen pl. klasszikusaink olvasásakor: így — többek között — a régies és részben irodalmias hangulatú magyar múlt idejű igealakokról is említést tesz (48—49).

A könyv irodalomjegyzéke (176) valamennyi fontosabb magyar leíró nyelvtani munkát tartalmazza. A könyvet pontos és hasznos tárgymutató zárja (177—180).

Az irodalomjegyzék alapján — a szakirodalom ismeretében — megállapítható: KERESZTES LÁSZLÓ nyelvtana nem korábbi grammatikák összegezése, kivonatolása, hanem önálló, sok új és praktikus elemet, szempontot magában foglaló, modern nyelvtan. Külön értéke, hogy rendszeresen közöl összegező táblázatokat, ábrákat, sokszor jóval többet és szemléletesebben, mint — talán LOTZ JÁNOS úttörő nyelvtanát (Das ungarische Sprachsystem. Stockholm, 1939.) figyelmen kívül hagyva — a forrásul felhasznált művek. Ez az újszerű, tömör és egzakt nyelvtan — a jól megrostált példamanyaggal együtt — a gyakorlati és a tudományos szempont összeegyeztethetőségének

jó példája, nyelvünk mai állapotának egyszerű és világos leírása, a felsorolt, jelentősnek aligha tartható hibák ellenére is megbízható tükre, a legkitünőbb magyar nyelvtanoknak (ezek listáját l. TOMPA: UngGr. 6; VEENKER: VerzUngSuff. 13—14; stb.) méltó folytatása.

ZAICZ GÁBOR

Jékel Pál—Papp Ferenc: Ady Endre összes költői műveinek fonémastatisztikája

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974. 64 + 179 l.

Két szempontból is furcsa könyv a JÉKEL—PAPP szerzőpáros munkája. Egyrészt azért, mert ez a mű nem azért készült, hogy a nyelvészek és irodalmárok olvassák, hanem azért, hogy a benne közölt adatokat felhasználják, alkalmazzák. Másrészt olyan helyzet elé állítja a recenzenst, hogy csak a bevezetőül szolgáló 62 lapról van lehetősége konkrét véleményt formálni, a könyv többi része ugyanis Ady költészetének fonémastatisztikáját adja versciklusokra és kötetekre bontott táblázatok formájában. E számtáblázatokról (esetleg bíráló) véleményt mondani csaknem egyet jelentene a teljes munka megismétlésével, s ez — talán mondanom sem kell — tudományos és gazdasági abszurdum.

A könyv kérdésfeltevése elsősorban az, hogy vajon egy-egy költő életművében megfigyelhető-e általános tendenciák, általános, csak rá jellemző mutatók már a legalacsonyabb nyelvi szinten. Ilyen s ehhez hasonló típusú kérdésekre csak szigorú — e könyv adatai alapján történő — irodalmi-nyelvészeti elemzések lefolytatása után lehet majd válaszolni. Ady költészetének — hazánkban első — teljes fonémastatisztikája éppen e kérdések megválaszolásához nyújt majd igen értékes segítséget.

A szerzők Ady Endre összes verseinek a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában, 1971-ben megjelent kiadását vették alapul, s néhány vers kivételével valóban feldolgozták Ady egész költészetét. A szerzők arra törekedtek, hogy olyan számítógépes programot hozzanak létre, amely jó közelítéssel (szerintük egy tízezrelék pontatlansággal) alkalmas magyar nyelven írt szövegek fonémáinak azonosítására. Ezt a célt el is érték, s csak egyet lehet velük érteni abban, hogy éppen a fonémákat, s nem a hangokat választották statisztikai elemzésük tárgyául. (Az individuális ejtési variánsok sok esetben önkényes rögzítése csak nehézségeket s pontatlanságokat, az értékelés során pedig talán még irodalmi vitákat is eredményezhetett volna.) A fonéma- és hangstatisztika közötti különbség csak mintegy egy százalékot tesz ki, elég durva közelítéssel tehát hangstatisztikát is kapunk.

A könyv törzsrészét alkotó, az egyes verskötetekre és ciklusokra vonatkozó statisztikai táblázatok felépítése a következő. Az úgynevezett Fej tartalmazza az adott kötetre vagy ciklusra meghatározott összetett adatokat, mint például az összes fonémák száma, az összes szó, az összes magánhangzó száma, a magánhangzók hangrend szerinti eloszlása stb. Az ezután következő Betűrendes mutató az idegen, a magyarétól különböző hangértékkel szereplő betűk kivételével ábécérendben közli a fonémák betűjeleit s azok előfordulásának abszolút és viszonylagos gyakoriságát. Ugyancsak a betűrendes mutatóban szerepelnek a bevezetésben bemutatott távolságmeghatározás szempontjából elengedhetetlen vektorok is. Itt jegyzem meg, hogy esetleg érdemes lett volna a [és _ jeleket a kiírószerkezeten az általuk jelölt betűkre (tehát *i*-re és *ü*-re) kicserélni. Ez egyáltalán nem nagy vagy bonyolult munka, s a feldolgozás során semmin sem változtat (a számítógép számára csak a lyukkombináció a fontos, az azonban ugyanaz marad), s ilymódon a kiírás eredménye még közelebb kerülhetett volna a nyomdaipari termékhez. A Csökkenő gyakoriság szerinti mutató nevének megfelelően közli az adatokat, valamint a kumulált darabszámot (= szumma db) és a kumulált százalékokat (= szumma%) is. Egyesek számára talán meglepő, hogy ez utóbbi táblázat szumma% rovatában nem csak legalul szerepel a 100%, hanem néhány esetben már korábban is. Így például a teljes Ady összesítő táblázatában (3) már a 60. sorszámnál (= rangnál) elérjük a 100%-ot, pedig még csak ezután következik négy fonéma, összesen 23 előfordulással. Ez a tény azzal magyarázható, hogy a viszonyítási alaphoz képest ezeknek a fonémáknak a részaránya már annyira kicsi, hogy tízezrelékben nem is lehet megadni, viszont maga a táblázat csak két tizedesjegy pontosságig adja meg a százalékos értékeket (ennél nagyobb pontosságra — az adott nyelvészeti s irodalmi szempontokat tekintve —

valóban nincs is szükség). Így adódik, hogy az összesítésben szereplő 13 db *dz* fonéma százalékban kifejezett előfordulási aránya 0,00%.

Hiányolható a könyvből a 66 dimenziós térben definiált távolságviszonyoknak és -számításoknak a 20. lapon adottnál részletesebb bemutatása. Eppen ezért nem egészen világos, hogy a szerzők miért nem használtak föl egy egyszerűbb, fonémaszázalékokon alapuló modellt (amelyben például a fonémaszázalék határozná meg valamilyen módon a megfelelő vektor hosszúságát), annál is inkább, mert a százalékok, — s ezt a szerzők is említik egy helyen — éppúgy függetlenítik az adatokat a statisztikai minta nagyságától, mint azt az ő modellük teszi.

E könyv anyagának gyors elkészülte és nyomdabakerülése (az ötletet a nyomdakész, mellesleg egyenesen a számítógépről kapott nyomdakész kéziratból nem egészen öt hónap választja el) jó példát szolgáltat arra, hogyan lehet megtalálni helyes a határvonalat a precizitás és a (jó értelemben vett) nagyvonalúság között. Bármelyikük túlzásba vitele egyben a statisztikai munka csődjét jelenti. A túlzott precizitás a végtelenségig kinyújtja a munka elkészültének végső határidejét, feleslegesen bonyolítja (s egyben drágítja) a számítógépes programot, s mivel statisztikailag (különösen elektronikus számítógéppel) többnyire csak viszonylag nagy adatmennyiségeket érdemes feldolgozni, valójában nem térül meg az előkészítésbe befektetett munka, a kapott eredmények felhasználhatósági idejével kapcsolatos veszteségekről nem is beszélve. A túlzott nagyvonalúság ezzel homlokegyenest ellenkező eredményre vezet: olyan túlzott mérvű pontatlanságot hoz magával, hogy a felhasználás szinte lehetetlenné válik, esetleg teljesen értelmetlenné teszi az egész statisztikai feldolgozást is.

E könyv még egy — a számítógépesek számára közismert — tanulsággal szolgál a nyelvészek és irodalmárok számára. Egy elektronikus számítógépen elvégzett munka költségeinek viszonylagos nagysága nem jelenti azt, hogy egy másik, de pontosan ugyanazon algoritmus alapján feldolgozott adathalmaz (ugyanakkora adatmennyiséget feltételezve) gépi átfuttatása is ugyanolyan sokba kerül. Ha a program nem változik, akkor a további adathalmazok feldolgozásainak költségei egyre jobban közelebb kerülnek a tiszta gépi idő költségeihez, hiszen a legtöbbbe éppen a gépi programnak az elkészítése, folytonos javíthatása kerül. Ez — tisztán gazdasági szempontból is — az elektronikus számítógépek nyelvstatisztikában történő széleskörű alkalmazása mellett szól.

FÜREDI MIHÁLY

Опыт обратного диалектного словаря

Пособие по словообразованию. Редактор М. Н. Янценецкая. Составители: О. И. Блинова, С. И. Ольгович, В. В. Палагина, М. Н. Янценецкая. Изд-во Томского университета. Томск 1973. 170 л.

A kis alakú, szerény kiállítású (a kiadó egyetem rotaprintjén 300 példányban készült) könyvecske párját ritkítja a maga nemében: nyilván az elsők között van (ha nem éppenséggel a legelső) a szövegmutató tájszótárak sorában. Az előszóból (3.1.) kiderül, ki milyen arányban vállalt munkát összeállításából a címlap versóján felsorolt négy egyetemi docens közül (a fő szerep szemmel láthatóan a szerkesztőé volt, neki külön előadása is hangzott el a szövegmutató tájszótárak hasznáról, ennek téziseivel [1972] azonban nem sikerült de visu megismerkednünk). Az ezt követő bevezető részből ("Опыт обратного диалектного словаря" и возможные аспекты использования его материалов в лингвистических исследованиях) — 4—25) kiderülnek a munka tartalmi részletei; ezeket konkrétábbá teszi a tulajdonképpeni bevezetés (Введение 26—28); ezek után jön a szótári rész (29—170. l.).

A szerzők 15.458 címszót állítottak a tergo sorrendbe a szótári rész közel másfél-száz lapján. (Sajnos, magáról a rendezés technikai oldaláról nem írnak — valószínűleg kézzel végezték el ezt a fáradságos munkát. Ismeretes, hogy hasonlóan járt el BIELFELDT [1958], előbb egyenként fordítva is átírva hallgatóival a címszókat, majd így rakatva őket betűrendbe; emlékezetes MATER szellemes ötlete, ő a rendszeren lelyukasztott címszójegyzék szalagját fordítva tette be a gépbe s így jutott el az egyes címszók for-

dított alakjához, stb.) Valamennyi címszó az Ob középső folyása mentén elhelyezkedő nagyorosz dialektusok szókincséből van merítve úgy, hogy azok egyike sem fordul elő pontosan ilyen alakban és/vagy jelentésben egyetlen nagy orosz szótárban sem. A címszók jelentős része megfelelő lexikográfiai szereléssel napvilágot látott egy e dialektusokról nemrég megjelent szótárban (1964–1967; összesen 7342 vagy 7242 címszóval), több mint a felük azonban itt szerepel először — részint az előbbi szótárhoz készülő pótkötet kézirat alapján, részint pedig az egyetem orosz nyelvi tanszékén lévő cédulaanyagból. (NB: Ez sem egészen sokaság, hogy valamely szókincs először a tergo formában lásson napvilágot — a szerzők ígérik, hogy e szavakból egy külön függelék-kötetben fognak lexikográfiailag számot adni.)

E szóvégmutato szótár ugyanis, elődeihez hasonlóan, értelmezést természetesen nem ad, tehát a korábban hagyományos tájszótárakban nem közölt szavaknak nincs hol utánanéznünk. Maga a helyesírási alak, amelyben a címszók szerepelnek, legtöbbször árukkodik a szófajról is: ige, visszaható ige (főnévi igenévi alakban: -ть, -ться), melléknév, főnév. E tömeges szófajok esetében épp ezért az összeállítók általában nem is adnak szófaji megjelölést, csupán a névmások, interiektiók, határozószók, viszónyszók, számszavak előtt áll ott a megfelelő rövidítés. Hasonlóan gazdaságos, mégis példamutatóan pontos elbánásban részesültek a homonimák. Így mindenekelőtt nem is tekintették homonimáknak az eltérő hangsúllyal rögzített lexémákat, ezek nyilván valóban csak homográfok a hangsúlyt nem jelölő írásban. Így például külön szerepel a *третьёводнесь* és a *третьёводнесь* alak (sőt alattuk még a *третьёводнесь*, ill. *третьёводнесь* címszók is külön állnak; az utóbbi két alak helyesírási 2-je természetesen a [v], ill. esetleg egy zöngés gégeréshang jelzésére szolgál [vö. Селищев 1921/1968, 240, 310], az 1964–67-es szótár példáiiban [v] áll e helyt). Valóban homonimáknak számítanak viszont a más-más szófajhoz tartozó egyedek, így pl.: *послѣ*¹ határozószó és *послѣ*² viszónyszó (jelölve így: нар. ПОСЛѢ¹, предл. ПОСЛѢ² — a szófaji minősítés tehát, igen helyesen, mert nem zavarva az a tergo-rend megkívánta jobb margót, elől áll). Egy-egy címszó kaptak ugyanakkor a szófajon belüli homonimák, ám a szó elé tett emelt kereszt hívja fel rájuk a figyelmet: **бáба*, **сáба*, **кoрчáга* stb. — összesen 313 ilyen, egybeűritett pár van. Látható, hogy ez a megközelítés eltér a nálunk hagyományosnak tekinthető „homonima-álhomonima” felosztástól, ám hasznosságát, következetes alkalmazhatóságát nem lehet tagadni.

Az eddig említetteknek kívül a szótár minden egyes többtagú szónak jelöli a hangsúlyát. (Ez egész természetesen és létfontosságúnak tűnhet az orosz esetében — mégis, egy olyan kiváló filológus vezetése alatt, mint amilyen MAX VASMER volt, elkészült és igen-igen drága orosz a tergo szótár egyetlen hangsúly nélkül jelent meg! [1958–1959].) A címszó elé tett emelt csillag pedig külön utal a paradigma hiányos voltára, e hiány részletezése nélkül: **гоньбá*, **дрoгá*, **голодoвкa*, **сoснoвкa* stb.

A bevezetés bizonyos szófaji áttekintést is nyújt. Eszerint az anyag kb. 28%-át tették ki az igék (4323), 11%-át a mellékevek (1713), mintegy felét a főnevek, 5%-át a határozószók (a fennmaradó néhány száz címszón egyébként, kisebb szófajok osztoznak). Ha ezt összevetjük az orosz irodalmi nyelv szótárainak hasonló alakjaival (vö. JOSSELSOHN 1965), akkor kiderül, hogy ez utóbbiakban némileg több igét, illetőleg mellékevet vettek listára (35, ill. 16%), a főnevek rovására (42%). A főnevek nagyobb arányát egy tájszótárban elég természetesen tekinthetjük. Míg a különféle cselekvések, tulajdonságok területenként hasonló számúak lehetnek, a reáliák — s ezek nevei, a főnevek — a tájnyelvben kiemelkedhetnek. Annak megmutatásában, hogy egy a tergo lista milyen hasznos lehet az orosz nyelv kutatója számára, a szerzők a bevezetésben tovább is mennek: közlik a szótárból könnyen kiolvasható tövek szerinti megoszlást az igék és a mellékevek számára, stb.

Ragadjunk ki példaképpen két apróságot a szótári részből: a) Míg az orosz irodalmi nyelvi szótárakban ilyen alig van, itt feltűnően sok a (hangutánzó, ritkán egyező) ikerszó, leginkább interiektio: *цáба-цáба*, *прóка-прóка*, *мнрoкa-мнрoкa*, *тúнка-тúнка* stb. (összesen 70 körül), ritkábban határozószó: *миркoм-ладкoм*, *мáло-мáло*, *мáло-мáленькo*, *oтпáль-oтпáль*. Zömmel gyaníthatóan állathívogatók, ill. hessegetők, így nagyob számuk a paraszti élethez közelebbi tájszótárban természetes. Figyelmet érdemelnek még a bennük előforduló „nem kanonikus fonémák” (vö. REFORMATSKIJ 1966), legalábbis ilyenekre látszanak utalni egyes helyesírási alakzatok (így például a *мnp* a bilabiális tremuláns egyezményes jele). b) Míg ezek az ikerszók egy „közönséges” tájszótárból is előbukkantak volna (legfeljebb kevésbé áttekinthetően), immár csak egy szóvégmutato tájszótárból lépnek elének egyes ritka, különös stb. szavak. (Hogy mi a „ritka”, azt az idézett két orosz a tergo szótáron kívül, annál könnyebben és jobban, a legújabb orosz a tergo szótárból lehet megállapítani [Обратный,

1974]). Csak egyetlen példát itt, a „nazális + ž” tövæg: ромжа,¹ панжа, чёнжа² több változattal mindegyik. Az ilyen tőszóbeli ritkaságok valószínűleg etimológiai érdekességekkel is szolgálnak majd, nem csupán szóképzésivel, ahogy a szerzők szerényen jelzik munkájuk alcímében.

Irodalom

- H. H. BIELFELDT, Rückläufiges Wörterbuch der russischen Sprache der Gegenwart. Berlin 1958
- H. H. JOSSELSON, Automatization of Lexicography. [= Lecture on the] 1965. International Conference on Computational Linguistics [New York]
- E. MATER, Rückläufiges Wörterbuch der deutschen Gegenwartsprache. Leipzig 1970
- R. GREVE—B. KROESCHE, Russisches rückläufiges Wörterbuch. Unter der Leitung von M. VASMER. Berlin—Wiesbaden 1958—1959.
- Обратный словарь русского языка. Изд-во «Советская Энциклопедия». Москва 1974
- A. A. Реформатский, Неканоническая фонетика. — Развитие фонетики современного русского языка. Москва 1966. 96—109.
- A. M. Селищев, Диалектологический очерк Сибири. Вып. 1, Иркутск 1921. — Избранные труды. Москва 1968. 223—389.
- Словарь русских старожильческих говоров средней части бассейна р. Оби. Т. I—III. Томск 1964—1967. [Отв. ред.: В. В. Палагина]
- M. H. Яценецкая, Об использовании обратных диалектных словарей в лингвистических исследованиях. — Материалы межвузовской научной конференции, посвященной 50-летию образования СССР. Вып. 5. Томск 1972. 152—153.

PAPP FERENC

The Hungarian — English Contrastive Linguistics Project Working Papers 1— 4. és 6.

Szerk.: László Dezső, William Nemser. Linguistics Institute of the Hungarian Academy of Sciences and Center for Applied Linguistics. Budapest 1972—75

1. Eltérő nyelveket, nyelvi rendszereket, illetőleg bizonyos nyelvi sajátságokat összevető kontrasztív kutatások a nyelvészeti diczeiplinák között nem rendelkeznek önálló státussal, inkább csak önálló témaköröknek tekinthetők. Mindenesetre egyszerre több ágazat témaköreinek, s nem is mindig a periférián elhelyezkedő mellékkérdések halmazának. A kontrasztív vizsgálatok ihletése kettős, eredményeit két fontos szakterület használhatja föl. Részben az idegen nyelvek oktatásának nagyobb arányú elterjedése tette szükségessé, hogy a mindenkori tanítandó és az anyanyelv olyan sajátosságait gyűjtsék fel, amelyek markánsan különböznek, s ennél fogva az oktatásban különös gondosságot tesznek indokolttá. Itt mindenekelőtt eltérésekről van szó; azt, ami egyező vagy hasonló a két nyelvben, a tanár egy egyszerű „ugyanúgy, mint”-tel el is intézheti. A nagyobb körben föllelhető egyezések, (azonosságok és nagyfokú megoldásbeli hasonlóságok) egy másik ágazatot érdekelnek, az univerzálék kutatását. Nyilvánvaló, hogy ha valamely nyelvi megoldás minden vagy több nyelvben azonos formában fejeződik ki, akkor ebben az azonoságban olyan tipológiai tény rejlik, amely az egész emberi gondolatrendszer törvényeinek és korlátainak van alávetve, következőképpen — tágabb értelemben — az ember mint faj antropológiai jellemzője.

Az említett kettős érdekelttség teremti nehézségeket az elnevezésben. Voltaképpen az összehasonlító, az összevető (komparatív) jelző kíváncsnak a kontrasztív helyére, ezt a terminust azonban a történeti nyelvudomány már réges-rég lefoglalta. A kontrasztívval az a hiba, hogy szükségszerűen egyoldalú szembe-

¹ Az 1964—67-es szerint: 'ma inkább: *казара*, (птица) кедровка' (Томская обл., Верх-Кетский район Колпашевский район), 'esetlen, a varjúhoz hasonlító, annál kisebb, színes tollazatú madár'.

² Az 1964—67-es szótár 'часть замка рыболовного снаряда «чердак»' (Томская область, Парабельский район) szerint: 'a „cserdak” nevű halászfelszerelés zárjának része'.

állítódást sugall. Magyar nyelvterületen még nem tapasztaltam, de másutt a konfrontatív jelzővel kísérleteznek, s ez valóban szerencsésebben megfelelne a kétirányúságnak. Lotz János a kontrasztív mellett foglal állást, s inkább ebbe akarja beleértetni a közös tulajdonságokat kereső aspektust is (WP 1, 7)¹.

2. Magyarországon két nyelvvel kapcsolatban folynak szervezett formában ilyen vizsgálatok. A francia–magyar kontrasztív vizsgálatokat PERROT és SZÉPE GYÖRGY kezdeményezte, a régieket, s eddig nagyobb gárdát foglalkoztatót, a magyar-angol tárgykört LOTZ JÁNOS, aki nemcsak szorgalmazója volt a vállalkozásnak, hanem odaadó igyekezettel teremtette meg az anyagi feltételeket is hozzá. Ezekon kívül inkább szórványos, mint módszeres kutatások vannak magyar–szerb-horvát viszonylatban, főképp DEZSŐ LÁSZLÓ révén, s elvéve egyéb nyelv vonatkozásában is (KIEFER FERENC, illetőleg e sorok írója a svédvel kapcsolatban igyekeztek kezdeményezni). Az észt és a magyar közötti párhuzamokkal HAVAS FERENC foglalkozott.

A kontrasztív vizsgálatok lehetséges témáinak száma elvileg végtelen: mindig minden összevethető, amit az egyik nyelv szakterülete új megállapításként leír, s vonatkozatható egy kiszemelt másik nyelvre is; ilyenformán a nyelvtudomány új eredményeivel egyszerűen automatikusan új kontrasztív tárgykörök születnek. Nincs korlátozva továbbá az összevetendő nyelvek körét illetően. Míg például a nyelvek genezise után nyomozó történeti nyelvészet a sumérral nem foglalkozhatik komolyan, egy konfrontatív, tipológiai vizsgálat számára nincs kizárva ez a sajátos téma sem (félreértések elkerülése végett: történeti konzekvenciák nélkül, úgy, ahogy bármely nyelv bármely másikkal egymás mellé állítható). Ebből következőleg a nyelvi rendszer teljes hierarchiájának bármely része és rétege szolgálhat összehasonlítás tárgyául: a fonéma-rendszertől — elvben — akár a nyelvhasználat bizonyos szociális szabályaiig.

3. A WP 1. száma — JOHN LOTZ tollából — éppen fonológiai cikkeket fog össze. A magyar, illetve az angol (amerikai) zárhangok, réshangok, affrikáták, közös néven az obstruensek hangkapcsolataiban előforduló változatok használati szabályait állítja egymás mellé a két nyelvben. Az eredmény nem pusztán az egyes fonémák realizációjában tapasztalt szabályszerű eltérések felsorolása, hanem az az általános tanulság is, hogy a fonemikus szint mellett a fonetikai jelenségek is alkothatják önálló és jelentős tárgyát nyelvészeti vizsgálatoknak (WP 1: Contrastive study of the morphophonemics of obstruent clusters in English and Hungarian, 7). Praktikus, oktatási célok mellett a fonéma-realizációk összehasonlítása „fonemikus eredményeket” is hoz LOTZ JÁNOS másik rövid dolgozatában (WP 1: Comparison of the glides [semivowels] in English and Hungarian, 8–12): /j/ és /i/ — egy angol számára elvileg — lehetne ugyanannak a fonémának két varinása [jellegzetesen fonetikai terminusokkal, ugyanannak a fonetikai jelenségnek két szabályos alternánsa], de az angol anyanyelvű számára a *kéri* és a *kérij* jelentéskülönbsége szükséges és elégséges ismérve lesz az /i/ és a /j/ fonemikus önállóságának. A magyar anyanyelvű számára pedig — az angollal való összevetésből az a meglepő lehetőség merül fel, hogy például az *autó*, az *Európa* vagy a *tautológia* szó [w] eleme esetleg önálló, bilabiális /w/ fonéma ejtésbeli megjelenítője.

4. A magyar nyelv a témája LOTZ JÁNOS második kötetének a WP-ben (Script, grammar, and the Hungarian writing system, 1–48), mégpedig ahogy egy angol anyanyelvű közelíthet hozzá. A cím annyiban lehet megtévesztő, hogy a szerző az írás és a grammatika általános kérdéseit tárgyalja, s csak az írás esetében dokumentálja ezt a kapcsolatot a magyar nyelv példáján.

A kiindulás az, hogy a grammatikusok (az amerikai strukturalistákról van szó) az írást általában nem tekintik a nyelv részének, holott ez a felfogás ahhoz az abszurd következtetéshez vezet, hogy például a Language című folyóirat — mivel hogy megjelenési formája szerint betűk sora — nem is angol nyelvi anyag, mint Lotz erre a szemléletre gúnyorosan replikáz (WP 2, 7). Az írás és a nyelv egészének összetartozásában három aspektus van, (1) az íráskép és a szemantikai szint, (2) az íráskép és a morféma, illetőleg (3) az írás és a beszéd (folyamata) közötti viszony (vö. WP 2, Part I). Ezt az elméleti áttekintést válogatott bibliográfia zárja.

Ami mármost a magyar írásrendszert illeti, a szerző először összegyűjti a magyar írásformákban szereplő betűket, a mellékjeleket, néhány egyéb írásszimbólumot, s még a szövegrendezés általános szokásairól is megemlékezik (WP 2: 17–25).

Az írás és a beszéd megfelelésének tárgyalásában persze nem kerülhető el a magyar fonémák állományának, a magyar fonéma-rendszernek a problémája. Ismeretes, hogy a fonológia megteremtődésével olyan nyelvelírési elv jött létre, amely különb-

¹ A kiadványok (Working Papers) egyes füzetekre a WP + sorszám rövidítéssel hivatkozom.

séget tesz a jelentésmegkülönböztető értékű — nevezzük így! — hangtípusok, valamint olyan beszédbeli artikulációs egységek között, amelyek ilyen szereppel nem bírnak. A prágai fonológiai iskola eredményeinek magyarországi hatása, illetőleg LAZICZIUS működése révén — magyarországi kialakulása előtt a magyar hangállománynak olyan képe volt érvényben, amely egymás mellett, azonos értékkel tüntette föl a fonéma értékű hangtípusokat, valamint a főbb variánsokat. GOMBOCZ rendszerében ilyenformán egymás mellett szerepelt az [ŋ] és az /m/ vagy az /n/. Mellőzve volt viszont a rövidillabiális /a/, s úgy szerepelt, mint szerény „vendégmunkás” a teljes értékű magyar hangok mellett. Az új szemlélet jelentősen módosított ezen a képen. LAZICZIUS magyar fonológiája óta (1932—36) számos kísérlet történt egy teljes inventárium összeállítására. Ennek egyik utolsó változata LOTZ JÁNOSÉ. Figyelmet érdemlő újítása az úgynevezett marginális elemek vétele. Ezek olyan elemek, amelyek elvétele, egy-egy szóban fordulnak elő, ám jelentésmegkülönböztető értékűek. Így például a rövid illabiális /a/ a *passz* szóban más jelentést indukál, mint amelyet (a)-s változata kifejez. Ugyanígy az /e:/ betűnév és az /e/ mutató névmás eltérése megint csak fonemikus különbségnek felel meg. A mássalhangzók között a hagyományos rendszer elemeivel szemben meg egy félhangzó, a /w/ jelenik meg váratlanul. Ám míg a szóban forgó magánhangzók fonemikus értékűek, úgy látom, a /w/ fölöslegesen csapódik hozzá a magyar mássalhangzó fonémák állományához: nincs olyan szó, amely egy /w/ megléte által különbözne egy másik szótól. Emellett [w] csak kötött hangsorokban jelenik meg, nevezetesen /a/ után, ennek megfelelően nem egyéb, mint az /u/ kombinatórikus variánsa. Kimaradnak viszont a rendszerből a hosszú mássalhangzók. (Ezeknek a kérdését másutt tárgyaltam, itt most nem térek ki rájuk.)

LOTZ úgy találja, hogy a magyar fonémák és a grafémák, ahogy az egyedi írásszimbólumokat nevezi, nagyjában és alapvetően jól fedik egymást. Ez azt jelenti, hogy az egyes magyar fonémáknak külön jelük van, s az egységnyi írásszimbólumoknak egyetlen magyar fonéma felel meg. Kivételek persze bőségesen akadnak. A /j/-nek például három graféma felelhet meg <j>, <ly> és <y>, másrészt a zárt /e/ fonémát tartalmazó hangrendszer-változatunkban az /e/ — /e/ eltéréseinek az írásrendszerben nincs megfelelője.

A kis kötet külön fejezete az igazodások magyar eseteit gyűjti egybe, mégpedig ahogy ezek az írásformákban tükröződnek. Változataikat a mintaszövegen mutatja be egy feladatlapszerű illusztráció (37—9). Az akkomodáció speciális változata, mert fonemikus változásokat indukál, a felszólító igemód jelének szerteágazó sokfélesége a magyar ige-ötvekben. A zárófejezet ennek teremti meg a rendszerét, mégpedig különös tekintettel az írásmódban gyakorolt variációkra (The imperative in Hungarian [spoken and written], 41—7).

5. WILLIAM NEMSER külön kis kötetben (WP 3) fogja egybe a magyar—angol kontrasztív vizsgálatok körében az Egyesült Államokban eddig megjelent munkák eredményeit (Contrastive research on Hungarian and English in the United States, 1—43). Az angol—idegen nyelv módszeres kontrasztív vizsgálatok projektumai között előkelő helyet foglal el a magyar—angol összevetés. Pusztán a nagy világnyelvek, a német, a spanyol és a francia előzi meg a már elvégzett feladatok mennyiségét illetően.

NEMSER a következő két kritérium alapján tesz különbséget a munkák között: igazi kontrasztív elemzésekről van-e szó, vagypedig „hibaforrás-keresésről” (error analysis); illetőleg: melyek az elméleti s melyek a kísérleti megközelítésű tanulmányok? Az elméleti munkák közül (mint kiderül, ezeken a nyelvrendszer tényeinek és szabályainak összevetését kell értenünk) a szerző a következőket tárgyalja, illetőleg foglalja össze. LOTZ: Notes on structural analysis in metrics [Megjegyzések a metrika strukturális elemzéséhez], LOTZ JÁNOS két további dolgozata, azok, amelyek a WP 1 anyagát adták, majd NEMSER és F. JUHÁSZ kötete: A contrastive study of Hungarian and English phonology [A magyar és az angol fonológiai összevető vizsgálata], az ehhez kapcsolódó és szintén tekintélyes terjedelmű munka, OROSZ Contrastive analysis of English and Hungarian grammatical structure-je [Az angol és a magyar nyelvtani rendszer kontrasztív elemzése]. A kísérleti anyaggal dolgozó, mindenekelőtt gyakorlati problémákat megoldani hivatott munkákat összegezve ezeket úgy jellemzi, mint amelyek a bázisnyelv és a célnyelv beszédjelenségeiben igyekeznek interferenciákat találni, illetőleg ezek hiánya révén ismét csak hibaforrásokra bukkanni. Ezek közül igen figyelemre méltó MADARÁSZ idézett munkája (Contrastive linguistic analysis and error analysis in learning English and Hungarian — disszertáció, University of California, 1968). A birtokos személyragok használatának hibaarányai és a nyelvi megoldásmódok hasonlósága—különbözése között talál ugyanis összefüggést, s ezeket teszteredményekkel dokumentálja.

6. A kontrasztív nyelvi elemzéseknek a nyelvtudományban elfoglalt helye, episztemológiai megítélése — egyszerűen az elméleti vonatkozások legszélső köre — külön monográfia témája, amelynek szerzője, DEZSŐ LÁSZLÓ WILLIAM NEMSERREL együtt előadásban összegezte a legfontosabbakat. Az előadás az 1971-ben Pécsen tartott „kontrasztív nyelvészeti konferencián” hangzott el. A WP 4 anyaga négy előadás, s ezek közül az első DEZSŐ és NEMSER dolgozata (Language typology and contrastive linguistics 1—26). A cím elárulja, hogy a szerzők nyelvészeti részdiszciplínának (subdiscipline) tartják művelt területüket, s leginkább a tipológiai kutatásokkal látják egybetartozóknak.

Elméleti tereprajzukban mindenekelőtt a tipológia tárgyválasztását és történetét tekintik át. Eszerint: feladata egyfelől olyan tipológiai szabályok földerítése, amelyek specifikusak nyelvek bizonyos típusaira, másrészt olyan univerzális elvek kutatása, amelyek minden nyelvre érvényesek (3—4). Hogy ez a megközelítés eddig milyen kísérleteket jelent, s milyen eredményeket könyvelhet el, külön történeti vázlat tárgya (5—6), érdekes, hogy ebben MARR helyet kap — habár természetesen mint intő példa —, de MAX MÜLLER stadialitás-elmélete nem kerül említésre, s SAPIR mellett WHORF is megérdemelte volna legalább a szerény utalást.

Ahol a tipológia leginkább „tetten érheti” a nyelvekben megnyilvánuló általánosan érvényesülő megoldásokat, a nyelvészajátítás (7—9), itt a szerzők az anyanyelv és az idegen nyelv elsajátításának eltéréseivel kezdve végigjárják a kérdéskör nyelvi és pszichológiai vonatkozásait.

A legizgalmasabb rész a tipológia és a kontrasztív nyelvészet összefüggése és egy ajánlott kutatási program vázlata. A kontrasztív nyelvészet követendő célja olyan elvek keresése, amelyek az idegen nyelv tanulásának a módozatait jellemzik (amelyek lehetővé teszik az idegen nyelvek elsajátítása tanulási jellemzőinek előrelátását” 11). Emellett olyan úgynevezett „átviteli” (közvetítő) szabályok fölfedezése, amelyek gyümölcsözően felhasználhatók a bázis- és a tárgynyelv tipológiai eltéréseinek áthidalásában. Elméleti feladata pedig az összetetés tárgyául szolgáló két nyelv bizonyos tulajdonságainak viszonyítása révén e két nyelv elvi sajátosságainak jobb megismerése. A kutatási eljárás néhány lehetséges változatát példák illusztrálják.

A WP 4 további tanulmányai gyakorlati, az angol nyelv iskolai tanításában fontos témakörökkel foglalkoznak: STEPHANIDES ÉVA — tájékoztatásul nyelvtanárok számára — a brit és az amerikai angol sztenderd főleg fonetikai eltéréseit írja le (Contrastive aspects of British and American English with implications for Hungarian learners of English, 27—43); NÁDASDY ÁDÁM az angol kérdő mondatok tanítási problémáit tekinti át (Interrogative sentences in English: a language teaching problem for Hungarian, 45—52), végül ismét STEPHANIDES ÉVÁTÓL olvasunk elemzést a forgalomban lévő angol társalgási nyelvkönyvek hasznavehetőségéről, amelyet a szerző tesztvizsgálatokkal ellenőrzött (A contrastive analysis of English and Hungarian textbooks of English 53—65).

7. (A WP 5 — STEPHANIDES ÉVA: A contrastive study of the English and Hungarian article — külön ismertetés tárgya.)

8. Mondat szintű prozódiai tényezők összetetésével foglalkozik VARGA LÁSZLÓ (WP 6: A contrastive analysis of English and Hungarian sentence prosody 1—14). Munkája bizonyos értelemben mintaserző és bravúros: ahhoz, hogy összehasonlítása mindkét nyelv felől nézve viszonylag teljes legyen, meg kell oldania olyan kérdéseket, amelyek az egyik nyelvben már igen, de a másikban esetleg még nem tisztázottak. Ennek a kívánalomnak egyik járulékos eredménye a grammatikai frázisok magyar hangsúly-mintáinak tipológiája; ez akkor is számottevő eredmény, ha olyan elmunkálatokra támaszkodik, mint ELEKFIÉ.

Mind a kutató nyelvész, mind a nyelvtanár számára egyik legbonyolultabb kérdés a szupraszegmentális jelenségek leírása, illetőleg megtanítása. Természetesen nem azért, mintna ezek a nyelvben kiismerhetetlenek, szabálytalanok volnának, s csak valamiféle misztikus nyelvi intuíció tenné lehetővé elsajátításukat. Sokkal inkább azért, mert ezek nyelvi alkalmazásában olykor több szabály jut szerephez egyidejűleg, egymás fölé rendezve (például szórendi szabályok és hanglejtésformák; hanglejtésminták és hangsúlyszabályok és így tovább). Leírásukat, más nyelvek hasonló sajátágaival való összetetésüket ez persze egyáltalán nem könnyíti meg.

A WP 6 először a nyelvek összehasonlításában fölhasználható szupraszegmentális eszközöket ismerteti röviden (11—28): gyakorlatilag csak a hangsúlyról (fonetikai eszköze a hangerő) és a hanglejtésről (fonetikai eszköze a hangmagasság) lehet szó, hiszen az időtartamnak mindkét nyelv területén bizonyos értelemben izolált értékei vannak; ami ez utóbbiból közössé tehető, az legföljebb a ritmus megfelelő vonatkozásai meg a beszédtempó; a ritmus tárgykörében végzett összetetés is csak igen korlátozott

lehet (a kötetben kifejezetten egyoldalú is), s a szerző nem tartotta feladatának, hogy a tempóval foglalkozzék, hiszen munkájának témája a „mondat-prozódia”, ahogy ő nevezi.

Az egyes tényezők összevetésére két nagyságrend kínálkozik: a grammatikai frázisoké egyfelől (29–74), valamint, másrészt, a mondat típusaié. Fölmerülhet elvben még egy következő hierarchikus szint, a nagyobb terjedelmű beszédszakaszé, de még ha erre ki akart volna is térni VARGA LÁSZLÓ, aligha talál alapanyagot a szakirodalomban. Az eljárás lényege az, hogy először ismerteti a hangsúlyelrendeződés fontosabb típusait a frázison belül, majd a mondaton belül. Egy ide kapcsolódó rövid fejezetben — a hangsúly ritmikai okokból történő változásainak kérdéséről az angolban — ugyanezekben a szerkezeti egységekben a hanglejtésváltozatokkal ismerkedünk meg (összefüggésben szórendi inverziókkal). A szerző ezután képezi a kettő különbségét, s ezeket mint hibaforrásokat külön is lajstromozza. Ez utóbbi eljárás a WP szinte összes kötetére vonatkozóan problematikus elvre épül.

Valamennyi összehasonlítás mögött az a kimondatlan föltételezés rejtezik, hogy a két nyelvben alkalmazott eljárások és eszközök különbsége — hibaforrás, s ahol a tanuló ilyen különbségbe botlik, ott nyomban hibázni is fog (VARGA LÁSZLÓ például egyenesen *error prediction* címszó alatt veszi sorra az eltéréseket). A köztudat és részben a köznapi tapasztalat szerint ebben nagy adag igazság van. Gyakorta azonban mégsem ez a helyzet: néha számottevő eltérések ellenére a sarkalatosan idegen megoldásmód könnyebben rögzítődik (magyar anyanyelvű könnyebben tanulhatja meg a német jelzős szerkezetek ragozási szabályait, mint egy dán; s dánban pedig azonos eljárás szerint alakulnak a jelzős szerkezetek — hogy egy felszínes, de többször megélt tapasztalatomat említsem). Továbbá, ha a különbségek foka szerint alakulna a hibázások aránya, azonos mértékű különbségek esetén azonos hibaszámot kellene konstatálnunk. Erre még nem láttam bizonyító anyagot. Arról lehet inkább szó, hogy — most az egyéni képességek közötti eltéréseket figyelmen kívül hagyva — nyilvánvalóan a pusztán különbség a maga nyers valóságában hibaforrás ugyan, emellett azonban gyaníthatóan hat egy másik törvényszerűség is, az idegen nyelv tanulásában: a nagyobb különbség inspiráló ereje a különbség produkálására.

9. A WP eddigi hat kötetében három fonológiai, egy vázlatos elméleti, két grammatikai tárgyú és — az utóbbival együtt — két prozódiai témájú tanulmány, valamint az eddigi kutatásokat történeti áttekintése — ez eddig a magyar–angol kontrasztív projektum summája. Természetesen a vizsgálatok lehetőségének csak egy része valósult meg. A jövő terveiben bizonyára ott szerepelnek — az idegen nyelv oktatásában megkülönböztetett jelentőségű — „beszédközpontú” kontrasztív kutatások, valamint elméleti kérdések (például a hibaforrás-problémakör) kimerítő tárgyalása is.

SZENDE TAMÁS

Sign, Language, Culture

Szerk.: A. J. Greimas, R. Jakobson, M. R. Mayenova, S. K. Saumjan, W. Steinitz, S. Żółkiewski. Mouton, The Hague—Paris, 1970, 723. l.

Az 1970-ben megjelent kötet lényegében két szemiotikai konferencia anyagát tartalmazza: az egyiketVarsóban tartották 1965-ben, a másikat Kazimierzben 1966-ban. Valójában tehát mintegy tíz évvel ezelőtt megszületett tanulmányokról van szó, melyek egy akkoriban még viszonylag új, sajátos céljait és feladatait kereső, módszereiben még bizonytalanok tudományról, a szemiotikáról voltak hivatottak keresztmetszetet adni. Arra a kérdésre, hogy mi is a szemiotika, a kötet nem ad választ. Annyit már 1965-ben is tudunk, hogy a szemiotika a jelrendszerek tudománya, és hogy a természetes nyelvek is egyfajta jelrendszert képviselnek. A szemiotikáról ennél többet tulajdonképpen kötetünkből sem tudunk meg. A szemiotika sajátos feladatai és módszerei tisztázatlanul maradnak (igaz, ez még a mai szemiotikai kutatásokra is vonatkozik). Kötetünk tanulmányainak olvasása közben óhatatlanul felmerülnek bennünk olyan kérdések, hogy vajon a szemiotikának vannak-e egyáltalán különleges feladatai, és hogy vajon nem csupán a különféle, már régebben ismert tudományágazatok (az irodalomtudomány, a nyelvészet, a zene- és filmtudomány, a folklór, stb.) összefoglaló neve minden sajátos tartalom nélkül. A cikkek tekintélyes része mintha csak új terminológiai köntösbe öltöztetne rég ismert jelenségeket és összefüggéseket. A szemiotika sokszor

minden belső tartalomtól megfosztott név csupán, funkciója csak külsőséges, divatjellegű. A nyelvészen a fent említett kérdéseken kívül bizonyára (és tegyük hozzá: joggal) felmerül a következő kérdés is: mit nyer a nyelvtudomány azzal, ha a nyelvet egyfajta szemiotikai rendszernek tekinti, vagyis ha a nyelvtudomány egy tágabb tudomány, a szemiotikának részévé válik? A kötetünkben szereplő nyelvészeti jellegű cikkek erre a kérdésre semmiféle választ nem adnak. Sőt inkább az az önkésztünk, hogy e cikkek bármilyen nyelvészeti antológiában szerepelhetnének, a szemiotikához csak annyiban van köziük, hogy a természetes nyelvi jelrendszerrel foglalkoznak. Érdemes e helyen megjegyeznünk, hogy bár a kötet címkeinek megírása óta eltelt tíz év szemiotikai kutatásai sem hoztak a nyelvelmélet számára használható eredményt, számos más tudományban új utat nyitottak a kutatás számára (gondolunk itt az irodalomtudományon kívül elsősorban a képi és hangji jelrendszerekkel foglalkozó tudományokra és a folklórra). Ezekben a tudományokban a szemiotika majdnem hogy azonosul a strukturalizmussal: náluk a strukturalizmus a szemiotikát jeleníti vagy fordítva, a szemiotika azonos a strukturalista megközelítésmóddal. E téren már a kötetünkben is számos cikk tesz tanúságot a strukturalista-szemiotikai módszerek előnyeiről.

A kötet tíz nagyobb egységből áll. Az első általános kérdésekkel foglalkozik (General Topics). Az ide sorolt cikkek közül a szemantikai kutatásairól ismert francia nyelvész A. J. GREIMAS írása („Sémantique, semiologiques et sémiologies”) érdemel figyelmet. GREIMAS különbséget tesz szemantikai, szemiotikai és szemiológiai rendszerek között. Felfogása szerint a szemiotika a kifejezés (expression), a forma tudománya, a szemiológia pedig a tartalom (contenu), a jelentés. A szemantikaelmélet tulajdonképpen a szemiotika és szemiológia összekapcsolása. GREIMAS cikke nem is annyira e terminológiai kérdések tárgyalása miatt érdekes, hanem mindenekelőtt azért, mert a gyűjtemény cikkei közül talán legvilágosabban mutatja a szemiotika fogalma körüli bizonytalanságokat. Az általános kérdésekkel foglalkozó munkák közül utalunk még ROMAN SUSZKO tanulmányára, mely a nyelvészet és logika kapcsolatával foglalkozik (Remarks Concerning the Relations between Linguistics and Logic). A szerző a bevezetőben fájlatja, hogy a nyelvtudósok nem foglalkoznak a nyelvészet és logika közötti kapcsolatok kérdéseivel. SUSZKO cikkének megírása óta azonban lényegesen megváltozott a helyzet. Ma a logikusok és nyelvtudósok közös erőfeszítéssel kutatják a nyelv rejtelmeit. Ez a szoros kapcsolat azonban nem annyira a matematikai logika és a nyelvtudomány, mint inkább az analitikus filozófia és a nyelvtudomány között alakult ki. SUSZKO tanulmánya így ma már csak történeti érdekesség.

A kötet második részében a jelentés kérdéseivel foglalkozó tanulmányokat találunk (The Problem of Meaning). Meg kell jegyeznünk, hogy a határ e rész és a következő, vagyis harmadik rész között (Nyelvi modellek) sokszor önkényesnek tűnik. Így például véleményünk szerint E. V. PADUCSEVA és I. BELLERT—W. ZAWADOWSKI cikkei inkább a második részbe tartoztak volna. A második rész cikkei közül tulajdonképpen egyik sem nyújt sokat. J. KURYLOWICZ csak tézisekkel szerepel (Metaphor and Metonymy in Linguistics), A. A. ZALIZNJAK cikke is tézisszerű (A propos de la division des déinences nominales russes en parties significatives), megállapításai nem mindig érthetők. H. HIZ cikke érdekes kérdéseket vet fel (Disambiguation — vagyis többértelmű szerkezetek egyértelművé tétele), de megállapításai egy-két kivételtől eltekintve ma már közhelynek tűnnek.

A harmadik rész három, ma is figyelemreméltó dolgozatot tartalmaz. Az egyik A. K. ZSOLKOVSKIJ és I. A. MELCSUK tanulmánya, amely az azóta már nemzetközileg is ismertté vált „gondolat-szöveg”-modellt körvonalazza. (A cikk 1969-ben némi változtatással angolul is megjelent, majd újabb változatban és ismét angolul 1974-ben.) A modell legteljesebb kifejtését Melcsuk nemrég megjelent könyvében találhatjuk. (Opit' teorii lingviszticeszkijh moyelej „Szmiszl — Tyekszt”. Nauka, Moszkva, 1974). A ZSOLKOVSKIJ—MELCSUK-féle elmélet ismertetésére itt nem térhetünk ki, annyit azonban érdemes itt megjegyeznünk, hogy a moszkvai nyelvészek elmélete a mai jelentés tan legjelentősebb vívmányai közé tartozik, ismerete minden, a jelentés tan kérdéseivel foglalkozó kutató számára nélkülözhetetlen. A nyelvi modellekről szóló rész másik értékes cikke JU. D. APRESZJANÉ, aki a szintaktikai módszerek fontosságát hangsúlyozza a szemantikai leírás szempontjából. (Opiszanyije szemantiki csez szintakszisz). Ezt a módszert fejlesztette azután tovább a szerző nemrég megjelent könyvében (Leksziceszkaja szemantika. Nauka, Moszkva, 1974), melyben szintaktikai kritériumokat használ fel a szinonímia egyes fajtáinak vizsgálatánál. Az APRESZJAN által használt kritériumok nemcsak általános elméleti szempontból fontosak, a szerző megfigyelései az orosz nyelv szemantikai rendszerének megismerése szempontjából is értékes adalékokat szolgáltatnak. E. V. PADUCSEVA cikkében a matematikai logika

szerepét vizsgálja a természetes nyelvek szemantikájának szemszögéből (Language of Mathematical Logic Viewed as a Semantic Model of Natural Languages). Az e cikkben felvetett gondolatok némelyike (pl. a tagadó mondatok elemzése) ismét felbukkan a szerző nemrég megjelent könyvében (O szemantike szintakszisa. Nauka, Moszkva, 1974). PADUCEVA az elsők közé tartozott, akik a természetes nyelvek szemantikájának leírásánál a logikai módszerek fontosságát hangsúlyozta. A nyelvi modellekről szóló részben szerepel S. K. SAUMJAN dolgozata is (Semiotics and the Theory of Generative Grammars). SAUMJAN a generatív grammatikát szemiotikai rendszernek tekinti. Elképzelése szerint a generatív grammatikának nem szükséges közvetlenül valamely természetes nyelvet generálnia, mint ahogy azt CHOMSKY gondolja, hanem felépíthető olyan generatív grammatika is, amely egy univerzális szemiotikai nyelvet generál. A természetes nyelvek generálására szolgáló szabályok tulajdonképpen leképezési szabályok, amelyek az univerzális szemiotikai nyelvet valamely konkrét természetes nyelvre képezik le. A kötetünkben levő cikkben SAUMJAN bemutatja modelljének főbb vonásait. Tudjuk azonban, hogy a SAUMJAN-féle modellnek számos hátránya van. Ezek közül a legszembetűnőbb talán az a körülmény, hogy SAUMJAN univerzális szabályai közül egy adott természetes nyelv generálásánál a legtöbb elő sem fordul. Hibája a SAUMJAN-féle elméletnek az is, hogy az univerzális szemiotikai nyelvről a konkrét természetes nyelvre való átmenet teljesen önkényes: a szabályok alakja nem árulja el, hogy alkalmazhatók-e valamely természetes nyelvben. SAUMJAN tanulmányából, és későbbi cikkeiből, könyveiből sem, nem tűnik ki mi az előnye az általa javasolt generatív elméletnek más generatív (vagy nem generatív) elméletekkel szemben. Eléggké kétséges tehát, hogy a nyelvész számára egy ilyen általános (ha tetszik: univerzális) szemiotikai rendszer valaha is hasznos eszközzé válhat.

A kötet negyedik része a Nyelvpszichológia címet viseli. E részben összesen két cikket találunk. Az első cikk, mely sajnos túlságosan rövidre fogott ahhoz, hogy az olvasónak nyújthasson valamit, E. WEIGLÉ, akit egyéb írásaiból jól ismerünk. Az általa kifejlesztett úgynevezett „deblokkoló” módszer érdekes eredményekre vezetett az afatikusok nyelvének vizsgálatánál. A második cikk szerzői R. M. FRUMKINA és A. P. VASZILJEVICS. A szerzők a szógyakoróság néhány kérdésével foglalkoznak (Nyekotorije voproszi vozprijatyija verojatosztyej szlov), pontosabban azzal, hogy a szógyakoróság hogyan függ össze a megértéssel. A probléma érdekességéhez nem fér kétség, a cikk azonban a statisztikai nyelvészeti cikkeknel gyakran megtalálható hibába esik: a felhasznált szógyakoróságok megbízhatatlanok, és a szerzők a statisztikai módszereket nem alkalmazzák kellő óvatossággal.

TH. A. SEBEOKnak zoosemiotikai cikke az egyetlen tanulmány a kötet ötödik, hasonló címet viselő részében. Úgy véljük, hogy az állatok „nyelvének” tanulmányozásánál már nagyobb szerepe van a szemiotikának, mint az emberi nyelvnek. SEBEOK tanulmánya is ezt látszik bizonyítani.

A következő, hatodik rész hosszú címet visel: Nem nyelvi szemiotikai rendszerek rekonstrukciója és leírása (The Reconstruction and Description of Non-linguistic Semiotic Systems). Az e részben szereplő két cikk közül csak V. V. IVANOV és V. N. TOPOROV tanulmányáról teszünk említést (K szemiotyiceszkomu analizu mifa i rituala na bjelorusszkom materyiale). IVANOV és TOPOROV cikke a kötet legterjedelmesebb és talán legérdekesebb tanulmánya. A szerzők nemcsak részletesen elemzik a bjelorussz mítoszokat és rítusokat, hanem elemzésük eredményét formális rendszerbe is foglalják, amely — a szerzők állítása szerint — része lehet egy a mítoszok és rítusok leírására alkalmas univerzális szemiotikai rendszernek. A cikk gondos áttanulmányozása, úgy véljük, minden kételkedőt meggyőzhet arról, hogy a szerzők által alkalmazott módszer, mely némi rokonságot mutat C. LÉVI-STRAUSS elméletével, sok új eredményt hozott, amely végül is egy módszer helyességének egyik legalapvetőbb kritériuma.

A film szemiotikájával foglalkozik a hetedik rész. Az itt szereplő cikkek címeiből már megtudjuk, hogy a film szemiotikája mivel is foglalkozik: a denotáció szerepe a filmben, a konnotáció és denotáció kapcsolata a filmben, a metafora és metonímia és a film, a film mint nyelvi rendszer, EJZENSTEJN generatív poézise, a film szemantikája EJZENSTEJN műveiben. A film szemiotikájának művelői a nyelvészetből kölcsönzik szakmai szókincsüket, de itt valódi párhuzamokról és nem csupán képes beszédéről van szó. Érzésünk szerint a cikkek ugyan túlságosan általánosak (valószínűleg a film „szemiotikája” még kevésbé foglalható pontos szabályokba, mint a természetes nyelveké), de sejtetni engedik azokat a gazdag lehetőségeket, melyek itt még szemiotikai szempontból kiaknázásra várnak.

A nyolcadik részt átugorva (mely egyébként furcsa módon más-más címet visel angolban, franciában és oroszban: The Semiotics of Visual Art — La sémiotique de

peinture — Szemiotyka iszkussztva) néhány szót kívánunk még szólni a két utolsó részről, melyet ma talán a szövegelmélet címszó alatt lehetne összefoglalni. Ezek a kötetben Az irodalom szemiotikája, illetőleg Az idézet problematikája címet viselik (az utóbbiban a zenei idézetről is szó esik). Az irodalom szemiotikája itt többé-kevésbé azonos azzal, amit ma irodalmi strukturalista szövegelméletnek neveznénk (megkülönböztetve a nyelvészeti szövegelmélettől). Sajnálatos módon kötetünkben strukturalista elemzések helyett itt is, éppúgy mint a kötet többi részében, a legtöbb cikk általános kérdésekkel foglalkozik, amelyek néha annyira általánosok, hogy semmitmondókká válnak. Pedig talán éppen az irodalom szemiotikája terén nyújthatott volna a kötet többet, hiszen a film, a folklór és a képzőművészetek szemiotikája mégis csak újabb kutatási területnek számított a hatvanas évek közepe táján, míg az irodalmi szemiotika már akkor is bizonyos hagyományokra tekinthetett vissza (gondolunk például JAKOBSON, LEVIN, RUWET és mások munkájára). Kár, hogy a szövegelmélet egyik ismert francia kutatója, ROLAND BARTHES, nem fejtí ki részletesebben tézisszerű megállapításait (La linguistique du discours). Mit lehet öt oldalon erről a problémáról mondani? Ugyanilyen tézisszerű CLAUDE BREMOND tanulmánya is, amely a narratív egységek egymásutánja és azok funkciójának kombinációival foglalkozik (Combinaisons syntaxiques entre fonctions et séquences narratives). JU. K. SCSEGLÖV, T. TODOROV és D. M. SZEGAL strukturalista elemzései viszont (Petronius, Dhoderius de Laoclos és Mandelstam egy-egy művének alapján) a kötet értékes tanulmányai közé tartoznak.

Az idézet néhány szövegelméleti szempontját tárgyalja ANNA WIERZBICKA Leírások vagy idézetek? c. tanulmányában. A szerző felfogása szerint, ha valamely *A* kifejezés egy bizonyos kontextusban nem helyettesíthető egy vele egyébként szinonim *B* kifejezéssel (szemantikai és nem stilisztikai okok következtében), akkor *A* idézetet rejthet magában. WIERZBICKA ilyen módon magyarázza, hogy miért helyes „Az igazi művész soha sincs megelégedve művével” mondatban „Az igazi művész elment (nevetett, elaludt, stb.)” mondatokkal, amelyeket furcsának érzünk. WIERZBICKA cikke nyelvészeti szempontból is érdekes és ha nem is oldja meg az „idézet” minden problémáját, sok olyan gondolatot vet fel, amelyen érdemes elgondolkoznunk. Az orosz nyelvre vonatkozóan az idézet nyelvészeti problémáit B. SZ. SVARCKOFF mutatja be (O nyekotorih lingvisztyicseszkih problemah szvjazanih sz citaciej (na matyeriale russzogo jazika)). SVARCKOFF cikke azonban inkább anyaga miatt érdekes, elméletileg nem annyira világos, mint WIERZBICKÁÉ. Az idézetekről szóló rész többi tanulmányát túl általánosnak érezzük, ezért nem is kívánunk itt velük foglalkozni.

Mielőtt összegeznénk véleményünket, úgy véljük, érdemes két általános kérdést röviden érintenünk. Az egyik: miért van az, hogy a nyelvészet — kötetünk tanúsága szerint (az azóta megjelent szemiotikai munkák is ezt látszanak igazolni) — nem tartozik a szemiotika sajátos területei közé? Más szóval, amíg a kötetünkben is szereplő különféle tudományágazatokban a szemiotikai kutatás értékes eredményeket tudott és tud felmutatni, addig a nyelvészet terén meggyőző szemiotikai munka nem született. A kérdés valószínűleg azzal függ össze, hogy a természetes nyelveknek már régóta van elmélete és strukturalista elmélete is már vagy félévszázada. A szemiotikai kutatások fellendülése idején (közelítőleg kötetünk cikkeinek keletkezésekor) a természetes nyelveknek már volt egy rendkívül fejlett elmélete: a generatív grammatika. A generatív grammatikában a hatvanas évek vége felé már felbukkantak a pragmatikai szempontok (a szemantika ekkorra már régen beépült az elméletbe), és ma már nem állunk túlságosan messze egy pragmatikai elmélet megalkotásától. A generatív grammatikán kívül számos más elmélet is hozott gyümölcsöző eredményeket a nyelvtudomány számára. A nyelvész, ha úgy kívánta és ha lehetőségei megengedték, már a hatvanas években felhasználhatta az elméleti nyelvtudomány eszköztárát és módszertanát. Más volt azonban a helyzet a zene- és filmtudományban, a képzőművészetekkel foglalkozó tudományágazatokban, sőt talán még az irodalomtudományban is. Ezeknél nem volt a nyelvészeti elméletekhez hasonló mélységű és fejlett módszertanú elmélet. Náluk az elméleti igényű kutatás a szemiotika címszó alatt kezdett kibontakozni, és ezeken a területeken a szemantika ma is mélyebb értelmet takar, mint a nyelvészetben.

A másik kérdés: azt mondtuk, hogy véleményünk szerint a szemiotika mint önálló tudomány még nem találta meg sajátos módszereit és feladatait. Mint a jelrendszerek összefoglaló tudománya még csak gyermekcipőben jár. Részben ennek a körülménynek köszönhető, hogy a nyelvészetet nem tudta eddig új szempontokkal gazdagítani. Ezzel azonban nem kívánjuk azt mondani, hogy a jövőben sem várhat a nyelvészet indíttatást, új belátásokat vagy akár új módszereket a szemiotikától. Ahhoz, hogy erre egyáltalán sor kerülhessen, a szemiotikának az eddigi nyelvelméleteknél lényegesebben gazdagabb vagy pedig más, de hasonló mélységű elméletté kell válnia.

Nem kívánjuk kétségbe vonni egy mindenféle jelrendszert átfogó tudomány létjogosultságát. Egy ilyen tudomány nyilvánvalóan a nyelvész számára sem lehet közömbös.

Összegezve tehát véleményünket: a kötet sokat ígér, de keveset ad. A tanulmányok tekintélyes része semmitmondó. Néha egy-egy tanulmány túl rövid ahhoz, hogy valamit mondhasson, gyakran azonban egy tekintélyesebb terjedelmű tanulmány is csak üresjáratokból és közhelyekből áll. Tudatában vagyunk annak, hogy a tanulmányok megírása óta eltelt tíz év alatt sok érdekes és értékes szemiotikai munka született és talán nem egészen helyes a hatvanas évek közepe táján született munkákat mai szemmel szemlélni és mai tudásunk alapján megítélni. Véleményünk szerint azonban a jelen esetben mégiscsak az a döntő, hogy egy könyv mit tud nyújtani a mai olvasónak. A kötet értékes tanulmányai közül is jó néhány azért túlhaladott, mert újabb és részletesebb munkák állnak rendelkezésünkre (gondolunk itt például MELCSUK, ZSOLKOV-SZKIJ, PADUCSEVA, APRESZJÁN, WIERZBICKA munkáira). A kötetet akkor forgathatjuk haszonnal, ha áttekintő képet kívánunk kapni a hatvanas évek szemiotikai kutatásainak problémáiról, a kutatás szintjéről és eredményeiről. A szemiotikai irodalomban nem jártas nyelvész pedig megtudhatja a kötetből, hogy a szemiotikai módszerek nagyobb haszonnal alkalmazhatók a film, a képzőművészetek és az irodalom területén, mint a nyelvészetben.

KIEFER FERENC

Papers in Interdisciplinary Speech Research

Proceedings of the Speech Symposium Szeged, 1971. Szerk.: J. Hirschberg, Gy. Szépe, E. Vass—Kovács) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 366 l.

A Szegeden, 1971 augusztusában tartott beszéd-szimpozion világosan megmutatta, milyen széles körre terjedt ki az elmúlt negyedszázadban a beszéd kutatása. Nemcsak különböző részdiszciplínákról van szó, hanem ezek együttműködéséről, egymással való összefüggéséről is. A beszéd-kutatás interdiszciplináris jellege egyben arra is fényt vet, mennyire komplex jelenség maga a beszéd. A kötet — külön formai tagolás nélkül — a beszédnek és a beszédvizsgálatnak úgyszólván minden aspektusára vonatkozólag tartalmaz friss, korszerű eredményeket. „Up to date” jellegét csak fokozza, hogy közli a szimpozion kerekasztal-beszélgetésének teljes anyagát, amelyben a beszéd-kutatás jövő perspektíváiról esik szó.

A beszéd-kutatás hagyományos területe továbbra is a beszéd ejtés-fiziológiai, akusztikai és perceptív aspektusainak vizsgálata. A szimpozion anyaga mindhárom részterületen számos újdonsággal szolgál. LADEFOGED, DE CLERK és HARSHMAN (Parameters of tongue shape. 147—8) olyan vizsgálatokról számol be, amelyekben a szerzők röntgenfilmre vették a nyelv artikuláció közbeni mozgását (ez korábban még a legjobb kontraszt-anyagokkal is nehézségbe ütközött). SAWASHIMA és USHIJIMA (The use of the fibroscope in speech reserch. 229—32) a gyógyászatban most elterjedő metódust alkalmazták a gége beszéd közben való megfigyelésére: szálóptikát bocsátottak a kísérleti személy gégejébe, ahonnan a mozgás eseményeit filmre vették (az eljárással képet kaphatunk a hangszalagok állásának módosulására vonatkozólag a mássalhangzók egyes csoportjainak ejtése közben). SUBOSITS ISTVÁN és KEMÉNY FERENC elektromiografikus méréseikről számolnak be, a hangátmeneteket vizsgálták (Electromyographic investigations of sound connection. 133—8).

A beszéddel kapcsolatos kutatások mindezideig — úgy is mondhatnánk — legnagyobb talánya, hogyan képes a fül a különféle értékek között fluktuáló hangjelenségekből (analóg tényezőkből) diszkrét, definitív típusokat „kihallani” (digitális módon értékelni). Az akusztikai jellemzők mindenesetre jellemző értékek körül mozognak, amelyek statisztikai módszerrel meghatározhatók (vö. L. POLS—H. TROMP, Analysis of Dutch vowel spectra. 205—6). Az akusztikai paraméterek meghatározása a mai beszédakusztika legaktuálisabb feladata, az automatikus beszédfelismerés és a mesterséges beszéd problémáinak megoldása szempontjából bir nagy jelentőséggel. (I. E. PAULUS, Automatische „Cluster”-Analyse von Sprachdaten. 203—4; H. SEIDEL—E. PAULUS, Hauptkomponentenanalyse von Sprachdaten. 235—8; H. MANGOLD, Zur Verdichtung von Sprachspektren. 167—70). J. SELVAGGI és J. DE CLERK cikke (Dynamic effects of a constriction on the eigenvalues of the vocal tract employing Webster's wave

equation. 239–44) kidolgozza a beszédképző csatorna alakváltoztatási szabályszerűségeinek matematikai leírását.

Jelentős helyet foglal el a kötetben a beszédnek mint a nyelv alkalmazási szférájának kérdése. SZÉPE GYÖRGY és KOVÁCS EMÓKE (Linguistic structure — speech structure. 269–72) a beszéd szintjeinek mibenlétét és egymáshoz való viszonyát világítják meg új fényel, DEME LÁSZLÓ (Units and levels in speech. 55–6) a nyelv szerkezete és a beszéd szerkezete közti összefüggéseket tárgyalja kivonatossan. WACHA IMRE a beszéd „zenei” elemeit foglalja rendszerbe (System und Zusammenhänge der text-phonetischen Ausdrucksmittel. 295–9). TERESTYÉNI TAMÁS a beszédnek a kommunikációs rendszeren belüli helyzetével foglalkozik (Sprechkunde in der Massenkommunikation. 273–4). Speciálisan magyar téma LOTZ JÁNOS cikke (The Hungarian vowels: Inventory and system. 163–6), amelyben a magyar magánhangzórendszer újrafogalmazásának lehetőségét veti fel, és VALACZKAI LÁSZLÓÉ (Vergleich der Realisierung ungarischer und deutscher e-Laute. 289–90), amely kontrasztív fonetikai tárgykör is egyben.

Az alkalmazott beszéd kutatás tárgykörét legnagyobb hányaddal a beszéd- és hallászavarok vizsgálata képviseli. BARTÓK JÁNOS egy skizofrén beszélő hanganyagát interpretálja (On phonetic features in schizophrenic speech. 23–6). HIRSCHBERG JENŐ (Klinische und akustische Analyse von pathologischen Säuglingstimmen. 117–26) diagnosztikailag felhasználható akusztikai eljárásról mutat be. Süket gyerekek beszéd-készségének vizsgálata nyomán mutat rá MÁRTONY JÁNOS az artikulációs mozgások és a hallásélmény párhuzamaira (Pitch range of deaf children. 171–4), szó esik a pseudo-glottisz (műtét utáni) kialakulásáról (A. SAFRÁN—I. LÁSZLÓ, Die Pseudoglottis, ihre Formen und Herausbildung. 225–9), valamint egyes betegségek specifikus hangjelenéseinek kérdéséről (pl. A. NOVÁK, The voice of children with Down's syndrome. 197–200; L. RENDI, Beobachtung der Eigenheiten der Stimmbildung bei den Downschen Kranken. 217–20).

A szimpozionon LOTZ JÁNOS és SZÉPE GYÖRGY vezetésével kerekasztal foglalkozott a beszéd kutatás jövőjének kérdésével. A gyűjtemény kétségkívül legizgalmasabb fejezete ennek az anyaga (315–41). Az egyes tudósok, összesen tizenhárman, a holnap kutatási perspektíváit illetően maradéktalanul egyetértésüknek adtak hangot a beszéd kutatás szükséges komplexitását illetően. Elsősorban az automatikus beszéd felismerés és a mesterséges beszéd témakörében várnak átütő eredményeket az elkövetkezendő tíz évben. Egyhangúlag a kölcsönösen egymásra vonatkoztatott vizsgálati eljárások alkalmazása mellett törtek lándzsát (tehát a beszéd fiziológiai eredmények ellenőrzésére a mesterséges beszéd alkalmazásánál, a mesterséges beszéd kialakításában elért eredmények kontrolljaként pedig percepció tesztek felhasználásánál javasolják); különösen hangsúlyozzák a szintézis útján való elemzés fontosságát.

Mind a jelen eredményeinek felmérése, mind a jövő útjainak megszabása szempontjából nemzetközi jelentősége van a kiadványnak. Különös öröm, hogy viszonylag röviddel a konferencia után napvilágot látott az anyag. Kissé sajnáljuk viszont, hogy a szerkesztők nem vonták össze témakörönként is az előadások leírt változatát, az olvasó így könnyebben tájékozódna.

SZENDE TAMÁS

Ladislav Gáldi: Contributions à l'histoire de la versification roumaine

La prosodie de Lucian Blaga. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 205 l.

Váratlanul megszakadt alkotó tevékenységének utolsó két évtizedében GÁLDI LÁSZLÓ különös szenvedéllyel fordult a verstan és a stílusztika művelése felé; páratlanul sok oldalú életművében még ezen belül is sajátos egységet képviselnek román prozódiai tanulmányai. Már az Eminescu költői stílusáról írott művéből (Bukarest 1964), de még inkább most ismertettét könyvéből kiderül, hogy a program jellegű első tanulmányban (Esquisse d'une interprétation fonctionnelle du vers ALH 3:373–409), majd a további kutatásai során felmerült kérdésekről írott cikkeiben (pl. Littérature comparée et métrique comparée en Europe Centrale: ALitH 5:207–13; Le vers libre est-il libre? Omagiu Rosetti 1965. 265–70.) tulajdonképpen a saját verselemző gyakorlata során felmerült problémák elméleti jellegű megoldására törekedett. A recenzens nem titkolhatja azt az

érzését, hogy ezeknek a rendkívül magas követelményeknek igazában csak megfogalmazó-juk tudott megfelelni: az átfogó világirodalmi tájékozottság, a nyelvésztől elvárható adekvát megközelítési módszerek alapul szolgáltak ahhoz, hogy a végsőkig kifinomult művészi érzékenységű kutató behatoljon egy-egy költő belső műhelyébe és végigjeljelemezze a vers születését és szerkezetét.

Az erdélyi székely Lucian Blaga (1895–1961) a XX. századi román költészetnek egyik legkiemelkedőbb egyénisége. Elvitathatatlanul nemzeti költő, a román hagyományok folytatója, de egyben merész újító és kísérletező, aki fokozatosan hasonlított át költészetébe elsősorban a német expresszionizmus (George, Trakl, Dehmel), de nem kevésbé az amerikai Walt Whitman formanyelvét. Különösen meggyőzőek GÁLDI azon elemzései, ahol az irodalmi hatást nemcsak a gondolati ihletésben, hanem a metrikai megoldásban is kimutatja.

GÁLDI LÁSZLÓ tudósi hitvallásához tartozott az irodalomtudomány és a nyelvészet egységének, a klasszikusan értelmezett filológiának az eszményítése; ennek a kötetnek valóban az az egyik nagy tanulsága, hogy a verstani és prozódiai kutatásokban a két társtudomány szétválaszthatatlanul összeforr. Könyvének zárszavában a szerző maga utal rá, hogy Blaga sajátos prozódiaját nem elszigetelt jelenségként szemléli, hanem a román irodalom és vers történetébe ágyazottan. Éppen ez a tárgyalásmód a záloga annak, hogy kitűnjék Blaga versalkotásának sajátossága, harmóniája és eredetisége, mindez rámutat arra, hogy a román költő művészsége legalább olyan bonyolult, mint az a kor, amelyet kifejezni hivatott (187).

GÁLDI már 1953-ban funkcionális verstanának elvi kifejtése során nyomatékosan rámutatott arra, hogy egy-egy műalkotás igazi értéke csak akkor ismerhető fel, ha ezt az eszmei mondanivalót (a tartalom) és a művészi kifejezés (a forma) szerves egységként tekintjük. Jelen könyve egyik legfontosabb kicengésének is ezt tekinti. Blaga versformálása egyáltalán nem másodlagos fontosságú, nem valami járulékos elem, hanem költészetének belső oldalához tartozik, ez a költő mondanivalójának nem egyszerű hordozója, hanem integráns része (188). Ugyanez a gondolat, de talán még plasztikusabbán már az első oldalakon is kifejtésre kerül: „a költői üzenetnek elválaszthatatlan része a forma; neki jut az a feladat, hogy a beszélő egyik kommunikációs csatornájaként meghatározott közölnivalót továbbítson” (9).

Valóban, a könyvet éppen azért tekinthetjük a magyar verstani kutatások fontos eseményének, mert a rendkívül gondos, olykor talán túlságosan is aprólékosnak tűnő metrikai elemzések mindig azt a célt szolgálják, hogy a költő mondanivalóját jobban és mélyebben megértsük. Bár a Blaga által gazdag változatosságban művelt formai megoldások (mértékek, versszak-formák, rímképletek, ütemszerkezetek stb.) feltárása önmagában is komoly teljesítmény, a szerző szándékától mi sem állt távolabb, minthogy ezek leltárszerű felsorolására korlátozza feladatát. Erre vall, hogy könyve elején Blaga tiz, illetve húsz legjellemzőbb prozódiai formájának kronológiailag is rendezett tipológiáját mutatja be (9–15). GÁLDI nyilván azért választotta a sürítésnek ezt a módját, mert így bizonyos, másképpen elkerülhetetlen ismételtetések kikerülhetett, sőt sikerült az olvasó figyelmét arra irányítani hogyan, mikor és milyen költői hatások érdekében nyúl a román költő a iambushoz vagy a trocheushoz, milyen sajátos feladatok szolgálatába állítja a hendekaszillabát vagy a polimetrikus megoldások lüktetését.

Az elemzésnek ez a módja különösen érdekessé válik, amikor a szerző azt vizsgálja, hogy Blaga visszatérő témáinak (a misztikus világképből származó vak isten, az elmúlás gondolata stb.) meg-megújuló feldolgozásai során a metrikai megoldás hogyan változik meg vagy milyen formák maradnak változatlanok. Sok egyéb tényező mellett ez a vizsgálat egyben Blaga költői útjának egyes állomásait is megmutatja.

Központi helyet foglal el a könyvben annak a vizsgálata, hogy élete különböző alkotói szakaszaiban Blaga hogyan használta fel a szabad verset. GÁLDI nyomatékosan rámutat, hogy a költőnek a román prozódia megújításában betöltött szerepét helytelen lenne a szabad vers mesteri kezelésére korlátozni, de ez nem mond ellent annak, hogy Blaga művészi fejlődésének egyes szakaszai szabad versformáihoz is köthetők. Az elemzés e területen kettős irányú. Ismét bizonyítást nyer, hogy a szabad vers távolról sem valamely szervesetlen alakulat, szabad voltáról legfeljebb olyan értelemben beszélhetünk, hogy az egyéni megoldásoknak, művészi variációknak szinte kimeríthetetlen változatosságával szolgál. A szabad vers végigkíséri Blaga egész munkásságát: fellépésekor és első alkotói szakaszában újító törekvéseihez természetszerűen kínálkozik ez a forma; az érett művész a szabad vers adta lehetőséget használja fel arra, hogy a vele elérhető ritmikai feszültség és lüktetés révén juttassa kifejezésre nem kevésbé nyugtalan gondolat- és érzélemvilágát; az alkotói útjának végére ért költő letisztult nyelve visszatér

a román népköltészet és a klasszikus formák forrásához, de a szabad vers virtuóza ebbe is belefoglalja a már kivívott eredményeket.

GÁLDI LÁSZLÓ könyvének felépítése rendkívül egyszerű és áttekinthető: az első zsenyéktől a posztumusz kötetekig sorra veszi az egyes versciklusokat és nagyobb drámai műveket, a fejezetek címei is jobbra az eredeti Blaga kötetek címével azonosak. A könyv célját kijelölő rövid Bevezetés a már említett prozódiai tipológiát is magába foglalja (7–15), a tárgymutató előtt pedig a tömör Összefoglalás (187–9) zárja a mű érdemi részét. A megfelelő fejezetekben összefoglaló képet kapunk róla, hogy a tárgyalt verskötetben vagy alkotói periódusban melyek Blaga költészetének legsajátosabb jegyei. GÁLDI különös gonddal ügyel arra, hogy kiemelje az újonnan megjelenő tematikai és stílusjegyeket, de ugyanakkor rámutat ezeknek az egész életműben elfoglalt helyére, továbbá nem mulasztja el azt sem, hogy felhívja az olvasó figyelmét az ismétlődő, megváltozó vagy visszatérő motívumokra. A témához illő hasonlattal élve, a könyv végigkomponált dalformára emlékeztet.

Bármennyire értékesek legyenek is ezek a részleges összefoglalások, számomra a legnagyobb élményt azok a műelemzések jelentették, ahol a szerző az elemzett verset vagy versrészletet atomjaira bontja le és szinte anatómiai pontossággal vizsgál minden olyan tényezőt, amely a művészi összfoglaláshoz a maga eszközeivel hozzájárul. Így veszi számba nemcsak a prozódiai eszközöket, hanem az elemzett alkotásban felhasznált nyelvi elemeket is. Nem elégszik meg a metrikai alakzatok és képletek bemutatásával, hanem a hangszimbolikának, a megválasztott szóképzési elemeknek, a szokatlan szókapcsolatoknak, a vers mondattani szerkezetének költői hatásfokát is bemutatja. Nagyon nehéz eldönteni, hogy Blaga alkotása során mindebben mennyi volt a valóban tudatos választás és mennyi a tudat szintjéig nem jutott költői intuíció, bizonyos azonban, hogy az ihletett tolmácsolás nyomán a román költő művészetete sokkal szemléletesebben bontakozik ki előttünk.

Könyvének utolsó bekezdésében GÁLDI LÁSZLÓ nem titkolt megilletődéssel tisztelgés Lucian Blaga emléke előtt. Szomorú párhuzam, hogy ez a recenzió egyben tisztelgés is a könyv szerzőjének emlékezte előtt. Önkéntlenül is felvetődik a gondolat, hány hasonló mű maradt megiratlan, mekkora úrt hagyott ennek az egészen ritka, megismételhetetlen kutatói egyéniségnek a korai elvesztése.

BAKOS FERENC

Nyelvtörténeti monográfiák a középoszmánli korszakról

Suzanne Kakuk: *Recherches sur l'histoire de la langue osmanlie des XVI^e et XVII^e siècles*

Les éléments osmanlis de la langue hongroise

Bibliotheca Orientalis Hungarica, XIX. Akadémiai Kiadó és Near and Middle East Monographs. Columbia University, Mouton, The Hague, The Netherlands, 1973. 660 l.

Georg Hazai: *Das Osmanisch-Türkische im XVII. Jahrhundert*

Untersuchungen an den Transkriptionstexten von Jakab Nagy de Harsány

Bibliotheca Orientalis Hungarica, XVIII. Akadémiai Kiadó és Near and Middle East Monographs. Columbia University, Mouton, The Hague, The Netherlands, 1973. 498 l.

Az ismertető két monográfia szerves folytatása annak a több évtizedes szisztematikus munkának, mely a budapesti egyetem török filológiai katedráján NÉMETH GYULA irányítása alatt évtizedekig folyt. A nemzetközi turkológiában általában a modern, ill. a XIX. század török nyelve állt az érdeklődés homlokterében, nyelvtörténeti síkon pedig az arab-írások emlékeiből rekonstruálható ó-oszmánli.

NÉMETH GYULA az arab-perzsa szavakkal túlsúlyolt oszmán-török irodalmi nyelv kutatásával szemben már a huszas években célul tűzte ki az igazi török nyelvi anyagot hordozó török nyelvjárások kutatását. Ehhez neki tápot főleg T. KOWALSKI macedóniai szövegei adták, melyeknek speciális hangalakjai különösen felkeltették figyelmét. Elképzésében ezek a jelenségek már összekapcsolódtak a török-korban Magyarországon

beszélt török idioma problémájával. KOWALSKI deli-ormáni nyelvjárás-rendszerező tanulmánya szolgált mintául a balkáni nyelvjárások feltérképezésének munkájához, és ezért ide küldte nyelvjáráskutatásra a 30–40-es években tanítványait, HALASI—KUN TIBORT és ECKMANN JÁNOST.

Később — mikor vidini (1931–38), bulgáriai (1954), szerbiai (1966) és albániai (1956) kutatóútjai során felfedezte és tisztázta a nyugat-ruméliai nyelvjárás csoport különállását, már kirajzolódott előtte, hogy nem a kelet-ruméliai csoport adja a kulcsot a magyarországi török nyelv megfejtéséhez. Így tanítványainak háború utáni generációját már a nyugat-ruméliai lelőhelyekre vitte magával, ill. küldte kutatásra.

Ugyanakkor NÉMETH GYULA oktatómunkája során végig nagy súlyt helyezett az átírási emlékek nyelvtörténeti elemzésére. Ha GEORGIEVITS török szövegeinek HEFFENING-féle feldolgozása — az Auflag 1942. évi elége miatt — akkor közvetlenül nem is hatott a török nyelvtörténeti kutatásra, de NÉMETH GYULA — tiszteletpéldány birtokában — évekig elemezte és többször újraértékelte HEFFENING megállapításait és a szövegek értékét a nyelvjárástörténeti kutatás számára. E munkájának irány-mutató állomásai BALASSA török szórványainak feldolgozása és a nyugat-ruméliai nyelvjárás csoport történeti kulcsmunkája, ILLÉSHÁZY „Nyelvmeester”-nek prezentálása.

Tanítványainak háború utáni gárdája már a középoszmáni problematika, ill. az oszmán-török nyelvjárástörténet ismeretének teljes fegyverzetében szállhatott síkra. A nyelvi anyagok széles távlatú nyelvtörténeti perspektívában való értékelésére évtizedeken át LIGETI LAJOS irányította a kutatók generációinak figyelmét és teremtette meg a méltó kiadás lehetőségeit.

KAKUK ZSUZSA tanulmánykötete két főrészből áll: Az első rész tartalmazza a török hódoltság kori magyar hivatalos és magániratokban előforduló oszmán-török szavak teljes corpusát 1040 szócikkben. Az egyes szócikkek tartalmazzák az illető szó legkorábbi és további előfordulásait, alakváltozatait, szerepét a balkáni nyelvekben, oszmán-török szótörténeti adatait (és esetenként a szó eredetét).

Mivel a nemzetközi turkológiában a fő figyelem természetszerűleg a szóanyag középoszmáni nyelvtörténeti eredményeire irányul, így a magyar ismertetőre hárul az a feladat, hogy a gazdag szóanyag magyar társadalom- és művelődéstörténeti jelentőségét is kiemelje.

Ritkán lehet a nyelvtudományban egy nyelvi hatás időbeli kereteit megközelítőleg olyan pontosan meghatározni, mint a magyarba került oszmán-török szavak esetében. E török szavak javarésze a hódoltság 150 éve alatt jutott nyelvünkbe, illetve került említésre magyar irodalmi műben. Ez az időbeli keret tette lehetővé, hogy a szerző a korszak teljes szóanyagát egy corpus-jellegű műben felölelhessen. A szerző roppant nagy anyagot búvárolt át, az erdélyi fejedelmek, a főúri családok, a budai basák kiadott hivatalos és magániratait, levelezését, irodalmi műveket stb. E bő anyagból több évtizedes munkával összegyűjtött 13 000 tétel szolgált alapanyagként a corpus 1000-nyi címszavához (illetve a perifériális anyagot is ideszámítva kb. 15 000 tétel 1200–1300 címszavához)¹.

E gazdag szóanyag készen tárja a kor társadalomtörténetének kutatója elé a török hatás teljes vetületét. Az iratanyag összetétele természetszerűleg elég vegyes: hivatalos irat, magánlevelezés, irodalmi mű, stb. és így az iratok szerzői is változatos képet mutatnak: fejedelem, főúr, polgár, de lényegében a társadalmi szint nem bontja rétegekre a szóanyagot, hiszen egyrészt az iratok szerzői itt is, ott is deákok és a török közigazgatási és katonai hatóságok mindennapi nyelvhasználatában nemigen lehetett különbség.

Az írók közül talán csak Zrínyit lehetne e csoportba vonni a közvetlen érintkezés vonalán, de az ő térségében gyakran inkább szerb-horvát közvetítéssel kell számolnunk. A Thököly emigráció vagy Mikes levelei török környezetben jöttek létre, tehát kategorizálás szempontjából aligha kezelhetők magyar jövevényszavak gyanánt. A társadalmi környezet kérdése inkább a szavak utóéletében merül fel, mert míg a köznyelvből a szavak javarésze eltűnt, addig többje megmaradt egyes vidékek nyelvhasználatában.

KAKUK ZSUZSA monográfiája természetesen megkülönböztetés nélkül foglalja magában mindannyit, hiszen akár az általános használatú szó, akár a hapax legomenon

¹ Vö. Die osmanisch-türkischen Elemente der ungarischen Sprache als Denkmäler der osmanisch-türkischen Sprache: Sprache, Geschichte und Kultur der Altaischen Völker, Protokollband der XII. Tagung der PIAC 1969. Berlin, 1974. 274. 1.

többé-kevésbé egyaránt tükrözi, vagy tükrözheti a török szavak magyar ajkon reprodukált hangállapotát.

KAKUK ZSUZSA e szavak magyarérdekű osztályozását jövevényszavak és idegen szavak szerint több dolgozatában elemezte, legrésztelésebben az 1974. augusztus 22–24-én Budapesten tartott etimológiai kongresszuson elhangzott előadásában. E dolgozatban általában 700–800 közszeről tesz említést, ez a szám azonban csak a szavak két fő kategóriáját foglalja magában, kb. 450 közigazgatási és katonai műszót, és 250 tárgyi jellegűt.² Az előszóban említett 1040 tétel nyilván a teljes keret, az 1200, illetve a számotatóban is szereplő 1300 adat fennmaradó kb. 500 szava nyilván a perifériális tételeket, a hapax legomenonokat foglalja magában. (Míg a török hangtan számára bizonyító erejű a kb. 600 személynév és 250 helynév, addig ez magyar szempontból teljesen kihagyható a számításból.)

Az etimológiai konferencián tartott előadásában KAKUK ZSUZSA pontos statisztikai felmérést adott a magyar érdekű jövevényszavak gyakorisági paramétereiről, ami érdekes bepillantást enged a nyelvhasználat mechanizmusába.³

Az oszmánli jövevényszavaink utóéletének érdekes jellegzetessége, hogy a kölcsönszavak kb. 70–80%-át kitevő török közigazgatási és katonai terminusok javarésze a hódoltság után hamarosan kipergett nyelvünkéből, úgyhogy később — amikor a török kor jellemzéséhez szükség lett rájuk — idegen (főleg német) irodalmi forrásból ismét átvettünk belőlük egyeseket.

Társadalom- és kultúrtörténeti szempontból érdekes összehasonlítás adódhat a magyar, illetve a balkáni nyelvek török kölcsönszavai között. A hatás arányáról fogalmat ad, ha a szerb-horvátba került és jórészt élő ötszörös mennyiségű szókinccset a kb. 800 magyar közszóval összehasonlítjuk, melyekből mindössze egy-két tucat nyert szilárd polgárjogot a magyar köznyelvben. Az időtényezőn kívül ez az arány is tanúsítja a balkáni uralom teljesen más hatásfokát, ahol a hosszú együttélés mennyiségből minőségbe csapott át. E hatásban nagy szerepet játszott az is, hogy a XIV–XV. század fordulóján egy évszázadig Edirne volt a török főváros, azonkívül, hogy a Balkán továbbra is állandó felvonulási bázis maradt, a szultán hadainak jelentős kontingensét is onnan toborozta.

E kérdés-komplexummal kapcsolatban felmerül a nyelvészeti szóhasználat kérdése, hiszen oszmán-török kölcsönszavainkat inkább „idegen szó” terminussal kell illetnünk. KAKUK ZSUZSA taglalja a török szavak e túlnyomó jellegét, és a jövevényszavaktól való megkülönböztetésképpen még le is fordítja a franciából hiányzó terminust (Fremdwort) — „mot étranger”-nek, sőt még a perifériális használatú hapax legomenonokra is külön műszót használ (527. l.).

KAKUK ZSUZSA témáján kívül esik a társadalmi-gazdasági problémák szókinccsbeli visszatükröződésének kérdése, de a szerző így is — a közvetlen átvétel és szerb-horvát közvetítés tárgyalása során — voltaképp erre a kérdésre is kitér. Egy igen érdekes fejezetben fejtegeti, hogy miként lehet nyelvi ismérvekkel igazolni a művelődéstörténeti hatás fokát és tartósságát (541–545).

Az oszmán-török nyelvtörténet kutatásának a középoszmánli vizsgálata az utóbbi időkhöz mostohagyermek volt. Míg az oszmánli kutatása az arab írásos emlékek alapján jelentős fejlődést ért meg, addig csak az utóbbi évtizedekben vált általánossá az a felismerés, hogy az idegen ortográfiával írt török szövegek, illetve szavak elég szilárd állapot nyújtanak a XVI–XVII. századi török nyelv hangállapotának rekonstruálásához.

A középoszmánli korszak nyelvészeti vizsgálatára igen alkalmasak a magyar nyelv oszmánli jövevényszavai, hiszen e korszak keretei, 150 év éppen egyes hangtani jelenségek lezajlásának is szokásos időtartama lehet. LIGETI LAJOS volt az, aki évek hosszú során át a szerző figyelmét e magyar szókinccstörténeti szempontból olyan értékes anyag török nyelvtörténeti szempontú feldolgozására irányította és ösztönözte.

A török hangtan vizsgálata szempontjából egyáltalában nem jön számításba a szavak használatának gyakorisága. (A hapax legomenonnál legfeljebb a közlő egyéni sajátsága hathat esetenként zavarólag.) Az egyetlen átirásos emléket feldolgozó tanulmányokkal szemben e vegyes, változatos anyagnak az az előnye, hogy az egymásmellettség révén pregnánsan kidomborodnak az irodalmi, köz- és népnyelvi alakok és így közvetlen összehasonlításra is van lehetőség.

² Pl. Die südslavische Vermittlung bei den osmanisch-türkischen Lehnwörtern der ungarischen Sprache: Actes du I^e Congrès International des Études Balcaniques et Sudest-Européens 6. Sofia, 1968, 763. l.

³ Idegen szó, kihalt szó, jövevényszó (A magyar nyelv oszmán-török átvételei alapján (NytudÉrt. 89: 163–164).

A szerző érdeme, hogy éppen ezen egyedi vizsgálattal szemben újszerű módszerrel a jövevényszavakat rendszerben használja fel nyelvtörténeti vizsgálatra. Azóta ezt a módszert mások is átvették, legutóbb St. Stachowski alkalmazta sikerrel a szerb-horvát nyelv oszmán-török kölcsönzéseinek tanulmányozásánál.

Az 1000 szó szótárilag ugyan nem nagy mennyiség, tárgyi és hangtani diapazonja azonban elég széleskörű nyelvszerkezeti megállapítások levonására. Tekintettel arra, hogy az egy nyelven belüli korszakolás fő ismérvei a hangtani változások, a szerző kitűzött célként az anyagot elsősorban a hangtani változások vizsgálatára használta fel.

A latinbetűs szöveg hangtani kiértékeléséhez elsősorban a jövevényszót, idegen szót vagy glosszát hordozó környezet ortográfiájának megállapítása szükséges. Bár a szövegek nyelve egyöntetűen magyar, azonban a használt ortográfia egyrészt a műveltségi kör, másrészt a tájegység eltérése révén nem egyöntetű. Mindenesetre a szerző helyes kritériumok alapján megbízható következtetéseket von le.

Ezután a szerző szembeállítja az oszmán-török és az átvéto nyelv fonémarendszerét és az ortográfiai és fonematikai megfelelésekből egyöntetű morfológiai következtetésekre jut. Kitűnő segítséget nyújt ehhez a magyarba átkerült török szókészletet is magában foglaló balkáni (elsősorban szerb-horvát) nyelvi, fonematikai sémák szembeállítása. Ugyanakkor ezekből a párhuzamokból nyilvánvalóvá válnak az átvétel hangtani korlátai; különösen megmutatkoznak ezek a magyarban hiányzó veláris *ɨ* (437–440), vagy a balkáni nyelvekből hiányzó palatális labiálisok hanghelyettesítés megoldása esetében (441–443). A nyelvi háttér határozott lerögzítése módot nyújt pl. a nyílt és zárt *e* szétválasztására (443–444). Szerző megállapításai tanulsággal szolgálnak mind a magyar, mind a szerb átvételek hangalkata szempontjából, és egyben kidomborodik a magyar ortográfia több előnye a hangjelölésben.

A szerző egymás után vizsgálat tárgyává teszi a labializálódás, palatalizálódás változatos eseteit, kiemelve, hogy e nyelvallapotra kölcsönösen jellemző a labiális harmónia hiánya a szövegeken, alapszóban képzőben egyaránt.

A tanulmány komoly eredménye, hogy a történeti hangtani következtetések segítségével biztonságosan szétválasztja a különböző nyelvi rétegeket, az irodalmi nyelvi, köznyelvi és népi nyelvi formákat.

Mind nyelvszerkezeti, mind történeti szempontból alapvető fontosságú a nyugat-ruméliai jellegű kölcsönzések rétegének kiválasztása, melyek a maguk összességében kiváló adalékokat szolgáltatnak a balkáni nyelvjárások NÉMETH GYULA által rendszerbe sorakoztatott jegyeinek nyelvi hátteréhez: a felgyűjtött anyagból világosan kirajzolódnak a szövegben a magas nyelvallású hangok között az *-i* egyeduralma (453), a középső nyelvallású labiálisok zártabbá válása (447, 453), vagy a *k, g* palatalizálódáson keresztül affrikátába hajló tendenciája (474–477).

A palatális labiálisok részleges velarizálódásának tanúsága ugyan nem egyértelmű, mert fennállhat a szerb-horvát közvetítéses átvétel lehetősége (531), de az *ó, ú* esetleges jelenléte többnyire a kísérő jelenségek tanúságát is igényli. A szerző csokorba köti a nyugat-ruméliai sajtásokat (529–534) és összegezi az anyagból adódó konkrét eredményeket.

Az utóbbi évtizedekben KNEZSA és HADROVIC kutatásai nyomán a szerb-horvát kölcsönzésekben kitisztuló körképhez újabb jelentős adalék KAKUK ZSUZA anyaga. A közvetett átvételek nyelvi tanulságainak rendszerezése a tanulmányban újabb fontos állomás a szerb-horvát és magyar nyelvi kapcsolatok kérdéskomplexumához. A határozottan szerb-horvát közvetítést tanúsító nyelvi jegyek mellett így kirajzolódnak a közvetlen és közvetett átvételek hangtani határkérdései; a palatális labiálisok említett velarizálódása, vagy a *k, g* palatalizálódása és alveolarizálódása általában szláv nyelvi hatásra látszik utalni, de ezek a sajtások nyugat-ruméliai török nyelvjárási sajtások is egyben; a nyugat-ruméliai nyelvjáráscsoport több évszázados nyugat-balkáni „elkülönülése” mindkét alternatívát feltételezhetővé teszi. A szerző világosan taglalja a délszláv közvetítés kérdését, bár ez nem a dolgozat feladata, de csak ezzel az eljárással tudja elkülöníteni a délszláv közvetítésű alakokat (534–545).

A középoszmáni sajtások szétválasztásához jó segítséget nyújtott az eddig feldolgozott, de összességében még ki nem értékelt főleg latin- és görögbetűs anyag, melyet a Corpus minden címszavában gondosan figyelembe vesz. (Örmény írásos anyagból, glosszákból eddig még csak kevés került komoly feldolgozásra, mégpedig a közelmúltban megjelent publikációkban, úgyhogy ezek még nem voltak tekintetbe vehetők a Corpus 4–5 éve lezárt anyagával való összehasonlítás céljára.)

De a jövevényszóanyag legértékesebb tanulságainak levonásához a legfőbb és legmegbízhatóbb eszközt a szerző balkáni helyszíni nyelvjáráskutatásai szolgáltatták. KAKUK ZSUZA 1956–58. három nyarán át Bulgáriában, majd 1964-ben Jugoszláviában

vizsgálta a balkáni török nyelvjárásokat, eredményeit számos nyelvjárastanulmányában publikálta, és kitűnően hasznosította oszmánli jövevényszavaink vizsgálatához.⁴

Ami a morfológiát illeti, KAKUK ZSUZSA ugyan elemzi a szuffixumok előfordulásait (507—515), bár ez a dolgozatnak az anyag természetéből kifolyólag nem feladata.

Külön kiemelendő a magyaron kívül a kötetben közölt török, arab, perzsa, szerbhorvát, bolgár, albán, görög, román szómutató, mely török kölcsönszavaink értékes anyagát könnyen hozzáférhetővé, azaz hasznosíthatóvá teszi a magyar kutatók és az egész balkáni filológia számára.

Összefoglalólag meg kell állapítanunk, hogy KAKUK ZSUZSA monográfiája a XVI—XVII. századi oszmán-török jövevényszavaink teljes corpusát nyújtja és e jövevényszavakból átfogó képet nyújt a középoszmánli korszak nyelvallapotára, korzakra meghatározó hangtani ismerveire, de egyben a hódoltságkorban a magyarságot ért török társadalmi-történeti hatás összképéhez is jelentős hozzájárulást jelent.

Az oszmán birodalom európai hódításai és az ennek következtében megélnékül diplomáciai kapcsolatok az európai udvarokban előtérbe állították a török nyelvismeret fontosságát. Így van ez a háborús állapotban álló bécsi császári udvarban, a fenyegető veszélyt elhárítani igyekvő lengyel udvarban (Podoliát éppen 1672-ben foglalja el a török), és a Portával állandó közvetlen kapcsolatban álló erdélyi fejedelmi udvarban.

Az oszmán birodalom hanyatló korszakában a diplomáciai kapcsolat fokozódásának köszönheti létrejöttét HARSÁNYI NAGY JAKAB „társalgási könyve. Ezen 1672-ben Kölnben megjelent, „Colloquia Familiaria Turcico-Latina” c. kézikönyv török szövegeknek és synoptikus latin fordításának kritikai kiadását bocsátotta most közre HAZAI GYÖRGY német fordítás és a török nyelvi anyag tüzetes modern nyelvészeti feldolgozása kíséretében.

Ami a Nyelvmester létrejöttének körülményeit illeti a keleti nyelveket is oktató nagyváradi gimnázium tanáraként működő HARSÁNYI 1651-től a brandenburgi választófejedelem szolgálatába kerül és hét évet tölt diplomáciai szolgálatban az oszmán birodalomban. Ebben a rendkívül adatdús, életszerű közvetlenséggel szerkesztett nyelvmesteri könyvében kimerítő tájékoztatást ad a török birodalom életéről. A diplomáciai szolgálatra Isztanbulba induló követ beszélgetéséből élénk táruul az oszmán birodalom egész államapparátusa, katonai szervezete, az udvar belső felépítése, de ugyanakkor könnyed stílusban írt részletes beszámolót kapunk a török mindennapi élet fontos állomásairól: az esküvőről, a körülmételezésről, a temetésről, és objektív nyilatkozatot a mohamedánok jótulajdonságairól is. A könyv aktualitását fokozzák a mindkét oldalon folyó háborús előkészületekre a lengyel határvidék elleni tatár becsapásokra tett utalások.

Ez a tárgyválasztás és a közvetlen hang — mely bármely modern társalgási zsebkönyv díszére válna — biztosíték egyben arra, hogy a terjedelmes kézikönyv anyaga kitűnően alkalmas a köznapi nyelv tanulmányozásához, és egyben olyan anyagot tartalmaz, melynek egy része bekerült az oszmán birodalommal háborús állapotban levő szomszédos népek nyelvébe is. Így értékes összehasonlító anyagot nyújt a magyar nyelv, meg a balkáni nyelvek oszmán-török kölcsönszavaihoz is.

A mű terjedelmére jellemző, hogy 16000 szót tartalmaz GEORGIEVITS kb. 600 és a Balassa-szövegek 250 szavával szemben. Meglepő, hogy ennek a rendkívül gazdag anyagnak a feldolgozására eddig nem került sor. Kereshetnénk ennek okát esetleg abban, hogy a mű már a maga idejében nyomtatásban is megjelent (1672-ben Kölnben), vagy talán azért, mert a nyelvmester a középoszmánli korszak végéről való. Valószínűbb talán azonban, hogy ez a kutatás kezdeti stádiumának általános jellemzője, miképpen a régészethen is a gazdag leletanyagban bővelkedő fejedelmi sírok álltak az érdeklődés középpontjában, úgy az oszmanisztikában is az újoszmánlival szemben a pregnáns jegyeket viselő óoszmánli emlékek felé irányult a kutatók figyelme.

Amikor az érdeklődés alig néhány évtizede az átírások emlékek felé fordult, akkor is elsősorban a kuriózumok, az egyes nyelvmélekekben előforduló „különleges” hangtani, ill. morfológiai jegyekre vadásztak a kutatók és nem az emlékekben rejlő nyelvallapot egészére, de ez nem is csodálható, hiszen az új- és az óoszmánli korszaknak még a pontos határai sem rajzolódtak ki.

⁴ Le dialect turc de Kazanlyk. AOH 8 [1958] Die türkische Mundart von Küstendil und Michailovgrad. ALH 11 [1961] Le dialect turc d'Ohrid en Macédonie. AOH 2 [1972].

A kutatás ezen hiányosságának végső alapokára találón mutatott rá HAZAI GYÖRGY: a középoszmánli korszak elhanyagolása voltaképp azon alapult, hogy az oszmánlit általában „stabil” nyelvként kezelték, amely hosszú évszázadok során alig változott. Ezen mostohán kezelt átmeneti korszak fontosságát indította a szerzőt arra, hogy HARSÁNYI Colloquia familiaria c. nyelvmesterével folytassa a régibb, de sokkal rövidebb átírást emlékek eddigi feldolgozásait. Választásának egyik fő indítéka az volt, hogy e bő anyag általánosabb és szilárdabban adatolt megállapítások levonását teszi lehetővé, és ennek során kitűnően alkalmazható a statisztikai módszer.

A feldolgozás első stációja a szótári számbavétel, mely a kommentárokból szereplő anyaggal együtt kb. 80 oldalt tesz ki (201—278). Szerzőnek azonban sem célja, sem feladata a szókincs feldolgozása. A szócikkekben való eligazodást megnehezíti, hogy a minimális ortográfiai eltérések külön szócikket kapnak (pl. *ş* — *ș*, azaz *Ń*), addig a derivátumok és ragozott alakok megkülönböztetés nélkül automatikusan a tömorféma alá vannak sorolva. Ebből adódik, hogy az emlékekben szereplő szavak száma nem azonos a szójegyzék címszavainak mennyiségével. (Az ortográfiai eltérések közötti eligazodást egyébként külön index megkönnyíti). A szócikkek szerkezeti felépítésének kereteit alighanem a computeres feldolgozás lehetőségei szabták meg, amire a 278. lapon levő jegyzet is utal. De feltehetőleg nemcsak technikai okok határozták meg a derivátumok és esztragos alakok egybesorolását (hiszen e tekintetben nem tesz megkülönböztetést a szerző a tanulmány értekező részében sem), hanem az az alapfelgondolás, hogy a munka célja a hangtani rendszerezés, melynél a kötött morfémák funkcionális eltérése nem bír érdekel.

Az értekezés jelentéstani kérdéseket természetesen egyáltalán nem tárgyal és a szókincs kérdéssel sem foglalkozik, hiszen a korszakolás kérdésében a szókincs semilyen (ill. minimális) támpontot sem nyújthat, t. i. HARSÁNYI nyelvnek szókincse és az új-oszmánli között eltérések voltaképp nincs (vö. 458. l.).

A szerző az értekező rész kilenczetedét a hangállapot rendszerének rekonstruálására fordítja. Mivel a mű helyesírási rendszerében HARSÁNYI magyar voltából és németországi szolgálatából kifolyólag a magyar és német ortográfiai rendszer dominál, HAZAI GYÖRGY részletesen tárgyalja e két ortográfiai rendszert tükröző eseteknek és fonéma-rendszerüknek a törökhöz viszonyított eltéréseit, melyek az ortográfiából kikövetkeztethető hanghelyettesítéseket indukálnak. Ugyanakkor leleplezi az arab írásképp hatásának e két rendszert keresztező izoglosszáját (vö. 325—326). Újszerű eljárással kiküszöbölt a nyomdabetűk sérüléseiből származó nyomtatási tökéletlenségekből adódó hibás alakokat, az egyponstos *ó* és *ú*-t. A statisztikai valószínűségszámítás ilyen kérdésben is sikerrel alkalmazható.

A szerző sorba veszi az ortográfiának a várható hangállapottól eltérő eseteit, a magánhangzóknál a velarizáció, a zártabbá-nyitabbá válás eseteit, a labializálódást és delabializálódást, a mássalhangzóknál a zöngésedés és zöngétlenedés eseteit minden hangkörnyezetben és minden pozícióban. E kérdések taglalásának az ad különös nehézséget, éppen a közelfekvő új-oszmánli hangállapot viszonyának pontos elhatárolása érdekében, hogy ki kell szűrni a különböző ortográfiai formalitások előfordulásait, az esetleg megőrzött archaikus vonásokat (33. fej.), és a nyelvjárásnak tűnő alakokat. E kérdések eldöntése igen nagy jelentőségű az emlék nyelvének térben való pontos behatárolása kérdésében.

Az esetleges nyelvjárás elemek több feltevést tesznek lehetővé. Egyrészt HARSÁNYI hétéves törökországi tartózkodásának helymeghatározását, másrészt esetleg az isztanbuli köznyelv összetevőinek kérdése is felmerülhet. Különösen súlyosan esnek latba a nyugat-ruméliainak tűnő hangalakok (l. különösen a labiális vokálisok fejezetét, 6. fej.). A kérdés tisztázása az ortográfia helyértékeinek pontos megállapítását (3/a) és a fonémakészlet precizizozását tette lehetővé (39. fej.).

A morfológiai kérdések tisztázása a mű egyik legrészletesebb és legfontosabb része, a szerző mindenestre elhagyja a mai köznyelvi vonásokkal egyező jegyek vizsgálatát és teljes figyelmét a palato-veláris, és labiális-illabiális illeszkedés alapvető, korszakmeghatározó vizsgálatára fordítja.

A palato-veláris harmonia érvényesülésének esetei különösen az arab-perzsa jövevényszavak esetében vezettek tanulságos megállapításokhoz (41. fej.). A labiális illeszkedés eseteit a szerző a történeti fejlődés fázisait tükröző táblázatos szemléltetéssel mutatja be és statisztikai számításai százalékosan megfoghatóvá teszik a korszak illeszkedési állapotát (43. fej.). Ez a statisztikai felmérés módját ad olyan finom fejlődési árnyalatok felderítésére is, hogy az illabiális illeszkedés a labiállal szemben tempóbeli előnybe került az új-oszmánli felé való előrehaladásban.

A kötött morfémák illeszkedésének, az *E*, *I*, *Ü* osztályú affixumok felsorolásából

és az illeszkedés hiányának táblázatos bemutatásából áttekinthető és számszerűen ellenőrizhető kép tárul elénk (48–51. fej.). Rendkívül tanulságos az igei személyragok és a birtokos személyragok morfológiai fejlődésének kifejtése (53. fej.). E kézzelfogható szemléltetésből közvetlenül adódik a kérdés megoldása, azaz, hogy a labiális-illabiális illeszkedés az emlék korában még nem zárult le.

A szerző elemző munkája során végig figyelemmel kíséri az eddig kiadásra került, illetve feldolgozott emlékekből leszűrhető eredményeket, és ez széles háttérrel biztosít precíz statisztikai megállapításainak.

Különösen szilárd bázist biztosítanak szerzőnek az elmúlt két évtizedben folytatott nyelvtörténeti kutatásai, különösen a cirill írásos török szövegek terén, valamint balkáni nyelvjárástanulmányai.⁵

Indokolt, hogy a szerző nem törekszik az emlék teljes grammatikai leírására. A morfológiai fejezetek lényegében csak a nyelvtörténeti érdekű alakokat taglalják. A morfológia a nyelv legkonzervatívabb komponense és így rövidtávon nem alkalmas az egy nyelven belüli korszakolásra, sőt nyelvjárási kategorizálásra sem. Így a szerző természetszerűen nem tartotta szükségesnek az anyag szinkronikus kiértékelését, ennek inkább inventáráját adja (58–87. fej.).

A szerző alapos hangtani elemzése szinkronikus szinten azzal az eredménnyel zárul, hogy az emlék az isztanbuli köznyelv korabeli képét nyújtja, pregnáns nyelvjárási jegyek nem mutatkoznak a szövegben. Ezt az alapvető megállapítást nyilván az a körülmény is alátámasztja, hogy HARSÁNYIT követi minősége lényegében a főváros-hoz kötötte. Az elszórt, nyelvjárásiak tűnő néhány jegy talán nem is azzal magyarázható, hogy HARSÁNYI Anatólia egyes vidékein maga is megfordult, hanem hogy Isztanbul, a főváros, elfoglalása óta újjátelepítés színhelye, és különösen a dzseláli felkelés ideje óta a Kelet-Anatóliából ideözönlő menekültek rezervoárja is volt.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy HAZAI GYÖRGY a hangállapot jellemző jegyeire kiterjesztett statisztikai vizsgálati módszer rendszerszerű alkalmazásával egzakt eredményt nyújtó nyelvtörténeti következtetéseket tudott levonni a középoszmánliból az újoszmánliba való átmeneti korszak hangállapotára.

SCHÜTZ ÖDÖN

⁵ Pl. lásd: Les dialectes turcs du Rhodope. AOH 9–10 [1959–1960] Monuments linguistiques osmanli-turcs en caractères cyrilliques dans les recueils de Bulgarie. AOH 11 [1960] Zu einigen Problemen der Lehnwortforschung in den osmanisch-türkischen Mundarten des Balkans. AOH 18 [1965]. L. még a bibliográfiát: NyK 76 [1974]: 223.

[The text in this section is extremely faint and illegible due to heavy noise and low contrast. It appears to be a multi-paragraph document.]

TARTALOM

KOMORÓCZY GÉZA: A sumer—magyar nyelvrokontás [Die sumerisch—ungarische Sprachvergleichung]	3
GHENO, DANILO: A erza-mordvin névutók áttekintése [Aperçu des postpositions en Mordve-Erza]	39
HONTI LÁSZLÓ: Az osztják személyjelölő szuffixumok történeti áttekintése [A Historical Survey of Suffixes Marking Person in Ostyak]	71

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

RITTER, RALF-PETER: Uralisch *kuńc(ə) 'leuchtend, hell'	121
ZSIGMOND GÁBOR: A néprajz és a nyelvtudomány kapcsolatai a XIX. század derekán [Relations of Ethnography and Linguistics in the Middle of the Nineteen Century]	127
KEMÉNY GÁBOR: Stilisztika és statisztika [Stilistique et statistique]	135

SZEMLE — ISMERTETÉSEK

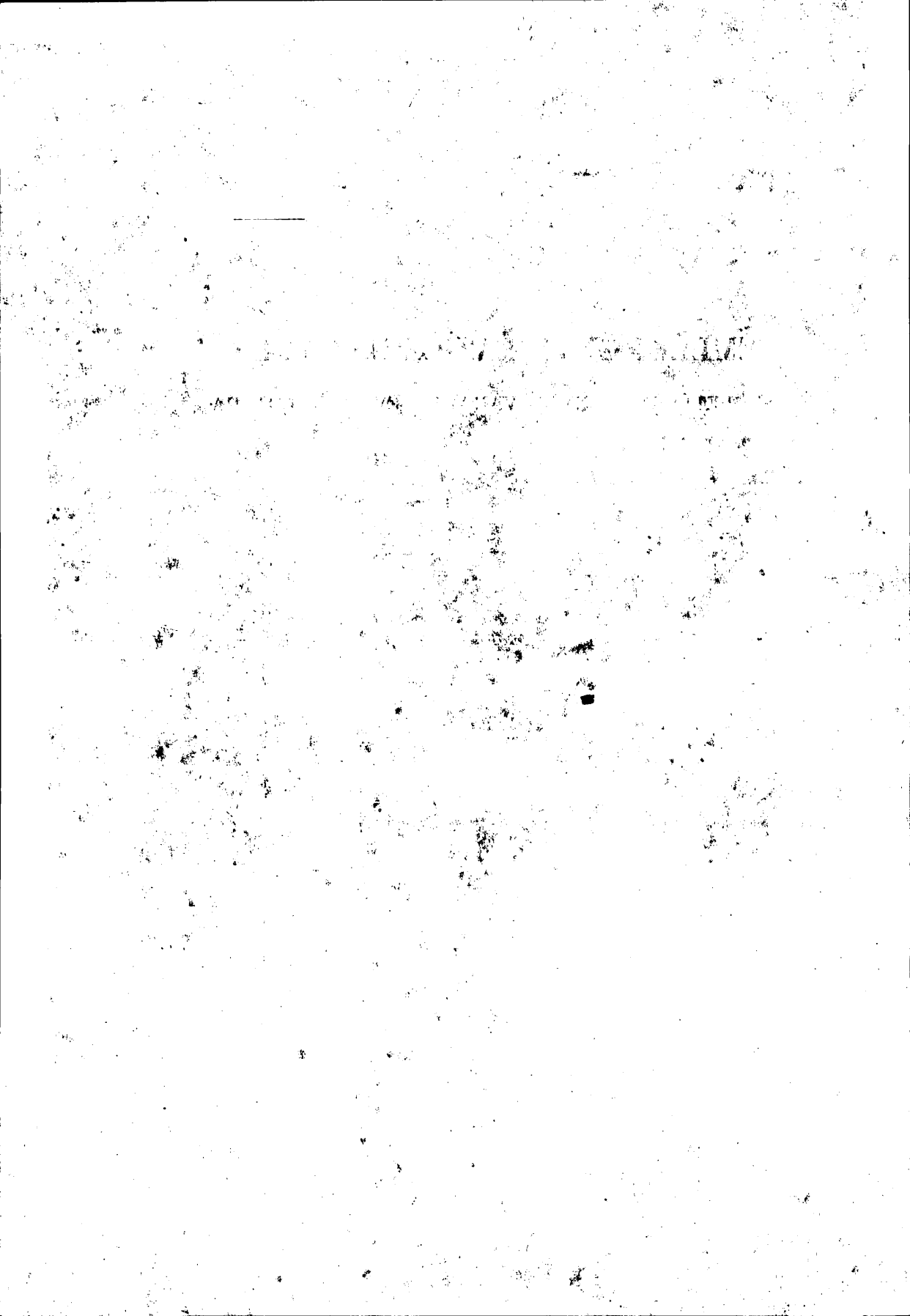
KÁLMÁN BÉLA: Bárczi Géza 1894—1975	149
VERES PÉTER: B. O. Dolgih 1904—1971	152
ZAICZ GÁBOR: Kecskeméti István 1937—1975	156
KORENCHY ÉVA: Vaszilij Iljics Litkin 80 éves	160
MAYRHOFER, MANFRED: Aulis J. Joki: Uralier und Indogermanen	162
KÁLMÁN BÉLA: Congressus Quartus Internationalis Fenno-ugristarum Budapestini habitus anno 1975. Pars I.	164
H. LABORC JÚLIA: Lakó György: Sajnovics János	167
MÁRK TAMÁS: Havas Ferenc: A magyar, a finn és az észti nyelv tipológiai összehasonlítása	169
ZAICZ GÁBOR: Günter Johannes Stipa: Mordwinisch als Forschungsobjekt	174
VOIGT VILMOS: László Vikár—Gábor Bereczki: Cheremis Folksongs	177
KÁLMÁN BÉLA: Honti László: System der paradigmatischen Suffixmorpheme des wogulischen Dialektes an der Tawda	179
CSEPREGI MÁRTA: Két eidei nyenyec nyelvten	180
KEMÉNY GÁBOR: Jelentés a stilisztika	184
ZAICZ GÁBOR: Keresztes László: Unkarin kieli	193
FÜREDI MIHÁLY: Jékel Pál—Papp Ferenc: Ady Endre összes költői műveinek fonémastatisztikája	197
PAPP FERENC: Опыт обратного диалектного словаря	198
SZENDE TAMÁS: The Hungarian—English Contrastive Linguistics Project Working Papers 1—4. és 6.	200
KIEFER FERENC: Sign, Language, Culture	204
SZENDE TAMÁS: Papers in Interdisciplinary Speech Research	208
BAKOS FERENC: Ladislav Gáldi: Contributions à l'histoire de la versification roumaine	209
SCHÜTZ ÖDÖN: Nyelvtörténeti monográfiák a középoszmánli korszakról	211

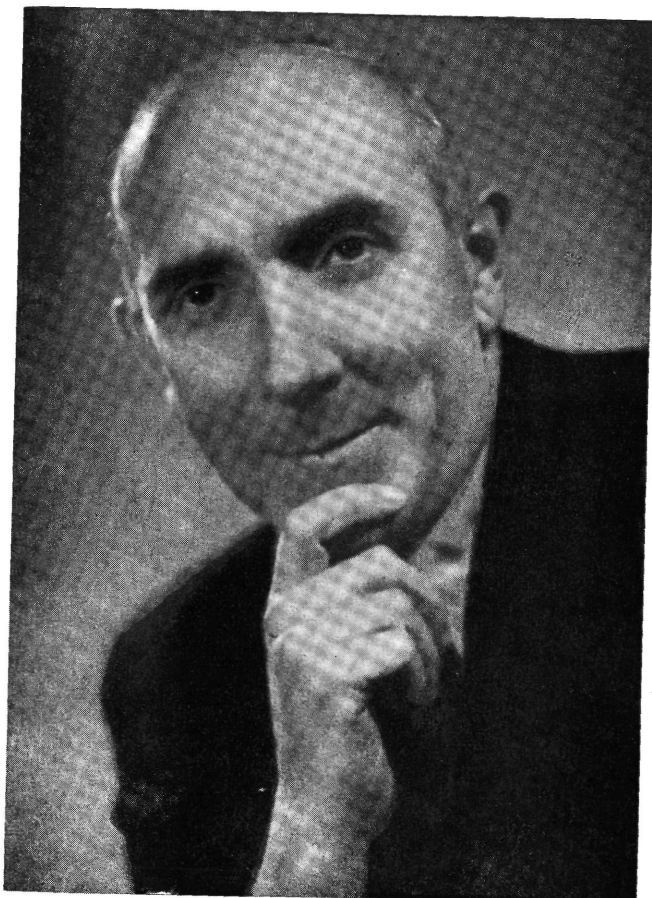
A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója. Műszaki szerkesztő: Agócs András
A kézirat nyomdába érkezett: 1976. I. 29. — Terjedelem: 19,25 (A/5) ív

76.2737 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

EMLÉKKÖNYV LAZICZIUS GYULA

SZÜLETÉSÉNEK NYOLCVANADIK ÉVFORDULÓJÁRA





Richard Dyer

MUNKATÁRSAINKHOZ

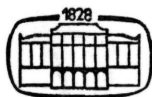
Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítése érdekében vegyék figyelembe a következőket:

- 1. A kéziratokat szabványos papírlap egyik oldalára gépeljék.*
- 2. Egy lapra legfeljebb 30 sort, soronként legfeljebb 60 betűt írjanak.*
- 3. A kézirat szövegében a következő jelzéseket használják: — kurzív (nyelvi adatok jelölésére), - - - ritkított (értelmi kiemelésre), = félkövér (alcímek betűtípusaként), — kapitälchen (a szerzők nevének kiemelésére).*
- 4. A kézirat géppel írott szövegében az utólagos javításokat, a fonetikai jeleket tintával vagy golyóstollal írják.*
- 5. A folyóiratok és sorozatok kötetszámát arab számmal írják. A kötet-szám és lapszám közé kettőspontot tegyenek.*

Ára: 24,— Ft

Előfizetési ára egy évre: 40,— Ft

INDEX: 25.666



AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST